T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANADOLU EYALETİNDEN GELEN ŞİKÂYETLERE GÖRE REAYA VE MERKEZÎ YÖNETİM ARASINDA İLİŞKİLER (1768-1780)

DOKTORA TEZİ

Tahsin ŞAHİN

BURSA 2025

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANADOLU EYALETİNDEN GELEN ŞİKÂYETLERE GÖRE REAYA VE MERKEZÎ YÖNETİM ARASINDA İLİŞKİLER (1768-1780)

(DOKTORA TEZİ)

Tahsin ŞAHİN

Danışman:
Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY

BURSA 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 711742001 numaralı Tahsin ŞAHİN'in

hazırladığı 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu Eyaletinden Gelen Şikâyetlere Göre Reaya ve Merkezî Yönetim Arasında İlişkiler (1768-1780) başlıklı doktora tezi ile ilgili savunma sınavı, 21.03.2025 günü 10:30 – 12:00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın …….. (başarılı / başarısız) olduğuna …….. (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Sadettin EĞRİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR
Atatürk Üniversitesi

21.03.2025

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 11/02/2025

Tez Başlığı: 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu Eyaletinden Gelen Şikâyetlere Göre Reaya ve Merkezî Yönetim Arasında İlişkiler (1768-1780)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 268 sayfalık kısmına ilişkin, 11/02/2025 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:
Kaynakça hariç
Alıntılar hariç/dahil
5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

11.02.2025

Adı Soyadı:	Tahsin ŞAHİN
Öğrenci No:	711742001
Anabilim Dalı:	Tarih
Programı:	Doktora,
Statüsü:	☐ Y.Lisans ☒ Doktora

Danışman
Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY
11.02.2025

*** Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.**

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu Eyaletinden Gelen Şikâyetlere Göre Reaya ve Merkezî Yönetim Arasında İlişkiler (1768-1780)" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

11.02.2025

Adı Soyadı: Tahsin ŞAHİN
Öğrenci No: 711742001
Anabilim/Anasanat Dalı: Tarih
Programı: Doktora
Tezin Türü: Yüksek Lisans / ☐ Doktora / ☐ Sanatta Yeterlilik ☐

ÖZET

Yazar adı soyadı	**Tahsin ŞAHİN**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim dalı	**Tarih**
Bilim dalı	**Yeniçağ Tarihi**
Tezin niteliği	**Doktora**
Mezuniyet tarihi	**……/……/20….**
Tez danışmanı	**Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY**

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANADOLU EYALETİNDEN GELEN ŞİKÂYETLERE GÖRE REAYA VE MERKEZÎ YÖNETİM ARASINDA İLİŞKİLER (1768-1780)

Bu tez 1768-1780 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda, Anadolu Eyaleti'nden Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetler üzerinden reaya ile merkezî yönetim arasındaki ilişkileri incelemektedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası, taşrada ayanın güç kazanma süreci, reaya üzerindeki etkileri ve şikâyet mekanizmasına yansımaları, tezin temel konuları arasındadır. Bu dönemde taşra idaresinde yaşanan değişimlerin, reaya ile merkezî yönetim arasındaki ilişkilere yansıması, halkın sesinin en iyi duyulabileceği şikâyet kayıtlarında aranmıştır. Bu bağlamda, tezin ana kaynağını Anadolu Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterleri oluşturmaktadır. Dönemin en dikkat çekici unsurlarından biri, taşradan Divan-ı Hümayun'a yapılan başvuruların artışı ve başvuru yöntemlerindeki değişimlerdir. İncelenen dönemde, şikâyet sayısındaki artışın nedenleri ve şikâyet mekanizmasının devlet açısından taşıdığı önem üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra, şikâyet konuları tasnif edilerek, Anadolu Eyaleti genelinde öne çıkan problemler tartışılmıştır. Ayrıca, şikâyet mekanizmasının insani boyutu ele alınarak şikâyetçi, şikâyet edilen ve problemleri çözen aktörler incelenmiştir. Böylece, toplumun hangi kesimlerinin hangi sorunlarla karşılaştığı ve devletin sorunların çözümünde kimleri muhatap aldığı açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Son olarak, şikâyetlerin coğrafi boyutu incelenmiş, sancaklara göre şikâyetler değerlendirilerek mesafe, idari yapı ve coğrafyanın şikâyetlerin dağılımına etkisi analiz edilmiştir. Ayrıca, şikâyet konularının mevsimsel değişimi tasnif edilerek, problemlerin dönemsel akışı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *18. Yüzyıl Osmanlı Tarihi, Şikâyet Mekanizması, Ahkâm Defterleri, Divan-ı Hümayun, Reaya, Ayan,*

ABSTRACT

Name & surname	**Tahsin ŞAHİN**
University	**Bursa Uludağ University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**History**
Subfield	**Modern Ages History**
Degree awarded	**PhD.**
Date of degree awarded	**……/……/20….**
Supervisor	**Assoc. Prof. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY**

RELATIONS BETWEEN THE REAYA AND THE CENTRAL ADMINISTRATION ACCORDING TO COMPLAINTS FROM THE ANATOLIAN PROVINCE IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY (1768-1780)

This thesis examines the relations between the reaya and the central administration in the Ottoman Empire between 1768 and 1780, based on complaints submitted from the Anatolian Province to the Imperial Council (Divan-ı Hümayun). One of the main focuses of the study is the process of power consolidation by the ayan in the provinces following the Ottoman-Russian War of 1768-1774, its effects on the reaya, and its reflections on the complaint mechanism. The impact of transformations in provincial administration during this period on the relationship between the reaya and the central administration has been analyzed through complaint records, which provide the most direct insight into the voices of the people. In this context, the primary sources of this thesis are the Anatolian Ahkâm Registers and the Atik Complaint Registers. One of the most striking aspects of the period is the increase in petitions submitted from the provinces to the Imperial Council and the changes in petitioning methods. The study focuses on the reasons behind the rise in complaints and the significance of the complaint mechanism from the state's perspective. Additionally, the complaints are categorized to discuss the prominent problems across the Anatolian Province. Furthermore, the human dimension of the complaint mechanism is explored by analyzing the complainants, the accused, and the actors responsible for resolving disputes. This analysis aims to clarify which social groups encountered specific problems and whom the state engaged with in resolving these issues. Finally, the geographical distribution of complaints is examined by evaluating them according to sanjaks (districts), analyzing how distance, administrative structures, and geography influenced the spread of complaints. Additionally, the seasonal variations in the subjects of complaints are classified to identify the periodic patterns of the problems.

Keywords: *18th Century Ottoman History, Complaint Mechanism, Ahkâm Registers, Divan-ı Hümayun, Reaya, Ayan*

ÖNSÖZ

Her akademik çalışmanın ardında, onu var eden bir hikâye saklıdır. Benim hikâyem, yüksek lisans tezinde ele aldığım Celali İsyanlarıyla başladı. Bu döneme duyduğum ilgi, beni doktora seviyesinde de aynı hattı sürdürmeye yöneltti. Ancak asıl meselem, bu isyanların yalnızca kendi zamanlarında yarattıkları etkiler değil, uzun vadede Osmanlı toplumunda nasıl bir iz bıraktıklarıydı. Bu nedenle, Celali İsyanlarının ardından yaklaşık bir yüzyıl sonraya, yani 18. yüzyıla odaklanarak, bu etkinin izlerini sürmeye karar verdim. 18. yüzyıl Osmanlı tarihini okumaya başladıkça, bu dönemin klasik Osmanlı anlatısının dışında kaldığını fark ettim. Özellikle taşra yönetiminde, artık merkezden gönderilen görevlilerden ziyade, yerel unsurların öne çıktığı bir yapı dikkat çekiyordu. Eşkıyalık olgusunu anlamaya çalışırken, bu yapıdan en çok etkilenen kesimin, yani reayanın sesine kulak vermek gerektiğini düşündüm. Reayanın şikâyetlerinin en yoğun biçimde duyulabileceği kaynakların, şikâyet defterleri olduğunu fikriyle bu defterlere yöneldim.

Osmanlı bürokrasisi, 17. yüzyılın ortalarından itibaren taşradan gelen şikâyetleri ayrı defterlerde toplamaya başlamış, bu uygulama zamanla sistemleşmişti. İncelediğim dönemde ise bu kayıtlar hem nicelik hem de nitelik açısından ciddi bir dönüşüm geçirmiş, "ahkâm defterleri" adıyla eyalet düzeyinde tutulmaya başlanmıştı. Bu defterler, Osmanlı taşrasındaki adalet talebine dair kıymetli bilgiler sunarken, aynı zamanda bölgesel farklılıkları da karşılaştırmalı olarak görme imkânı veriyordu.

Defterlerin içeriğine derinlemesine indikçe, eşkıyalığın biçim değiştirdiğini gördüm. Artık eşkıyalık, yalnızca dağlarda yol kesen, gasp yapan gruplardan ibaret değildi. Resmi veya yarı-resmi konumda bulunan ayanlar, mütegallibe olarak adlandırılan yerel güç odakları, hatta zaman zaman kadılar dahi bu yapının bir parçası haline gelmişti. Şikâyetlerde, yalnızca mal gaspı değil, tarlalara el koyma, ürünlere zarar verme gibi kalıcı ve sistematik baskılar da sıkça yer alıyordu. Devletin taşradaki adalet mekanizması ise ya bu yapılarla iş birliği içindeydi ya da onları yargılayabilecek güçten yoksundu. En sıradan borç ihtilaflarında dahi, borçluların mütegallibeye sığınarak ödeme yapmadıkları, suçluların taşrada ceza almadan dolaşabildikleri kayıtlara geçmişti. Tüm bu veriler, 18. yüzyılda eşkıyalığın ötesine geçen, daha karmaşık ve yerel güç ilişkileriyle iç içe geçmiş bir yapının varlığına işaret ediyordu.

Dönemin bir diğer dikkat çekici yönü ise, halkın Divan-ı Hümayun'a ulaşma biçiminde yaşanan dönüşümdü. Anadolu'nun farklı bölgelerinden pek çok kişi doğrudan İstanbul'a giderek şikâyetini bizzat iletmeyi tercih ediyor, buna karşın arzuhal yazdırarak şikâyet gönderme oranı oldukça düşük kalıyordu. Bu eğilim hem halkın merkeze olan güvenini hem de taşradaki adalet mekanizmasının işlevselliğini sorgulamamı sağladı.

Tüm bu gözlemler, beni yalnızca eşkıyalık üzerine değil, daha geniş bir çerçevede Osmanlı devlet-toplum ilişkisini, özellikle taşrada nasıl bir dönüşüm geçirdiğini incelemeye yöneltti. Bu noktada Murat Tuğluca'nın "Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi" adlı eseri ufuk açıcı bir kaynak oldu. Eser, pek çok soruma ışık tutsa da 18. yüzyıl taşra yönetimiyle ilgili meseleler hâlâ yanıtsızdı. Bu eksiklik, beni şikâyetler üzerinden ayanlık idaresine "aşağıdan yukarıya" bir bakış geliştirmeye teşvik etti. Geniş bir coğrafyayı incelemek suretiyle, bölgesel farklılıkları da gözlemleyerek daha bütünlüklü bir tablo çizmeyi amaçladım.

Bu tez çalışması, ahkâm defterlerinin satır aralarında dolaşarak, hem devletin hem de halkın sorunlara yaklaşımını anlamaya, tarihin belirli bir dönemine bugünden ışık

tutmaya çalışan uzun soluklu bir çabanın ürünüdür. Bu zorlu süreçte en büyük teşekkürü, bana sabırla rehberlik eden sevgili danışmanım Doç. Dr. Nilüfer Alkan Günay'a borçluyum. Her kelimenin titizlikle düşünülmesini sağlayan katkısı, tezin şekillenmesinde belirleyici oldu. Sabrı, emeği ve yol göstericiliği için kendisine minnettarım. Akademik desteğini ve ilgisini esirgemeyen Prof. Dr. Zeynep Dörtok Abacı'ya; süreç boyunca bakış açımı derinleştiren Prof. Dr. Sadettin Eğri'ye de içten teşekkürlerimi sunarım. Savunma jürisinde katkı sunan Prof. Dr. Mehmet Öz ve Prof. Dr. İbrahim Etem Çakır'ın değerli önerileri, çalışmanın olgunlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Ankara'ya yolum düştükçe görüşme fırsatı bulduğum, kıymetli hocam Prof. Dr. Yunus Koç'a, içeriksel yönlendirmeleri için ayrıca teşekkür ederim. Lisans yıllarından bu yana birlikte yürüdüğümüz, kıymetli arkadaşlarım Tolga Şahin, Göksel Baş, Bedirhan Laçin, Mevlüt Can Demir ve Mehmet Ali Çelik'e; akademik sohbetlerimiz, içten dostlukları ve her zaman hissettirdikleri destekleriyle bu süreci daha anlamlı kıldıkları için müteşekkirim. Ve elbette, yazım sürecinin her anında koşulsuz yanımda olan sevgili aileme ve Bursa'da bana aile olan kıymetli çalışma arkadaşlarıma gönülden teşekkür ederim.

Tahsin Şahin

02.02.2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **x**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **xii**
TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ ..... **xiii**
KISALTMALAR ..... **xvi**
GİRİŞ **1**

TARİHSEL ARKAPLAN: 18. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

1.1. 17. YÜZYILIN MİRASI 24
1.2. 18. YÜZYIL OSMANLI TARİHİNE GENEL BAKIŞ 29
1.3. ANADOLU EYALETİ VE İDARESİ 50

ŞİKÂYET VE DEVLET

2.1. ŞİKÂYET VE DEVLET 59
2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞİKÂYET MERCİLERİ 64
2.2.1. Kaza Mahkemeleri 66
2.2.1.1. 18. Yüzyılda Yerel Mahkemelerde Yaşanan Problemler 67
2.2.2. Eyalet Divanı 72
2.2.3. Divan-ı Hümayun 73
2.3. DİVAN-I HÜMAYUN'A BAŞVURU YÖNTEMLERİ VE MALİYETİ 76
2.3.1. Bizzat Başvuru Metodu 77
2.3.2. Arzuhal Gönderme 84
2.3.2.1. İstanbul'da Şikâyetçi Hareketliliği 88
2.3.3. Kadı Mektubu 90
2.4. ŞİKÂYET TÜRLERİ 94
2.4.1. Yetki Alanı Problemi 97
2.4.2. Müdahale Konulu Şikâyetler 102
2.4.2.1. Miras Hakkına Müdahale 102
2.4.2.2. Özel Mülke Müdahale 104
2.4.3. Suistimal ve Zulüm 107
2.4.4. Alacak Konulu Şikâyetler 112

2.4.5. Eşkıyalık ve Asayiş Problemleri 117
2.4.6. Diğer 123
2.4.6.1. Nikâh 124
2.4.5.2. Esnaf Şikâyetleri 126
2.4.7. Şikâyet Harici Hükümler 126

ŞİKÂYET VE İNSAN

3.1. YAŞADIKLARI YERE GÖRE ŞİKÂYETÇİLER: KENTSEL VE KIRSAL BÖLGE SAKİNLERİ 132
3.2. ŞİKÂYETÇİLER: GRUPLAR, KADINLAR VE ERKEKLER 138
3.2.1. Divan-ı Hümayun'a Grup Halinde Başvurular 139
3.2.2. Cinsiyetlerine Göre Şikâyetçiler 142
3.3. TOPLUMSAL STATÜLERİNE GÖRE ŞİKÂYETÇİLER: RE'ÂYÂ VE ASKERÎ 151
3.3.1. Şikâyetçi Olarak Yönetilen Sınıf: Reaya 153
3.3.2. Şikâyetçi Olarak Yöneten Sınıf: Askerî 157
3.4. ŞİKÂYET EDİLENLER 167
3.5. ŞİKÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÇÖZÜM ANAHTARLARI 171
3.5.1. Şikâyetlerin Değerlendirilmesi 171
3.5.1.1. Şikâyet Mekanizmasında Fetva Kullanımı: 171
3.5.2. Çözüm anahtarları 182

ŞİKÂYETLERİN COĞRAFYASI VE İKLİMİ

4.1. ŞİKÂYETLERİN MEKANSAL ANALİZİ 191
4.1.1. Yüksek Şikâyet Oranına Sahip Sancaklar 195
4.1.2. Orta Şikâyet Oranına Sahip Sancaklar 211
4.1.3. Düşük Şikâyet Oranına Sahip Sancaklar 220
4.2. ŞİKÂYET İLETİM YÖNTEMLERİNİN MEKANSAL ANALİZİ 229
4.3. ŞİKÂYETLERİN MEVSİMSEL DEĞERLENDİRİLMESİ 233

SONUÇ 239

KAYNAKÇA 254

EKLER 288

ÖZGEÇMİŞ 292

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Anadolu Eyaleti'nin Sınırları 11
Harita 2: Anadolu ve Balkanlar'daki Taşra İktidar Sahipleri 37
Harita 3: Anadolu Eyaleti'nde 1530 Tahrir Kayıtlarına Göre Sancak Dağılımı 192
Harita 4. Şikâyet Yoğunluğuna Göre Anadolu Eyaleti Sancakları 227
Harita 5. 1690-1750 Yılları Arasında Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menziller 291

TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Bizzat Başvuru Yolu ile Oluşturulan Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları 81
Grafik 2. H. 1182-1194 / 1768- 1780 Tarihleri Arasında Arzuhal Göndererek Oluşturulan Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları. 87
Grafik 3. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Kadı Mektubu ile İletilen Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları 92
Grafik 4. 1768-1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a İletilen Şikâyetlerin Başvuru Yolları. 93
Grafik 5. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Başvuru Yöntemlerinin Dönemsel Değişimi 93
Grafik 6. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Tüm Şikâyetler İçindeki Yetki Alanı Problemi Konulu Şikâyetlerin Oranları 100
Grafik 7. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Yetki Alanı Problemi Konulu Şikâyetlerde Bizzat Başvuru Yöntemi Kullanımının Yüzdelik Dağılımları 101
Grafik 8. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Müdahale Konulu Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları 106
Grafik 9. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Müdahale Konulu Şikâyetlerde Şikâyet Edilenlerin Yüzdelik Dağılımları 107
Grafik 10. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Suistimal ve Zulüm Konulu Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları 111
Grafik 11. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Suistimal ve Zulüm Konulu Şikâyetlerde Şikâyetçilerin Dağılımı 112
Grafik 12. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Alacak Konulu Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları 116
Grafik 13. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Alacak Konulu Şikâyetlerde Sınıflar Arası Borç İlişkileri 117
Grafik 14. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Asayiş ve Eşkıyalık Konulu Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları 122
Grafik 15. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Asayiş ve Eşkıyalık Şikâyetlerinde Sınıflar Arasında Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları 123
Grafik 16. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetlerin Konu Dağılımları 129
Grafik 17. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetlerin Konularına Göre Başvuru Yöntemleri 129
Grafik 18. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetçilerin Yaşadıkları Yere Göre Dağılımı. 134
Grafik 19. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetçilerin Yaşadıkları Yerlere Göre Yüzdelik Dağılımları 135
Grafik 20. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetçilerin Yaşadıkları Yere Göre Başvuru Türleri 136
Grafik 21. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetçilerin Yaşadıkları Yere Göre Şikâyet Konuları 138

Grafik 22. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Yılları Arasında Ahali Şikâyetlerinde Divan'a Başvuru Yolları 141
Grafik 23. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Ahali Şikâyetlerinin Konu Dağılımları 141
Grafik 24. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Yılları Arasında Kadın Şikâyetçilerin Divan'a Başvuru Yolları 144
Grafik 25. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Yılları Arasında Divan-ı Hümayun'a Yalnız Gelen ve Yanlarında Erkek ile Beraber Gelen Kadın Şikâyetçiler 145
Grafik 26. Kentsel ve Kırsal Bölge Sakini Kadınların Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yöntemi Oranları 1768-1780 (H. 1182-1194) 146
Grafik 27. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Askerî Şikâyetlerinin Konu Dağılımları 147
Grafik 28. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Toplumsal Statülerine Göre Şikâyetçiler 155
Grafik 29. Reaya Statülü Şikâyetçilerin Divan-ı Hümayun'a Başvuru Oranları 1776-1870 (H. 1182-1194) 156
Grafik 30. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Reaya Şikâyetlerinin Konu Dağılımları 157
Grafik 31. Askerî Statülü Şikâyetçilerin Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yolları 1776-1870 (H. 1182-1194) 164
Grafik 32. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Askerî Sınıf Mensuplarının Arzuhal ile Şikâyet İletiminin Yüzdelik Dağılımı 165
Grafik 33. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Askerî Şikâyetlerinin Konu Dağılımları 166
Grafik 34. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Toplumsal Statülerine Göre Şikâyetçi ve Şikâyet Edilenler 167
Grafik 35. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Toplumsal Statülerine Şikâyet Edilenler 170
Grafik 36. 1768-1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Mütegallibeden Şikâyetlerin Konu Dağılımları 170
Grafik 37. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Fetva Alınan Şikâyetlere Verilen Kararlar 173
Grafik 38. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Fetvası Olan Şikâyetlerin Konu Dağılımları 174
Grafik 39. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Divan-ı Hümayun Tarafından İncelenmesi İçin Mübaşir Gönderilen Şikâyet Konuları 180
Grafik 40. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Divan-ı Hümayun Tarafından Şikâyetlere Verilen Kararlar 180
Grafik 41. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet Konularına Göre Divan'ın Verdiği Kararlar 182
Grafik 42. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Divan-ı Hümayun'dan Gönderilen Hükümlerin Muhatapları 185
Grafik 43. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet Konularına Göre Divan-ı Hümayun'dan Gönderilen Hükümlerin Muhatapları 186

Grafik 44. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet Konularına Göre Divan-ı Hümayun'dan Gönderilen Hükümlerin Örfî Muhatapları..... 189
Grafik 45. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Sancaklara Göre Şikâyet Sayısı 195
Grafik 46. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Yüksek Şikâyet Sayısına Sahip Sancakların Şikâyet Konularının Yüzdelik Dağılımı 209
Grafik 47. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Orta Şikâyet Sayısına Sahip Sancakların Şikâyet Konularının Yüzdelik Dağılımı 220
Grafik 48. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Düşük Şikâyet Sayısına Sahip Sancakların Şikâyet Konularının Yüzdelik Dağılımı 227
Grafik 49. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Hicri Aylara Göre Şikâyet Sayıları..... 234
Grafik 50. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Mevsimlere Göre Şikâyetlerin Oransal Dağılımı 235
Grafik 51. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet Konularının Mevsimsel Dağılımı 238
Grafik 52. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet İletim Metotlarının Mevsimsel Dağılımı 238

KISALTMALAR

AÜHFD.	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
BOA.	Başkanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
IJMES.	International Journal of Middle East Studies
M.	Miladi
TTK.	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Orta doğu devlet anlayışında, hâkimiyetin sürekliliğini sağlamak için adalete hayati derecede önem atfedilmiştir. Zayıfın güçlüye karşı korunmasını sağlamak, sultanın en temel görevlerinden birisidir ve bu sorumluluk, sultanın meşruiyetinin de önemli bir kaynağıdır. Bu bağlamda reaya, şikâyetlerini hiçbir baskı altında kalmaksızın doğrudan hükümdara ulaştırabilmeli ve hükümdarın emri ile her türlü haksızlık giderilebilmelidir.[1] Bu anlayış *daire-i adalet* teorisi ile kurumsallaştırılarak devletin varoluş amacının ve bekasının olmazsa olmazı haline getirilmiştir.[2]Halkın huzur ve güvenliğini sağlamak hükümdarın öncelikli vazifesi olarak görüldüğü için İslam geleneğinde bir nevi üst mahkeme olan *Mezalim Mahkemeleri* tahsis edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise bu kurumu daha da ileriye taşıyarak *Divân-ı Hümâyûn'u*[3] ihdas etmiştir. Divan-ı Hümayun'un en temel görevlerinden birisi buraya ulaşan şikâyet ve talepleri istişare ederek çözüme kavuşturmaktır. Adaletin devletin temel prensiplerinden biri olarak benimsenmesi, Divan-ı Hümayun'un kapısını imparatorluğun bünyesinde yaşayan tüm insanlara açık tutmasını sağlamıştır.

Osmanlı tebaasının şikâyetlerini iletebileceği tek yer Divan-ı Hümayun değildir. Osmanlı topraklarının herhangi bir bölgesinde yaşayan bir kişinin şikâyetini öncelikle her kazada bulunan şer'i mahkemeye iletmesi beklenmektedir. Şikâyetçi burada istediği sonucu

[1] Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar," *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet,* (İstanbul: Eren Yayınları, 2005), 49.

[2] Daire-i adalet ya da daire-i adliye olarak isimlendirilen, Osmanlı devlet anlayışının temel felsefesine göre padişah reayasına adaletli davranmak zorundadır. Daire şu şekilde oluşturulmuştur: Eğer sultan halka adil davranırsa, halk üretim yapabilecektir; halk üretim yapabilirse, devlete ödemesi gereken vergileri zamanında ve eksiksiz ödeyecektir; vergiler eksiksiz ve zamanında ödenirse, devlet hazinesi zenginleşecektir; devlet hazinesi zenginleşirse, sultanın ordusu da güçlenecektir; sultanın ordusu güçlenirse, devlet güçlü bir konuma ulaşacaktır. Daire-i adalet aslında reayaya da bir sorumluluk yüklemektedir. Reayanın yerinde kalması (hadd) ve vergilerini ödemesi sultanın sağlayacağı adaletli düzen ile mümkündür. Ancak adaletli düzen için ihtiyaç duyulan ordu ise vergilerle sağlanabilir. Dolayısıyla daire-i adalet aslında karşılıklı bir mutabakata da işaret eder. Daire-i adalet ve 18. yüzyıldaki konumu tezin ilerleyen bölümlerinde tekrar ele alınmıştır. Bkz. Hülya Taş, "Osmanlı'da "Şikâyet Hakkı"nın Kullanımı Üzerine Düşünceler," *Memleket Siyaset Yönetim,* 2, 3, (2007): 187.

[3] Divan-ı Hümayun hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, "Divan-ı Hümayun," *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi),* 9, (1994): 430-432; Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976); İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* (Ankara: TTK Yayınları, 2020).

alamazsa itiraz hakkını *Eyalet Divanı*'nda[4] kullanabilmektedir. Eyalet Divanı'nda da talebi karşılanmazsa, nihai çözüm arayışıyla Divan-ı Hümayun'a başvurabilirdi. Dolayısıyla Divan en üst şikâyet makamı konumundaydı. Ancak bu hiyerarşik düzen, mutlak bir zorunluluk teşkil etmemekteydi. Pek çok durumda, halk doğrudan Divan-ı Hümayun'a başvurarak meselelerini en üst makama iletmekteydi. Bu durum, Divan-ı Hümayun'un hem ilk hem de son başvuru mercii olarak işlev gördüğünü göstermektedir.[5]

Osmanlı'da şikâyetlerin iletildiği, kararların alındığı ve bazen de yargı sürecinin yürütüldüğü bu makamlarda, gelen başvurular titizlikle kaydedilmiştir. Yerel mahkemelerde görülen davalar defterler halinde (şer'iye sicilleri) tutulmuştur.[6] Ancak bu kayıtlarda genellikle davaların hüküm kısımları çoğunlukla bulunmamaktadır. Eyalet Divanlarında tutulan kayıtlar ise yine bir deftere kaydedilmiş ve hatta bunların bir nüshasının İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Fakat bu defterlerin henüz nerede oldukları ya da neden bulunamadıkları bilinmemektedir. Eyalet Divanlarında görülen davaların kayıtlı olduğu defterlerden biri, M. Ursinus tarafından yayımlanan Rumeli'ye ait defterdir[7]. Bunun yanı sıra Mısır Eyalet Divanı'na ait biri 1740'lardan, diğeri ise 1780'lerden olmak üzere iki defter bulunmaktadır.[8] Ayrıca Eyalet Divanı'nda verilen kararlar, tıpkı Divan-ı Hümayun'dan alınan hüccetler gibi ilgili kazaların kadı siciline kaydedilmiştir. Bu verilerin kullanıldığı bir çalışma Yavuz Aykan'a aittir. Aykan

[4] Eyalet Divanları'nın yapısı da Divan-ı Hümayuna benzemektedir. Bu Divanlar eyaletin paşa sancağında, beylerbeyinin konağında ve onun başkanlığında toplanırdı. Divanda eyaletteki hazine ve tımar defterdarları, eyalet kadısı, çavuşlar, muhzırlar ve katipler bulunurdu. Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, (Ankara: TTK Yayınları, 2016), 42.

[5] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 35.

[6] Şeriye sicilleri hakkında kapsamlı bir literatür değerlendirmesi için bkz. Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliografya," *TALİD,* 1,1, (2013): 305-344.

[7]Michael Ursinus, *Grievence Administration (Şikâyet) in an Ottoman Province The Kaymakam of Rumelia's Record Book of Complaints' of 1781-1783,* (London : Routledge, 2005). Ursinus'un yayımladığı defterde şikâyetlerin yanı sıra Rumeli valisine vergilerin toplanması hakkında giden emirler de bulunmakla beraber, defter daha çok mühimmet defterlerine benzetilmektedir. Bkz. Hülya Taş, "Osmanlı Diplomatikası İle İlgili Bir Kitap Vesilesiyle," *Belleten,* 71, (2007): 1005.

[8] Bu defterler hakkında detaylı bilgi için bkz. James E. Baldwin, *Islamic Law and Empire in Ottoman Cairo,* (Edinburg: Edinburg University Press, 2017), 38-39; Eyalet divanına benzer bir divan da klasik dönemde şehzade sancaklarında kurulan divanlardır. Şehzade Divanları da haftada dört defa toplanan, şikâyet dinlenen bir mercidir. Şehzade Divanı Defterleri için bkz. Feridun Emecen, Zekai Mete, Arif Bilgin, *Osmanlı İdari Teşkilatının Kaynakları, Şehzâde Divânı Defterleri Manisa Şehzâde Sarayı Divânı,* (Ankara: Tüba Bilimler Akademisi Yayınları, 2017); Şehzade Divanı ile Divan-ı Hümayun karşılaştırması üzerine bir çalışma için bkz. Abdullah Vefa Karataş, "Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması -Manisa Şehzade Divanı Örneği," *Adalet Dergisi,* 1.2, 63, (2019): 235-264.

makalesinde Harput Kadı sicillerinde tespit ettiği belgelere dayanarak, Diyarbakır Eyalet Divanı'nın işleyişi ve bu divanda alınan kararlar hakkında bir analiz yapmıştır.[9]

Kaza mahkemesi ve Eyalet Divanı'ndan sonra gelen ve Osmanlı adalet mekanizmasının en üst mercii olan Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetler ve bunlara verilen yanıtlar birtakım defterlere kaydedilmiştir. Başlangıçta şikâyet ve mühimme defter serileri olarak başlayan bu kayıt serüveni gerek şikâyetlerin artması ve gerek Divan bürokrasisinin uzmanlaşması nedeniyle gelişerek devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkezîleşme sürecinde en önemli isimlerden biri tartışmasız II. Mehmed (1451-1481) olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in *Teşkilât Kanûnnâmesi* Osmanlı bürokrasisinin gelişimi hakkında önemli bilgiler vermektedir.[10] Özellikle II. Bayezid (1481-1512) döneminden itibaren Osmanlı tarih yazıcılığı, bürokratik düzen ve arşivleme faaliyetlerinde büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu gelişmelerin etkisiyle, Divan-ı Hümayun'da tutulan kayıtlar da defter serileri halinde düzenlenmeye ve saklanmaya başlanmıştır. Ancak, bu dönemde Divan'da alınan tüm kararlar, verilen emirler, fermanlar ve beratlar, şikâyetler konularına bakılmaksızın tek bir deftere kaydedilmiştir. Bu kapsamda bilinen en eski defter 1501 tarihine ait olup, *Şikâyet Defter*i olarak adlandırılmıştır.[11] Bu defter imparatorluk boyunca Divan görüşmelerinin kayıtlarının tutulacağı defterlerin "prototipini" oluşturmuştur.

Osmanlı arşivinde bulunan Divan görüşmelerinin kaydedildiği defter serilerinden birisi M*ühimme Defterleri*dir. Bu defterlerde de ilk Şikâyet Defterleri gibi şikâyetlerin yanı sıra gönderilen fermanlar, beratlar ve Divan'da alınan her türlü kararlar bulunmaktadır. Bilinen en eski mühimme defteri 1553 yılına aittir.[12] 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sadece ferman ve hükümler mühimme defterlerine kaydedilmeye başlanmış,

[9] Yavuz Aykan, "Tax Farming, the Provincial Council and the Nature of the Late Ottoman State," *JESHO,* 67, (2024): 269-301.

[10] Bkz. Abdülkadir Özcan, *Atam Dedem Kanunu, Kanunnâme-i Al-i Osman,* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017).

[11] Feridun Emecen ve İlhan Şahin, mühimme defterlerinden daha önce tutulan bu defterlerden birini 1994 yılında yayımlamışlardır. Eserin giriş kısmında bu defter serisi ile alakalı önemli bilgiler mevcuttur. Feridun Emecen, İlhan Şahin, *Osmanlılarda Divan- Bürokrasi- Şikâyet, II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri,* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994).

[12] Feridun Emecen, "Osmanlı Divanı'nın Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet," *TALİD,* 3, (2015): 108.

şikâyetler için ise yeni bir defter türü meydana getirilmiş ve buna da *Şikâyet Defterleri* adı verilmiştir. Halka ait tüm şikâyetler 1649 yılından itibaren eyalet farkı olmaksızın bu defterlere kaydedilmiştir. 1742 yılına gelindiğinde ise gelen şikâyetler eyaletlere göre farklı defterlere yazılmaya başlamıştır. Bu defterler aynı zamanda bu tezinde temel kaynaklarından biri olan *Ahkâm Defterleri* ya da başka bir deyişle *Ahkâmü'ş-Şikâyet Defterleri*dir. Şikâyet defterlerinden, eyalet bazlı ahkâm defterlerine geçiş, eyaletlerdeki hukuki süreçlerin daha yakından denetlenmesine imkân sağlamıştır. Bu durum imparatorluğun hukuki ve idari zihniyetindeki değişimi de göstermektedir. Osmanlı merkezî yönetiminin halktan gelen şikâyetler aracılığı ile toplumu hem idari hem de sosyal açıdan daha yakından tetkik etmek istemiştir.[13] Bunun yanı sıra ahkâm defterleri sayesinde karar verirken eski kararlara daha çabuk ulaşmak da mümkün olmuştur.[14]

Divan kayıtlarının tutulduğu defterlerdeki bu değişim aslında Osmanlı bürokrasindeki profesyonelleşmenin önemli bir göstergesidir. Başlangıçta imparatorluğun tamamının ilgilendiren, her türlü karar, atama, şikâyet gibi kayıtlar bir arada yazılırken, daha sonra şikâyetler ayrılarak farklı bir defter serisine kaydedilmiştir. Ancak bu seride yaklaşık yüz yıl sonra yerini eyalet bazlı olarak şikâyetlerin kaydedileceği defterlere bırakacaktır. Fakat bu durum eskinin bir anda terkedilerek, yeniye ani bir geçiş olduğu manasına gelmemektedir. Ahkâm defterleri tutulduğu sırada dahi mühimmeler –her ne kadar daha çok atama, ferman, berat gibi kayıtları içerse de- devam ettiği gibi, şikâyet defterleri de *atik şikâyet defterleri* olarak varlıklarını bir süre daha devam ettirmişlerdir.

Osmanlı arşivlerinde yer alan bu defterler, devlet-toplum ilişkisi, taşra idaresi, hukuk tarihi ve halkın şikâyet hakkı gibi pek çok alanda önemli araştırmaların yapılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle, bu kaynakların Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan insanların seslerinin en rahat duyulacağı belgelerden biri olması, bu defterleri Osmanlı toplumsal tarihi açısından son derece kıymetli kaynaklar haline getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda şikâyet hakkı ve mekanizması ile ilgili ilk çalışma, 1951

[13] Başak Tuğ, *Namus Siyaseti 18. Yüzyıl Osmanlı Anadolusu'nda Irz, Şiddet, Hukuk,* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 15.

[14] Gürkan Cevger, "1 Numaralı ve 1155-1158 / 1742-1745 Tarihli Karaman Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.1-60)," (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012), 9.

yılında Coşkun Üçok tarafından kaleme alınmıştır.[15] Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan başta şikâyet ve ahkâm defterleri olmak üzere çeşitli kayıtların hukuk tarihi için öneminin anlatıldığı bu çalışmadan sonra, Hans Georg Majer, şikâyet defterleri ile ilgili ilk kapsamlı çalışmayı gerçekleştirmiştir.[16] Halil İnalcık'ın Osmanlı'daki şikâyet hakkı üzerine yazdığı makalesi ise bu alanın en temel akademik çalışmaları arasında yer almaktadır. İnalcık bu makalede Osmanlı İmparatorluğunda şikâyet hakkının kullanımını ve işleyişini anlatmış ve şikâyetlerin yazıldığı defterleri tanıtmıştır.[17] İnalcık'ın çalışmasının devamı niteliğinde bir çalışma da Hülya Taş'a aittir. Taş, makalesinde şikâyet hakkının kullanımı üzerinde durmuş, halkın buna neden ve hangi konularda ihtiyaç duyduğunu ele almıştır. Şikâyet iletim biçimlerini de ele alan Taş, şikâyetçilerin neden bizzat başvurduklarını Ankara'dan giden şikâyetler özelinde incelemiştir.[18] Feridun Emecen ise "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Şikâyet-ı Mîrî, Şikâyet-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet" isimli makalesinde, gerek Divan-ı Hümayunun işleyişi ve gerek defterlerin nasıl oluşturulduğu, biçimleri, problemleri ile bu kaynak grupları kullanılarak yapılan çalışmalar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.[19]

Hukuk tarihi açısından, şikâyet defterlerini merkeze alan Saliha Okur Gümrükçüoğlu'nun hazırladığı doktora tezi de Osmanlı'da devlet-toplum ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır.[20] Osmanlı'da şikâyet mekanizmasının tüm yönlerini ortaya koymayı amaçlayan kapsamlı bir doktora tezi ise Murat Tuğluca tarafından hazırlanmıştır. 1683-1699 yılları arasında şikâyet defterlerini inceleyen Tuğluca, bu dönemde şikâyet mekanizmasının işleyişi hakkında kapsamlı bir araştırma yapmış, farklı şikâyet türleri ve konuları üzerine önemli istatistikler sunmuştur. [21] Bu çalışma, 2016 yılında kitap olarak da yayımlanmıştır. Tuğluca'nın çalışması, ilerleyen yıllarda şikâyetler üzerinden, Osmanlı'da devlet-toplum

[15] Coşkun Üçok, "Türk Hukuk Tarihi Bakımından Devlet Arşivinden İstifade İmkânları," *AÜHFD,* 1,2, (1951): 696-702).
[16] Hans Georg Majer, *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*, (Wien: Werlag Akademie der Wissenschaften, 1984).
[17] İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar," 49-71.
[18] Taş, "Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler," 186-204.
[19] Feridun Emecen, "Osmanlı Divanı'nın Ana Defter Serileri," 107-139.
[20] Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)," (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010).
[21] Murat Tuğluca, "Osmanlı'da Devlet Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)," (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010)

ilişkisini inceleyen birçok akademik araştırmaya kaynaklık etmiştir. Tuğluca'nın eserinden etkilenen ve geniş ölçüde istifade eden çalışmalardan biri de bu tezdir.

2016 yılından sonra şikâyet mekanizması, bu mekanizmanın işlevleri ve devlet toplum ilişkisine yansımaları üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri Zelal Bayram tarafından hazırlanan "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)" başlıklı yüksek lisans tezidir.[22] Gül Yörük tarafından hazırlanan "Osmanlı'da Devlet Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1727)" başlıklı yüksek lisans tezi de şikâyetlerin yapısına bir ışık tuttuğu gibi ele aldığı yıllarda dönemsel değişimlerinin şikâyetlere yansıması hakkında da bilgi vermektedir.[23] Bu dönemde yapılan bir diğer çalışma da Bahadır Acet tarafından hazırlanan ve Rumeli ahkâm defterleri üzerinden Selanik'te şikâyet mekanizmasının işleyiş biçimini inceleyen yüksek lisans tezidir.[24] Ayrıca, Ziya Aşçıoğlu tarafından 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Osmanlı şikâyet mekanizmasının nasıl çalıştığını ele alan yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Aşçıoğlu'nun tezi, savaş dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yapısını şikâyetler üzerinden analiz ederek önemli veriler sunmaktadır.[25] Osmanlı'nın taşra yönetimi ve devlet-toplum ilişkisini şikâyet defterleri üzerinden ele alan çalışmalar arasında, Kader Demir tarafından hazırlanan ve savaş dönemlerinde Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik durumuna odaklanan tez de dikkat çekmektedir.[26] Sivas ahkâm defterlerinden elde edilen veriler ışığında, 18. yüzyılda Sivas eyaletinin durumunu ele alan doktora tezi de bu alanın önemli çalışmalarından olmuştur.[27] Aynı şekilde, Mehmet Koçyiğit tarafından hazırlanan doktora tezi de Erzurum eyaletine ait ahkâm defterleri üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bölgelerinde şikâyet

[22] Zelal Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)," (Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, 2017).
[23] Gül Yörük, "Osmanlı'da Devlet Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaları Atik Şikâyet Defteri (1727)," (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019).
[24] Bahadır Acet, "18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi: Selanik Örneği (1742-1743)," (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2020).
[25] Ziya Aşçıoğlu, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2022).
[26] Kader Demir, "Atik Şikâyet Defterlerine Göre Savaş Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Sosyoekonomik Durumu (1788-1810)," (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2022).
[27] Buket Çelik, "Sivas Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti," (Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020).

hakkının nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır.[28] Son olarak, M. Bedreddin Şimşek tarafından kaleme alınan "Lale Devri'nde Anadolu Halkı: Sorunlar, Şikâyetler ve Çözümler" başlıklı doktora tezi, Osmanlı halkının karşılaştığı sorunları ve devletin bu konulara yönelik geliştirdiği çözüm mekanizmalarını ele alması açısından dikkat çekmektedir.[29] Şikayet mekanizmasını konu alan ve şikayet defterlerinin çevirisini içeren bir diğer çalışma da merhum Haim Gerber tarafından hazırlanan *Oppression and Salvation* adını verdiği kitaptır.[30] Bu eserde Gerber, 145 adet kaydını İngilizceye çevirerek, şikayet hakkı ve mekanizması hakkında bir araştırma yapmıştır. Ahkâm ve şikâyet defterleri ile yukarıda bahsedilenler tezler dışında da çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük kısmı bir ahkâm ya da şikâyet defterinin tamamının ya da bir kısmının transkripsiyonu ve değerlendirmesi şeklindedir.[31]

Bu tez çalışması, Osmanlı'da şikâyet hakkının kullanımı üzerine oluşan literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. 1768-1780 yılları arasında Osmanlı taşrasında ayan idaresinin zirveye ulaştığı bu dönemde, halkın ilettiği şikâyetler aracılığıyla taşradaki idari ve toplumsal yapıya aşağıdan yukarıya bir perspektifle ışık tutulmak istenmektedir. 18. yüzyıl Osmanlı taşra çalışmalarında ayan hanedanı monografileri ya da belirli bir bölgenin tarihini konu alan çalışmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu tür

[28] Mehmet Koçyiğit, "Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması: Erzurum Eyaleti (1742-1800)," (Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2023).

[29] Muhammet Bedreddin Şimşek, "Lale Devri'nde Anadolu Halkı: Sorunlar, Şikâyetler ve Çözümler," (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2024).

[30] Haim Gerber, *Oppression and Salvation. Annotated Legal Documents from the Ottoman Book of Complaints of 1675,* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag. 2018). Bu eser hakkında yapılan kitap değerlendirmesi için ayrıca bkz. Cumhur Bekar, "Review of Haim Gerber's Oppression and Salvation. Annotated Legal Documents from the Ottoman Book of Complaints of 1675," *Diyâr,* 1, (2020): 199-201.

[31] Bu kapsamdaki çalışmalardan bazıları için bkz. Esra Akçay, "1 numaralı Bosna Ahkâm Defterinin transkripsiyon ve incelenmesi (s. 1-100)", (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2018); Nihal Altunç, "8 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi," (Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2019); Meryem Aydın, "1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum Vilâyet Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi," (Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2015); Arif Tunç, "62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri (Metin-Değerlendirme)," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019); Salih Sözcü, "63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri (Transkripsyon ve Değerlendirme)," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2024); Feray Bıçakçı, "15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019); Hikmet Çiçek, "Erzurum Vilâyeti 1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (Sayfa 65-130)," (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011); Kübra Dursun, "1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2015); Nahide Erman, "1791-93 Döneminde Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre İzmir," (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1992).

çalışmalar, yerel düzeyde ayrıntılı bilgilerin ortaya çıkarılmasını sağlamakla birlikte, imparatorluğun farklı bölgelerinde idari, sosyal ve coğrafi yapılar arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesi noktasında eksikliklere neden olabilmektedir. Bu tez çalışmasında, Anadolu eyaletine bağlı sancakların tamamını karşılaştırmalı bir şekilde analiz ederek, 16 farklı defterden alınan yaklaşık 6.000 şikâyet kaydı ile bölgesel farklılıkların ve benzerliklerin bir arada ele alınması amaçlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, Anadolu eyaletinden Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetler üzerinden, 1768-1780 yılları arasında eyaletin genel yapısını panoramik bir bakış açısıyla ortaya konulması hedeflenmiştir.

Her akademik çalışmada olduğu gibi, bu tezde de belirli sınırlar çerçevesinde bir inceleme yapılmıştır. Bu çalışmada, 1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletinden Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetler temel alınarak, Osmanlı'da devlet ve toplum ilişkisi ele alınmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın coğrafi kapsamı, tarihsel dönemi ve kullanılan kaynakları belirli amaçlar doğrultusunda sınırlanmıştır.

Öncelikle tezin zaman aralığı olarak 1768-1780 yıllarının seçilmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. 18. yüzyıl Osmanlı tarihi ekonomik, askerî, idari ve toplumsal açıdan genel olarak 1760'lar öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayrılarak ele alınmaktadır. Kırılma noktası ise 1768'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşıdır. Bu savaşı 1787-1792 tarihleri arasında Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı izlemiştir. Ekonomik durumla ilgili değerlendirmesinde Mehmet Genç, 18. yüzyılı "savaş ve ekonomi ilişkisi" üzerinden analiz ederek, 1760 yıllarına kadar uzanan kısmı birinci dönem, sonrasını da ikinci dönem olarak ele almıştır. Bilindiği üzere yüzyılın ilk yarısında savaşlarda imparatorluk ciddi bir yenilgi almazken, yüzyılın ikinci yarısındaki savaşların kesin bir mağlubiyet getirmiştir. Mehmet Genç bu doğrultuda yüzyılın ilk döneminde Osmanlı ekonomisinin birçok sektörde gelişme gösterirken, 1760'lardan itibaren ciddi bir üretim azalması yaşadığına dikkat çekmiştir.[32]

[32] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), s. 210-215. Virginia Aksan da askerî açıdan da 1768-1774 savaşının bir değişime işaret ettiğini vurgulamıştır. Özellikle daha sonra yapılan askeri reformların bu savaşın bir milat oluşturduğunu iddia

18. yüzyılın aynı kırılma noktasından ayrılmasına dair diğer bir söylem de taşra yönetiminde ayanın yükselişine işaret etmektedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, taşra yönetiminde güç dengelerinin ayanlar lehine değişmesinde bir dönüm noktası olarak görülmektedir.[33] Bu dönemde, pek çok ayan ailesi güç kazanmış, idari mekanizmada daha etkin roller üstlenmiştir. Osmanlı Devleti, savaş sırasında nefir-i âm çağrılarına rağmen yeterli asker sayısına ulaşamamış ve çözümü ayanlardan asker temin etmekte bulmuştur. Taşradaki yerel ileri gelenlerin getirdikleri bu askerlere, *zî-küret ve a'yân* askeri denilmiştir.[34] Savaş sırasında, merkezî devletin kazalardan taleplerinin yerine getirilmesinde ve asayişin sağlanmasında (zaman zaman asayişsizliğin önemli bir sebebi kendileri olsalar da) büyük bir rol oynayan ayanların, bunun karşılığında taşrada etki alanlarını genişlettikleri görülmektedir. Örneğin, Yenişehir ayanı Müderris Mir Osman, Osmanlı hükümeti tarafından kendisinden 1000 asker temin etmesi talep edilmesine rağmen, 1500 asker sağlamış ve bu katkısının karşılığında vezirliğe yükselerek Mir Osman Paşa unvanını almıştır. [35] Benzer şekilde, daha önce azledilen Karaosmanoğulları ve Çapanoğulları da savaş sırasında devletin ihtiyaçlarını karşılamaları nedeniyle kısa sürede eski güçlerinden fazlasına kavuşmuşlardır.[36] Bu süreçte, taşrada askerî gücünü artıran ayanlar ve yerel milisler, zamanla taşranın önde gelen elitleri haline gelmiş ve

etmiştir. Bkz. Virginia H. Aksan, "Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768–1774 Russo-Ottoman War," *War in History* 5, no. 1 (1998): s. 35-36.

[33] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık,* (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 159. 1699-1812 dönemini ayanlar çağı olarak isimlendiren Bruce McGowan da çağın ikinci yarısının da 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ile başladığını belirtmiştir. Bkz. McGowen, "Ayanlar Çağı 1699-1812," 786. Bu hususta ayrıca bkz. Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 211; Bu dönemde ayan taşradaki asayiş sorunlarını çözmekle de görevlendirildiği gibi kendi içlerinde girdikleri üstünlük mücadelesi ile asayiş sorunlarının da başlıca nedenlerinden biri konumundaydı. Bkz. Fikret Adanır, "Balkanlarda ve Anadolu'da Yarı Özerk Taşra Güçleri," *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* içinde, ed. Suraiyya Faroqhi, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015): 205.

[34] Hamit Karasu, "1768-1774 Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü," (Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2021): 70.

[35] Karasu, "Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü," 74.

[36] Çapanoğulları'nın Osmanlı Rus savaşından kazanımları için bkz. Özcan Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980), 37-40; Hamit Karasu, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Yıllarında Çapanoğulları," *III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde, ed. Ebubekir Güngör, (Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Yayınları, 2018): 717-718. Karaosmanoğulları'nın Osmanlı Rus savaşındaki rolleri ve kazanımları için bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 28-34.

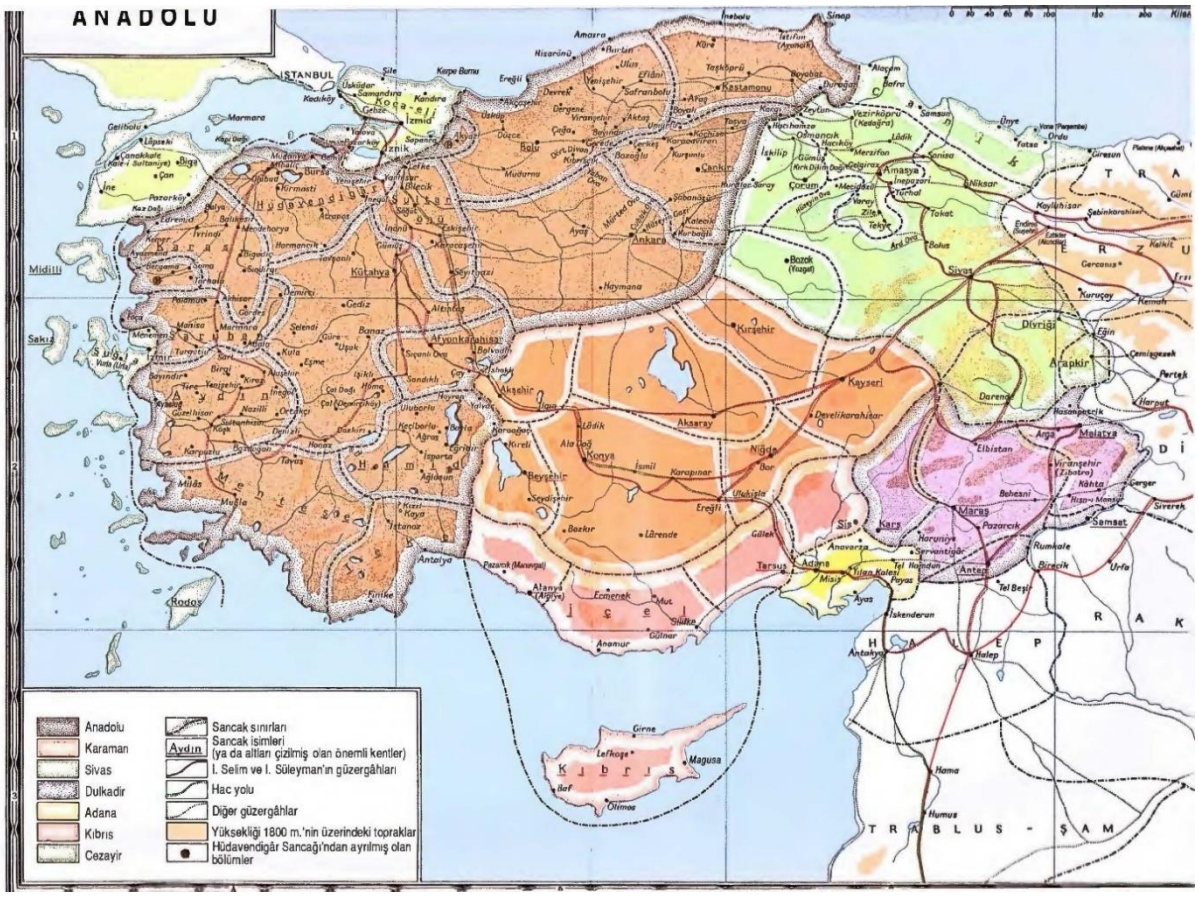
devletin yerel düzeydeki birincil muhatapları olmuştur. Böylece taşra idaresinde, ekonomik ve askerî güce dayalı yeni bir yapı ortaya çıkmıştır.[37]

Bu çerçevede ahkâm ve şikâyet defterleri üzerinde yapılan çalışmada dönem olarak 1768-1774 savaşı ve hemen sonrasını içeren 1768-1780 tarih aralığı belirlenmiştir. Bu sayede Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizmasının savaş sırası ve sonrasında nasıl işlediği, taşra yönetim düzeninde merkezî yönetimin taleplerini gerçekleştirmede ve asayişin sağlanmasında ayana daha fazla yaslanılmasının devlet-reaya ilişkileri üzerindeki etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Özellikle taşrada ayanların sancak idaresinde çeşitli seviyelerdeki idari pozisyonları (mütesellimlik, voyvodalık, muhassıllık, malikâne mutasarrıflığı, mültezimlik gibi) ellerine almalarının halkın gündelik yaşamı üzerindeki etkilerini ve halkın karşılaştığı problemlere nasıl müdahale ettiklerini anlamanın en uygun yollarından biri, halkın doğrudan merkeze ilettiği şikâyetleri analiz etmektir. Bu bağlamda, Divan-ı Hümayun'a taşınan şikâyetler, yalnızca bireysel adalet arayışlarını değil, aynı zamanda Osmanlı taşrasındaki sosyo-politik dinamikleri de gözler önüne serecektir.

Tez çalışması, mekânsal açısından ise Anadolu eyaleti ile sınırlandırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en eski ve en geniş sınırlara sahip eyaletlerinden biri olan Anadolu eyaleti, günümüzde Batı Anadolu'nun tamamını ve İç Anadolu Bölgesi'nin büyük bir kısmını içine almaktadır. Şikâyet mekanizmasında, Anadolu eyaletini öne çıkaran etkenlerden biri İstanbul'a olan coğrafi yakınlığıdır. Bu durum, Osmanlı yönetiminde merkezî otoritenin taşra üzerindeki etkisinin daha güçlü hissedilmesine neden olmuş ve 18. yüzyılda taşra yönetimi ile merkezî otorite arasındaki çatışmaların daha görünür hâle gelmesini sağlamıştır. Şikâyet mekanizması açısından bakıldığında da Anadolu eyaletinin diğer eyaletlere kıyasla öne çıktığı görülmektedir. Osmanlı taşrasında Divan-ı Hümayun'a en fazla şikâyetin iletildiği eyalet, Anadolu eyaleti olmuştur. Osmanlı arşivlerinde Anadolu eyaletine ait toplam 185 ahkâm defteri bulunurken, Rumeli eyaleti için bu sayı 85, Karaman eyaleti için ise 19'dur. Sivas eyaletine ait 36, Erzurum'a ait 19

[37] Canay Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family in the Eighteenth Century Anatolia; The Caniklizaders, (1737-1808)," (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2003): 5-6; Ali Yaycıoğlu, "Provincial Power-Holders and the Empire in the Late Ottoman World, Conflict or Patternship?," *The Ottoman World* içinde, ed. Christine Woodhead, (London: Routledge, 2012)," 444.

ve Trabzon'a ait yalnızca 8 ahkâm defteri mevcuttur. Anadolu eyaletinden gelen şikâyetlerin sayıca fazlalığı dikkat çekicidir. Bu durumun yalnızca eyaletin geniş yüz ölçümüne, kalabalık nüfusuna ve İstanbul'a fiziksel yakınlığına bağlı olmadığı düşünülmektedir. Şikâyetlerin bu denli yoğun olmasının arkasındaki diğer etkenler, bu tez kapsamında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Harita 1: Anadolu Eyaleti'nin Sınırları[38]

Anadolu eyaletinin geniş sınırlara sahip olması, bölgesel karşılaştırmalar yapmaya ve taşradan gelen şikâyetlerin yapısını etkileyen unsurlar üzerine çıkarımlarda bulunmaya olanak sağlamaktadır. Anadolu eyaletine bağlı sancaklardan İstanbul'a en yakını 12

[38] Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası,* çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: YKY, 2013), 274.

saatlik[39], en uzağı ise 174 saatlik bir yolculuğu gerektirmektedir.[40] Bu mesafe farklarının şikâyetlerin konularına, iletim biçimlerine ve sayılarına etkisi de tez kapsamında sorgulanacaktır. Coğrafi mesafeye ek olarak, Anadolu eyaletine bağlı sancakların idari yapılarındaki farklılıkların şikâyetler üzerindeki etkisi de tartışılacaktır. İncelenen dönemde, Anadolu eyaletindeki sancakların idarecilerinin mutasarrıf, muhassıl ve voyvoda olmak üzere üç ünvan ile anıldıkları tespit edilmiştir. Yine bu sancakların tevcihlerinde de arpalık, iltizam ya da iltizamın kayd-ı hayat şartı ile verildiği malikâne uygulamalarının olduğu bilinmektedir.[41] Ayrıca, bu dönemde çoğu mutasarrıfın bölgeye gitmedikleri ve bu nedenle idarenin mütesellimler aracılığıyla yürütüldüğü bilinmektedir. Bunun yanı sıra, Anadolu eyaletindeki bazı sancaklarda idarecilerin doğrudan bölgenin ileri gelen ailelerinden seçildiği de görülmektedir. Bu tez çalışmasında, bu yönetsel farklılıkların Osmanlı tebaasının yaşamı ve şikâyet mekanizmasına başvuru süreçleri üzerindeki etkileri karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır.

Elbette, her akademik çalışmada olduğu gibi, bu tez de belirli sınırlılıkları ve eksiklikleri barındırmaktadır. Coğrafi kapsamın yalnızca Anadolu eyaleti ile sınırlandırılması, Rumeli ve Arap coğrafyasındaki şikâyetlerin, dolayısıyla bu bölgelerde yaşanan problemlerin doğrudan incelenmesine imkân vermemektedir. Bununla birlikte, Anadolu eyaleti dahilinde bölgesel karşılaştırmalar yapılarak, belirli genellemelere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Tez çalışmasının temel kaynağı yukarıda belirtildiği üzere Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetlerin kaydedildiği ahkâm ve şikâyet defterleridir. Özellikle 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde yaşanan problemleri ve yerelde çözülemeyen meseleleri içermesi açısından, bu defterler sosyal ve idari tarih araştırmaları için son derece kıymetli bir veri seti sunmaktadır. Ahkâm defterleri sayesinde hangi dönemde hangi konuların şikâyet edildiği, bu şikâyetlerin ne ölçüde çözüme kavuşturulduğu ve merkez-taşra ilişkilerinin nasıl şekillendiği gibi pek çok konuya ışık tutulabilmektedir.

[39] Kocaili sancağından Üsküdar'a olan mesafe için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002), 69-70.
[40] Antalya kazasından Üsküdar'a kadar olan mesafe için bkz. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 65.
[41] Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri," *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet,* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013): 372.

Ahkâm defterleri, Osmanlı idaresindeki 16 farklı eyalet adına tutulmuştur. Bu eyaletler şunlardır: Adana, Anadolu, Bosna, Cezâyir ve Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Halep, Özi ve Silistre, Karaman, Maraş, Mora, Rumeli, Sivas, Şam-ı Şerif, Trabzon ve İstanbul. Şikâyetin hangi eyaletin hangi sancağının hangi kazasından oluğunun belirtilmesi, tarihçilere nerede hangi problemlerin olduğunu göstermesinin yanında bölgesel karşılaştırma imkânı da sunmaktadır. Hükümlerin bu özelliği imparatorluğun tamamında ya da bir bölgesindeki genel ve bölgesel problemlerin tespit edilmesini de sağlamaktadır. Ayrıca şikâyetçi ya da şikâyetçilerin kim olduklarının yanı sıra onların toplumun hangi sınıfından[42] oldukları, köyde mi kentte mi yaşadığının da hükümlerde yer alması gerek sınıfsal ve gerekse bölgesel olarak şikâyet konularının dağılımı hakkında istatiksel veri sağlamaktadır. Ahkâm defterlerinde yer alan hükümlerde çoğunlukla şikâyetçinin toplumsal statüsü ile ilgili "el-Hac", "es-Seyyid", "tüccâr ta'ifesinden", "zü'emâdan", "erbâb-ı timardan", "iplikçi esnâfından", "müderris" ve "re'âyâ fukarâsından" gibi ifadeler yanında çeşitli lakaplar da yer almaktadır.

Ahkâm defterlerinde şikâyetlerin nasıl iletildiği de yazmaktadır. İncelenen defterlerde, bizzat başvuru, arzuhal ve kadı mektubu aracılığıyla olmak üzere üç temel şikâyet iletme yöntemi tespit edilmiştir. Bu dönemde şikâyetlerin en çok bizzat başvuru yöntemi ile iletilmesi ilginç ve bir o kadar da önemlidir. Ayrıca ahkâm defterlerinde şikâyetçilerin ya da şikâyet edilenlerin dinleri ve cinsiyetleri de yazılırdır. Bunun yanında hükümlerin sonunda verilen kararları da görmek mümkündür. Divan-ı Hümayun yetkilileri şikâyetleri genellikle yeniden görülmeleri için mahalline sevk etmişlerdir. Ancak hükmün Divan'da verildiği kararlar da azımsanmayacak kadar çoktur. Divan bazı şikâyetleri yerinde incelemek için mübaşir de göndermiştir. Bu durumlar devletin hangi konulara nasıl cevap verdiğini göstermektedir. Bunun yanında her hükmün taşranın örfî ya da şer'i yetkilisine gönderilmesi, merkezîn hangi problemi, hangi görevli aracılığı ile çözdüğünü gösterdiği gibi farklı kurum ve aktörler arasındaki ilişkiyi de ortaya çıkarmaktadır. Hükümlerin

[42] Osmanlı toplumunda insanlar en basit tarifle yönetenler (askerî) ve yönetilenler (reaya) olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Burada kastedilen sınıf askerî ve reayadır.

sonunda mutlaka tarih yazmaktadır. Gün,[43] ay ve yıl olarak şikâyetin Divan'a iletildiği gün yazılıdır.

Yukarıda görüleceği üzere, ahkâm defterleri, Osmanlı tarihi için pek çok noktada önemli veriler sunan kaynaklardır. Fakat bu kaynak grubunun sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Öncelikle ilerleyen bölümlerde detaylı biçimde ele alınacağı üzere şikâyetlerin Divan-ı Hümayun'a iletilmesi hem maddi açıdan maliyetli ve zaman açısından da zahmetli bir süreçtir. Bu nedenle, ahkâm defterlerinde yer alan şikâyetlerin büyük çoğunluğu, Divan'a başvurabilecek ekonomik güce sahip olan toplumun iktisadi olarak orta ve yüksek kesimlerinin sorunlarını yansıttığı düşünülmektedir. Bu durum, çalışmanın kapsamında incelenen yaklaşık 6 bin şikâyetin hiçbirinde bir köleye ait bir başvurunun bulunmamasıyla da desteklenmektedir. Bunun yanı sıra, bir kişinin, yaşadığı bölgenin nüfuzlu isimlerinden birini ya da doğrudan yöneticisini şikâyet etmesi durumunda, memleketine döndüğünde nasıl bir tepkiyle karşılaşacağı bilinmemektedir. Bu tür endişeler, şikâyet mekanizmasını kullanma konusunda caydırıcı bir etki yaratmış olabilir. Bu sebeple, ahkâm defterlerine yansıyan şikâyetlerin, gerçek problemlerin yalnızca küçük bir kısmını temsil ettiği gerçeğinin farkında olmak gerekmektedir. Şikâyetlere dayanarak yapılan çalışmaların bir diğer önemli açmazı, çoğunlukla yalnız problemlerin görünür hâle gelmesini sağlamalarıdır. Diğer bir ifade ile taşra yönetiminde devlet aygıtının dönen çarklarına değil, sorunlu kısımlarına işaret etmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumunda sistematik bir kriz yaşandığı izlenimi doğurabileceği gibi, imparatorluğun her yerinde vergilerin gereğinden fazla alındığı, tüm görevlilerin yetkilerini kötüye kullandıkları veya eşkıyalığın Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bölgelerine yayıldığı gibi yanlış genellemelere yol açabilecek riskleri de barındırmaktadır. Bu iki karşıt durumu dengeli bir şekilde değerlendirmek, araştırma açısından kaçınılmaz bir gerekliliktir. Ayrıca, şikâyetleri defterlere yazanların Divan-ı Hümayun katipleri yani devlet memurları olduğu unutulmamalıdır. Bu kişiler, gelen şikâyetleri, detaylı bir şekilde anlatmak yerine, belirli bir format dâhilinde özetleyerek

[43] Ahkâm Defterlerinde çoğunlukla gün rakam ile belirtilmemiş bunun yerine Evâ'il, Evâsıt ve Evâhir olarak ifade edilmiştir. Evâ'il ayın ilk on gününü, evâsıt on ile yirminci gününü evâhir de son on gününü belirtir.

kayıt altına almışlardır. Bu da bazı bağlamsal bilgilerin defterlere tam olarak yansımamış olabileceğini de çalışmada bir ön kabul olarak değerlendirilmiştir.

Bu tezde 1768 ile 1780 yılları arasındaki şikâyetler incelenmiştir. Anadolu ahkâm defterleri içinde Başkanlık Osmanlı Arşivinde 1768-1780 yılları arasını kapsayan toplam 21 defter bulunmaktadır.[44] Ancak, 1770-1774 yılları arasına ait ahkâm defteri kayıtları mevcut değildir. Bu durum, savaş dönemlerinde sadrazamların sefere katılmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Osmanlı devlet anlayışında, defterler hazineye ait bir unsur olarak kabul edilmiş ve seferlerde hazineyle birlikte taşınarak özenle korunmuştur. Özellikle sefer esnasında gerekli bürokratik işlerin hızlı bir şekilde yürütülebilmesi için defterlerin savaş meydanlarına götürülmesi, Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar uzandığı düşünülse de[45] 1499 yılında İnebahtı Seferine götürüldüğü kesin olarak bilinmektedir.[46] Sefer sırasında iaşe ve asker temini, ordunun sevk ve idaresi gibi konuların etkili biçimde yürütülmesi için aktif ve hızlı bir bürokrasi ihtiyacı, dönemin haberleşme imkanları ile beraber düşünüldüğünde seferlere defterlere olan gereklilik anlaşılmaktadır.[47]

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı esnasında da defterhaneden bazı önemli defterler sefere götürülmüştür. Bu defterler arasında 1720 tarihinden itibaren tutulan mühimme, zahire şikâyeti, Mısır ve Bağdad defterleri, Müstemin ve Nâme defterleri ve 1756-1757'den itibaren Kal'abend, Şikâyet, Tahvil, Ruus, Eyalet ve Elviye defterleri yer almaktadır. Söz konusu defterler ordunun beraberinde bugün Dobruca yakınlarında ordunun kışladığı Babadağı mevkiinde tutulmuştur. [48] Bu konuda 55 Numaralı Anadolu ahkâm defterinde bazı kayıtlar mevcuttur. Önceki ve sonraki defterlerde şikâyetçilerin İstanbul'a geldikleri "*Rikâb-ı Hümâyûn'a varub", "Südde-i Sa'âdetime arz-ı hâl sunub"* gibi ifadelerle belirtilirken; bu defterin sonunda yer alan hükümlerde *"Ordu-yı Hümâyûnuma varub*"[49], *"Meştâ-yı Hümâyûnuma arz-ı hâl sunub*"[50] ifadeleri yer almaktadır. Bu durum,

[44] Defterler ve yıl aralıkları için bkz. Ekler, Tablo 3.
[45] Feridun Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri," *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, haz. Mübahat Kütükoğlu, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Efebiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 244.
[46] Aşçıoğlu, Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 69.
[47] Recep Ahıshalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* 34, (2016): 2.
[48] Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri," 251-252.
[49] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 137/832.
[50] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 139/ 846.

şikâyetlerin İstanbul'a değil, seferde toplanan sadrazam divanında görüşüldüğünü göstermektedir.

Bu tezin zaman aralığı belirlenirken savaş dönemi ve savaş sonrası süreç bilinçli bir şekilde tercih edilmiştir. Savaş sırasında şikâyet konularının nasıl değiştiği ve devletin bu şikâyetlere yönelik müdahale yöntemlerinde bir farklılık olup olmadığı tartışılmaktadır. Dolayısıyla 1770-1774 tarihleri arasındaki şikâyetler olmaksızın bir değerlendirmede bulunmanın doğru sonuçları vermeyeceği düşünülmektedir. Bu eksikliği gidermek adına, şikâyetlerin kaydedildiği diğer defter serileri araştırılmış ve alternatif kaynaklar incelenmiştir. 1742 yılında ise Koca Ragıp Paşa'nın sadrazamlığı sırasında her eyaletin şikâyetinin ayrı ayrı kaydedileceği ahkâm defterleri tutulmaya başlanmıştır. Ancak daha önce mühimme ve şikâyet defterlerinde görülen ikiliğe benzer bir şekilde yeni defter serileri oluşturulurken, eskileri kaldırılmamış, aksine onların tutulmasına da devam edilmiştir. Ancak bu sayede savaş zamanında ahkâm defterlerine ulaşılamamasının doğurduğu boşluk, atik şikâyet defterleri incelenerek tamamlanabilmektedir. İncelenen tarih aralığında 16 atik şikâyet defteri bulunmaktadır. [51] Atik şikâyet defterlerinde eyalet ayrımı olmadığı için imparatorluğun tümünden gelen şikâyetler bu defterlere kaydedilmiştir. Bu nedenle, defterlerde bulunan şikâyetlerden sadece Anadolu eyaleti sınırları içine giren sancak ve kazalardan gelen şikâyetler ele alınmış ve incelenmiştir.

Ahkâm defterlerine, atik şikâyet defterleri de dahil edilince, bu tez kapsamında incelenmesi gereken defter sayısı 37'ye yükselmiştir. Lakin, çalışmanın belirli bir süre içinde tamamlanması gerekliliği tüm defterlerin eksiksiz olarak incelenmesini uygulamada zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, defterlerin sistematik bir yöntemle seyreltilmesi amaçlanmıştır. Tarih araştırmalarında kaynakları seyreltme eylemi birkaç farklı şekilde yapılabilmektedir. Örneğin, *17. Yüzyılda Ankara* adlı eserinde Hülya Taş, yüzyılın başına, ortasına ve sonuna ait birer şer'iye sicili incelemiştir.[52] Osmanlı İmparatorluğu'nda şikâyet mekanizmasını kapsamlı biçimde ele alan çalışmasında Murat Tuğluca, 22 defteri düzenli örneklem metodu ile 5 deftere indirmiştir. Bu defterleri de

[51] 1770-1774 yılları arasına ait Atik Şikâyet defterleri tablosu için bkz. Ekler, Tablo 4.
[52] Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara,* (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 14.

yine benzer bir şekilde, on sayfa okuyup, on sayfa atlamak suretiyle incelemiştir.[53] *Atik Şikâyet Defterlerine Göre Savaş Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1788-1810)* adlı tez çalışmasında Kader Demir, ilgili yıllara ait 11 atik şikâyet defterinin tümünü tezine dahil etmiş, ancak belge sayısının fazlalığından dolayı defterdeki hüküm sayısını ikiye bölmüş, ardından da çıkan sayıyı defter sayfa sayısına bölerek defterlerde yer alan hükümlerin yarısını tezinde kullanmıştır.[54] Doktora tezinde 1742-1774 yılları arasına tarihlenen 12 Sivas ahkâm defterlerini inceleyen Buket Çelik ise 1, 4, 9 ve 12 numaralı defterleri detaylı incelemiş, diğer 8 defterden de önemli gördüğü örnekleri kullanmıştır.[55] Mehmet Koçyiğit, "Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması: Erzurum Eyaleti (1742-1800)" başlıklı doktora tezinde, ilgili yıl aralığında bulunan 9 ahkâm defterinden 1, 3, 5, 7 ve 9 numaralı defterleri kullanmıştır.[56] Lale Devrinde Anadolu'dan giden şikâyetleri ele alan çalışmasında, M. Bedreddin Şimşek de 12 yıllık bu döneme ait 56 şikâyet defterinden, dönemin başı, ortası ve sonunu kapsayan 6 defteri ve bugünkü sınırları ile Anadolu'da bulunan 9 sancağı ele alarak çalışmasını tamamlamıştır.[57] Bu ve benzeri akademik çalışmalar, defterlerin tamamının okunmasının zorunlu olmadığı ve belli bir örnekleme yöntemiyle temsil edici bir veri seti oluşturmanın kabul edilebilir bir yöntem olduğunu göstermektedir.

Elbette tüm defterlerin eksiksiz incelenmesi, tarihsel olayların daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte defterler incelendiğinde ardışık yıllarda gelen şikâyetlerin ne iletim biçimlerinde ve konu dağılımında ne de sancak ve kaza dağılımında kritik bir değişim olmadığı görülmüştür. Tarihsel süreçlerde değişimlerin daha uzun sürede gerçekleştiği göz önüne alındığında, belirli aralıklarla yapılan incelemenin anlamlı bir örneklem sunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada ise her dört yıla ait hükümlerin okunması kararlaştırılmıştır. Anadolu eyaletinin geniş sınırları kapsaması ve nüfusunun diğer eyaletlere göre fazla olması nedeniyle, bir yıla ait birden fazla ahkâm ve şikâyet defteri bulunmaktadır. Bu durum göz

[53] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 9.
[54] Demir, "Atik Şikâyet Defterlerine Göre," 3.
[55] Çelik, "18. Yüzyılda Sivas Eyaleti," 6.
[56] Koçyiğit, "Şikâyet Hakkı ve Mekanizması," 9.
[57] Şimşek, "Lale Devrinde Anadolu Halkı," 3.

önünde bulundurularak, belirli defterleri atlamak yerine belirli yılları atlamak yöntemi benimsenmiştir. Okunacak ve atlanacak tarih aralıkları hicri takvime belirlenmiştir. Böylelikle miladi takvim ile hicri takvim uyumsuzluğundan yaşanacak herhangi bir problemin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, 1768-1780 yılları arasında okunacak hükümler hicri yıllara göre seçilerek; 1182 (M.1768-9), 1186 (M.1772-3) 1190 (M.1776) ve 1194 (M. 1780) şeklinde belirlenmiştir. Böylelikle okunacak defter sayısı 16'ya düşmüştür. (Bkz. Tablo 1.) Ancak çalışmanın istatistikleri bu 16 defterden oluşsa da belirtilen yıl aralığındaki diğer defterlerin büyük kısmı taranmış ve önemli görünen şikâyet ve hükümler tez içinde yer almıştır.

Defter ismi	**Yıl Aralığı**	**Sayfa Sayısı**
52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Safer 1181- Safer 1182 (Haziran 1767-Temmuz 1768)	380
53 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Safer 1181- Safer 1182 (Haziran 1767-Temmuz 1768)	380
54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Safer 1182 -Cemâziyelevvel 1184 (Haziran 1768-Eylül 1770)	150
55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Safer 1182 -Receb 1184 (Temmuz 1768-Ekim 1770)	149
185 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Muharrem 1186 – Şaban 1186(Mayıs 1772 – Kasım 1772)	216
186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Cemâziyelâhir 1186 – Muharrem 1187 (Eylül 1772 – Nisan 1773)	69
187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Receb 1186 – Rebîülevvel 1187 (Ekim 1772 – Haziran 1773)	171
188 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Şaban 1186 – Receb 1187 (Kasım 1772 – Ekim 1773)	147
60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Safer 1190- Safer 1191 (Nisan 1775-Mart 1776)	176
61 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Safer 1190- Receb 1190 (Nisan 1775-Eylül 1776)	130
62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Şaban 1190- Zilhicce 1190 (Ekim 1176-Şubat 1177)	40

63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Zilhicce 1190 – Cemâziyelevvel 1191 (Ocak-Temmuz 1777)	127
71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Şevval 1193- Cemâziyyelâhir 1194 (Ekim 1779 – Haziran 1780)	153
72 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Cemâziyelevvel 1193 – Ramazan 1194 (Mayıs 1779 – Ağustos 1780)	95
73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Cemâziyelâhir 1194 – Safer 1195 (Haziran 1780 – Ocak 1781)	143
74 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Cemâziyelâhir 1194 – Safer 1195 (Haziran 1780 – Ocak 1781)	140

Tablo 1. Tezde Kullanılan Arşiv Belgeleri

Ahkâm defterlerinde yer alan hükümler, yapısal olarak mühimme defterlerindeki kayıtlara benzerlik göstermektedir. Her hüküm belirli bir sistematik çerçevede oluşturulmuş olup, benzer unsurları içermektedir. Bir hüküm genellikle, şikâyetçinin kim olduğu, nerede yaşadığı ve şikâyetini hangi yöntemle ilettiğine dair bilgilerle başlar. Ardından, şikâyet edilen kişi veya kişileri belirten ifadeler yer alır. Bu bilgileri, şikâyetin içeriğini ayrıntılı olarak açıklayan kısım takip eder. Şikâyetçi, Divan-ı Hümayun aracılığıyla talebini iletir ve hükmün devamında bu talebe ilişkin Divan-ı Hümayun'un aldığı karar yazılır. Hükmün kaydı, belgenin sonuna tarih eklenmesiyle tamamlanır. Hükümlerin standart bir yapıya sahip olması, araştırmacıların şikâyetlerin iletim biçimlerini ve karar süreçlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmesine olanak tanımaktadır. Bu yapıyı daha iyi kavrayabilmek adına, örnek bir hükmün detaylı şekilde incelenmesi faydalı olacaktır. Kastamonu sancağı, Mergüze kazasında yaşanan bir zorbalık hakkındaki 1768 tarihli şikâyet Latin harflerine çevrilmiştir. Bu şikâyet kaydı ahkâm defterlerinde mevcut hükümlerin anlaşılması açısından güzel bir örnektir:

Mustafa oğlu Ahmed'in şikâyeti de her şikâyet kaydı gibi şikâyetçinin kim olduğu, nerede yaşadığı ve hangi metotla şikâyetini ilettiği ile başlar. Mergüze kazası naibi ve Kastamonu sancağı mütesellimine gönderilen eşkıyalık konulu bu hüküm*, "kazâ-yı mezkûra tâbi' Bayraklı Karyesi sâkinlerinden Mustafa oğlu Ahmed nâm kimesne gelüb"* diyerek başlar. Bundan sonra Ahmed'in sıradan bir reaya olduğunu ve mevcut düzen için bir tehlike taşımadığını gösteren şu ifadeler yer alır: *"...bu kendü hâlinde olub hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye va'z u te'addîsi olmayub ve üzerine şer'ân bir nesne sâbit olmuş değil*

iken…" Bu ifadeleri, şikâyetçi olduğu kişilerden bahseden cümleler takip eder: "*…yine kazâ-yı mezkûra tâbi' Hoca Karyesi sükkânından Toplaloğlu Ahmed ve oğlu ve karındaşı oğlu Veli nâm kimesneler kendü hâllerinde olmayub, birbirlerine yekdil ve hevâlarına tâbi' ehl-i örfe istinâden…"* Bu kısımda dikkat çekilmesi gereken husus reayadan olan bu üç kişinin yerel yönetici ya da güç sahiplerine dayanarak veya onların etki ve yetkilerinden faydalanarak bir suç işlediklerini gösteren *"…hevâlarına tâbi' ehl-i örfe istinâden"* ifadesidir. Bu ifade ileride de üzerinde durulacağı üzere pek çok şikâyet konusunda geçmektedir. Belgenin devamında asıl şikâyet konusu yer alır: *"…bin yüz seksen bir senesinde hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayr-i hakk bunlar kırk guruşu mütecâviz akçesin ahz u gasb idüb ziyâde gadr u te'addî eylediklerin bildirüb…"* Şikâyetin devamında şikâyetçinin talebi şu şekilde ifade edilmiştir: *"… şer'le görülüb mezburlardan bi-gayr-i hakk ahz u gasb eyledikleri ol-mikdar guruşun kendüye alıverilüb ihkâk-ı hakk olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum ricâ itmeğin…"* Belgenin sonunda ise divanın verdiği karar ve tarihi yer alır: *"…mahallinde şer'le görülmek içün yazıldı".*

Fî Evâsıt-ı Rebîülevvel 182. [58]

Bu tez çalışması dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 18. yüzyıldaki siyasi gelişmeler ve bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal dönüşümler ele alınarak, tez konusunun çerçevesini belirleyen tarihsel bir arka plan oluşturulmaya çalışılacaktır. Özellikle, 18. yüzyıl Osmanlı tarihinde gözlemlenen idari, mali ve toplumsal değişimlerin kökenleri ele alınacak, bu dönüşümlerin taşrada yarattığı sorunlar ve bu sorunların devlet, ayan ve halk arasındaki ilişkilere nasıl yansıdığı tartışılacaktır. Bu çerçevede, tezde ele alınan bölge olan Anadolu eyaleti üzerinde durularak, eyaletin 18. yüzyıldaki durumu, sancakları, bu sancakların idare tarzları ve yöneticileri ele alınacaktır.

İkinci bölümde, şikâyet mekanizması ile devlet arasındaki ilişki incelenecektir. Öncelikle, erken modern dönemde imparatorluklar ve şikâyet mekanizmalarının işleyişine dair genel bir çerçeve sunulacak, ardından Osmanlı yönetim anlayışı içinde şikâyet hakkının devlet-toplum ilişkileri açısından taşıdığı önem tartışılacaktır. Daha sonra, 18. yüzyıl özelinde

[58] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 22/124.

Osmanlı reayasının haksızlığa uğradığını düşündüğü durumlarda hangi makamlara ve nasıl başvuruda bulunabileceği, bu süreçte karşılaşabileceği olumlu ve olumsuz faktörlerle birlikte değerlendirilecektir. Şikâyet iletim biçimlerinin belirlenmesinde etkili olan faktörler analiz edilerek, bu yöntemlerin tercih edilme nedenleri açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Divan-ı Hümayun'a ulaşan şikâyetler konularına göre sınıflandırılarak incelenecektir. Şikâyet konularının örneklerle tasvir edilmesi, her konu başlığının toplam şikâyetler içindeki oranı, iletim biçimi ve şikâyetçi ile şikâyet edilen profilleriyle birlikte ele alınması hedeflenmektedir.

Üçüncü bölümde, şikâyetlerin insan faktörü ele alınmıştır. Anadolu eyaleti sınırları içinde yaşayan ve şikâyetlerini Divan-ı Hümayun'a taşıyan kişiler incelenerek, şikâyet sürecinin insan faktörü açısından detaylandırılmasına çalışılacaktır. Şikâyet edenler, şikâyet edilenler, karar verenler ve kararları uygulayanlar üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Ahkâm ve şikâyet defterlerinde yer alan veriler incelenerek, şikâyetçilerin kimlikleri, yaşadıkları yerler, cinsiyetleri ve toplumsal statüleri analiz edilecektir. Aynı şekilde, şikâyet edilenlerin isimleri, görevleri ve yaşadıkları yerler de incelenecek ve bu verilerin Osmanlı taşra yönetimi bağlamında nasıl bir anlam taşıdığı üzerinde durulacaktır. Şikâyetlerin taşradaki adli ve idari makamlara sevk edilme süreci ele alınarak bunların karar mekanizmasındaki rolleri değerlendirilecektir.

Tezin dördüncü ve son bölümünde, şikâyetlerin mekânsal analizi gerçekleştirilecektir. Şikâyet mekanizmasının işleyişinde belirleyici faktörlerden biri, problemin yaşandığı bölge ile İstanbul arasındaki mesafedir. İncelenen defterlerde, şikâyetçilerin yaşadığı sancağın, kazanın ve hatta köyün adı açıkça belirtilmektedir. Bu veriler sayesinde, hangi sancak ve kazada hangi problemlerin daha sık görüldüğü, taşra halkının karşılaştığı sorunların niteliği ve merkezî devlet ile olan ilişkisi daha net bir şekilde analiz edilebilecektir. Bu bağlamda, şikâyetlerin bölgesel bir ayrımı yapılacak, farklı sancaklar arasındaki ortak ve farklı dinamikler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra, merkez ile reaya arasındaki iletişimde mesafenin etkisi de detaylı olarak ele alınacaktır.

Şikâyetlerin sayısı kadar, Divan-ı Hümayun'a iletim biçimleri de devlet-toplum ilişkisini anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Daha önce belirtildiği üzere, şikâyetler bizzat

başvuru, arzuhal gönderilmesi ve kadı mektubu olmak üzere üç temel yöntemle Divan-ı Hümayun'a iletilmiştir. Bu iletim yöntemlerinin sancaklar arasındaki farklılıkları, bu farklılıkların nedenleri ve taşra halkının şikâyet tercihlerine etkisi bu çalışmanın önemli bir parçasını oluşturacaktır. Bu bölümde ayrıca, şikâyetlerin hangi dönemlerde yoğunlaştığı, mevsimsel değişim gösterip göstermediği irdelenecek, taşra halkının problemlerinin dönemsel seyri üzerine çıkarımlarda bulunulacaktır.

TARİHSEL ARKAPLAN: 18. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı tarihçiliğinde klasik dönem ve modernleşme dönemleri, tarihçiler tarafından daha fazla önemsenmiş ve bu dönemlere dair çok sayıda çalışma yapılmıştır. Fakat, bu iki dönemin arasında kalan ve en az onlar kadar önemli olan "18. yüzyıl Osmanlı tarihi" genellikle ihmal edilmiş, adeta "ortanca çocuk" muamelesi görmüştür.[59] Başka bir ifadeyle, bu yüzyıl hem bir önceki dönemin etkilerinin gözlemlendiği hem de modernleşme sürecine hazırlık niteliği taşıyan bir ara dönem olarak değerlendirilmiş; bu nedenle müstakil bir inceleme alanı olarak daha az ilgi görmüştür. Başak Tuğ'un ifadesiyle, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun kadim gelenekten koptuğu bir dönem olarak nitelendirilen 18. yüzyıl, diğer yandan modern kapitalist düzene tam anlamıyla uyum sağlayamadığı gerekçesiyle "üvey evlat" muamelesi görmüştür.[60] Aslında 18. yüzyılla ilgili belirtilen bu görüşler yeni değildir. Hatta son yıllarda Osmanlı tarihi araştırmalarında 18. yüzyıla olan ilginin arttığı dahi söylenebilir. Ancak henüz yukarıda bahsedilen arada kalmışlık durumunun aşıldığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bu durum, yalnızca 18. yüzyıl Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmaların sayıca yetersiz olmasından değil, aynı zamanda döneme yönelik yaklaşımların sınırlı ve önyargılı olmasından kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili olarak Rifa'at Ali Abou' el-Haj, 19. yüzyıldan 18. yüzyıla bakıldığında, 18. yüzyılda gözler önüne serilen Osmanlı yönetim sisteminin kendini yenileyemez ve yeniden üretilemez olduğu, bu nedenle de Tanzimat döneminde reformların "gelişmiş" batıdan ithal edildiğine dair yaygın bir görüşe dikkat çekmiştir. Buna karşılık da böylesi bir değişimin ani bir şekilde gerçekleşmesinin akla yatkın olmadığını ve tarihçilerin değişim süreçlerinin genellikle tedrici olduğunu kabul etmelerine rağmen, bu ön kabulle nasıl hareket ettiklerini sorgulamıştır. [61] Bu tez

[59] Edhem Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim," *Cogito,* 19, (1999):192.

[60] Tuğ, *Namus Siyaseti,* 9-10.

[61] Topyekun bir kötüye gidiş anlatısının doğru olmadığı tarihçiler tarafından teslim edilmektedir. Bu konuyla ilgli olarak 17. yüzyıl sonunun büyük hezimeti oalrak görülen Karlofça Antlaşması'nın inceleyen Abou' el-Haj, antlaşmanın hazırlık sürecini Osmanlı Devleti'nin diplomasi alanında ve bürokratik açıdan nasıl kendini geliştirdiğinin bir işareti olarak değerlendirmiştir. Yunus Uğur, "Rifa'at Ali Abou' el-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasi Yapısına Farklı Bir Bakış", *Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa'at Abou- el-Haj'a Armağan,* ed. Donald Quadtaert ve Baki Tezcan, çev., Aytek Sever, (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010): 15. Bu görüşle uyumlu olarak dışarıdan bir gözlemci olarak1747-1767 yıllarında İstanbul'da görev yapan İngiliz elçisi James Porter'ın değerlendirmesi de kayda değerdir. Bâbıâli hakkında "*... birkaç kalemde doğru ve dikkatli olarak yapılan işlerle rekabet edebilecek hiçbir Hristiyan*

çalışmasında ise 18. yüzyıl Osmanlı tarihine, "16. yüzyılın "klasikliği" ya da Tanzimat'ın modernleşme süreçleri gibi başka bir dönemi anlamak için bir karşılaştırma aracı olarak değil, kendi iç dinamikleri bağlamında incelenmesi[62]" düsturu ile yaklaşılacaktır.

Bu bölümde ilk olarak kısaca bir önceki yüzyılın mirasının etkileri ele alınacaktır. Daha sonra 18. yüzyıldaki siyasi gelişmeleri ve akabinde sosyal dönüşümler incelenerek tez konusunun çerçevesinde tarihsel bir arka plan oluşturulmaya çalışılacaktır. Özellikle 18. yüzyıl Osmanlı tarihinde görülen idari, mali ve çok yönlü toplumsal değişimlerin taşrada yarattığı sorunlar üzerinde durulacak ve bu sorunların devlet, ayan ve halk arasındaki ilişkilere nasıl yansıdığı tartışılacaktır. Böylelikle inşa edilecek tarihsel arka planın, tezin sınırlarını belirlemede de faydası olacağı düşünülmektedir.

1.1. 17. YÜZYILIN MİRASI

16. yüzyıla kadar dünyanın en iyi organize olmuş, etkili ve güçlü ordulardan biri olarak kabul edilen Osmanlı ordusu, yüzyılın sonlarına doğru iki cephede birden savaşmak zorunda kalmıştı. Bir yandan doğuda Safeviler ile mücadele eden Osmanlı ordusu (1578-1590, 1603- 1639) diğer yandan da Habsburglar ile literatürde "Uzun Savaş" olarak bilinen bir çatışmanın içine girmişti (1593-1606). Bu savaşlar Osmanlı maliyesini derinden sarsmıştı.[63] Artan savaş maliyetlerinin yanı sıra, bu dönemde ateşli silahların kullanımının artışı,[64] Osmanlı maliyesine baskı yarattığı gibi sosyal hayatı da etkilemişti.

---

güç yoktur. İşler çok büyük bir titizlikle yapılır, her bir önemli belgede kelimeler dikkatle ve anlam daima göz önünde bulundurularak kendi menfaatlerini zedelemeyecek şekilde seçilirdi. Yılı bilinmek kaydıyla en eski tarihli belgeler dahi Bâbıâli'de bulunabilir, çıkmış her irade ve her kanun hemen elde edilebilirdi." Bkz. Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu,* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012), 418.

[62] Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim," 192-195.

[63] 1578-1590 arasındaki savaşlar sonucu İran'a karşı Osmanlı Devleti büyük zaferler elde etmiş ve geniş topraklar kazanmış olsa da hem kazanılan toprakları uzun süre elde tutamamış hem de savaş ekonomisine çok zarar vermişti. Dönemin sadrazamlarından Siyavuş Paşa, 1588'de gelirlerin, harcamaların üçte biri oranında açık verdiğini kaydetmiştir. William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, çev. Ülkün Tansel, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2011), 19-21. Sinan Paşa'nın İran seferinde Trabluşşam'ın vergi gelirinin yarısı (takriben 50.000 flori) doğrudan orduya aktarılmıştır. Bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı- İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612),* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993), 39.

[64] Bu dönemde savaş teknolojisinde yaşanan değişim literatüre *askerî devrim* olarak girmiştir. Askerî devrim tartışması hakkında detaylı bilgi için bkz. Clifford J. Rogers, "The Military Revolution in History and Historiography," *The Military Revolution Debate*, ed. Clifford J. Rogers, (Colorado: Westview Press, 1995): 1-10; Geoffrey Parker, *Askeri Devrim Batının Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800,* (İstanbul: Küre Yayınları, 2018). Osmanlı tarihi açısından askerî devrim tartışmaları için bkz. Rhoads Murphey,

Osmanlı ordusunun bel kemiği olan tımarlı sipahiler, ateşli silahlar karşısında yetersiz kalmış ve Osmanlı merkezî yönetimi çareyi tüfek kullanabilen piyade birliklerinin sayısını arttırmakta bulmuştur. Bu bağlamda, yeniçeri sayısı neredeyse üç kat arttırılmış[65] ve bu durum Osmanlı hazinesi üzerinde büyük bir mali baskının oluşmasına neden olmuştur. Yeniçeri sayısındaki artış yeterli gelmediğinden, savaşlarda *sarıca ve sekban* adı verilen ücretli askerlerin kullanımı da yaygınlaştırılmıştır. Genellikle *levendât* adı verilen genç, bekar, işsiz erkeklerden oluşan bu gruplar, savaş dönemlerinde ücretli asker olarak istihdam edilmekte; ancak savaşların sona ermesiyle işsiz ve silahsız bir kitleye dönüşmekteydi. Ellerinde silahları ile işsiz kalan bu gençlerin çok az kısmı köylerine dönmek yerine bey kapılarında iş aramış ya da doğrudan eşkıyalığa yönelmiştir; hatta çoğu zaman bu iki grup arasında bir fark kalmamıştır.[66] Ayrıca sekbanların savaş için yola çıkıp, yolun yarısına gelmeden savaş mahalline gitmeyip eşkıyalığa kalkıştıkları da bilinmektedir.[67]

Merkezî ordunun büyümesi, savaşların finansmanı, Anadolu'da yaşanan kaos ortamı, demografik büyüme ve iklimsel sorunlar, Osmanlı maliyesini yeni kaynaklar bulmaya zorlamıştır. Buna ek olarak Amerika kıtasının keşfi sonucunda Avrupa'ya gelen yüksek miktarda gümüş ve bu gümüş bolluğunun meydana getirdiği enflasyon, Osmanlı ekonomisi üzerinde harici baskı olarak nitelendirilebilir.[68] Bütün bu gelişmeler,

Ottoman Warfare 1500-1700, (London: UCL Press, 1999); Gabor Agoston, *Guns for the Sultan; Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

[65] 1500'de 13.000 olan yeniçeri sayısı, 1600'de 38.000'e ulaşmıştı. Ayrıca askerî devrim'in Osmanlı'ya yansıması hakkında bkz. Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700," *Studies in Ottoman Social and Economic History*, (London: Variorum Reprints, 1985), 289.

[66] İnalcık, "Military and Fiscal Transformation," 294; Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan,* 40.

[67] Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi,* çev. Zeynep Altok, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 159.

[68] Bu konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, 34, 136, (1970): 590-594; Emrah Naki, "XVI. Yüzyılda Latin Amerika Gümüşünün Osmanlı-İspanyol Rekabetindeki İktisadi Rolüne Dair Bazı Düşünceler," *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* 20, (2016): 229-447.

olağanüstü durumlarda toplanan *avarız vergisinin*[69] sürekli hale gelmesine neden olmuştur.[70]

17. yüzyıl Osmanlı toprak sisteminde yaşanan önemli gelişmelerden biri de mukataalaşma sürecinin yaygınlaşmasıdır.[71] Eyalet ve sancaklarda hizmet ve görevlerin yerine getirilmesi için görevlendirilen ehl-i örfün maddi gereksinimlerinin karşılanmasında tımar ve iltizam olarak iki farklı yol izlenmiştir. Tımar sisteminde ile bir kısım asker veya memura hizmetleri karşılığında, muayyen bir bölgenin vergisini kendi hesaplarına toplama hakkı veriliyordu. Bu yöntemde sancaklarda örfî yetki de tımar sistemi ile beraber (hizmetin devam ettiği sürece) bırakıldığından hem idari hizmetlerinin sürekliliği hem de ordunun hazır durumda tutulması sağlanıyor; aynı zamanda merkezî yönetimin vergi toplama sürecindeki yükünü hafifletiliyordu. İltizam sistemi ile de nakdi paranın hazineye akışı sağlanıyor, böylelikle tophane, donanma, devlet bürokrasisi ve kapıkullarının maaşlarının ödenmesi gibi nakdi ihtiyaçların karşılanması, diğer bir deyişle hazinenin nakit ihtiyacının giderilmesi, için ise iltizam sistemi kullanılıyordu. Çeşitli faaliyetlerden belirli bir oran ya da miktar olarak saptanan vergilerin, yükümlülerden toplaması ve gerekirse piyasada nakit hale getirdikten sonra devlet hazinesine nakledilmesi işine iltizam, bu işin verildiği kişiye de mültezim denilmekteydi. Gerek mültezim gerekse tımar sahibi vergiye konu olan faaliyetleri yapan zümre ya da bölge halkının idarecisi oluyordu.[72] Ancak iltizam sisteminin bazı olumsuz sonuçları olmuştur. İltizamlar genellikle üç yıllık sürelerle verilmiş, bu da halef-selef mültezimler arasında

---

[69] Avarız vergisi ve iltizam uygulaması devletin nakit ekonomiye geçişi olarak da görülmektedir. Ayni vergi toplamak yerine doğrudan nakdi olarak vergi toplamak, hem ücretli askerîn maaşlarının ödenmesinde hem de doğrudan hazineye gelir olması noktasında önemli bir değişim olarak düşünülmektedir. Fakat hem kanunnamelerde ısrarla yazılı olması hem de vergilerin nakdi olarak toplanması hakkında pek çok şikâyetin varlığı nakdi vergi toplama meylinin 16. yüzyılda başladığını göstermektedir. Abou' el-Haj, *Modern Devletin Doğası,* 52.

[70] Avarız vergisi ve halkın vergi yükü hakkında detaylı bilgi için bkz Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy; Tax Collection and Finance Administration in the Otoman Empire 1560-1660*, (Leiden: E.J. Brill, 1996); Cafer Çiftçi, "Osmanlı-Avusturya Savaşları Esnasında Bursa Halkının Avarız Türü Vergi Yükünden Örnekler (1686-1688)," *Osmanlı Araştırmaları,* 20, 20, (2000): 247-268.

[71] Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları," *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 18,29 (1996): 42.

[72] Ergenç, "Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri," 368. Bu noktada tarımsal gelirlerin iltizam sistemiyle tahsilinin 17. yüzyılda çıkmış bir uygulama olmadığı da belirtilmelidir. 17. yüzyıl öncesinde de sancaklarda vezir ve padişah hasları ile vakıf statüsündeki alanlarda vergilerin tahsilatı ve buralarda yaşayan reayanın idaresi emanet ya da iltizam sistemi ile şahıslara bırakılmaktaydı. 17. yüzyıldan itibaren görülen değişim ise daha önceden tımar sistemi ile idare olunan alanlarda da iltizam sisteminin yaygınlaştırılmasıdır.

alacak-verecek kavgalarına yol açmıştır.[73] İkincisi ve daha önemli olanı ise mültezimlerin kısa sürede kârlarını olabildiğince arttırma çabası reayanın üzerindeki yükün ağırlaşmasına ve usulsüz uygulamalara neden olmuştur. Bu durumun taşrada göçlere, eşkıyalık ve isyanlara neden olduğu düşünülmektedir. İltizam sisteminin yarattığı bu sorunların giderilmesi amacıyla, 1695 yılında merkezî ordu ve bürokrasiye mensup bir kısım ulûfeliye, maaşlarını devlete bırakmaları karşılığında bazı mukataaların "kayd-ı hayat" şartıyla iltizama verilmesine başlanmıştır. Malikâne usulü adı verilen bu yöntem uygulamaya konulduğu andan itibaren yaygınlık kazanmış ve merkezî hazinenin denetimi altında olan çeşitli mukataalar "malikâne mukataa" statüsüne çevrilerek özel şahıslara devredilmiştir.[74]

Bu dönemde Osmanlı ekonomisinde yaşanan problemlerden biri de artan enflasyondur.[75] Enflasyondan etkilenen ve aynı zamanda giderleri artan askeriler kendilerine yeni kaynaklar aramışlardır. Kapılarında sekban olarak pek çok levendâtı istihdam eden bu grup, ekonomik buhran ile baş edebilmek ve yereldeki gücünü koruyabilmek için reayadan abartılı vergiler almış, usulsüz yöntemlere hatta eşkıyalığa başvurmaktan çekinmemiştir. Amaçları kendi güçlerini muhafaza eden, kapılarındaki büyük sekban gruplarının sürekliliklerini sağlamaktır.[76]

Tüm bu krizlere rağmen, özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu yeniden bir istikrar dönemine girmiştir. Köprülü ailesi gibi güçlü sadrazamların liderliği altında Osmanlı, Avrupa'da yeniden yayılmacı bir politika

---

[73] M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri,* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1944), 101.

[74] Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* 106-107. Ayrıca bkz. Linda T. Darling, "Kamu Maliyesi: Osmanlı Merkezi Yönetiminin Rolü," *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* içinde, ed. Suraiyya Faroqhi, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015): 153-166.

[75] Osmanlı'da görülen fiyat artışları iki temel nedene bağlanmaktadır. Bunlardan ilki literatüre *fiyat devrimi* olarak giren, Amerika'nın keşfi ile Avrupa'ya akan gümüşün Osmanlı ekonomisine etkisi ile ortaya çıkan enflasyondur. Diğeri ise özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında etkisi artarak hissedilen nüfus artışının (hatta baskısının) neden olduğu arz talep dengesizliğidir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy;* Ömer L. Barkan, XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri," *Belleten,* 34, (1970): 557-607; Ömer L. Barkan, "The Price Revolution Of The Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East," *IJMES: International Journal of Middle East Studies,* 6, (1975): 3-28.

[76] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları,* (İstanbul: YKY, 2017), 337. Ayrıca bu dönemde merkezden yöneticilere usulsüz faaliyetlerinden ötürü yazılan pek çok uyarı niteliğinde adalet name bulunmaktadır. Örnekler için bkz Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet,* (İstanbul: Eren Yayınları, 2005), 75-91.

izlemiştir. Girit Seferi[77] (1645-1669) başarı ile tamamlanmış, Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyinde yeni fetihler gerçekleşmiştir.[78] Ancak bu dönemdeki başarılar, 1683 yılında Viyana Seferi'nin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla gölgelenmiştir. Karlofça Antlaşması (1699), Osmanlı İmparatorluğu için hem siyasi hem de toplumsal bir dönüm noktası olmuş; bu tarihten itibaren daha savunmacı bir dış politika izlenmiştir.[79]

Sonuç olarak 17. yüzyıl gerek dünya tarihinde ve gerek Osmanlı tarihinde önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak anılmaktadır. Bu değişim uzun süre tarihçiler arasında "kriz" olarak yorumlanmış[80] ilgili dönem "gerileme" olarak adlandırılmıştır. Böylelikle uzun yılar devam edecek bir tartışma olarak literatürde yer almıştır.[81] Tüm bu askerî, mali ve idari değişimler ve dolayısıyla meydana gelen güç dengesindeki değişim 18. yüzyılda taşra idaresinde devlet ile tebaası arasında, ayan adı verilen yeni bir zümrenin doğuşuna neden olacaktır. [82]

---

[77] Detaylı bilgi için bkz. Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670),* (İstanbul Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları (TATAV), 2003.

[78] Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870,* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), 42-44.

[79] Tuğ, *Namus Siyaseti,* 39.

[80] 17. Yüzyıl Krizi için bkz. Eric J. Hobsbawm, "The Crisis of the 17th Century," *Past & Present* 6, (1954): 44-65.

[81] 17. Yüzyıl Krizi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na etkileri için bkz. İnalcık, "Military and Fiscal Transformation," 283-285; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300 – 1600,* (Ankara: YKY, 2016); Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*; Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: 'Mufassal' Avarız Defterleri," *XII. Türk Tarih Kongresi, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, cilt 3* içinde, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999); Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy*, 1-21; Abou' el-Haj, *Modern Devletin Doğası*.

[82] Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, 27; Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family," 5-6; Mehtap Özdeğer, "Ayan Era in the Ottoman Government," *Gaziantep Universitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1, (2002): 34. McGowen, "Ayanlar Çağı 1699-1812," 765-766. Burada kastedilen yeni zümre, ayanlardır. İlerleyen sayfalarda daha detaylı ele alınacak bu zümre, aslında bu dönemde aniden ortaya çıkmamıştır. Osmanlı şehir toplumunda devlet ve reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen, reayanın temsilcisi durumunda bulunan ve devlet emirlerinin uygulanmasında resmi görevlilerin yardımcısı görünen bu grubun, "eşraf ve a'yan" tanımıyla Osmanlı klasik döneminde de varlığı bilinmektedir. Ancak, 18. yüzyılın, özellikle, ortalarından itibaren taşra idaresinde söz hakları artan, pek çok sancağın aslî ya da fiili idarecileri ve merkezî devletin de doğrudan muhatapları olan bu grup, klasik dönemdeki ayanlardan farklılıkları dolayısıyla yeni doğan bir zümre olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı klasik döneminde ayan ve eşraf hakkında detaylı bilgi için bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler," *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet,* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012): 383-396.

1.2. 18. YÜZYIL OSMANLI TARİHİNE GENEL BAKIŞ

18. yüzyıla gelindiğinde önceki iki asır kadar olmasa da Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da hala önemli bir güç konumundaydı. Fakat Osmanlı dış politikasında geçen yıllar bazı değişiklikleri beraberinde getirmişti. Öncelikle yüzyılın başlarında, daha önce emsali görülmemiş büyük kaleler yapılmaya başlanmış, daha savunmacı bir politika tercih edilmişti.[83] Bu durum yalnızca askerî bir strateji değişikliği değil, aynı zamanda bir zihniyet değişiminin de göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da elçilikler açmış ve yüzünü batıya dönmeye başlamıştır. Bu dönüşüm Osmanlı seçkinleri ve özellikle gayrimüslim nüfusu arasında da karşılık bulacaktı.[84] Ancak tüm bu taktik ve zihniyet değişimine rağmen, özellikle 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu savaşlar ile yorulmamış, hazine ciddi bir mali sıkıntı içinde olmamıştır. Bununla birlikte 18. yüzyılın kırılma noktası 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı olmuştur. Bu savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nda hem diplomatik hem de sosyal ve ekonomik alanlarda önemli değişimlere yol açmıştır. Nitekim, Bruce McGowan, aynı sebeple 18. yüzyılın ikinci yarısının bu savaşla başladığını belirtmiştir.[85]

1700-1739 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu, iki hızlı ve başarılı sefer düzenlemişti. Bunlardan ilki, 1711 Prut Seferi, ikincisi ise 1715'te Venediklilere karşı düzenlenen Mora Seferi'dir. Ancak Osmanlı 1717'de Avusturyalılara karşı bedeli çok ağır yenilgilere uğramış ve sonucunda Pasarofça Anlaşması (1718) imzalanmıştır. Bunun yanı sıra, imparatorluğun doğu sınırlarında da 1720'ler ve 1730'larda Nadir Şah ve Afşarlara karşı bir dizi savaş yaşanmıştır. Pek kâr getirmeyen bu savaşlar, 1746 Kerden Anlaşması ile nihayet bulmuştu. Doğu'da Safevi hükümranlığının sona ermesi en az Osmanlılar kadar yükselen diğer bir güç olan Rusya'yı da ilgilendirmekteydi.[86] Bununla beraber, özellikle Avrupa'da Osmanlı'nın karşılaştığı askerî zorluklar, yükselişte bir güç olan Rusya'yı cesaretlendirmiştir. İstanbul'da bulunan Rus diplomat Nepluyev ve Veşnyakov raporlarında; "*Böyle bir fırsat yüzyıllarca ele geçmeyebilir*.", "*Prut'un intikamı alınmalıdır*.", "*Eflak (Romanya) ahalisi, Bulgarlar, Sırplar ve Rumların bir kesimi*

[83] McGowen, "Ayanlar Çağı 1699-1812," 761.
[84] Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim," ss. 190-192.
[85] McGowen, "Ayanlar Çağı 1699-1812," 786.
[86] Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk,* 89-90.

bağımsızlıkları ve özgürlükleri adına Rusları beklemektedirler.", "*Bugüne kadar süregelen Türk korkusu bir efsaneden ibarettir*.", "*Osmanlı can çekişen imparatorluk (moribonde)*" ifadeleriyle Rusya'yı bir an önce Osmanlıya karşı harekete geçmeye çağırmışlardır.[87]

1747-1768 yılları arasında, Osmanlı tarihinde nadir görülen bir savaşsızlık dönemi yaşanmıştır. 20 yıl kadar süren bu dinginleşme ve toparlanma dönemi, Osmanlı hazinesinin tekrar dolmasına katkı sağlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu, bu refah dönemini Koca Ragıp Paşa başta olmak üzere bürokrat ve diplomatlarına borçludur.[88] Her ne kadar, tahta çıktığında genç ve dinamik bir padişah olan III. Mustafa (1757-1774), selefleri gibi fetihler yapmak için istekli görünüyorsa da Koca Ragıp Paşa tarafından dizginlendiği bilinmektedir. Koca Ragıp Paşa'nın, Prusya Kralı II. Frederich'in, Osmanlı'yı savaşa sokmak için III. Mustafa'yı etkilediğinin farkına vararak, ona seferin Osmanlı Devleti için ne kadar büyük tehlikeler açabileceğinden bahsettiği, hatta Prusya elçilerinin sultanla görüşmesini defalarca engellediği bilinmektedir.[89] Ancak yine bu dönemde askerî teknolojideki gelişmelerin gerisinde kalınması, merkezî ve düzenli talim yapan bir ordu yetiştirilmemesinin sorumlusu da devrin devlet adamları olacaktır.[90] Bu dönemde Kuzey Amerika'da İngilizler ve Fransızlar arasındaki dengeler değişmiş, Doğu Avrupa'da ise Rusya ve Prusya'nın önemini arttıran seferlerde Osmanlı İmparatorluğu aktif olarak yer almamıştır. Özellikle modern Avrupa ordularının oluşmasına katkı sağlayan Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-1763) Osmanlı'nın tarafsız kalmasının, askerî gelişmelerin gerisinde kalmasına yol açtığı düşünülmektedir. Yedi Yıl Savaşı'nın belirleyici unsuru, sahra topçuluğunun toplu ateşleme gücü olmuştur. III. Mustafa bu noktada orduyu geliştirmek için Baron de Tott gibi yabancı uzmanlardan yardım almışsa da sistemin bütüncül ekonomik ve örgütsel sorunları aşılamamıştır. Bu gelişme ancak 1787'de Tuna savunma sisteminin[91] tamamen çöküşünden sonra gerçekleşecektir. Ayrıca bu barış döneminin

[87] Mehmet Üstünsöz, "Rus Kaynaklarında 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi," (Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, 2024): 3.
[88] Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk,* 131.
[89] Uğur Demir, "1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)," (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012): 67-72.
[90] Cristhtoph K. Neumann, "Siyasi ve Diplomatik Değişimler," *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* içinde, ed. Suraiyya Faroqhi, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015): 78.
[91] Ayrıca bkz. Ayşe Kayapınar, "Fransız Arşiv Belgelerine Göre XIX. Yüzyılda Güney Tuna Havzasında Osmanlı Savunma Sistemi," *XV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde, *cilt IV,* (Ankara: TTK Yayınları, 2010): 1631-1639.

yarattığı rehavet, tedarik sistemi ile meşhur Osmanlı İmparatorluğu'nun 1768-1774 savaşında savaş lojistiğinin aksamasına neden olmuştur.[92] Öyle ki bu dönemde seferin başından itibaren aksaklıklar görülmeye başlanmış, Davutpaşa sahrasından hareket eden ordunun güzergahı tam olarak belirlenmediği gibi, sefer esnasında çok kez iaşe temininde sorunlar yaşanmıştır.[93]

Osmanlı ile Rus ordularının ilk defa karşılaması 1768'de başlayan Osmanlı Rus Savaşı ile olmasa da bu savaş iki devlet arasındaki ilişkilerde bir kırılma noktası olmuştur. Öyle ki, Osmanlı ve Rusya arasındaki gerilim Napoleon tedirginliğinin yaşandığı dönem (1798-1781) dışında her iki imparatorluğun yıkılışlarına kadar sürecektir.[94] Rusların güçlenmesi ve genişlemesi ve II. Katerina'nın politikaları Osmanlı'yı paniğe sürüklemiştir. Bunun yanı sıra yirmi yıllık barış döneminde dolan Osmanlı hazinesi, III. Mustafa'yı hızlı ve kolay bir başarıya ulaşmak ümidine sevk etmiş olabilir.[95] Ancak savaşın bahara henüz 6 ay varken ilan edilmesi, Ruslara hazırlık yapma fırsatı sağlamıştır.[96]

Bu dönemde Osmanlılar savaş hazırlıkları olarak kalelere asker yığınağı yapma, iaşe temini gibi yükümlülükleri yerine getirdikleri gibi, ekonomik olarak da bir hazırlık sürecine girmişlerdi.[97] Bunun için kırsaldan gelecek yeterli vergi gelirinin garanti altına

---

[92] Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk,* 155.

[93] İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1768-1774) Rusçuk Kazası'nın Lojistik ve Sefer Organizasyonuna Katkısı," *Selçuk Türkiyat,* 61, (2024): 27-28.

[94] Bu savaşların ortak özellikleri, daima Osmanlı'nın savunmada, Rus ordusunun ise taarruzda olmasıdır. Zaferle sonuçlanan Kırım Harbi (1853-1856) sonrasında dahi Osmanlı'nın toprak talebi olmaması manidardır. Her savaş, bir sonraki için Rusya'nın elini güçlendirirken, Osmanlı topraklarındaki tahrip olan kalelerin onarımı, yeni birliklerin oluşturulması, silah tedariği gibi sorunlarla uğraşıyordu. Bunun yanında her savaşta nüfus ve toprak kaybeden Osmanlı Devleti savaş tazminatları da ödemek zorunda kalıyordu. Tüm bunlara rağmen, Osmanlı ile harplerin Rus ordusu tarafından kolay kazanılan zaferler olduğu düşünülmemelidir. Karşılarına çıkan ordu ve kaleleri dize getirmek, coğrafya ve iklimin bütün zorluklarına katlanmak ve Avrupa diplomasisinde uygun ortamı yakalamak, Ruslar için kolay olmamaktaydı. Çarlık idaresi bunları aşmak için büyük masraflara ve insan kayıplarına razı olmak durumunda kalmıştı. Bkz. İbrahim Köremezli, "Osmanlı Rus Harpleri, (1668-1878)," *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1792-1918* içinde, ed. Gültekin Yıldız, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 185-187.

[95] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa,* (Ankara: TTK Yayınları, 2010), 1.

[96] Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk,* 149.

[97] Rus Savaşı için Osmanlı Devleti'nin yaptığı askerî hazırlıklar hakkında detaylı bilgi için bkz. Demir, "1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi," 292-312. Savaşın detaylı tasviri için bkz. Köremezli, "Osmanlı Rus Harpleri," 190-192.

alınması ve hatta yeni sikke basımı gerekmekteydi. Bu nedenle 200 nisfiye (yarım para) ve 2000 zer-i mahbub (25 guruş değerinde altın para) basıldı.[98] Ayrıca savaş için ihtiyaç duyulan askerlerin temini de taşranın vergi toplayıcıları da olan ayanların vazifeleri arasındaydı. Dolayısıyla bu savaş meydanlarında Anadolu ve Rumeli'den gelen ayanlar ve askerleri de yer almaktaydı. Ancak levendata dayalı bu ordu yalnızca Osmanlı ordu mevcudunu sayıca kabartmaktan başka bir işe yaramamıştı.[99] Tecrübesizliğin yanı sıra artık neredeyse sadece askerî sınıftan olmanın hakları ile yetinen ve askerlik dışında esnaflık gibi pek çok işle meşgul olan yeniçeriler ile taşradan gelen ayan orduları[100] arasındaki gerilim de savaş meydanında Osmanlı kuvvetlerinin işini zorlaştırmaktaydı.[101] Osmanlılar, Ruslar'a karşı bu savaşı kaybetmişti. Ancak bu savaş Osmanlılar için geri dönülmesi çok zor bir tablo bırakmıştı. İlk defa 1770'te Rus gemileri Akdeniz'de (Çeşme'de) Osmanlı donanmasını yakmış ve daha sonra Çanakkale Boğazı'nı kuşatmışlardı.[102]

Yukarında bahsedilen, savaş meydanlarında kullanılmak üzere ayanlardan asker talep edilmesi 1768'de başlayan bir uygulama değildir. Örneğin, II. Viyana Kuşatması'ndan sonra, Osmanlı bazı taşra elitlerinden asker talep etmiştir.[103] Aynı şekilde, İran Savaşları (1723-1730) sırasında da ayanlardan faydalanıldığı bilinmektedir.[104] Ayrıca 1743-1746 yılları arasında İran ile yapılan savaşlarda da ihtiyaç halinde ayanlardan asker sağlanmasına yönelik raporların hazırlandığı bilinmektedir.[105] Ayanlar tarafından temin edilen askerler merkezî hazineye ek bir maliyet oluşturmuyor, askerlerin ücret ve iaşeleri doğrudan onları orduya takviye olarak yollayan ayan tarafından karşılanıyordu. Ancak ayanlar, zaman zaman bu maliyetleri yaşadıkları yerlerin kaza ahalisine yüklemeye

---

[98] Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, 150.
[99] Köremezli, "Osmanlı Rus Harpleri," 189.
[100] Savaşta nefir-i âmm çağrılarına rağmen, yeterli asker sayısına ulaşamayan Osmanlı hükümeti çareyi ayanlardan asker talep etmekte aramıştı. Karasu, "Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü," 70.
[101] Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk,* 151-152; McGowen, "Ayanlar Çağı 1699-1812," 784.
[102] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919),* (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 25-27.
[103] Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi,* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1985), 191.
[104] Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş, İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik,* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, 51-54.
[105] 1743-1746 yılları arasında İran'la yapılan savaşlar sırasında ortaya çıkan asker ihtiyacından dolayı dönemin padişahına sunulan bir raporda ise Anadolu'da toplam 20.500 asker toplama potansiyeli olan ve başbuğluk yapmaya uygun niteliklere sahip 21 kişinin ismi listelenerek gerektiğinde bunların sefere çağırılabileceği belirtilmiştir. Bkz. Karasu, "Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü," 71.

çalışmıştır. Osmanlı merkezî hükümeti ise bu tür girişimlere genellikle olumsuz yaklaşmıştır. Osmanlı yönetimi, ayanlardan asker talep ederken bu talepleri meşrulaştırmak için belirli söylemler geliştirmiştir. Örneğin, Bosna eski kaymakamı Mustafa'dan asker istenirken, kendisinin büyük bir eyalet olan Bosna'nın kaymakamlığı görevinden maddi ve manevi anlamda yararlandığı vurgulanmış ve bunun karşılığında 300 asker sağlaması emredilmiştir. Bazı durumlarda ise ayanın ekonomik gücüne doğrudan atıfta bulunulmuştur. Örneğin, Kesriye Ayanı Ömer'e yazılan bir hükümde, uzun süredir ayanlık görevini sürdürerek büyük bir servet kazandığı belirtilmiş ve bu nedenle cihada destek amacıyla asker temin etmesi gerektiği ifade edilmiştir.[106]

Ayanların seferlerde görev alması, yalnızca maddi kayıplar yaşadıkları bir durum olmanın ötesinde, önemli fırsatlar ve kazanımları da beraberinde getiriyordu. Bu nedenle, özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, pek çok ayanın görevlerinin ötesine geçerek gönüllü katkılarda bulunduğu görülmüştür. Örneğin, Yenişehir ayanlarından Müderris Mir Osman, kendisinden 1.000 miri levent talep edildiğinde, kendi bütçesinden 500 asker daha eklemeyi kabul etmiştir. Müderris Osman'ın bu dönemde orduya sağladığı katkılar ve sonrasında Mora İsyanı sırasında gösterdiği çabalar, onun Osmanlı yönetiminde önemli bir konuma yükselmesini sağlamıştır. Özellikle, Muhsinzade Mehmed Paşa ile kurduğu iyi ilişkiler, kendisinin vezirlik makamına kadar yükselmesine vesile olmuş ve tarihte Müderris Osman Paşa olarak anılmasına yol açmıştır. Sonraki yıllarda, Müderris Osman gibi gönüllü olarak asker tedarik edip cepheye gönderen başka ayanlar da olmuştur. Bu durum, ayanların devletle ilişkilerinde hem maddi hem de siyasi anlamda güçlenmelerine katkıda bulunmuştur.[107]

Orta Anadolu'nun tanınmış ayan ailelerinden Çapanoğulları, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında gösterdikleri katkılarla merkezî yönetimden çeşitli ödüller almıştır. Ailenin liderlerinden Çapanoğlu Mustafa, babası Ahmed Bey'in azledilip idam edilmesinin ardından bir süre firari olarak yaşamını sürdürmüş ve bu süreçte Bozok yöresinde eşkıya takibi yaparak devlet ile ilişkilerini yeniden düzeltmeye çalışmıştır. Ancak Çapanoğulları'nın eski gücüne kavuşması için en büyük fırsat, 1768 yılında

[106] Karasu, "Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü," 71-72.
[107] Karasu, "Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü," 74.

Osmanlı'nın Rusya'ya savaş ilan etmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Çapanoğlu Mustafa Bey, Hotin Muhafazası'na atanan Bozok Mutasarrıfı Recep Paşa'nın mütesellimi olarak görevlendirilmiş ve böylelikle babasının bir dönem sahip olduğu konuma yükselmiştir. [108] Aynı zamanda kardeşi Selim Bey, Sivas Mütesellimi olarak atanmış ve 1.000 askerle orduya katılması emredilmiştir.[109] Çapanoğlu Mustafa Bey, kendisinden talep edilen 1.000 askeri temin ederek Hüseyin Bey komutasında cepheye sevk etmiş ve bu hizmeti karşılığında Bozok Mutasarrıflığı ile ödüllendirilmiştir. Bununla birlikte, savaş sırasında talep edilen 50.000 kile arpayı Özi Kalesi'ne ulaştırmayı başaran Mustafa Bey, kısa sürede hem merkezî yönetimin güvenini kazanmış hem de birden fazla önemli görevi üstlenmiştir. Bu süreçte Mustafa Bey, Bozok Mutasarrıflığı, Sivas Mütesellimliği, Çorum Mütesellimliği, Kayseri Mütesellimliği, Kangırı Mütesellimliği ve Kapıcıbaşılık unvanlarını elde ederek Osmanlı taşrasında büyük bir güç haline gelmiştir. [110]

Azledildiği halde savaş nedeniyle tekrar eski gücüne kavuşan ayan ailesi sadece Çapanoğulları değildir. Daha önce Beytü'l-mâl-ı Âmme ve Hâssa Mukataası eminliği vazifesinde bulunan, Saruhan sancağı mütesellimi Karaosmanzade Mustafa Ağa, yaptığı zulümler ve hakkında giden çok sayıda şikâyet neticesinde önce azil, sonra da idam edilmiştir (1755). Bu olayın ardından merkezî yönetim, Karaosmanoğulları ailesine bir daha mütesellimlik verilmemesi yönünde bir ferman yayımlamıştır. Ancak, 1768 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması, devleti bu kararından vazgeçmek zorunda bırakmıştır. Savaş döneminde aile liderliğini üstlenen Hacı Ahmed Ağa, önce Rus donanmasına karşı İzmir'in savunulması ve korunmasıyla görevlendirilmiş ve bu görev doğrultusunda İzmir Voyvodalığına atanmıştır (1769). Bir yıl sonra ise, Tuna boyundaki Ordu-yı Hümayun'a katılması istenmiştir. Bu görevlerin ardından Hacı Ahmed Ağa, Sancakburnu Kalesi Muhafızlığı ve Sakız Adası Muhafazası gibi önemli askerî ve idari sorumluluklar üstlenmiştir. Karaosmanoğulları ailesi, bu dönemde elde ettikleri başarılar sayesinde tekrar yükselişe geçmiş; aile, Saruhan Sancağı Mütesellimliği görevini geri

[108] Karasu, "Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü," 191.
[109] Karasu, "Osmanlı-Rus Savaşı Yıllarında Çapanoğulları," 717-718.
[110] Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, 37-40*.

kazanmış ve ardından Aydın Sancağı Muhassıllığını da ele geçirmiştir. Böylece Karaosmanoğulları, taşra idaresinde yeniden güçlü bir konuma yerleşmiştir.[111]

Yukarıda özetlenmeye çalışılan askerî ve siyasi gelişmelerin yanı sıra, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli sosyal ve toplumsal değişimler de meydana gelmiştir. Bu değişimlerin başında, askerî sınıfın genişlemesi gelmektedir. Osmanlı toplumu geleneksel olarak yönetenler (askerî) ve yönetilenler (reaya) olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmıştır. Bu dönemde, pratikte hiçbir zaman tam anlamıyla imkânsız olmayan ancak, klasik dönem nasihatname yazarlarının ısrarla birbirlerinden ayrı olması gerektiğini savundukları[112] bu iki sınıf arasındaki çizgi iyice belirsiz bir hale gelmiştir. Özellikle 17. yüzyıl sonlarından itibaren artan malikâne ve arpalık uygulamalarıyla, gelirlerini aldıkları topraklara gitmeyen kişiler, bu işi iltizamla ya da vekaleten ilgili yerlerin halkından kişilere devretmekteydiler. İşte bu yeni aracılar devlet ve reaya arasındaki vergi toplama zincirinin bir parçası oluyorlardı.[113] Askerî sınıfın bir üyesi olmadığı halde bir mukataanın işletimini, iltizamla ya da vekaleten üzerine alan kişiler bir askerî gibi hareket ediyor, hatta devlet nazarında da o şekilde yargılanıyorlardı.[114] Bu durum, askerî ve reaya arasındaki dikotomiyi önemli ölçüde zedelemiştir. Benzer şekilde, para ile yeniçeri olma hakkının satılması da bu ayrımın daha da bulanıklaşmasına neden olmuştur. Bu uygulama, geleneksel askerî yapıyı zayıflatırken, sosyal statü kazanmak isteyen reaya için bir fırsat kapısı haline gelmiştir. 18. yüzyılın ortalarında Girit'te bulunan bir Avrupalının gözlemlerine göre, *"Türklerin tamamı, bir şekilde askerî teşkilata dahil görünüyordu. Yeniçeriler dışında kalan askerî sınıf mensuplarının maaşları ise haraç ve gümrük gelirlerinden karşılanıyordu."*[115]

Askerî sınıftaki genişleme ve diğer dinamikler, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılda sosyal hayata doğrudan etki eden bir değişime ayanların yükselişe geçmesine neden olmuştur. Bu yükseliş, özellikle yüzyılın son çeyreğinde zirve noktasına ulaşmıştır.

---

[111] Nagata, *Tarihte Ayanlar*, 28-34. 1768-1780 Osmanlı Rus Savaşında Ayanların faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Karasu, "Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü".
[112] Öz, *Kanun-ı Kadim'in Peşinde,* 60-99.
[113] Ergenç, "Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri," 371.
[114] Nilüfer Alkan Günay, "Müsaderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Yapılan Müsadereler," *Belleten,* 76, 277, (2012): 795.
[115] McGowen, "Ayanlar Çağı 1699-1812," 783-784.

Ancak ayanlar, bu dönemde birdenbire ortaya çıkan bir zümre değildir; hatta imparatorluğun ilk yıllarından itibaren yerel düzeyde varlık göstermişlerdir.[116] Diğer taraftan bir bölgenin ileri geleni olan ve devlet ile reaya arasında bir aracı konumundaki ayanlar, hiçbir zaman 18. yüzyılda olduğu kadar imparatorluk yapısında *adem-i merkezîye* tartışmalarına neden olacak kadar etkili olmamıştır.

Osmanlı şehir toplumunda "eşraf ve ayan" devlet ve reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen, reayanın nazarın birer temsilci ve merkezî yönetim nazarında ise emirlerin uygulanmasında yetkililerin yardımcısı olarak görünen toplumsal bir gruptur. Bu kişiler de genel olarak zengin tüccarlar, esnafın pirleri, mollalar, imam ve hatipler gibi taşranın önde gelen simalarından çıkmıştır.[117] 18. yüzyıl öncesinde eşraf ve ayanın görünümü bu şekildedir. Dolayısıyla ayanlık, Osmanlı toplumunda 18. yüzyılda birden ortaya çıkmış yeni bir toplumsal yapı değildir.[118] Ancak, 18. yüzyılda bilhassa yüzyılın ikinci yarısında taşra idaresinde söz hakları artan, pek çok sancağın asli ya da fiili idarecileri ve merkezî devletin de doğrudan muhatapları haline geldikleri görülmektedir. İşte bu nedenlerle 18. yüzyıl ayanlar çağı olarak tanımlanmaktadır. Klasik dönemdeki ayandan farklılıkları dolayısıyla, 18. yüzyılda ayan kazandığı niteliklere atfen yeni bir toplumsal grup olarak değerlendirilmektedir.

18. yüzyılda ayanlar, yalnızca taşra ileri gelenleri değil, aynı zamanda bulundukları bölgede siyasi, ekonomik ve askerî gücü elinde tutan, yerel bir otorite haline gelmiş kişilerdir.[119] Ayanlar iltizam yoluyla vergilerin tahsilini ve sancak yönetiminde ise vekâleten ya da aslen makamları ele geçirmeye başladıkça bir yandan etrafında sancak

[116] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, XIII; Ayrıca 18. yüzyıl öncesi ayanlık kurumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ergenç, " Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler," 383-396.

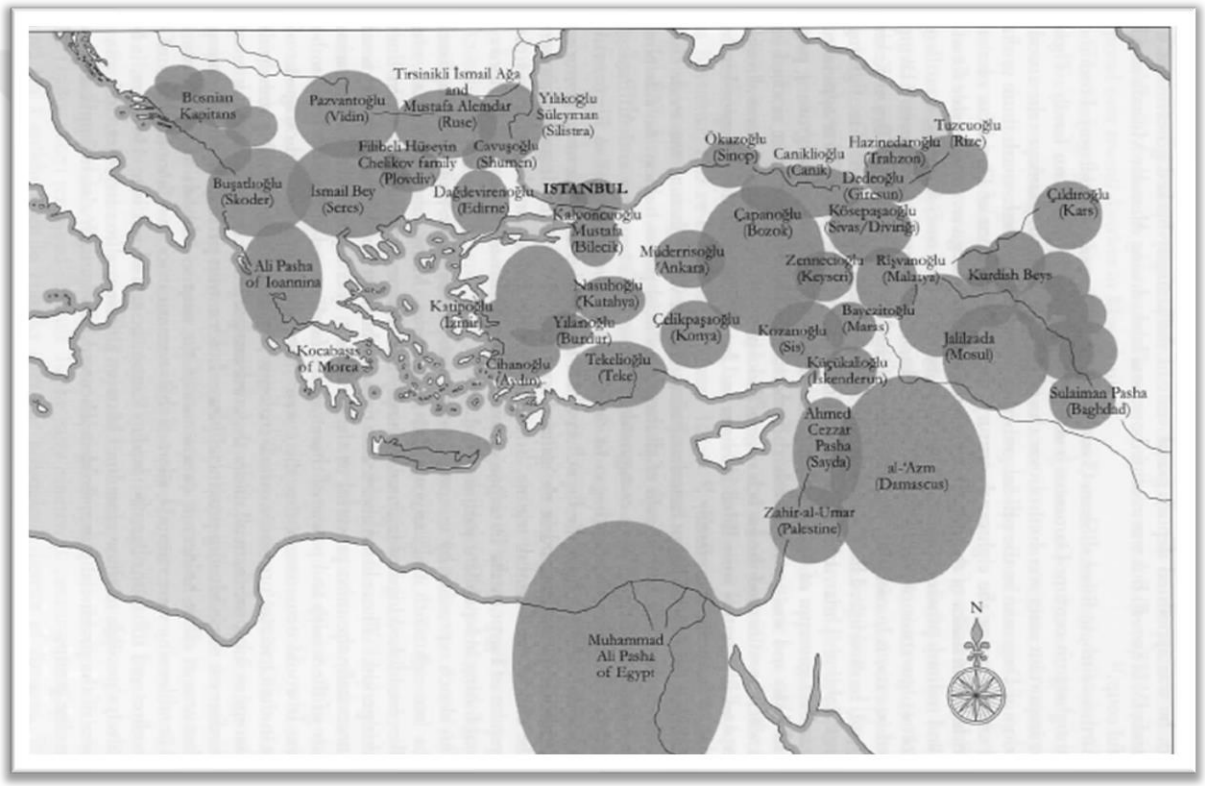
[117] Ergenç, "Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler," 385-389; 18. yüzyıl öncesinde ayanların devlet ile reaya arasındaki konumlarına güzel bir örnek Leslie Peirce'nin çalışmasında geçmektedir. 1540'larda Antep ayanları, kuzu ve keçi etlerinin fiyatının belirlenmesi için mahkemeye gelerek narhı belirlemişlerdir. Yine aynı dönemde bir köyün ayanları, hırsızlık ile suçlanan bir kölenin masumiyetine şahitlik ederek, onun kurtulmasını sağlamışlardır. Bkz. Leslie Peirce, "16. Yüzyıl Ayntab'ında Girişimcilik Başarısı: Yerel İleri Gelen Seyyid Ahmed Boyacı Örneği," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri,* ed. A. Anastasoppoulos, çev. H. Ebru Aksoy, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021): 182.

[118] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, XIII.

[119] Metin Kunt, "Devolution from the Centre to Periphery: An Overview to Ottoman Provincial Administration, *The Dynastic Centre and the Provinces* içinde, (Leiden: Brill, 2014), 43.

beylerinin kapıhalkları gibi silahlı güçler biriktirmiş, diğer yandan da kendi içinde de elde ettikleri iktidarı korumak adına bir mücadeleye girişmiştir.[120]

Bu kısımda ayan teriminin geçirdiği bu dönüşüm süreci ile Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet-toplum ilişkisine yansımaları ele alınacaktır. Ayanlığın, klasik dönemden 18. yüzyıla kadar geçirdiği evrim, imparatorluğun taşra idaresinde merkezî devletin kontrolünün azalmasına ve yerel güçlerin ise kontrolünün artmasına nasıl etki ettiği bağlamında incelenecektir.

Harita 2: Anadolu ve Balkanlar'daki Taşra İktidar Sahipleri[121]

Yukarıdaki haritada 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde etkin olan. Bu süreçte Rize dolaylarında Tuzcuoğulları, Samsun ve çevresinde Caniklizadeler, Yozgat yöresinde Çapanoğulları, Kayseri'de Zennecizâdeler, Ankara'da Müderriszâdeler,

[120] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık,* 10.
[121] Yaycıoğlu, "Provincial Power-Holders," 440.

Bilecik'te Kalyoncuoğulları, Balıkesir'de Kanlızâdeler, Manisa ve çevresinde Karaosmanoğulları, Isparta'da Yılanlıoğulları, Antalya'da Tekelioğulları, Çukurova'da Menemencioğulları ve Kozanoğulları, Suriye'de Azmzâdeler, Kuzey Irak'ta Babanzâdeler, Rusçuk dolaylarında Tirsiniklioğlu ile Alemdar Mustafa, Vidin'de Pazvandoğlu, Yanya ve çevresinde ise Tepedelenli Ali Paşa öne çıkan ayanlardan olmuştur.[122] Bu ayanların her biri, başlangıcı 16. yüzyılın ortalarına kadar gerileyebilen ve Osmanlı mali-idari düzenini derinden etkileyen değişimlerin etkisi ile bulundukları bölgede devlet ile reaya arasında bir sınıf oluşturmuş ve zamanla merkezin bir numaralı muhatabına dönüşmüştür.[123] Ancak Anadolu'da görülen ayanlık ile imparatorluğun Avrupa topraklarındaki ayanlık birbirinden farklıdır. Balkanlarda, ayanlar daha çok askerî sınıf içinden çıkarken, Anadolu'da ayanlık; taşrada mütesellimlik, malikâne mutasarrıflığı gibi taşradaki bir takım idari ve mali mevkilerin kontrolünü ele geçiren ve/veya sahip oldukları yerel ağlar sayesinde güçlenen taşra ailelerinin uzun soluklu hanedanlıkları şeklinde varlık göstermiştir.[124] Bu farklılıkta, iki bölgenin demografik yapıları önemli bir rol oynamıştır. Nüfusunun çoğunu Müslümanların oluşturduğu Anadolu ve Ortadoğu'nun aksine, Baklanlarda Müslüman toplumun varlığı Osmanlı fetihleriyle oluşmuştur. Dolayısıyla bu bölgenin Müslüman elitleri, daha çok Osmanlı idaresini tesis etmek üzere gönderilen asker ve idareciler çevresinde genişlemiştir.[125] Son olarak, yukarıda adı verilen büyük ayan hanedanlarının yanı sıra, bu dönemde daha alt seviyede olan ayanlar ve ayanlık iddiasında olanlar da bulunmaktaydı. Diğer bir deyişle 18. yüzyılda ayanın bir toplumsal grup olarak geçirdiği değişim kendi içinde de bir tür hiyerarşik sıralamayı doğurmuştur. Bu sıralama bir yanda ayan hanedanları, onların arasından çıkan idareciler ve bir makamı tutmasa da sahip olduğu servet ve itibar

[122] Özcan Mert, "Ayan," *DİA,* 4, (1991): 196.

[123] Burada isimleri geçen ayan ailelerinin her birinin yükselişi farklı şekillerde olmuştur. Bu konuda yapılan pek çok monografik araştırmalar ayanların yükselişlerine ışık tutmaktadır. Bazıları için bkz. Karaosmanzadeler hakkında bkz. Nagata, *Tarihte Âyânlar;* Çapanoğulları hakkında bkz. Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*; Caniklizadeler hakkında bkz. Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa,* (Ankara: TTK Yayınları, 2003); Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family,"; Alemdar Mustafa Paşa ve Balkanlardaki ayanlardan bazıları hakkında bkz. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından*.

[124] Nagehan Üstündağ Özdemir, "Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme," *Current Research in Social Sciences*, 4,1, (2018): 29-38.

[125] Eleni Gara, "Sarraflar ve Toprak Sahipleri: Erken Modern Dönemde Balkanlarda Şehirli Müslüman Elitin İzinde," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri,* ed. A. Anastasoppoulos, çev. H. Ebru Aksoy, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021): 209.

sebebiyle devlet tarafından muhatap alınanlar ile diğer yanda ise yine ayan olarak adlandırılsa da bu derece etkili olmayan kişiler şeklindedir[126].

18. yüzyılda yaşanan dönüşümün nedenleri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, araştırmacıların iki temel tespitte birleştiği görülmektedir. Bunlardan ilki, 17. yüzyıldan itibaren artan nakit ihtiyacının, Osmanlı Devleti'ni vergilerin toplanmasında tımar sistemine nazaran iltizam sistemine ağırlık vermeye zorlamasıdır. Özellikle yüzyılın sonlarına doğru iltizam sisteminin yerini malikâne sisteminin alması, taşrada yeni bir güç zümresinin oluşmasına yol açmış ve devlet ile reaya arasında daha güçlü bir aracı sınıf meydana getirmiştir.[127] Kazalarda yerel ileri gelenler asıl malikâne mutasarrıfları adına vergi toplama hakkını alt sözleşmeler aracılığı ile elde etmişlerdir.[128] Bu devir işlemi ise vergi zincirinde aracıların sayısını arttırdığı gibi, devletin kimin hangi yetki alanı üzerinde ne kadar hakkı olduğunu izlemesinde de birtakım zorluklara da neden olmuştur. Ayrıca malikâne sahiplerinin mukataalarını pare mukataalar bölerek halinde gayri resmi olarak iltizama vermeleri, ikinci hatta üçüncü elden iltizamları dahi ortaya çıkarmıştır.[129] Yüzyılın sonlarında da malikâne mukataaların arasında asıl mutasarrıflar olarak ayan da yer almıştır.[130]

Ayanların 18. yüzyıldaki yükselişinin diğer önemli bir sebebi ise sancak idaresini ellerine almalarıdır. 16. yüzyılda, vali veya sancakbeyleri görev yerlerine ulaşana kadar geçici olarak sancağı yöneten mütesellimler, 17. yüzyılda tedricen sancakbeylerinin yerini almaya başlamıştır. Nitekim aynı dönemden itibaren sancakbeyi ifadesinin yerini sancak mutasarrıfı tabirinin aldığı da görülmektedir. İşte bu gelişmeyi mütesellimlik makamlarının bulundukları bölgenin zenginlik ve nüfuz bakımından önde gelen ailelerine

[126] Mert, "Ayan," 197.
[127] Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family," 1; Kunt, "Devolution from the Centre to Periphery," 44; Özer Ergenç, " "A'yân ve Eşrâf" Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine," *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012): 396-397; Yaycıoğlu, "Provincial Power-Holders," 444.
[128] Mehmet Genç, malikâne sahiplerinin çoğunlukla İstanbul'da ikamet eden, bürokrat, asker ve ulemadan oluşan ve merkezî otorite ile özdeşlik derecesinde bağlantılı bir grupken, mültezimlerin ekserisi taşrada bulunan ayan ve eşraftır. Bkz. Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* 169.
[129] Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları," 40-42. Malikâne sistemi ile kısa vadede ekonomik kazanç sağlansa da merkezî yönetimin vergi gelirleri üzerindeki kontrolü açısından ciddi bir tehdit oluşturmuştur Abou' el-Haj, *Modern Devletin Doğası,* 121; Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* 130-131.
[130] Alkan Günay, "Müsaderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi," 795.

geçmesi takip etmiştir. Özer Ergenç de bu açıdan mütesellimlik makamının taşrada güç ve servet edinmenin başlıca yollarından biri olduğunu belirtmiştir. Karaosmanoğlu (Manisa), Çapanoğlu (Yozgat), Zennecizadeler (Kayseri), Emirağazadeler (Kayseri), Kalaycıoğlulları (Kayseri), Nakkaşzadeler ve Müderriszadeler (Ankara), Mühürdarzadeler ve Gaffarzadeler (Konya), Kalyoncu Ali (Bilecik) gibi pek çok ayan ve ayan ailesinin ortaya çıkış noktalarındaki mütesellimlik etkili olmuştur[131] Bu tez kapsamında incelenen sancakların da bir bölümünün idaresinin mütesellimlik yoluyla ayanın uhdesinde olduğu tespit edilmiştir.[132] Yine ayan ailelerinin liderleri incelenen dönemde voyvodalık ve muhassıllık gibi önemli görevleri de ele geçirmişlerdir.

18. yüzyılda ayanlar sadece bulundukları yerlerin bir vergi toplayıcısı ve örfî yetkilisi olmakla kalmamış, aynı zamanda merkezden gelen fermanların muhatapları olarak merkezî yönetimin taleplerini yerine getirmede ve asayiş sorunlarına müdahale eden birer yerel otorite haline de gelmişlerdir. [133] Sefer ihtiyacı olarak yük ve binek hayvanı, gemi yapımı için kereste ve yine ordu için zahire temini vb. talepler ile kazalarda asayiş sorunlarının giderilmesi fermanlarla iletiliyor ve bu fermanlarda mütesellim, kadı kazadaki ehl-i örf ile beraber doğrudan ayanlara da hitap ediliyordu. Ancak taleplerin gerçekleştirilmesinde ayandan kimselerin görevlendirilmesi de olağan hale gelmişti. Bu dönemde kazalarda ayanın da ayanı diyebileceğimiz ve fermanlara ayan-ı belde olarak geçen kimseler kadı ve mütesellim ile kazaların idaresini sağlayan bir tür kurul gibi çalışmaktaydılar[134]. Diğer bir ifadeyle bu süreçte, klasik dönemde eyalet yöneticilerinin yerine getirdiği görevler, giderek bu defacto idareciler tarafından üstlenilmiştir.

---

[131] Ergenç, "Ayan ve Eşraf," 400.

[132] Bu konu 4. bölümde ele alınmıştır. Ayrıca bkz. Ergenç, "Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri," 371

[133] Ayrıca 17. yüzyıl boyunca arpalık uygulamasının yaygınlaşması da sancakbeylerini sistemin dışına iteklemiştir. Özellikle 17. yüzyıl boyunca beylerbeyi ve paşaların uzun süre görev verilmeden beklemede kalması (feragat süresi) bu kişilere "arpalık" olarak tevcîh edilen sancakların sayısının artmasına sebep oldu. Bu durumda kendi sancağı arpalık haline getirilen bir sancakbeyinin başka bir yere atanıp atanmayacağı, görevde kalma sürelerinin belirsiz oluşu, saraydan bazı görevlilere sancak verilmesi gibi uygulamalar sancakbeylerini ciddi şekilde etkilemiş, onların âdeta sistem dışına itilmelerine sebep olmuştur. İbrahim Erdoğdu "Sancaktan Mukata'aya Geçiş Sürecinde Harput Sancağında Ehl-i Örf Taifesi," *OTAM*, 20 (2006): 125-135.

[134] İnalcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration," *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff ve Roger Owen, (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977): 33-34.

Ayanların yükselişinin temelinde yukarıdaki idari ve askerî dönüşümlerin yanı sıra vergi toplama sisteminde yaşanan başka bir değişimin de etkisi vardır. 17. yüzyıl ortalarından itibaren yaygınlaşarak, taşra vergi düzeninde önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Bu yöntemle hem vergi sistemi giderek "parasallaşmış", hem de devlet gelirleri azami düzeye çıkarılmaya çalışılmıştır.[135] Diğer taraftan 17. yüzyıl sonlarından itibaren *tevzî* vergi yöntemi olarak adlandırılan yöntem yaygınlaşmıştı. Bu yöntemde toplanacak meblağ baştan belirleniyor, sonrasında ise genellikle avarız hâne esası ile kazaların mahalle ve köylerine dağıtılıyordu. Avarız vergileri bu usulde toplanıyordu. Gerek *avarız-ı divâniyye* türü vergilerin çeşitlenmesi ve sürekli hale getirilmesi, gerekse yine 17. yüzyılın sonlarından itibaren kazaların bazı kamusal ihtiyaçlarının karşılanmasında *masraf defteri (salyâne/tezvî defteri)* uygulamasına başlanması bu vergi toplama yöntemine daha çok başvurulması sonucunu doğurmuştur. İşte bu vergilerin taksim ve tahsilinde ayan-ı belde yoğun bir şekilde görev alıyordu. Çoğu zaman bilhassa devletin kazalardan taleplerini hızlı, toplu ve nakit şekilde talep etmesi, bölgelerde ayanın bu ihtiyacı önce karşılayıp sonra kendi hesabına bu tahsilatı yapması sonucunu doğuruyordu. Bu işlerde yine ayandan şehir kethüdaları ile ayan arasında sivrilerek merkezî yönetim tarafından ayan reisi olarak tespit edilen kişiler başrolde oluyorlardı. 18. yüzyılda ayanlar bu şekilde güçlerine güç kattılar.[136]

17. ve 18. yüzyıllardaki gelişmelerin arka planında ve ayanın yükselişinde yatan önemli bir etken de taşrada oluşan askerî güçler olmuştur. Paşaların kapı halklarında sarıca-sekbanların oranının arttığına yukarıda değinilmiştir. Sonradan ayan hanedanları da benzer kapı halkları oluşturmuştur. Devletin vergilerin toplanmasında ve çeşitli ihtiyaçların karşılanmasında, asayişin sağlanmasında ve gerektiğinde orduya asker takviyesinde ayana giderek artan oranda ayana başvurması, devletin de ayanın etrafında küçüklü büyüklü kapı halklarının oluşumunu desteklemesi ya da göz yumması sonucunu doğurmuştur.[137] Bahsedildiği üzere, 1768-1780 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da olduğu gibi,

[135] Adanır, "Yarı Özerk Taşra Güçleri," 201; Ayrıca bkz. Yakup Akkuş, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-İ Mahsûsa'ya Geçiş," *Tarih Dergisi,* 65, (2017): 29-62; Sevinç Küçükoğlu, "New Fiscal Actors to Control Provincial Expenditures at the End of 18th Century," Osmanlı Araştırmaları, 54, (2019):241-276.

[136] Ergenç, "Ayan ve Eşraf," s. 410. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık,* s. 13.

[137] Tamer Güven, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik," Türkiye İslam İktisadı Dergisi, 3, 1, (2016): 69.

taşra idarecilerinden kapılarındaki sekbanlar ile orduya katılmaları da sıklıkla istenmiştir.[138] Bu yapılanma taşra idaresinde, kısmen ayanın kontrolünde olan ekonomik ve askerî güç merkezli yeni bir yapı ortaya çıkmıştır.[139] Konuyla ilgili olarak Rifa'at Ali Abou' el- Haj da ayanın etrafında askerî güç biriktirmesinin önemli bir sebebinin doğrudan malikâne sistemi olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre, bu yerel aracılar, vergi toplama süreçlerinde kazandıkları ekonomik güç ve otorite ile kendi güvenlik güçlerini kurmuşlardır. Ancak bu güvenlik güçlerinin de amacı, aslında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak ya da takviye güç sağlamak değil, açık artırma yoluyla malikâne sahibi olan patronlarının kendilerine iş vermesini garanti altına almaktı. Diğer bir ifadeyle mültezimlik onların arka plandaki temel servet kaynağıydı ve bu konuda başarılı olmak için de askerî bir güç oluşturmak bir zorunluluk haline gelmişti.[140]

Vergi toplamanın temel şartı olan maiyette kalabalık asker bulundurma gerekliliği devlet ve ayan arasındaki ilişkide yeni bir bağ kurulmasına neden olmaktaydı. Ayanlar tarafından Osmanlı ordusuna asker temini özellikle II. Viyana Seferi'nden sonra devlet için bir gereklilik haline gelmişti.[141] Devlet ile ayan arasında oluşan bu karşılıklı ilişki aralarında bir pazarlığa ve özellikle savaş zamanlarında ayanların güçlerinin artışına da neden olacaktı.[142] Örneğin, yukarıda detayları ile bahsedilen 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nın beklenenden uzun ve maliyetli oluşu, devleti ayanlara daha çok ihtiyaç duyar hale getirmişti. Savaş sırasında fayda sağlayan ayanlardan bazıları vezirlik rütbesine

[138] 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı merkezî idaresinde vezir ve paşa kapıları da sekban ve sarıcalardan oluşuyordu. Merkezdeki bu değişim, taşrada da bu grupların büyümesine neden olmuştur. Bu konuda bkz. Rifa'at Ali Abou-el-Haj, "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report," *Journal of the American Oriental Society*, 94, 4, (1974): 438-447; Bu grupların savaş meydanlarında kullanımları için bkz. Özgür Kolçak, "Sâhib-i Devlet Âdemleri: 1663–1664 Osmanlı-Habsburg Savaşında Fazıl Ahmed Paşa'nın Askerî Kıtaları," *Osmanlı Tarihinde Köprülüler Dönemi Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar* içinde, ed. M. Fatih Çalışır, (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024), 179-213.

[139] Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family," 5-6; Yaycıoğlu, "Provincial Power-Holders," 444. Örneğin, 18. yüzyılda malikâne olarak yönetilen Malatya sancağı önceki malikâne sahibinin şekavet ile meşhur olması nedeniyle, 1718 senesinde Hasan adlı talibe iltizamen verilmişti. Burada dikkat çeken husus mukataayı üzerine alan Hasan'ın Malatya kadısına gönderdiği buyrultunun klasik dönem örf mensuplarınınki ile büyük oranda benzerlikler taşımasıdır. Bu da malikâne sahibi kişinin yönetime yeni bir örf mensubu olarak girdiğini göstermektedir. Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları," 45.

[140] Abou' el-Haj, *Modern Devletin Doğası,* 24. Ayrıca 17. yüzyılın ortalarında Manisa'da taşradaki gücü dolayısıyla mültezim adına vergi toplayan eşkıya Ali bin Beşir örneği için bkz. Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*, 104.

[141] Kunt, "Devolution from the Centre to Periphery, 45.

[142] Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk,* s. 89.

değin yükselmişlerdi. Devrin koşulları, ayanlara taşrada daha rahat hareket edebilme imkânı sağlamıştı.[143] Aynı zamanda taşrada biriken askerî kuvvet ve ayandan idarecilerin artması gücün merkezden periferiye kayması sonucunu da doğuruyordu.[144] Fakat devlet ile ayan arasındaki pazarlık sadece savaş zamanı asker ihtiyacına binaen olmuyordu. Özellikle 18. yüzyılda ayanlardan, şehir ve esnaf için gerekli malları sağlamaları, hammadde ve erzak fiyatlarını belirlemeleri, kamu binalarının inşa ve tamirlerini yapmaları[145], bölgelerinde asayişi sağlamaları, orduya asker sağlayıp askerlerin ihtiyaçlarını görmeleri, ordu için hayvan tedarik etmeleri, İstanbul'un iaşesine destekte bulunmaları gibi pek çok vazife de bekleniyordu.[146] Bu vazifeleri yapan ayanlar da devlet tarafından taltif edilmekteydi. Örneğin, 1755'te İstanbul'da yaşanan et sıkıntısını çözmesi karşılığında Çapanoğlu Ahmed Ağa Bozok sancağı voyvodalığını ber-vech-i malikâne olarak elde etmişti.[147]

Taşrada asayiş sağlama sorumluluğu da özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayanların en önemli görevlerinden biri haline gelmiştir. Bu durum ayanların meşruiyetlerini daha da arttırmıştır. Örneğin, Bozok sancağı mütesellimliğini, malikâne üzere elinde bulunduran Çapanoğlu Ahmed'in 1765'te azil ve idam edilmesi üzerine, oğlu Çapanoğlu Mustafa Bey devlet güçlerinden kaçarak aşiretine sığınmıştır. Mustafa Bey'in yeniden meşruiyet kazanmasında, İstanbul'a yolladığı eşkıya (ya da eşkıya olduğunu iddia ettiği) kelleleri de etkili olmuştur.[148] Bu bağlamda "eşkıya ayanın velinimetidir" demek yanlış olmayacaktır. Ancak özellikle ayanlar arasındaki anlaşmazlıklar da taşrada yeni bir kaos ortamının doğmasını sağlıyordu. Bu durumda kargaşadan beslenen ayanlar bazen de kargaşayı çıkaran gruplardı demek yanlış olmayacaktır.[149]

---

[143] Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından,* s. 1.

[144] Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family,* s. 6. Ayrıca devletin savaşta ayanlardan asker talebi aynı zamanda devletin ayanların güçlerini görmek olarak da okunabilir.

[145] Özellikle 17. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu'da etkisi artan ayanlar, meşruiyetlerine katkı sunacak mimari faaliyetlerin hamiliğini de üstlenmişlerdir. Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. Filiz Yenişehirlioğlu, "Anadolu'da Ayan Ailelerinin Mimari Hamiliği," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri,* ed. A. Anastasoppoulos, çev. H. Ebru Aksoy, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021): 449-470.

[146] Mert, "Ayan," 196.

[147] Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* 28.

[148] Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* 28-35.

[149] Ayanlar için rakip ayan hanedanını devlet görevi olarak ortadan kaldırmak sadece rakip elemek manasına gelmiyordu. Aynı zamanda devlet tarafından mansıp ya da takdir aldığı gibi bir yandan da eğer müsadere hakkı kendisine verilmişse rakip ayanın idare alanının gelirlerine ve mallarına da sahip

Ayanlar arasındaki mücadeleler, bazı durumlarda merkezin işine yarayarak bir denge unsuru yaratmış gibi görünse de bu mücadelelerden en çok etkilenen kesim şüphesiz reaya olmuştur. Ancak reayayı olumsuz etkileyen yalnızca ayanlar arasındaki şiddetli rekabet değil, aynı zamanda ayanların ve diğer devlet görevlilerinin fazladan vergi talepleri olmuştur.[150] Özellikle maiyetlerinde asker besleyen ayan ve enflasyon altında ezilen yöneticilerin masraflarını halktan temin etmeleri konusunda pek çok şikâyet dönemin kaynaklarında mevcuttur.[151] Özellikle maiyetlerinde asker besleyen ayanlar ile enflasyon altında ezilen yöneticilerin kendi masraflarını halktan çıkarmaya çalışmaları, dönemin kaynaklarında sıkça şikâyet konusu olmuştur. Bu süreçte, tekâlif-i şakka türünden usulsüz vergiler toplamak, taşradaki yöneticiler için ekonomik krizden çıkmanın neredeyse tek yolu haline gelmiştir. Merkezî devlet bu durumun farkında olduğundan, kimi zaman bu tür faaliyetleri cezalandırmamış,[152] 1717 yılında tekâlif-i şakka yerine geçmek üzere[153] imdadiye vergisi adıyla düzenli ve yıllık bir vergi sistemi oluşturmuştur.[154]

Devlet ile ayan karşı karşıya geldiklerinde devlet buna üç şekilde cevap verebiliyordu. İlk yöntem, en son çare olarak başvurulan ve aynı zamanda en pahalı olan üzerine ordu göndermek olmuştur. Ancak bu yaklaşım, bölgede onarılması zor yaralar açabilecek bir iç savaş tehlikesini de beraberinde getirmiştir. İkinci yöntem, ayan ile iki tarafın da sürekli

---

oluyordu. Örnekler için bkz. Çapanoğlu ve Muslu Paşazadeler mücadelesi için Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* 27; Zaralızade ve Çapanoğlu mücadelesi için bkz. Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* 34-35; Caniklizadeler ve Çapanoğlu mücadelesi için bkz. Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family," 55-57.

[150] Örneğin, 1754 senesinde Aydın sancağında birkaç köyün halkı avarız vergilerini ödemeye razılar iken, bu bölgenin ayan ve voyvodaları aralarında anlaşarak on, on beş gün köylerde kalarak, olması gerekenden daha çok vergi toplamışlardı. Yine 1757 yılında Anadolu'nun sağ kolundaki görevlilere vilayet ayanından olan kişilerin "salyane ve tekaliften kendüleri" için halka bir akçe daha yüklememeleri ve vergilerin hak ve adalet üzere toplanması emreden bir hatt-ı hümayun gönderilecektir. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık,* s. 37.

[151] Bu konuda örneklerden bazıları için bkz: BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 48/374; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 54/445; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 25/216; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 64/400.

[152] Şaban Bayrak, A*nadolu'da Eşkıyalık Olayları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı 1700-1750)*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2015), 38.

[153] Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif," *DİA,* 22, (2000): 221.

[154] İmdadiyye ilk olarak 17. yüzyıl sonlarında çıkarılmış bir vergi olmakla birlikte 1718 yılından itibaren valilerin sefer masraflarını karşılamak amacıyla imdad-ı seferiye adıyla bir vergi toplamaları resmen kabul edilmiştir. Sonradan imdad-ı hazariye adıyla bir başka verginin de ekleneceği imdadiyye vergilerinin yöneticilerin taşrada topladığı usulsüz vergilerin meşrulaştırılması olarak görülmektedir. Bkz. Yavuz Cezar, "18 ve 19 Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine," *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi,* 9, (1996): 89.

diken üstünde duracağı bir anlaşmaya gitmek olacaktır.[155] Bir önceki yüzyılda devlet Celali ateşini söndürürken bu yolu da kullanmıştı.[156] Son ve en yaygın metot ise ayanın bölgesinde ona rakip olan bir ayanı desteklemek olmuştur. Bu şekilde kurulan "tavşana kaç tazıya tut deme"[157] siyasetinin sayesinde devlet hem ayanın eşiti olmayarak onlarla masaya oturmamış, yarattığı rakipler ile taşrada güç dengelerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu şekilde oluşturulan güç dengesi, Osmanlı'nın tehlikeli hal alan ayanlara karşı kullandığı en yaygın yöntemdir.[158]

Ancak, ayanlar arasındaki mücadele her zaman devlet lehine sonuçlanmamıştır. Bu çekişmelerden en büyük zararı her zaman reaya görmüş olsa da bazı durumlarda iki ayan arasındaki rekabetin devlet işleyişine doğrudan zarar verdiği de gözlemlenmiştir. Örneğin, bir ayanın diğerini gözden düşürmek için, rakip ayanın üstleneceği devlet görevini engellediği durumlar da yaşanmıştır.[159]

---

[155] Görevleri sırasında yaptıkları usulsüzlükler neticesinde azledilen Karaosmanoğulları ve Çapanoğulları'nın 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında affedilmeleri bu bağlamda düşünülebilir. Bkz. Nagata, *Tarihte Ayanlar,* 28-35; Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* 33-40.

[156] Tahsin Şahin, "Celalî Kuşatması Altında Bursa," (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017): 47-50

[157] Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından,* 7.

[158] Örneğin, Çapanoğlu Ahmed Bey'in idamı görevi Sivas yöresinin güçlü ayanlarından Zaralızadeler'e verilmiştir. Böylelikle devlet Çapanoğlu tehlikesini bertaraf ettiği gibi onlara intikam alacak yeni bir düşman da göstererek okları kendi üzerinden çekmiştir. Hatta daha güçlü bir Zaralızade hanedanı istemeyen devlet, Çapanoğlu'nun mirası ve idare alanını Zaralızade yerine yine Çapanoğullarına vermiştir. Bkz. Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* 32. Bu konuda başka bir örnek de Çapanoğulları ile Caniklizadeler arasındaki mücadeledir. 1778 Kırım Savaşı esnasında Caniklizade Mikdat Ahmed Sivas ve Amasya halkından pek çok şikâyet almıştır. Bunun üzerine Mirahor-ı Sani ünvanlı Çapanoğlu Mustafa, Mikdad Ahmed'e hükümetin kurallarına uymasını emreden sert bir mektup yazmıştır. Bu mektup akabinde Çapanoğlu Mustafa ve Caniklizade Mikdad Ahmed Zile'de savaşmışlar ve Çapanoğlu genç ayanzadeyi yenmeyi başarmıştır (1779). Bunun üzerine Caniklizade Ali Paşa asker toplayarak Çağanoğlu'nun hakimiyet alanlarına saldırmaya başlamıştır. Devlete rağmen bu saldırıları yapan Caniklizade İstanbul'a bir mektup yazarak: "Eğer Çapanoğlu'nu idam etmezseniz ben öldüreceğim, bu saatten sonra benim devlet ile işim yoğdur. İstediğimi işlerim ve nice memleket harap ederim" diyerek aleni bir tehditte bulunacak kadar ileri gitmiştir. Devletin tepkisini çeken Canniklizade Ali Paşa ve oğlu Kırım'a kaçmak zorunda kalmışlardır. Ancak Çapanoğlu, Caniklizadelerin hakimiyet alanlarında, özellikle Trabzon ve Canik'te etki kuramamıştır. Halk desteği hala Caniklizadelerin arkasındadır. Herkes Ali Paşa'nın dönerek Çapanoğlu'nu buradan atacağına inanmaktadır. Ayrıca küçük ayanların hemen hepsinin Caniklizadeleri desteklemeleri Çapanoğullarının işlerini daha da zorlaştırmaktadır. Yine Caniklizadelerin desteklediği eşkıyalar da Çapanoğlu'na karşı tavır almışlardır. Bkz. Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family," 55-57. Ayrıca Osmanlı Mısır'ında Fikâri ve Kasımi adında iki hizbin mücadeleleri için bkz. Jane Hathaway, "Osmanlı Vilayetlerinde İklii Hizipçilik," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri,* ed. A. Anastasoppoulos, çev. H. Ebru Aksoy, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021): 69- 78.

[159] Kırım seferinde deve ve diğer bir takım ihtiyaçlar için görevlendirilen Caniklizadeler'in bunları toplaması ve göndermesi Çapanoğulları tarafından engellenmişti. Bu durum Caniklizade Çapanoğlu

Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan ayanların sıfatları, devlet ile ayan arasındaki ilişkinin ne kadar değişken olduğunu açıkça göstermektedir. Ayanlar devlet için "yararlı" oldukları müddetçe "ocakzade", "hanedan", "vücuh" gibi olumlu sıfatlarla tanımlanmışlardır. Fakat, ne zaman ki bu kişiler güçlenip devlet için bir tehdit unsuru haline gelmişler, bu defa "asi", "mütegallibe" ve "derebeyi" gibi olumsuz sıfatlarla anılmışlardır.[160] Bu dil değişikliği, devletin ayanlara karşı tutumunun ne kadar pragmatik ve durum odaklı olduğunu ortaya koymaktadır.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti, ayanlara zaman zaman müdahalelerde bulunmuştur. Örneğin, 1761 yılında yanları kendi bölgelerinden alıp başka bölgelere atama çabası, bu müdahalelerin dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu kapsamda, Sivas Ayanı Zaralızade, Diyarbakır Valiliği'ne atanmış, boşalan Sivas Valiliği'ne ise Bozok Ayanı Çapanoğlu getirilmiştir.[161] Benzer şekilde, 1756'da Azm hanedanından Şam Valisi Esad Paşa, Halep Valiliği'ne atanırken, Halep Valisi Ragıp Paşa da Şam'a vali olarak tayin edilmiştir.[162]

1765'te veziriazam olan Muhsinzade Mehmed Paşa, ayanlar üzerindeki merkezî denetimi artırmak amacıyla önemli bir düzenleme yapmıştır. Muhsinzade, ayanların seçim sürecinin yerel mahkemelerde değil, İstanbul'da bizzat sadrazamın onayıyla yapılmasına karar vermiştir. Bu karar, taşradaki ayanların diğer ehl-i örf ve ehl-i şer' üzerinde kurduğu nüfuzu sınırlandırmayı ve suistimalleri önlemeyi hedeflemiştir. Ancak, 1768 yılında Rusya'ya savaş ilan edilmesi, devletin ayanlara olan ihtiyacını büyük ölçüde artırmış ve aynı dönemde Muhsinzade Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle birlikte bu düzenleme kısa ömürlü olmuştur.[163]

---

gerilimini daha üst seviyeye çıkartacağı gibi, savaş meydanında işlerin aksamasına da neden oluyordu. Mücadelenin detayları için bkz. Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* 40-45.

[160] Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family," 24.

[161] Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* 29.

[162] Şeyh Ahmed el-Bedirî el Hallâk, *Berber Bediri'nin Günlüğü, Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar,* Haz. Hasan Yüksel, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 175.

[163] Yuzo Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi,* (Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1976), 36-39. Ayanların görev belgelerini İstanbul'dan almaları yöntemi ilerleyen dönemlerde tekrar denenmiştir. Örneğin, 1784'te Halil Hamid Paşa bu uygulamayı tekrar gündeme getirdiyse de bu konuda bir süreklilik sağlanamamıştır. 1786'da Koca Yusuf Paşa'da bu meselede ısrar etmiş fakat ertesi yıl yeniden Rus savaşının patlak vermesi ile atılım yine olumsuz sonuçlanmıştır. Yine Koca Yusuf Paşa'nın sadaretinde hükümet radikal bir karar alarak bir ferman yayınlayarak ve ayanlığı (ayan reisliğini) tamamen ilga etmiştir. Bu fermana göre şehir ayanların

Ayanlık, Osmanlı tarihçileri tarafından uzun süre merkezî devletin güç kaybı olarak yorumlanmıştır.[164] Ayanların taşra idaresinde, merkezî devlet otoritesinin yerine geçtiği düşünüldüğünde bu yorum yanlış olamamakla beraber günümüzde tarihçilerden bazıları bunu devlet ile taşra arasındaki bir iş birliği olarak görmektedir. İkinci görüşü savunan yazarların temel argümanları ayanların konumlarını korumak ve sürdürmek için devlete bağlı olmalarının gerekliliğidir. Osmanlı merkezî yönetimi ile ayanlar arasında olan ilişki iki tarafında tavizler vererek kâr etmeye çalıştığı bir pazarlık masasının tarafları olarak tanımlanabilir. Bu durum "merkezcil yeniden dağıtım politikası" olarak yorumlanmış, bu şekilde taşra elitleri idareye entegre edilerek kurumsal bir merkeziyet oluşturulmuştur.[165]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ayanlar hakkındaki "*18. yüzyılın sonlarında Türkiye'de artık fermana itaatli bir devlet adamı yok denecek kadar azdı: Osmanlı Hükümdarı son Abbasi halifeleri gibi vezirlik, beylerbeyilik, kapıcıbaşılık gibi menşurları veren bir devlet reisi derecesine inmişti*."[166] ifadeleri, uzun bir süre Osmanlı tarihçiliğinde 18. yüzyıl tarihi ve ayanlık kurumuna bakış açısını yansıtmaktadır. Ancak bu yaklaşım, zaman içinde imparatorluğun yapısının daha iyi anlaşılmasıyla değişmiştir. Rifa'at Ali Abou el-Haj'a göre, bu bakış açısı imparatorluklara, ulus-devlet normları ile bakılmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi çağının koşulları, toplumsal yapısı ve coğrafî sınırları ile ister istemez daha esnek yapıda olması zorunluluğu içinde konuya yaklaşıldığında 18. yüzyılı tamamen bir bozulma olarak görmek mümkün değildir.[167] Osmanlı merkezî yönetimi her zaman yerel aktörlerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Asker toplama, taşrada asayişi sağlama gibi pek çok sorun doğrudan yerel aktörler aracılığıyla çözülmüştür. Ancak yerel aktörler için devlet, eşitler arasında birinci olmanın ötesinde bir anlam taşımaktadır. Devlet, ayanların meşruiyetlerini ve zenginliklerini bir anda ellerinden alabilecek yegâne güçtür. Yukarıda örnekleri verilen ayan aileleri arasındaki

sorumluluğundaki işler ahalinin de onay verdiği "şehir kethüdaları" tarafından yapılacaktır. Ancak bu fermanın emirleri yerine getirememiştir. 1790'da tekrar III. Selim tarafından ayanlara hakları geri verilmiştir. Bkz. Adanır, "Yarı Özerk Taşra Güçleri," 210-211.

[164] Bu konuda örnek çalışmalardan bazıları için bkz. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık;* Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından;* Akdağ, "Ayanlık Düzeni Devri," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8, 51, (1963): 51-61.

[165] Tuğ, *Namus Siyaseti,* 10;Bu konudaki bazı örnek çalışmalar için bkz. Ali Yaycıoğlu, Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions, (California: Stanford University Press, 2016); Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family."

[166] Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından,* 2.

[167] Abou' el-Haj, *Modern Devletin Doğası,* 12-13.

çatışmalarda her zaman devletin desteklediği taraf kazanmıştır.[168] Devlet ile ayanlar arasındaki ilişki politik ve ekonomik olmak üzere iki temele dayanmaktadır. Bu ilişkilerin dominant tarafı ise merkezî hükümettir. Çünkü ayana ayanlık hakkını veren ve meşruiyet sağlayan yegâne merci, merkezî otoritedir. Hem ekonomik hem siyasi gücün dağıtımı merkezdedir ve merkez her zaman müsadere[169] hakkını saklı tutmaktadır. Bu durum da ayanları merkeze bağlı kalmaya mecbur bırakmıştır.[170]

Ayanlığın dönüm noktalarından biri, 18. yüzyılın ikinci yarısında mütesellim ve voyvodaların sancakbeyi ve beylerbeyi olarak atanmaları olmuştur. Bu durum, devletin resmi görevli statüsü kazanan ayan ailelerini, "mansıpsız" rakiplerine göre öne çıkarmıştır. Ayrıca, bu uygulama Anadolu'nun hemen her yerinde köylere kadar yayılan geniş bir ayanlar ağıyla kaplanmasına neden olmuştur.[171] Fakat bu durum, adem-i merkezîyeden ziyade yerel unsurların Osmanlılaştırılması olarak da düşünülebilir. Aslında yerelde bulunan de-facto güçler, bu şekilde de-jure güce dönüştürülmüştür. Osmanlı merkezî yönetimi, 17. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli yollarla yerel yönetime entegre olmuş bu insanları, askerî sınıfını genişleterek, sistemin içinde dahil etmiştir. Böylelikle yerel elitler (local elites) devlet elitlerine (state elites) dönüşmüştür.[172] Ayanların devlet görevlisi olmaları aynı zamanda onların konumlarını korumak ve sürdürmek için İstanbul ile daha sıkı ilişkiler kurmalarını gerektirmiştir. Bu nedenle, hemen her ayan İstanbul'da temsilciler bulundurmuş ve payitahtla bağlarını güçlendirmiştir.[173] Sonuç olarak 18. yüzyıl Osmanlı tarihinde ayanlık önceleri adem-i merkezileşme olarak görülmüş, ancak bu gün imparatorluğun esnek yapısı ile beraber düşünüldüğünde idari, sosyal ve ekonomik açılardan pek çok problemin nedeni olsa da tam manasıyla bir adem-i merkezîye olmadığı anlaşılmıştır.

---

[168] Yaycıoğlu, "Provincial Power-Holders," 447.
[169] Ayanların güçlerinin arttığı dönem, aynı zamanda devletin en çok müsadere uyguladığı dönem olmuştur. Yasin Arslantaş'a göre devlet "müsadere hakkını" bir pazarlık aracı olarak kullanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Yasin Arslantaş, "Making sense of müsadere practice, state confiscation of elite wealth, in the Ottoman Empire, circa 1453–1839," *History Compass,* 17, 6, (2019): 1-11. Müsadere hakkının Osmanlı'da sermaye birikimini üzerinde etkilerine dair bir çalışma için bkz. Güven, "Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik" 63-88.
[170] Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family,* 26-27.
[171] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık,* 17.
[172] Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family,* 22-32.
[173] Yaycıoğlu, "Provincial Power-Holders," 442.

Ayanlık idaresinin yaygınlaşmasının idare ve adalet düzeni üzerindeki etkisi, kendini taşra yönetiminde göstermiştir. Ancak ayanların etkisinin sadece örfî yetkinin tasarrufunda görüldüğünü söylemek yanlıştır. Kazalarda kadılar, merkezî yönetimin taşradan taleplerinin gerçekleştirilmesinde bahsi geçen ayan ağırlıklı yapının önemli bir parçası, bir tür organizatörü gibi, rol almıştır. Eş zamanlı olarak kadıların ve naiblerin asıl görevi olan adaleti sağlama konusunda ayanın yerel iktidarı karşısında güç kaybettikleri görülmektedir. Bu durum incelenen dönemdeki şikâyetlere de sıklıkla yansımıştır.[174] Ayan ve kadıların kurdukları ilişkilerin yanı sıra kadıların görev sırasında kazandıkları servetleri sayesinde bazen muhassıllık, voyvodalık gibi idari görevleri elde ettikleri de görülmektedir.[175] Taşrada adaletin sağlanaması, şikâyet mekanizmasını da etkilemiş ve sorunların yerel düzeyde çözülememesi, şikâyetçilerin doğrudan Divan-ı Hümayun'a yönelmesine neden olmuştur. Özetle, incelenen dönemde kadıların birçoğunun görev yerlerinde bulunmadığı, görevlerini arpalık olarak ellerinde tuttukları ve kazalarda kadılık ve naiplik görevlerini yerel ulemadan kişilere devrettikleri görülmektedir. Yerel ulemanın bölge ileri gelenleriyle kurduğu yakın ilişkiler, halkın adalet arayışını sekteye uğratmış olmalıdır.[176] Bu konu tezin ikinci bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır.

Sonuç olarak kökenleri 17. yüzyıla dayanan ekonomik, sosyal ve askerî değişimler, 18. yüzyıla gelindiğinde şiddetlenerek devam etmiş ve imparatorluğun sürekli evrilen yapısı içinde yeni bir dönem yaratmıştır. Ayanlık idaresinin Osmanlı devlet ve toplum yapısında neden olduğu değişim, halkın şikâyetlerinde bariz bir şekilde görülmektedir. Özellikle taşra elitlerinin[177] resmi görevliler haline gelmesi ve büyüklü küçüklü ayanların ya da

---

[174] Bu konuda başka bir örnek de 1764'te Çorum İskilip kazasında yaşanmıştır. Kadı Ankaravi Abdülkerim ve Müfti Ali İskilipte mütegalibeden Hüseyin hakkında gelen şikâyetlerin üzerini örtmekle suçlanmışlardır. Merkeze giden şikâyet üzerine Hüseyin'in Sivas Divanına gönderilmesi kararına da uymayan kadı ve naib, emri getiren ulağın katline cevaz verecek kadar ileriye gitmişlerdi. Detay için bkz. Ergenç, "Ayan ve Eşraf," 400.

[175] Örneğin, Naib Ebubekir, Eğin Kazası voyvodası olmuştur. Bkz. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık,* 28-29.

[176] Tuğ, *Namus Siyaseti,* 155.

[177] Taşra elitleri İmparatorluğun farklı safhalarında, belli gruplarla ilişkilendirilmiştir. Osmanlı taşra elitleri, ilk yüzyıllarda çoğunlukla sipahilerle ilişkilendirilmiştir. 17. ve 18. yüzyıllar ve 19. yüzyılın başlarında taşra elitleri ile ayan kastedilmiştir. İmparatorluğun son safhalarında ise devlet ve yerel idari aygıt mensupları ile güçlü toprak sahipleri ve yeni oluşan burjuvazi, taşra eliti olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Antonis Anastasopoulos, "Giriş," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri,* ed. A. Anastasoppoulos, çev. H. Ebru Aksoy, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021): 17; Ayrıca bu tez çalışması da dahil olmak üzere Osmanlı elitlerini konu alan çalışmalarda ekseriyetle gayrimüslim elitler ihmal edilmiştir. Kocabaşı, patrik, eknümen gibi ünvanlara sahip, gayrimüslim nüfusun önde gelenleri de halk ile devlet arasında arabuluculuk yapmış ve çeşitli imtiyazlara sahip olmuşlardır. Bu konuda bkz. Pinelopi Stathi, "Osmanlı

ayanlık iddiasında olanların usulsüzlükleri, hatta kadılar ile iş birlikleri gibi pek çok şey Osmanlı tebaasının şikâyetleri üzerinde görünür bir değişim yaratmıştır. Bu dönemde kazalarda bulunan kadılıklar yerine Divan'a giderek yapılan şikâyetlerin çokluğu ve şikâyet etme metotları öne sürülen bu iddiayı güçlendirir niteliktedir. Lakin 18. yüzyılda Divan-ı Hümayun'a yöneltilen şikâyetleri incelemeden önce bu dönem Osmanlı Anadolu'sunun idari yapısına bakmak hem bölgeleri anlamak, hem de tezin idari sınırlarını netleştirmek açısından önemlidir.

1.3. ANADOLU EYALETİ VE İDARESİ

Osmanlı idari teşkilatı yukarıdan aşağıya, eyalet, sancak, kaza, nahiye ve karye olarak düzenlenmiştir.[178] İdari taksimatın en üstünde yer alan eyaletler, amir-i mir-i miran, beylerbeyi, vali ya da emirü'l-liva gibi ünvanlarla anılan yöneticiler tarafından idare edilmiştir.[179] Eyaletlerin altında ise sancaklar bulunmaktadır. Sancakların başında sancakbeyi ya da mirliva olarak adlandırılan idareciler görevlendirilmiştir.[180] Ancak bu idareciler, 17. yüzyılın ortalarından itibaren mutasarrıf olarak anılmaktadır.[181] İdari taksimat içinde kaza yukarıdakilerden farklıdır. Kaza, her birinde bir kadı ya da naip

Elitinin Mensupları Olarak Ortodoks Kilisesi'nin Taşra Piskoposları (18. ve 19. Yüzyıllar), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri,* ed. A. Anastasoppoulos, çev. H. Ebru Aksoy, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021): 131- 139; Özcan Mert, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaş Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları," *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı* içinde, haz. M. Çetin Varlık vd. (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1995): 401-407; Filiz Yaşar, "18. Yüzyıl Osmanlısında Kocabaşılık: Görev İçin Aranan Nitelikler Ve Kurumsal İlişki Biçimi," *Turkish Studies,* 13, 8, (2018): 259-285.

[178] Orhan Kılıç, 15. yüzyıla kadar Osmanlı taşra idari yapısının tasvirinde bir metodolojik/kavramsal karışıklık olduğuna dikkat çekştir. Eyalet, vilayet, sancak, gibi kavramları, kullanıldığı dönemlerdeki anlamlarına göre ifade edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Örneğin, 16. yüzyıl sonlarına kadar sancaklardan müteşekkil üst idari taksimat üniteleri için *eyalet* kavramının kullanılmaması gerektiğini, bu dönemde eyalet yerine vilayet ya da beylerbeyliği kavramlarının kullanıldığını söylemektedir. Bkz. Orhan Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla, cilt 1,* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2021), 17-18; Ayrıca bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi,* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978), 19-20 Bu kısımda Osmanlı idari teşkilatı, klasik sonrası dönemdeki (17 ve 18. yüzyıllar) şekli ile tasvir edilmektedir.

[179] Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı,* (Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1977), 6.

[180] İlhan Şahin, "Sancak," *DİA,* 36, (2009): 99. Ayrıca bkz. Uğur Kök, Cavid Qasımov, Osman Kimya, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Sancak Biriminin İdarî Yapısı ve İşleyişi," *Turkuaz,* 2, 1, (2021): 44-62.

[181] Fehameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730,* (Ankara: TTK Yayınları, 1997): 54.

bulunan şer'î idari bölge iken, diğerleri bey statüsünde yöneticileri olan askerî-idari birimlerdir.[182]

Osmanlı, geniş topraklar üzerinde hakimiyet süren bir imparatorluktur. Hakimiyeti altındaki topraklarda temel idari birim ise eyalet olmuştur.[183] Osmanlı Devleti'nin ilk eyaleti Rumeli eyaletidir. Rumeli'de gerçekleşen büyük fetihlerin akabinde, I. Murad (1362-1389) buradaki toprakların idaresini Lala Şahin Paşa'ya bırakmış, böylece takriben 1362'de daha çok askerî hüvviyeti göz önünde olan bir Rumeli Beylerbeyliği ya da daha sonraki ifade ile eyaleti ortaya çıkmıştır. Rumeli eyaleti, bu imtiyazlı statüsünü neredeyse imparatorluğun yıkılışına kadar korumuş,[184] derece itibariyle en büyük beylerbeyi Rumeli beylerbeyi olmuştur. Fatih Kanunnamesine göre Anadolu beylerbeyi terfi ettiğinde Rumeli beylerbeyliğine, Rumeli beyler beyi ise vezirliğe atanırdı.[185]

Osmanlı Devleti'nin idari yapısında eyaletlerin kurulması ve genişletilmesi, çoğunlukla yeni fethedilen bölgelerin yönetimini sağlamak amacıyla gerçekleşmiştir. Fetret devrinin sonrasında 1413'te Amasya ve Sivas merkezli Rum Beylerbeyliği kurulmuştur. Daha sonra II. Mehmed devrinde Karaman beylerbeyliği, I. Selim (1512-1520) devrinde Diyarbekir, Halep ve Şam eyaletleri kurulmuştur. I. Süleyman devrinde sırasıyla Dulkadır, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Cezayir-i Garb, Erzurum, Musul, Bağdat, Yemen, Budin, Basra, Van, Tımışvar, Lahsa, Trablusgarp ve Habeş olmak üzere on dört eyalet ihdas edilmiştir. II. Selim döneminde (1566-1574) Kefe, Kıbrıs, Tunus ve Trabluşşam

[182] Nilüfer Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)," (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010): 54.

[183] Ancak geniş topraklara sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda eyaletin dışında özel statüye sahip bölgeler de bulunmaktadır. Örneğin, Harameyn olarak ifade edilen Mekke ve Medine, eyalet statüsü ile doğrudan merkeze bağlı olmayıp, emirlik ya da emaret adı altında peygamber sorundan gelenler tarafından idare olunmaktaydı. Kırım, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir Hanlık olarak idare edilmekteydi. Eflak ve Boğdan Voyvodalık ile idare olunurken Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yurtluk, ocaklık ve hükümet tarzında farklı idari yöntemler de görünmektedir. Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı,* 9-17.

[184] Halil İnalcık, "Rumeli," *DİA,* 35, (2008): 234.

[185] Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* (Ankara: TTK Yayınları, 1998), 86.

eyaletlerinin kurulmasıyla eyalet sayısı 25'e yükselmiştir. III. Murat'ın saltanatında (1574-1595) ise Çıldır, Trabzon, Bosna ve Kars eyaletleri kurulmuştur.[186]

Özellikle Kanuni sonrası dönemdeki eyaletlerin bir kısmının eldeki topraklarda sonradan kurulduğu göze çarpmaktadır. Bunun nedeninin savaşlar ve askerî gerekçeler olduğu düşünülmektedir. Örneğin, III. Murad döneminde kurulan Kars ve Çıldır eyaletlerinin kuruluşunda İran savaşlarının katkısı büyüktür. Bu şekilde eyaletlerin peş peşe kurulmaları Gelibolulu Mustafa Ali ve Mustafa Selanikî gibi dönemin ıslahatnamecileri tarafından eleştirilmiştir.[187]

Bu tezde ele alınan Anadolu eyaleti ise Osmanlı İmparatorluğu'nun en eski eyaletlerinden biri olup, vali (eski adı ile beylerbeyi) tarafından idare edilmektedir. Eyalet, 1393'te I. Bayezid'in (1389-1402) Kara Timurtaş Paşa'yı Ankara'ya Anadolu beylerbeyi olarak atamasıyla kurulmuştur. Eyalet merkezi önceleri Ankara iken II. Mehmed (1451-1482) zamanında, Menteşe Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine alınmasıyla beraber 1451'de Kütahya'ya nakledilmiş, beylerbeylik makamı ise İshak Paşa'ya verilmiştir. I. Süleyman'ın (1520-1566) şehzadeleri Bayezid ve Selim'in Kütahya'yı idare ettikleri 1550-1558 ve 1562-1566 yıllarında eyalet merkezi tekrar Ankara'ya nakledilmiş, ancak 1566'dan 1893 yılına kadar Kütahya yeniden merkez olmuştur.[188] 16. yüzyılda Anadolu eyaleti 17 sancaktan oluşmaktadır. Bunlar: Ankara, Aydın, Biga, Bolu, Hamid, Hudâvendigâr, Kangırı, Karahisar-ı Sahib, Karesi, Kastamonu, Kocaili, Menteşe, Saruhan, Sultanönü, Teke ve Alâiye sancaklarıdır.[189] Ancak zaman içerisinde Alâiye sancağı Kıbrıs eyaletine bağlanmış[190], Karesi ve Biga sancakları da birleştirilmiştir.[191]

[186] Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı," *Osmanlı Devleti Tarihi, cilt 1* içinde, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, (İstanbul: Zaman Yayınları, 1999): 225.
[187] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı," 225; Ayrıca bkz. Halil İnalcık, "Eyalet," *DİA,* 11, (1995): 548-550.
[188] Mustafa Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti," *DİA,* 3, (1991): 143.
[189] Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş 1 Anadolu'nun İdari Taksimatı,* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 92.
[190] Varlık, "Anadolu Eyaleti," 143.
[191] Mehmet İnbaşı, "Anadolu Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)," *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı,* ed. Remzi Kılıç, (İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2014), 524.

Bu düzenlemelerle beraber ele alınan dönemde Anadolu eyaleti 14 sancaktan oluşmaktadır.

Osmanlı klasik döneminde eyaletler salyâneli ve salyânesiz olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımın temelinde tımar sisteminin uygulanması yatmaktadır. Sınırları dahilinde tımar sisteminin uygulandığı eyaletler has olarak adlandırılırken, eyalet gelirlerinin tımar olarak dağıtılmayıp, vergilerin tamamının devlet namına toplandıktan sonra bu toplananlardan eyaletin askerî ve idari masrafları alınarak merkeze yollandığı eyaletlere de salyaneli denilmiştir. Salyaneli eyaletler genellikle Arap coğrafyasında bulunmaktadır. Bu ayrımı miri rejime dahil olan ya da olmayan eyaletler olarak yapmak da mümkündür. Ancak, 18. yüzyılda, eyaletlerin *has* suretiyle tasarrufu kademeli olarak kaldırılmış ve bunun yerini iltizam ve malikâne usulü ile tasarruf edilen eyaletler almıştır.[192] Bu dönüşüm, Osmanlı hazinesinin nakit ihtiyacının artması ve mali yönetim anlayışındaki değişikliklerin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Anadolu eyaleti ise tımar sisteminin uygulandığı salyanesiz eyaletler arasında yer almaktadır.[193] Bu sistemde, eyaletin başında beylerbeyi, sancakların başında ise sancakbeyi adı bulunmaktadır. 18. yüzyıla gelindiğinde beylerbeyi vali, sancak beyleri ise mutasarrıf olarak isimlendirilmiştir. Eyalet ve sancaklarda hizmet ve görevlerin yerine getirilmesi için görevlendirilen ehl-i örfün maddi gereksinimlerinin karşılanmasında tımar tevcih ve iltizam usulü olarak iki farklı yol izlenmiştir. Tımar tevcih usulü ile belli bir askerî ya da idari görev karşılığında, muayyen bir bölgenin vergisini toplama hakkı verilmiştir. Bu şekilde çeşitli amme hizmetleri aksamadan yürütüldüğü gibi, vergi mükellefinin yani reayanın korunması da temin ediliyordu. İltizam sistemi ile de nakdi paranın hazineye akışı sağlanıyor, böylelikle tophane, donanma, devlet bürokrasisi ve kapıkullarının maaşlarının ödenmesi gibi nakdi ihtiyaçların karşılanması, diğer bir deyişle hazinenin nakit ihtiyacının giderilmesi, için ise iltizam sistemi kullanılıyordu. Çeşitli faaliyetlerden belirli bir oran ya da miktar olarak saptanan vergilerin, yükümlülerden toplaması ve gerekirse piyasada nakit hale getirdikten sonra devlet hazinesine nakledilmesi işine iltizam, bu işin verildiği kişiye de mültezim

[192] Orhan Kılıç, *Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı*, s. 9.
[193] Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717- 1730),* 8.

denilmekteydi. [194] Gerek mültezim gerekse tımar sahibi vergiye konu olan faaliyetleri yapan zümre ya da bölge halkının idarecisi oluyordu.[195] 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise nakit ihtiyacının artışı başta olmak üzere yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı tımar sistemi gerilerken, iltizam sistemi yaygınlaşmış, bu durum sancak idaresini de etkilemiştir. İltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla, tımar alanları mukataalaşma sürecine girmiştir. Yani tımar, zeamet ve has adlarıyla, yerel idarecilere gelir olarak bırakılan vergi kaynakları, giderek merkezî hazine gelirleri arasına alınmışlardı.[196] Öncelikle daha önce mültezimlere genellikle üç yıllığına verilen mukataaların işletimi 1695 yılından itibaren süre sınırlaması kaldırılarak kayd-ı hayat şartıyla verilmiştir.[197]

Osmanlı taşra idaresi, yargı ve yürütme yetkilerini birbirinden ayıran bir sistem üzerine inşa edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, fethedilen bölgelere hukuku temsil eden kadı ve idareyi temsil eden bey gönderilmiştir. Kadı, beyin gücü olmadan herhangi bir yaptırımda bulunamazken, aynı şekilde bey de kadının hükmü olmadan kimseyi cezalandıramamaktaydı.[198] Bu çift yönlü denetim mekanizması, taşra yönetiminin adil ve kontrollü bir şekilde işlemesini sağlamıştır. Ayrıca, kadılar hakkında yapılan şikâyetler genellikle sancakbeyleri tarafından dile getirilirken, beyler hakkındaki şikâyetler kadılar tarafından merkeze bildirilmiştir. Kadıların bir kazada görev süreleri üç yıl ile sınırlandırılmış, böylece yerel eşraf ile aşırı yakın ilişkiler kurmalarının ve adalet mekanizmasını sarsmalarının önüne geçilmek istenmiştir.[199] Aynı uygulama sancakbeyleri için de geçerliydi. Klasik dönemde sancak beylerinin görev süreleri genellikle bir ila üç yıl arasında değişmekteydi. Görev süresi dolan sancakbeyi, genellikle yakın bir sancağa tayin edilmekteydi.[200] Bu uygulamanın muhtemel nedeni de kadılarda

[194] Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* 101-102.
[195] Ergenç, "Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri," 368.
[196] Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları," 42.
[197] Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* 106-107.
[198] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, 108.
[199] Veliyüddin meşhur telhisinde idarecilerin bu şekilde konumlarını güvende hissetmemesinin onları adaletsiz davranmaya sürüklediğini iddia etmişti. Bu politikanın fenâ ve fesâda yol açtığını savunmuştu. Ancak Veliyüddin'in tamamen haksız olduğunu ileri sürmemekle birlikte, bu şekilde kadının yerel güç ağları içinde yer almasının engellenmesi pek çok noktada faydalı olmaktaydı. Rhoads Murphey, "The Veliyüddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemperory Writers of Advice to Kings," *Belleten,* 43, (1979): 549-550.
[200] Kunt, *Sancaktan Eyalete*,74-75.

olduğu gibi sancakbeylerinin bölgelerinde iyice yerleşmesini önlemek ve yerel ahali ile adaleti sarsacak derecede yakın ilişkiler kurmalarının önüne geçmek olmalıdır.[201]

Osmanlı taşra idaresi, klasik dönemde bu sistem çerçevesinde şekillenmiş olsa da 18. yüzyılda önemli değişimlere uğramıştır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren artan nakit ihtiyacı, askerî değişimler ve diğer yapısal dönüşümler sonucunda iltizam sistemi giderek tımar sisteminin yerini almaya başlamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde tımar arazileri hâlâ varlığını sürdürmekle birlikte, bu dönemki tımar sisteminin askerî fonksiyonlarını büyük ölçüde yitirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sadece toprak idare sistemi olarak devam eden tımar arazileri 18. yüzyıl boyunca azalarak devam etmiştir.[202] Hatta bu dönemde yeni dirlik tevcihlerinin yapıldığı da görülmektedir. Ancak işlemez ve yetersiz hale gelen tımar sistemini klasik döneme göre birtakım farklılıkları da barındırmaktadır. Daha önce sistemin en önemli unsuru olan cebelü besleme ve seferlere katılma zorunluluğu "bedel" adı altında nakit ödemeye çevrilmiştir. Aynı zamanda eskiye nazaran daha sık yapılan tımar yoklamaları vasıtasıyla pek çok tımar erbabının dirlikleri de ellerinden alınarak araziler miri mukataa kapsamına dahil edilmiştir. Böylelikle bu araziler iltizam ya da malikâne yoluyla mültezimlere verilmiştir.[203] Bu durum ise çift yönlü bir probleme yol açacaktır. Bir taraftan sancak yöneticisi sefer masraflarını karşılamakta zorlanırken, diğer taraftan reaya "*tahammüllerinden ziyâde*" vergi yükü altında ezilmekteydi. Bunların yanı sıra bu bölgelerin "*serbestiyet üzere*" yönetilmeleri mutasarrıfların kendi mukataa bölgelerindeki sancak ya da eyalete bağlı olmadan sadece merkeze karşı sorumlu olmaları ve bölgenin raiyyet rüsumunu toplama ya da güvenliği sağlama (ve bununla ilgili vergilerini toplama) yetkilerini taşımaları manasına gelmekteydi. Ayrıca sancak düzeyindeki bu malikânelerin genellikle paşalara verilmesi, yukarıda detaylıca belirtildiği üzere onların bölgelere gelmemeleri nedeniyle bir vekalet zincirini doğuruyordu. En sonunda ise yerel elitler bölge yöneticilerine dönüşecekti.[204]

Tımar sisteminin yerini alan iltizam ve malikâne sistemleri, Osmanlı taşra yönetiminde idari yapılanmayı değiştirmiş, klasik dönemin beylerbeyi ve sancakbeyi gibi

[201] Şahin, "Sancak," 99.
[202] Halil İnalcık, "Timar," *DİA,* 41, (2012): 172.
[203] Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları," 42.
[204] Nilüfer Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin," 60-61.

yöneticilerinin yerini muhassıl, voyvoda ve mütesellim gibi yeni idari görevliler almıştır. Ancak değişen yalnızca taşra yöneticilerinin unvanları değil, aynı zamanda idare biçimleri ve yöneticilerin kökenleri[205] olmuştur. 18. yüzyılda, Osmanlı taşra yönetiminde yaşanan bu dönüşüm ve sonuçları, devletin taşrayı kontrol etme biçimini doğrudan etkilemiştir.

Klasik dönemde sancakların idaresi sancakbeylerinde iken, 18. yüzyıla gelindiğinde aynı vazifeyi görenler mutasarrıf olarak anılmaya başlanmıştı. Bu dönemde mali açıdan sancak idaresinde üç farklı uygulama görülmektedir. Bunlardan ilki "ber vech-i arpalık" olarak adlandırılan, sancakbeylerine tahsis edilen hakların genellikle ümeradan kişilere bırakılmasıdır.[206] İkincisi bu hasların mukataaya çevrilerek iltizam yolu ile mültezimlere tahsis edilmesidir. Son uygulama ise bu tahsisin kayd-ı hayat şartı ile malikâne olarak yapılmasıdır.[207] Veriliş biçimi her ne olursa olsun 18. yüzyıl sancak mutasarrıflarının çoğunlukla idarecisi olduğu sancağa gitmeyerek idare işini mütesellim adı verilen vekilleri aracılığı ile yürüttükleri bilinmektedir.[208] Genellikle yerel elitlerden seçilen mütesellimler, taşra yönetiminde ayanların öne çıkmasını sağlamıştır. 18. yüzyılın ikinci

[205] Klasik dönemde sancakbeyleri daha çok merkezde bulunan ümreanın akrabası ya da kul kökenli kişilerdi. Bkz. Kunt, *Sancaktan Eyalete,* 58-73. Ancak incelenen dönemde sancak idarecilerinin, mutasarrıf, mütesellim, voyvoda gibi ünvanlar altında yerel unsurlar olduğu görülmektedir.

[206] Detaylı bilgi için bkz. Cahit Baltacı, "Arpalık," *DİA,* 3, (1991): 392-393; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz Kavramlar, Kurumlar ve Terimler* cilt 1, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2024), 207.

[207] Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* 106-107; Malikâne uygulamaları için ayrıca bkz. Ünal, *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz* cilt 2, 498; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması,* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003).

[208] İnalcık, "Centralization and Decentralization," 31.

yarısına gelindiğinde ise mutasarrıf, muhassıl[209], mütesellim[210] ya da voyvoda[211] adı altında, sancak idarecilerinin büyük oranda ayanlardan olduğu görülmektedir.[212]

[209] 18. yüzyılda bazı sancaklar, hem sancağın havass-ı hümayuna ait vergilerini toplayan hem de yönetimini üstlenen muhasıllar aracılığı ile yönetiliyordu. Muhasıllıkla yönetilen sancaklardan bazıları: Mora, Aydın, Canik'tir. Orhan Kılıç, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması," *Osmanlı Taşrası'nın İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla* içinde, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021): 238; Yücel Özkaya ve Ali Akyıldız, "Muhassıl," *DİA,* 31 (2020): 18-20;

[210] Mütesellim kelime manasıyla teslim alan demektir. Sancak idarecilerinin herhangi bir sebeple sancakta bulunmadıkları zamanlarda ona vekalet eden mütesellimler 17.yüzyılın ortalarından iyibaren sancakların defacto idarecileri olmuştur. 18. yüzyılda ise çoğu mütesellimin ilgili bölgenin ayanı olduğu görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, "Mütesellim," *DİA,* 32, (2002): 203-204; Ergenç, ""A'yân ve Eşrâf" Diye Anılan," 396-422.

[211] Voyvodanın mütesellimden farkı, onun sadece yüksek askerî zümreye ait hasları değil, bunun yanı sıra merkezî hazineye ait vergilerin de tahsilini üstlenmesidir. Voyvodalar da mütesellimler gibi 18. yüzyılda aracılık rolünden çıkarak, doğrudan yöneticiler olmuştur. Erol Özvar, "Voyvoda," *DİA,* 43, (2013): 129-131; Ünal, *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz* cilt 3, 502.

[212] Yücel Özkaya ve Ali Akyıldız, "Muhassıl," *DİA,* 31 (2020): 19.

ŞİKÂYET VE DEVLET

İmparatorluklar ulus devletlere göre daha az muhafazakâr ve değişime yatkın yapıdalardır. Bir imparatorluğun uzun süre ayakta kamasının altında, kurucunun ya da kurucu figürlerin karizmatik niteliklerinden bağımsız olarak, kendini yenileyebilme kapasitesi ve kurumsal reform kabiliyeti yatar.[213] Lakin dinamik yapıya sahip imparatorluklarda değişim dönemleri her ne kadar tarihçiler tarafından kritik periyotlar olarak görülse de imparatorluk yapısının bir şekilde devam ettiği yadsınamaz bir gerçekliktir.[214] Birinci bölümünde detaylı bir şekilde ele alındığı üzere, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde idari, askerî ve ekonomik alanlarda tedricen bazı köklü değişimler yaşanmıştır. Bu dönüşüm süreci, bazı araştırmacılar tarafından adem-i merkezîyetçilik olarak yorumlanmışsa da devlet mekanizmasının temel işlevlerini sürdürebildiği ve belirli düzeyde bir denge kurabildiği de kabul edilmektedir. Osmanlı taşra yönetiminde iltizam sistemine geçiş, ayanların yükselişi ve taşrada yeni güç merkezlerinin ortaya çıkışı gibi olgular, devletin merkezî otoritesini belirli ölçüde zorlamış olsa da bürokratik mekanizmalar işlevselliğini kaybetmemiştir. Bu sürekliliğin en açık örneklerinden biri ise, Osmanlı yönetim anlayışında halkın şikâyet hakkının korunması ve bu mekanizmanın etkin bir şekilde işletilmesidir.

Bu bölümde erken modern dönemde imparatorluklar ve şikâyet mekanizmalarının işleyişinden kısaca bahsedilerek, Osmanlı devlet anlayışında şikâyet hakkının korunmasının önemi tartışılacaktır. Ardından, konu 18. yüzyıl özelinde ele alınacak ve Osmanlı reayasından bir kişinin haksızlığa uğradığını düşündüğü bir durumda, şikâyetini hangi makamlara ve nasıl iletebileceğine dair önündeki seçenekler, olumlu ve olumsuz yönleriyle beraber ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, Divan-ı Hümayun'a

[213] Herfried Münkler, *İmparatorluklar Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı,* çev. Zehra Aksu Yılmazer, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 24.

[214] Rifaat Ali Abou' el- Haj, ulus devlet yapısı içinde yetişen araştırmacıların ister istemez içinde bulundukları devletin yapısından etkilenerek oluşturdukları bakış açısının imparatorlukların mantığını anlamaya yetmediğini söyler. Bkz. Abou' el-Haj, *Modern Devletin Doğası,* 11-12. Bu çalışmada Abou' el-Haj'ın haklı uyarısı dikkate alınmıştır. Özellikle şikâyet mekanizması bir imparatorluk aygıtı olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

ulaşan şikâyetler konularına göre tasnif edilmiş ve somut örneklerle desteklenmeye çalışılmıştır.

2.1. ŞİKÂYET VE DEVLET

Orta Doğu devlet anlayışında iktidarın meşruiyetini sürdürebilmesi ve devletin devamlılığının sağlanması için adalete hayati derecede önem atfedilmektedir. Zayıfın güçlüye karşı korunmasını sağlamak, hükümdarın en temel görevlerinden birisidir ve bu görev sultana meşruiyet kazandırmaktadır. Dolayısıyla halk şikâyetlerini hiçbir baskı altında kalmaksızın doğrudan hükümdara ulaştırabilmeli ve hükümdarın emri ile her türlü haksızlık giderilebilmelidir.[215]

Osmanlı devlet anlayışını besleyen başlıca iki kökten biri Orta Asya Türk geleneği iken, diğeri İslam devlet geleneğidir. Bahsedilen her iki gelenekte de "adalet" idarenin olmazsa olmazıdır. Bu iki kök üzerine yeşeren Osmanlı devlet anlayışında da adaleti sağlamak sultanın hem asli vazifesi hem de en büyük meşruiyet kaynaklarından birisidir. Bu doğrultuda, kökeni Kutadgu Bilig'e dayanan *dâire-i adâlet* düsturu, Osmanlı imparatorluk tarihinin hemen her safhasında göze çarpmıştır.[216]

Dâire-i adâlet ya da *dâire-i adliyye* olarak isimlendirilen, Osmanlı devlet anlayışının temel felsefesine göre padişah reayasına adaletli davranmak zorundadır. Daire şu şekilde oluşturulmuştur: Eğer sultan reayaya adil davranırsa, reaya üretim yapabilecektir; reaya üretim yapabilirse, devlete ödemesi gereken vergileri zamanında ve eksiksiz ödeyecektir; vergiler eksiksiz ve zamanında ödenirse, devlet hazinesi zenginleşecektir; devlet hazinesi zenginleşirse, sultanın ordusu da güçlenecektir; sultanın ordusu güçlenirse, devlet

[215] İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar," 49. Devlet ile halk arasındaki bu ilişki Özer Ergenç tarafından "mutabakat" olarak nitelendirilmiştir. Ergenç mutabakatı tehdit eden durumlarda köy, kaza ya da vilayet ahalisinin, Divan'a başvurmaktan çekinmediğini söylemiştir. Bkz. Özer Ergenç, "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı Olarak "Cemm-i Gafîr ve Cem'-i Kesîr," *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012): 446.

[216] Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri," *Osmanlı'da Devlet, Hukuk Adalet,* (İstanbul: Eren Yayınları, 2005), 14-16. Daire-i adalet felsefesinin kökeninin Sasanilere, hatta Sümerlere kadar uzandığına dair bazı tartışmalar da mevcuttur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İlker Kömbe, "*Adalet Dairesi*nin Teşekkülü ve Temel Kavramları," (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014): 19-21; Linda T. Darling, *A History of Social Justice and Political Power in the Middle East The Circle of Justice from Mesopotamia to Globalization,* (London and Newyork: Routledge, 2012).

varlığını koruyacaktır.[217] Bu şekilde özetlenebilecek daire-i adalet teorisi, Osmanlı devlet anlayışının temelinde bulunmuş, klasik dönemden *Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu*'na kadar tüm siyasi literatürde yer almış, özellikle de 17. yüzyıl ıslahatnamelerinde en çok vurgulanan husus olmuştur. Devletin "eski gücüne" kavuşmasının en temel şartlarından birinin *dâire-i adâlete* "tekrar" önem vermek olduğu tüm nâsihat name yazarları tarafından savunulmuştur.[218]

Birinci bölümde bahsedildiği üzere, 17. yüzyıl imparatorluğun değişim ve dönüşüm yaşadığı bir dönem olmuş ve bunların etkisi 18. yüzyılda da devam etmiştir. Bu dönemin, Osmanlı devlet sisteminde de bazı yenilikleri beraberinde getirdiği, özellikle savaşçı politikanın yerini müzakereci diplomasiye bırakması ve dünya hâkimiyeti düşüncesinin sona ermesinin, Osmanlı siyasal literatürünü de dönüştürdüğü düşünülmetedir. Bu nedenle, tüm bu değişimlerin adalete bakışı da etkilediği, hatta daire-i adalet kavramının 18. yüzyıl metinlerinden sildiğini söylenmektedir.[219] Fakat, daire-i adalet kavramının 18. yüzyılda da Osmanlı siyasal metinlerinde önemini koruduğu dönem eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu görüş farklılığının nedeni, 17. yüzyıldan sonra daire-i adalet kavramının, adalet mekanizmasında sultanın kişisel erdemleri yerine kurumsallaşmış idari yapılara odaklanması olmalıdır. [220] 18. yüzyıl eserlerine bakıldığında, bu dönemde Osmanlı topraklarında ilgi gören *Mukaddime*'de, Defterdar (Defterî) Sarı Mehmed Paşa'nın 1717 tarihinde kaleme aldığı *Nesâyihü'l- Vüzerâ ve'l-Ümerâ* adlı eserinde daire-i adalet vurgulanmıştır.[221] Aynı şekilde İbrahim Müteferrika'nın 1731 tarihli *Usûlü'l-*

---

[217] Daire-i adalet hakkında daha kapsamlı değerlendirmeler için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü," *Halil İnalcık Adalet Kitabı,* ed. B. Arı, S. Aslantaş, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015): 39-72; Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*; Mehmet Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Temeller ve Ana ilkeler," *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12, 1, (1999): 27-33; Taş, "Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler," *Memleket Siyaset Yönetim,* 2, 3, (2007): 188; Darling, *A History of Social Justice and Political Power;* Taner Timur, *Osmanlı Kimliği,* (İstanbul: Hil Yayınları, 1986): 39-72; Alkan Günay, "Osmanlı Taşra Yönetim Düzeni," 10-13. Kömbe, "*Adalet Daires*inin Teşekkülü,".

[218] Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde,* 55-99.

[219] Aksan, "Ottoman Political Writing, 1768-1808," 56-57; Aşçıoğlu, "Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 8.

[220] Bu iki görüş farkının nedeni 17. yüzyıldan sonra daire-i adalet kavramının odağının, adalet mekanizmasında sultanın rolü yerine kurumsallaşmış idari yapılara kayması olabilir. 18. yüzyılda daire farklı sınıflar ve gruplar arasındaki toplumsal ilişkileri arzu edilen bir denge içinde düzenlemek için devletin uzmanlaşmış kurumlar oluşturmasını öngörüyordu. Tuğ, *Namus Siyaseti,* 63.

[221] Ejder Okumuş, "Defterî Mehmed Paşa'nın Nesâyihu'l- Vüzerâ ve'l- Ümerâ Başlıklı Eseri Çerçevesinde Siyaset Düşüncesi," *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 8, 2, (2021): 461-464.

Hikem fî Nizâmi'l- Ümem eserinde de benzer vurgu mevcuttur.[222] Ayrıca 18. yüzyılın sonlarında yazılan ve daha çok askerî metinler olan *Nizâm-ı Cedîd* layihalarında dahi daire-i adaletin üzerinde durulduğu görmek mümkündür.[223] Askerî gücün artmasının sadece savaş meydanında zaferlere neden olmayacağı, aynı zamanda iç huzuru da sağlayacağından daha çok vergi toplanacağı ve dolayısıyla hazinenin yeniden dolacağı öğüt verilmiştir.[224] 19. yüzyılda yayımlanan *Müntehebât-ı Âsâr*'da hatta 20. yüzyıla damga vuran Namık Kemal'in eserlerinde dahi daire-i adalet kavramına atıfta bulunulduğu bilinmektedir.[225]

Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca devlet merkezine iletilen, idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmaları hakkında olan şikâyetlere bakıldığında, devletin ekseriyetle şikâyetçilerden yana tavır aldığı görülecektir. Hatta merkezî yönetim her zaman kendi taşra memurlarının her türlü suistimallerini *zulüm* olarak nitelendirmiş ve bunları engellemeye yol arayan bir imaj çizmiştir. [226] Bu şekilde yazılan her fermanda, padişahın kendi memurlarının soygunculuğuna taraf olmadığı, reayanın koruyucusu olduğu rolü yenilenmektedir. Bu adalet vurgusunun altında muhtemelen İnalcık'ın "pasif direniş"[227] adını verdiği, Necmi Erdoğan'ın popüler *metis*in bir parçası olarak nitelendirdiği devlet ile köylü arasındaki örtülü pazarlık vardır. Örneğin, özellikle 17. yüzyıl şikâyetlerinde köylü açıkça topraklarını bırakıp kaçacaklarını söylüyor, fakat bu ifade devlet tarafından kafa tutma olarak değil; reayanın rahatsızlığının bir göstergesi

---

[222] Aksan, "Ottoman Political Writing," 56.

[223] Özlem Başarır, "Osmanlı Morası'nda İdari-Mali Düzeni Yeniden Yapılandırma Girişimleri Çerçevesinde Reaya ve Yönetim (1788-1829)," *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD),* 36, 68, (2020): 282; Ayrıca Nizam-ı Cedid Layihalarında askerî reformların başarılı olabilmesi için, idari düzenlemelerin de yapılması vurgulanmıştır. Ayrıca bkz. Kemal Beydilli "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islâhât Düşünceleri," *İlmi Araştırmalar,* 8, (1999): 25-64.

[224] Aşçıoğlu, "Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 9.

[225] Carter V. Findley, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk," *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde, ed. H. İnalcık, M Seyitdanlıoğlu, (İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2006), 342-343. Daire-i adalet kavramına ek olarak, özellikle 17. yüzyıl ıslahatnamelerinde yaygın olarak kullanılan diğer bir kavram da Kanûn-ı Kadîm'dir. Geleneksel uygulamaya müracaat etme manasında kullanılan bu kavram, daha çok eski örfî uygulamaları işaret eder. Bu kavram da daire-i adalet gibi 18 yüzyılda da görülmektedir. Mart 1780 (H. Evasıt-ı Rebîülevvel 1194) tarihinde Aydın sancağının züemâ ve erbâb-ı tımârları Divan-ı Hümayun'a gelerek, sancak idarecilerinin "*kanûn-ı kadîme mugâyir"* olarak, tımar ve zeamet arazilerine müdahale ettiklerini bildirmişlerdir. (BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 94/620).

[226] Taş, "Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler," 189.

[227] Halil İnalcık, "The Ottoman Decline and its Effects Upon the Reaya," *Aspects of the Balkans: Continuity and Change,* ed. Henrik Birnboum, (Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 1972): 350.

olarak görülüyordu.[228] Tarıma dayalı ekonomiye sahip, sanayi öncesi her devlet gibi Osmanlılar da köylülerin topraklarını terk etmesinin, devleti en az ayaklanmalar kadar zorlayacağının farkındalardı.[229] Bu nedenle gelen şikâyetler dikkate alınıyor, çözülmeye çalışılıyordu. 18. yüzyılda ise mevcut düzeni koruma güdüsünün yanı sıra, taşra idaresinde yaşanan dönüşüm nedeniyle şikâyet mekanizmasının var olan bir özelliği daha önemli bir hale gelmiş olmalıdır. Devletin en büyük meşruiyet kanallarından olan şikâyet mekanizması bu nedenle 18. yüzyılda da önemini arttırarak korumuştur. Dolayısıyla Osmanlı devlet anlayışında imparatorluk topraklarında hayatını sürdüren herkesin dil, din, ırk, cinsiyet ve toplumsal statü fark etmeksizin, haksızlığa uğradığı ya da uğradığını düşündüğü bir konu ya da kendisine karşı işlenmiş suç ve benzeri bir durum söz konusuysa özgür biçimde şikâyet hakkını kullanabilmesi gerektiği görüşü hakimdir. Bu noktada Osmanlı devlet düşüncesi padişahı bir baba, tebaasını ailenin diğer üyeleri olarak görmektedir. Tebaanın yükümlülüğü padişahına itaat iken, padişah da bir baba gibi onları kollamalı, adalet ile davranmalıdır. Yani bir bakıma padişahın göreceği itaat onun adaleti ile doğru orantılıdır.[230] Dolayısıyla doğru çalışan bir şikâyet mekanizması, çizdiği "adil sultan" imgesi ile tebaanın öfkesine karşı bir emniyet supabı vazifesi görmektedir.[231] Bu dönemin şartları ve değişen idari işleyiş nedeniyle özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Divan-ı Hümayun'a yapılan şikâyetlerde yoğunluk yaşandığı gibi, bazı konular üzerine yapılan şikâyetlerin arttığı da gözlemlenmiştir. Örneğin, ileride kapsamlı biçimde üzerinde durulacak olan "yetki alanı problemleri" 18. yüzyıl değişimlerinin etkisiyle artan şikâyet konularından biridir.

Şikâyet hakkı hükümdara meşruiyet sağlamanın yanı sıra merkezin taşra üzerindeki denetimine de katkı sunar. Sancaklarda var olan problemleri, idarecilerin keyfi hareketlerini, tebaanın rahatsızlıklarını payitahtın en iyi görebileceği yer, taşradan gelen şikâyetlerdir.[232] Özellikle idareciler ile reaya arasındaki dengesiz güç ilişkisi göz önüne alındığında doğru işleyen bir şikâyet mekanizması isyanları dahi önleyecek bir güçtür. En

[228] Suraiyya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 70.
[229] Necmi Erdoğan, "Devleti "İdare Etmek": Maduniyet ve Düzenbazlık," *Toplum ve Bilim*, 83 (2000): 15.
[230] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 23.
[231] Tuğ, *Namus Siyaseti*, 117.
[232] Boğaç Ergene, *Defining Corruption in the Ottoman Empire Morality, Legality, and Abuse of Power in Premodern Governance*, (Oxford: Oxford University Press, 2024), 123.

tepeye şikâyet edebilme hakkı, taşradaki aşırı vergi toplayan, yolsuzluk yapan veya ahlaksız davranışlarda bulunan idareciye karşı oluşan öfkenin sultandan uzaklaşmasını sağlamıştır. [233] Bunun yanı sıra bir bölgeden sık şikâyet gelmesi, merkezî yönetimin dikkatini oraya çekmiştir. Hatta böyle durumlarda genellikle merkezî idare ilgili bölgeye mübaşir göndererek direkt denetim sağlamıştır.[234] Ayrıca kamuoyu görüşünün en iyi takip yollarından biri de yine şikâyetlerde gizlidir. İmparatorluklar için bu kadar hayati bir öneme sahip bu mekanizmanın bazen kötüye kullanılacağı göz ardı edilmemelidir. Merkezî yönetimi, taşra hakkında bilgilendiren şikâyetler, bazen devleti yanıltma aracına dönüşebilmektedir.[235] Bu duruma dair en önemli örnek II. Viyana Seferi'nin başlamasıdır. Avusturya'ya karşı bir sefer düzenlenmesini isteyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bu sefer teklifine sıcak bakmayan Sultan IV. Mehmed'i ikna etmek için sınır boylarındaki vali ve beylere sahte şikâyetler getirterek sultanı sefere ikna etmiştir.[236] Öyle ki Osmanlı arşivlerinde Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetlerin bir kısmı daha önce yapılmış olan şikâyetlerin asılsızlığı üzerinedir.[237] Ayrıca okunan ahkâm defterlerinde

[233] Yuval Ben-Bassat and Fruma Zachs , "From Şikâyet to Political Discourse and 'Public Opinion': Petitioning Practices to the King-Crane Commission," *New Middle Eastern Studies*, 4, (2014): 6.

[234] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 86; Taş, "Osmanlıda "Şikâyet Hakkı"nın Kullanımı," 190.

[235] Arzuhaller aracılığıyla algı oluşturulmasına örnek bir olay da I. Dünya Savaşı sonrasında Arap coğrafyasında yaşanmıştır. Amerika'dan Osmanlı sonrası Ortadoğu politikalarını belirlemek maksadıyla araştırma yapmak üzere Osmanlı topraklarına iki görevli gönderilmiştir. Bu iki görevlinin soyadları ile adlandırılan King-Crane Komisyonu, Suriye-Filistin topraklarını dolaşarak, halkın görüşlerini dinlemiştir. Komisyonun halkın görüşleri hakkında bir kanıya varmak için kullandıkları yöntem, dilekçe (arzuhal) toplamak olmuştur. King-Crane Komisyonu'na göre dilekçe kamuoyu görüşünü görebilmenin en etkili yoludur. Ancak kamuoyu görüşünü almak isteyen komisyon, bağımsızlık isteyen Emir Faysal tarafından spakülasyona maruz kalmıştır. Emir Faysal, insanların bir kısmını zorla bir kısmını teşvik ederek bağımsızlık taraftarı arzlar yazdırmıştır. Bassat, Zachs, "From Şikâyet to Political Discourse and 'Public Opinion,' 2-3.

[236] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 103. Örneğin, mahkemede ve Divan'da yalancı şahitlik yaptıkları için sürgüne gönderilen kişiler için bkz. Ergene, *Defining Corruption in the Ottoman Empire,* 138-139. Erken modern Osmanlı toplumunda yalancı şahitlik ile ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Zeynep Dörtok Abacı ve Boğaç Ergene, "False Witnessing: Theory and Practice in the Premodern Ottoman Empire," *Journal of Islamic Studies,* (2025): 1-39.

[237] Divan'ın taşradan gelen her şikâyetin tamamen doğru olduğu ön kabulü ile hareket etmediğini bilinmektedir. Bu konu tezin üçüncü bölümünde ayrıca ele alınacaktır. Ancak bu konuda Mayıs 1776 (H. Evâil-i Rebîülâhir 1190) tarihli bir hüküm örnek olarak verilebilir. Kayda göre Gemlik kazasından Divan'a gelen Seyyid Mustafa, eşi Ayşe Hatun'un kız kardeşinin kızı Naile ile bir olup kendisini evinden attıklarını, parasını ve malını gasp ettiklerinden şikâyetçi olmuş ve şikâyetin mahallinde şer'le görülmesine karar verilmiştir. Ancak daha sonra hükme düşülen derkenara göre, Seyyid Mustafa davasına delil gösterememiş ve şikâyetinin gerçekliği hakkında yemin de edememiştir. Bu nedenle dava "*muârazâdan men'* edilerek iptal edilmiştir. Bu bilgi kaza kadısının ilamı ile Divan'a ulaştırılmıştır. Bkz. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 37/246. Bu konuda 17. Yüzyıl başlarına ait başka bir örnek de Mezistre kazasından Süleyman oğlu Mesihten aldıkları borcu ödememek için çeşitli iftiralar attıkları, şikâyet amacıyla reayadan bazı kişileri "sahte arzlarla" payitahta gönderdikleri bildirilen Rahova köyü sakinlerinden birkaç kişi hakkında şikâyettir. Bkz. *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618),* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000), 113.

insanların, iftiracı ve gammaz olarak nitelendirdikleri kişiler hakkındaki şikâyetleri de mevcuttur. Örneğin, Bolu sancağı Viranşehir kazası ahalisi Kasım 1776 (H. Evâsıt-ı Şevval 1190) tarihinde Divan'a gelerek, kaza sakinlerinden Ahmed'in *şedîd ve gammâz olub* daima kadı, naib ve sair ehl-i örfe insanları haksız yere şikâyet ettiğini bildirmişlerdir.[238] Sahte şikâyetlere yerelde çözüm bulamayan halkın Divan'a gelmesi, diğer şikâyetler kadar sık olmasa da defterlerde görülmektedir.[239]

2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞİKÂYET MERCİLERİ

Halkın huzur ve güvenliğini sağlamak hükümdarın en öncelikli vazifesi olarak görüldüğü için İslam devlet geleneğinde pek çok şikâyet mercii bulunmaktadır. İslamiyet öncesi de temelleri olan *Hılfu'l Fudûl*[240] ve İslamiyet'le birlikte doğan halifelik makamı şikâyetlerinin dinlendiği fakat kurumsallaşmamış şikâyet mercilerindendir. Emevî Dönemi divanları[241], Eyyubilerin *Darü'l- Adl*i[242], Selçukluların *Divan-ı İstîfa*sı[243] da bu geleneğin devamı niteliğindedir.[244] Ancak isimleri farklı olsa da tüm bu divanların esinlendiği doğrudan zulmü önlemek ve zulme uğrayanların şikâyetlerini dinlemek, mağduriyetleri gidermek amaçlı kurulan *Mezâlim Mahkemeleri*dir. İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren mevcut olan Mezalim Mahkemeleri, bir tür üst mahkeme olarak halkın problemlerini dinlemek, bu sorunları halifeye iletmek ve kamu düzenini korumak amacıyla kurulmuştur. Aynı zamanda mahkemeler arasında çıkan ihtilaflarda nihai karar merci olmuştur.[245] Ayrıca İslamiyet öncesi Türk devlet geleneğinde de kağanların halkın şikâyetlerini dinleyip çözüme kavuşturmaya çalıştıkları bilinmektedir. Örneğin, Uygur

---

[238] BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 11/74.

[239] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 66/377; 162/935; 167/965; BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 38/217; BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 21/167; BOA, 187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 107/1297; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 100/664; 110/737; 136/932; 144/988; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 75/539.

[240] İslamiyet öncesinde var olan ve İslam Devleti'nde de devam eden Kureyş kabilelerinin haksızlığa uğrayan insanlara yardım etmek amacıyla yaptıkları bir çeşit anlaşma olan Hılfu'l Fudûl için bkz. Muhammed Hamidullah, "Hılfu'l Fudûl" *DİA,* 18, (1998): 31-32.

[241] Emevi Devleti divanları için bkz. Abdülazîz Ed-Dûrî, "Divan" *DİA,* 9, (1994): 378.

[242] Detaylı Bilgi için bkz. Ayşe D. Kuşçu, "Eyyûbîlerde Mezâlim Mahkemeleri ve Dârü'l- Adl," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 26, (2009): 207-229.

[243] Divan-ı İstifa temelde mali işler ile ilgilenen bir divan olsa da kapılarının halka açık tutulması ve memnuniyetsizliklerin giderilmesi vazifeleri arasındadır. Abbas Sabbağ, Nebi Bozlurk, "Müstevfî" *DİA,* 32, (2006): 148.

[244] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 24-26.

[245] Burak Coşkun ve Hamza Günaydın, "Ombudsmanlığın Kökeni Meselesi Bağlamında Türk-İslâm Devlet Geleneğinde Şikâyet Hakkının Kurumsal Tekâmülü," *Ombudsman Akademik Dergisi*, 3, (2015): 27-28.

Kağanlığında devletin içişlerini yöneten anne-sultanların halkın şikâyetlerini dinlediği bilinmektedir.[246]

Osmanlı İmparatorluğu İslam ve Türk geleneklerinde var olan tüm bu kurumlardan esinlenerek *Divan-ı Hümayun'*u[247] ihdas etmiştir. Her türlü devlet meselesinin görüşüldüğü Divan-ı Hümayun'un en temel görevlerinden birisi de buraya ulaşan şikâyet ve talepleri istişare ederek çözüme kavuşturmaktır. Osmanlı devlet anlayışında adaletin merkezî konumu, Divan-ı Hümayun'un kapısını imparatorluğun bünyesinde yaşayan tüm tebaasına açık tutması sonucunu doğurmuştur.[248] Ancak bilindiği üzere Osmanlı tebaasının şikâyetlerini iletebileceği tek yer Divan-ı Hümayun değildir. Divan en üst şikâyet makamı iken bunun yanında insanların şikâyetlerini iletebilecekleri yerel mahkemeler ve eyalet divanları da bulunmaktadır. Bunların yanı sıra padişah adına şikâyetleri dinleyip karar veren, Divan-ı Hümayun'un alt kurumları olan, veziriazama bağlı İkindi, Çarşamba ve Cuma divanları da Osmanlı şikâyet mekanizmasının birer parçasıdır.[249] Osmanlı'nın hangi bölgesinde olursa olsun herhangi bir şikâyetçinin ilk başvuracağı yer her kazada bulunan kadı mahkemesidir. Şikâyetçi burada istediği sonucu alamazsa itiraz hakkını *Eyalet Divanı*'nda kullanabilmektedir. Eyalet divanında da istediği sonucu alamayan şikâyetçi en üst mahkeme olan Divan'a gidebilmektedir. Fakat şikâyetçi ya da şikâyetçilerin bu hiyerarşik silsileyi takip etmeleri zorunlu bir hal değildir. Çoğu zaman şikâyetçilerin yerel mahkeme ve eyalet divanına hiç gitmeden Divan'a başvurdukları da görülmektedir. Bu noktada davacıların, hangi mahkemeye başvuracaklarına karar verirken, davaları lehine hangisinin en iyi kararı vereceğini göz önünde bulundurdukları düşünülmektedir.[250] Divan-ı Hümayun, diğer tüm divanlar ve

[246] Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, cilt I,* (İstanbul: MEB Yayınları 1971), 88; Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 25.

[247] Divan-ı hümayun hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mumcu, "Divan-ı Hümayun," 430-432; Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı*; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*.

[248] Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* 13.

[249] Mumcu, "Dîvân-ı Hümâyun," 432.

[250] İdo Shahar bu konu için "mahkeme seçimi" (forum shopping) kavramını kullanmıştır. Ona göre davacılar davaları lehine karar verecek ya da verme olasılığı en yüksek olan mahkemeye başvuruyorlardı. Bkz. İdo Shahar, "Legal Pluralism and the Study of Sharia Courts," *Islamic Law and Society,* 15, 1, (2008): 124; Tuğ, *Namus Siyaseti,* 133.

kaza mahkemelerinin tümü sultan adına şikâyetlerin dinlendiği ve kanunlara göre hüküm veren bir konuma sahiptir.[251]

2.2.1. Kaza Mahkemeleri

Osmanlılar kuruluş döneminden itibaren taşra yönetiminde bugün "güçler ayrılığı" olarak görülebilecek idari bir sistem kurmuşlardır. Bir idari bölgeye, sultanın yargı erkinin temsilcisi ve ulemâ sınıfının üyesi olan "kadı" ile beraber, yürütme erkinin temsilcisi ve askerî sınıf mensubu olan "bey" gönderilirdi. Bey, kadının hükmü olmadan kimseyi cezalandıramaz; kadı da beyin kuvveti olmaksızın verdiği bir hükmü uygulayamazdı.[252] Bu durum taşra idaresinde bir tarafın diğerine karşı güçlenmesinin engellemesini hedefliyordu.[253] Bu şekilde örgütlenen Osmanlı taşrasında, her kazada adli gücün temsilcisi olarak kadı ve naipler bulunmaktaydı.[254] Yine görevlilerin bir bölgede uzun yıllar görev yapmasını engelleyen Osmanlı merkezî hükümeti, iki ya da üç senede bir kadıları başka kazalara tayin ediyordu. Ancak kadılar iki tayin arasında *mülâzemet* [255] denilen bir bekleme süreci geçirmek zorundaydılar. Kadıların mülâzemet döneminde işsiz ve dolayısıyla gelirsiz kalmaları onların görev süresince yaptıkları suistimallere gerekçe gösterilmiştir.[256]

---

[251] İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), 210; Çelik, "18. Yüzyılda Sivas Eyaleti," 26.

[252] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ,* 108.

[253] Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar," *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet* içinde, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 333. Tüm bu mercilerin yanı sıra, esnaf üzerinde lonca ve benzeri meslek teşekkülleri ile muhtesiblerinin, mali konularda defterdarların, askerler üzerinde yeniçeri ağası ve kaptan-ı deryaların, tarikat mensupları üzerinde şeyhlerinin, Hz. Peygamber soyundan gelenler üzerinde nakibüleşrafların da bir takım yargı yetkileri bulunmaktadır. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)," *Belleten,* 65, 244, (2001): 964.

[254] Kadıların görevleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı,* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017); Halil İnalcık, "Mahkeme," *İslam Ansiklopedisi (İA),* VII, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1957): 149-151.

[255] Kısaca kadıların iki görev arasında bir miktar bekletilmesi olarak tanımlanabilecek mülâzemet uygulamasının Osmanlı Devletinde uygulanmasının bir takım nedenleri vardır. Bunlar arasında kadıların sürekli hakimlik yapıp öğretim (tedris) faaliyetlerinden uzak kalmalarını engellemek, bölgede uzun süre kalmalarının yerel ağ içinde etkili bir faktör olmalarına neden olabileceği için tarafsız görev yapmalarını sağlamak ve medrese mezunlarına yeterince istihdam sağlamak sayılabilir. Bkz. M. Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk," *Osmanlı Devleti Tarihi* içinde, *cilt 2,* ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, (İstanbul: Zaman Yayınları, 1999): 392.

[255] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 43.

[256] Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet,* 108. Ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, "Mülâzemet," *DİA,* 31, (2020): 536-537.

Kaza mahkemeleri (meclis-i şer') Osmanlı Devleti'nin başlangıcından Tanzimat dönemine kadar her türlü hukuki ihtilafın çözümü için başvurulabilecek makamlar olmuştur. Ancak mahkeme kelimesinden kasıt kadının huzurudur. Osmanlı İmparatorluğu'nda her kazada mahkeme için özel tahsis edilmiş binalar bulunmuyordu. Kadı'nın evi, cami, medrese odaları gibi mekânlar mahkeme için kullanılmaktaydı.[257] Osmanlı'da mahkemeler ücretsiz değildi. Devlet tarafından maaşı olmayan kadılar, geçimlerini davalardan elde ettikleri harç ücretleri ile sağlamaktaydılar.[258] Bu durum kadıların bazen dava harçlarını olması gerekenden fazla almaları gibi suistimale de yol açmıştır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren, özellikle yerel güç odaklarının ortaya çıkmasıyla beraber, kadıların yaptıkları usulsüzlükler de artmıştır. Bunun yanı sıra taşrada beyin konumunu fiilen ya da resmen yerel güç sahibi ayanların devralmasıyla beraber kadıların yaptırım güçleri de azalmıştır. Bu durum da Divan'a yapılan şikâyet başvurularını arttıran nedenlerden biridir.

2.2.1.1. 18. Yüzyılda Yerel Mahkemelerde Yaşanan Problemler

Rüşvet ile yazar hâkim hücceti,
Hüccet ile alır kadı rüşveti.[259]

18. yüzyıl Osmanlı tarihi anlatılarında, ehl-i şer'in de en az ehl-i örf kadar halka zarar verdiği ifade edilmektedir. Kadıların usulsüz davranışlarının altında ise sistemin yarattığı problemler yatmaktadır. Kadılar ve diğer mahkeme görevlilerinin merkezî hazineden maaş almadıkları, dolayısıyla geçimlerini mahkeme harçları ile sağladıkları için türlü usulsüzlüklere başvurduklarını iddia edilmiştir.[260] Ayrıca kadıların görev sürelerinin iki yıl olduğunu ve iki yılın sonunda yeniden atanmak için bekleme süreleri *–mülâzemet-* boyunca maaşsız kalacakları için bu kısa süre zarfında mümkün mertebe servet edinmeye

[257] Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması,* (İstanbul: Eren Yayınları, 2004), 35.
[258] Boğaç Ergene, "Local Court, Community and Justice in the Seventeenth- and Eighteenth- Century Ottoman Empire," (Doktora Tezi, Ohio State University, 2003): 137-139.
[259] Halk ozanı Seyrani'ye (1807-1866) ait olan bu şiirin devamı için bkz. Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri Sosyal İsyancılık Geleneği ve Folklor*, (İstanbul: Özge Yayınları, 2014), 167.
[260] Gülser Oğuz, "Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri," *Turkish Studies*, 9, 1, (2014): 413.

çalıştıkları söylenmektedir.[261] Lakin kadıların geçimlerini mahkeme harç ve ücretlerinden sağlaması ya da mülâzemet döneminde işsiz kalmaları 18. yüzyıla özgü bir düzenleme değildir. Osmanlı'da başlangıçtan itibaren yönetici ve kadıların uzun süre aynı bölgede görev yapmasını engellenerek devlet görevlilerinin yerelde güç sahibi olmalarını engellemeyi amaçlanmıştır.[262] Dolayısıyla bu uygulamaların yarattığı sorunlar bir döneme özgü değildir. Ancak dönem şartları neticesinde problemlerin etkisinin daha yaralayıcı olduğu iddia edilebilir. Fakat 17. yüzyıl ortalarından itibaren kadıların görev sürelerinin azalırken, yeniden atamayı bekleme sürelerinin arttığı bilinmektedir.[263] 18. yüzyılda, önceki dönemlerden farklı olarak "vekâleten kadılık" denilebilecek bir uygulama yaygınlık kazanmıştır. Tıpkı iltizam, malikâne ya da arpalık uygulamalarında olduğu gibi, bir kaza mahkemesine atanan kadı görev yerine gitmeyip, yerlerine naip yollayabiliyordu.[264] Hatta yasal olmamasına rağmen çoğu zaman merkezin atadığı kadı, yerel ulemadan birine kadılık görevini vekaleten devrederek, devletin kuruluşundan beri sağlamaya çalıştığı düzeni sarsıyordu.[265] Kadılık görevini arpalık olarak alan naib, yalnızca "mahkeme-i şer'iye hasılatı" adı verilen harcın bir kısmını kendi hesabına aldıktan sonra, büyük kısmını naibi olduğu kadıya vermek zorundaydı.[266] Bu durum da taşradaki naibin olması gerekenden fazla harç ücreti alması ya da usulsüzlüklere başvurmasına neden olmaktaydı. [267] Kadı ve naipler *harc-ı kitâbet* ve diğer mahkeme masraflarını olması gerekenden fazla aldıkları için 1750-1751 tarihli bir adaletnamede uyarılmışlardır.[268] Bu uyarıya rağmen, kadıların fazla harç almaları ile ilgili pek çok

[261] Yücel Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu, *Belleten,* 38, (1974): 446.

[262] Rhoads Murphey, "The Veliyüddin Telhis," 549-550; Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde,* 64.

[263] Cihan Kılıç, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi," *Turkish Academic Research Review,* 3, (2018): 161-165.

[264] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 446; Mehmet İpşirli, "Nâib," *DİA,* 32, (2006): 312-313.

[265] Kadıların görev süreleri her ne kadar bir iki yıl ile sınırlandırılsa da yerel halkın ileri gelenlerinden olan naipler teamüllerin aksine uzun yıllar bölgede görev yapabiliyorlardı. Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak,* 65-66; Tuğ, *Namus Siyaseti,* 155.

[266] İpşirli, "Nâib," 312; Betül Kayar, "Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib," *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi,* 5, 1, (2020): 207-208.

[267] Ayrıca vekâleten kadılık usulü pek çok şikâyete de sebep oluştur. Özellikle vekâleten kadılık yürüten naiblerin eğitimlerinin yeterli olmaması eleştirilmiştir. Bu durum da taşrada problemlerin çözümünü zorlaştırdığı gibi adalete olan güveni de sarsmaktadır. [267] Aşçıoğlu, "Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 22-23.

[268] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 475. Osmanlı mahkemelerinin adli-idari sorumluluklarını yetine getirirken sağladıkları kazançları ve gelirleri hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Zeynep Dörtok Abacı, Boğaç Ergene, "The Price of Justice: Revenues Generated by Ottoman Courts of Law in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries," *Journal of Near Eastern Studies,* 81, (2022): 25- 52.

şikâyete incelenen dönem ahkâm ve şikâyet defterlerinde de rastlanmıştır. Örneğin, Çay kazasına tabi Karaviran köyü ahalisi gelerek, kadılarının verdiği hüccet-i şer'iyye ve mürâsele ve resm-i sicil gibi ücrete tabi işleri için kanun üzere tayin olunandan daha fazla ücret talep ettiğini bildirilmişlerdir.[269] Bu şekilde yüklü bir miktar ödeme yaparak gelen bir naip hem kendi kazancını olabildiğince etmek için pek çok usulsüzlüğe başvurmaktan çekinmiyordu.[270] Ayrıca rüşvet, adam kayırma ve yerel otoriteler ile iş birliği bu dönemde yerel mahkemelerde görevli kadı ve naiblerin yaptıkları sık rastlanan suistimallerdendi.[271] Örneğin, Eylül 1774'te (H. Evâsıt-ı Receb 1188) Kastamonu sancağı, Devrekani kazası, Alaçay köyünden Hüseyin, Divan'a sunduğu arzuhalinde otuz seneden beri mutasarrıfı olduğu çayırı, başka köyde yaşayan Mustafa'nın "*hevâsına tâb'i kadıya istinâden*" haksız yere "*tegallüben*" zabt ettiğini bildirmiştir. Bu konuda şeyhülislamdan fetvası olan Hüseyin, fetva mucibince amel edilmesini talep etmişse de Divan, Devrekani kadısına kanuna göre karar vermesini emretmiştir.[272]

Kadı ve ayan iş birlikleri her zaman iki tarafın da rızası ile olmuyordu. Taşrada güçlenen ayan ve mütegallibe, askerî gücü olmayan kadıya boyun eğdirebiliyordu.[273] Örneğin, Ağustos 1766 (H. Receb 1190) tarihinde deftere yansıyan bir şikâyete göre Divan'a gelen

[269] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 95/685. Bu konuda incelenen defterlerdeki diğer şikâyetlerden bazıları için bkz. BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 13/97; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 101/676.

[270] Örneğin, Evâhir-i Safer 1182 tarihinde Homa - Geyikler Kazasına tabi Bozyaka(?) köyü ahalisinden Seyyid Mehmed, diğer Mehmed, Ali Beşe ve Berber Ahmed Divan-ı Hümayun'a arzuhal sunarak kazalarında görevli olan naibin köylerine 15 nefer adem ile gelip 15 gün kaldığını ve bunların 100 guruşlarını aldığından şikâyet etmişlerdir. (BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 11/53.)

[271] Kadıların yerel otoriteler ile işbirliği konusunda başka bir örnek de 1764'te Çorum İskilip kazasında yaşanmıştır. Kadı Ankaravi Abdülkerim ve Müfti Ali İskilip'te mütegalibeden Hüseyin hakkında gelen şikâyetlerin üzerini örtmekle suçlanmışlardır. Merkeze giden şikâyet üzerine Hüseyin'in Sivas Divanına gönderilmesi kararına da uymayan kadı ve naib, emri getiren ulağın katline cevaz verecek kadar ileriye gitmişlerdi. Detay için bkz. Ergenç, "Ayan ve Eşraf," 400. Kadıların yerelde usülsüzlüklerine dair başka bir örnek de Kastamonu Sancağı, Devrekâni Kazasına bağlı Büyük adlı köyden Divan-ı Hümayun'a gelen Hacı Mehmed, kardeşi Hüseyin ve kaza kadısından şikâyetçi olmuştur. Şikâyet metninde Hacı Mehmed kardeşi ile müştereken sahibi olduğu tarlası olduğunu söylemiştir. Ancak bu tarladaki hakkından kendisi hiçbir şekilde feragat etmemişken, kardeşinin kadı ile iş birliği yaparak hakkından feragat ettiğine dair hüccet çıkartıp kendisinin mağdur edildiğini belirtmiştir. Hakkının kendisine geri verilmesini talep etmiştir. (BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 18/102).

[272] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 2/8. Kadı ve yerel elitlerin işbirliklerini gösteren diğer şikâyetlerden bazıları için bkz. BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 57/558; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 160/1208; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 18/148; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 111/799.

[273] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 451.

Bursa sakinlerinden Mehmed Emin, oğlu Selim'in 118()[274] senesinde sefer-i Hümayun'a giderken Mudanya kazasına bağlı Burgaz adlı köyde Altuntaşlı Çalık oğlu Hüseyin tarafından öldürüldüğünü bildirmiştir. Ancak katilin yıllardır ayana istinâden cezalandırılmadığını ve bu davanın mahallinde görülmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir. Bu konuda elinde fetva da olan Mehmed Emin suçlunun yakalanıp Bursa mahkemesinde yargılanmasını talep etmiştir. Bu konuda çıkan hükümde Hudâvendigâr Mütesellimine hitaben "*sen ki mir-mirân-ı mûmâileyhsin mezbûru Burusa'ya ihzârı ve şer'le görülmesiçün emr-i şerîfim yazıldı*" denilerek emredilmiştir.[275]

18. yüzyılda Divan'a gelen şikâyetlere bakıldığında kaza mahkemelerinin, taşrada yaptırım gücünün azaldığı görülmektedir. Şikâyetlerin bir kısmında ya suçluların bulundukları mahalin mahkemesine çıkarılamadığı ya da çıkarılsalar dahi onların yargılanmalarının mümkün olmayacağı açıkça belirtilmiştir.[276] Örneğin, Ekim 1774 (H. Şaban 1188)'de Kocaili sancağı, Yalakabad kazasından gelerek ayan ve mütegallibeden Çalık Süleyman oğlu Salih'in, kardeşlerini öldürdüğünü söyleyen Hüseyin ile kardeşi Fatma, cinayetin şahitler ile sabit olduğu halde, katilin babasının mütegallibeden olması nedeniyle yargılanamadığını bildirmişlerdir. Bunun üzerine mübaşir gönderilmesine karar veren Divan, dava sonucunun Divan'a yazılmasını da emretmiştir.[277] Yine benzer bir şekilde 1776 Temmuz'unda (H. Evâil-i Cemâziyelevvel 1190), Beğbazarı kazasından Divan'a gelen bir şikâyete göre mütegallibeden olan eşkıyalar kaza mahkemesine çıkarılamadığı için, Divan'da yargılanmaları talep edilmiştir. Bunun üzerine köylünün hakkının verilmesi ve eşkıyaların yargılanması için Anadolu Valisi görevlendirilmiştir.[278] Kadıların yerelde görevlerini yapmakta yaşadıkları zorluklara dair diğer bir örnek de Eylül 1774 (H. Receb 1188) tarihinde Divan'a Kütahya, Selendi'nin eski kadısı Mevlâna Süleyman Efendi'den gelen bir arzuhaldir. Eski kadı, Selendi sakinlerinden Mustafa Bey'in kendi halinde olmadığı gibi *katl-i nüfûs eden*, insanları darp eden, ehl-i örf

[274] () şeklinde belirtilen ifadeler defterde boş bırakılan kısımları gösterir. Bu örnek defterde *bin yüz seksen ... senesinden berü* şeklinde yazılmıştır.
[275] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 103/742.
[276] Suçlulara taşrada mücadele etmenin mümkün olmadığı ifadesi şikâyetlerde sıklıkla geçmektedir. Bu durum yerel mahkemelerin yaptırım güçlerini kaybettiği anlaşılmakla beraber şikâyetçilerin davalarına Divan'ın müdahale etmesine zemin hazırlamak amacıyla böyle bir ifade kullandıklarını çıkarmak da mümkündür. Bkz. Tuğ, *Namus Siyaseti,* 144.
[277] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri 27/215.
[278] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 81/576.

makûlesinden bir zat olduğunu belirtmiştir. Mustafa Bey daha önce birkaç defa mahkemeye davet edilmesine rağmen, mahkemeye gelmeyerek itaatsizlikte de bulunmuştur. Mustafa Bey'in kendisine 1767 (H. 1180) senesinde *şütûm-ı galîz* (ağır küfür) ile hakaret ve *alât-ı harb ile üzerine hücûm* ettiğini ve bazı eşyasını ve toplanan verginin bir kısmını da zorla aldığını söylemiştir. Şikâyetçi, Mustafa Bey'le şer'le mürâfaa olunmak istediğini bildirmiştir.[279] Bu şikâyette kadının görev süresi bittikten sonra şikâyette bulunması ayrıca dikkat çekmektedir. Kendi görevde iken mahkemede yargılayamadığı, askerî sınıfa mensup zorbayı, görev süresi dolup muhtemelen Selendi'den ayrıldıktan sonra şikâyet edebilmiştir. Bu konuda Divan, bizzat Kütahya Mütesellimini davanın mahallinde şerle görülmesi için görevlendirmiştir.[280]

İncelenen defterlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren ayrı tutmaya özen gösterdiği yargı ve yürütme erkleri olan ehl-i şer' ile ehl-i örf sınıflarının karıştığı da görülmektedir. Örneğin, Lefke kazasının ber-vech-i arpalık hükümetine mutasarrıfının eski Edirne kadısı olduğu tespit edilmiştir.[281]

Tüm bu örnekler 18. yüzyılda yerel mahkemelerde yaşanan sorunları ortaya koyması bakımından önemlidir. Sorunların neden olduğu aksaklıklar ise insanların neden problemlerini çözmek için taşradaki mahkeme yerine Divan-ı Hümayun'a başvurduklarına dair bir gerekçe olabilir. Fakat göz ardı edilmemesi gereken hususlardan biri görev ve yetkisini kötüye kullanan askerî sınıf mensuplarına dair yapılan şikâyetlerde en az şikâyet edilen grup kadı ve naipler olmuştur.

[279] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 58/566.

[280] Kadıların yerelde görevlerini yapmaktaki zorluklarına diğer bir örnek de Kocaili sancağı, Yalakabad kazasından Divan'a gelen Kuzâtdan Mevlânâ Ali'nin şikâyetidir. Kadı Ali, aynı kazaya tabi bir köyde yaşayan dört zımmide toplam 205 guruş olan alacağını alamadığı iddiasıyla şikâyette bulunmuştur. Zımmilerin *eşşirrâ*dan Ahmed'e istinâden borçlarını ödemediklerini bildirmiştir. BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 7/40.

[281] Ekim 1776 (h. Şaban 1190) tarihinde Lefke kazası ahalisinin kendilerine zulmeden idareciden şikâyetlerinin muhatabı "Sâbıka Ezine kadısı olub, hala Lefke kazasının ber-vech-i arpalık hükümetine mutasarrıf olan Mevlana zîde fazlîhû"dur. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 121/886.

2.2.2. Eyalet Divanı

Osmanlı taşrasında yaşayanların şikâyetlerini iletecekleri mercilerden biri de her eyalet merkezinde bulunan *Eyalet Divanları'*dır. Eyalet merkezlerinde, beylerbeyinin başkanlık ettiği bu divanlar Divan-ı Hümayun örnek alınarak oluşturulmuştur.[282] Eyalet divanında ayrıca eyalet görevlilerinden hazine defterdarı, tımar defterdarı, eyalet kadısı, tezkireci, çavuşlar, muhzırlar, ruznamçeci, kâtipler ve ihtiyaç halinde tercümanlar bulunurdu.[283] Eyalet divanları da klasik dönemde Divan-ı Hümayun gibi haftada dört gün toplanırdı.[284] Divan-ı Hümayun'a benzer şekilde çalışan eyalet divanları, şikâyetler üzerine verdikleri hükümleri ilgili kadı ya da beye gönderir, gerekli halde mübaşir gönderir ve ihtiyaç görürse tarafları yargılamak üzere Divan'a çağırabilirdi. Bunun yanı sıra, eyalet divanlarına kadı mahkemesinde verilen kararlara itiraz eden şikâyetçilerin de başvurduğu bilinmektedir.[285] Ancak yine de şikâyetçi eyalet divanında verilen karara itiraz edilebilir, şikâyetini iletebileceği en üst makam olan Divan-ı Hümayun'a taşıyabilirdi.[286] Son olarak, 18. yüzyılda bazı beylerbeylerinin görev yerine gitmedikleri, mütesellimler aracılığı ile bölgelerini idare ettikleri bilinmektedir. Beylerbeylerinin görev yerlerinde olmadığı durumlarda eyalet divanlarının mütesellim riyasetinde kurulduğu tahmin edilmektedir.[287] Genel işleyişi bu şekilde tarif edilen eyalet divanları, 1864 Eyalet Nizamnamesi ile kaldırılmıştır.[288] Eyalet divanlarında tutulan kayıtlar da ahkâm defterleri gibi bir deftere kaydedilmiştir. Ancak bir iki örnek dışında eyalet divanı defterleri bulunmamaktadır.

Tez kapsamında incelenen şikâyetlerden bir kısmının Eyalet Divanında görüldüğü tespit edilmiştir. Özellikle büyük çaplı eşkıyalık, mütegallibe zorbalığı ve büyük alacak şikâyetlerinden bazılarının yargılamalarının Anadolu Eyaleti Divanında yapılması emredilmiştir. Örneğin, Eylül 1776 (H. Şaban 1190) tarihinde Molla Halil, Şerife Havva ve Şerife Hatice Divan-ı Hümayun'a gelerek, Kütahya'da yaşayan *Nakîbü'l-eşrâf ka'im-*

[282] Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi," *DİA,* 6, (1992): 73.
[283] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı," 226.
[284] Demir, "Atik Şikâyet Defterlerine Göre," 28.
[285] Aykan, "Nature of the Late Ottoman State," 270-284.
[286] Taş, "Osmanlı Diplomatikası İle İlgili Bir Kitap Vesilesiyle," 1001; Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi,* 43.
[287] Demir, "Atik Şikâyet Defterlerine Göre," 28.
[288] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı," 227.

makâmı olan babaları Seyyid el-Hac Hüseyin'in, Simav Voyvodası mütegallibeden Salih ve birlikte hareket ettiği eşkıyalar ile camide namaz kılarken öldürüldüğünü bildirmişlerdir. Katillerin yerel mahkemede yargılanmalarının mümkün olmadığını da belirten şikâyetçiler, suçluların cezalandırılmalarını talep etmişlerdir. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun'dan Anadolu Valisine hitaben *" sen ki Anadolu Vâlisi vezîr-i müşârün-ileyhsün, ta'yîn olunan mübâşîr ma'rifetiyle mezbûrların Divân-ı Anadolu'ya ihzâr ve terâfu'-ı şer' ve kemâl-i tedkîk ve ihtimâm"* olunması emredilmiştir.[289]

2.2.3. Divan-ı Hümayun

Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı merkezî bürokrasisinin en yetkili kurumu olan Divan-ı Hümayun'un Orhan Gazi döneminden itibaren var olduğu bilinmektedir. İslam öncesinde toplanan kurultay ile Abbasiler devrinden beri varlığı bilinen Dîvânü's-sır, Dîvânü'd-dâri'l-kebîr gibi saray divanları, Dîvân-ı Mezâlim gibi her türlü şikâyete açık divanların sentezi ile Osmanlılar kendilerine özgü olan Divan-ı Hümayun'u oluşturmuşlardır.[290] Divan-ı Hümayun asıl karakterini Fatih Sultan Mehmed döneminde almıştır. Fatih'in mutlak hükümdarlık anlayışına göre düzenlenmiş meşhur teşkilat ve teşrifat kanunnamesi ile Divan'ın üyeleri, işleyişi hatta bu üyelerin oturma düzenleri dahi belirlenmiştir.[291] 16. yüzyılda haftada 4-5 defa toplanan Divan-ı Hümayun, 17. yüzyılda haftada iki kere toplanmaya başlanmıştır. 18. yüzyılın başlarından itibaren ise Divan'ın toplanma sıklığı daha da azalmıştır.[292] Divan-ı Hümayun'dan doğan bu boşluğu sadrazam

[289] BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 39/338. Yargılamanın Eyalet Divanına bırakıldığı diğer şikâyetlerden bazıları şunlardır: Kangırı'da yaşanan ayan zorbalığı hakkındaki şikâyet, Ağustos 1772 (H. Camaziyelevvel 1188), (BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 56/543); Kirmasti Ayanı Seyyid Hacı Mustafa'nın zorbalığı hakkındaki şikâyet, Nisan 1775 (H. Safer 1189), (BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 78/624); Hamid sancağında yaşanan eşkıyalık olayı hakkındaki şikâyet, Eylül 1776 (H. Şaban 1190), (BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 127/925); Kütahya Kazası'ndan gelen alacak şikâyeti, Mayıs 1780 (H. Cemâziyelevvel 1194), (BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 138/958).

[290] Mumcu, "Dîvân-ı Hümâyun," 430. Burada Divan-ı Hümayun'un yapısı ve üyeleri hakkında genel bilgi verilmeyecektir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*; Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı;* Recep Ahıshalı, "Divan-ı Hümâyûn Teşkilatı," *Osmanlı Ansiklopedisi,* 2, (1999): 24-33.

[291] Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilatı*, 1-3; Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örf-i Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 13, (1958): 112-113.

[292] Demir, "Atik Şikâyet Defterlerine Göre," 3-4.

divanları doldurmuştur. Fakat önemi azalsa da Divan-ı Hümayun imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. [293]

Divan-ı Hümayun padişahın bulunduğu yerde kurulurdu. Edirne'nin fethinden önce Bursa'da, İstanbul'un fethinden önce ise Edirne'de sürekli Divan toplanmıştır. Padişahların sefere çıktığı dönemlerde ise yol üstündeki kentlerde ya da ordugâhta Divan kurulduğu bilinmektedir.[294] Fatih dönemine kadar sultan da dâhil olmak üzere devletin en üst ricalinin katıldığı divan toplantılarında, önce siyasi ve idari konular görüşülür, gerekli kararlar verilir ve bunlar kaydedilirdi. Daha sonra ise imparatorluğun dört bir tarafından gelen şikâyetler dinlenir, problemler çözülürdü. 17. yüzyıl sonlarından itibaren gerek görüldüğünde ve aralıklarla toplanan Divan, faaliyetlerine devam etmişse de özellikle şikâyetler Bâb-ı Âsafî[295] ve İkindi Divanlarında[296] dinlenmiştir. Bu divanlar Divan-ı Hümayun'un işlerini hafifleten alt divanlar olarak düşünülebilir.[297]

Halil İnalcık'a göre Divan-ı Hümayun'un asli görevi şikâyet dinlemektir.[298] Divan-ı Hümayun daire-i adalet fikrinin somutlaşmış halidir.[299] Daha önce bahsedildiği üzere şikâyet dinlemek, halkın hamisi olmanın işareti olduğu gibi pek çok açıdan da meşruiyet sağlamaktadır. Orhan Gazi, Yıldırım Bayezid ve II. Murad'ın sabahları saray kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak halkın şikâyetlerini dinledikleri ve hüküm verdikleri

[293] Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 13; Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı*, 29-30.
[294] Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı*, 118.
[295] 19. yüzyıldan itibaren Bâbıâli olarak anılacak Bab-ı Asafi, 18. yüzyılda sadrazam dairesi manasında kullanılmıştır. 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Divan-ı Hümayun'un sembolik bir kuruluşa dönmesi ile pek çok yargılama, şikâyet dinleme gibi işlemler Bab-ı Asafi'de sadrazam başkanlığında yapılmıştır. Bkz. Mehmet İpşirli, "Bâbıâli," *DİA,* 4, (1991): 378-379.
[296] İkindi Divanının ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte 15. yüzyıl sonlarında bir müessese haline geldiği düşünülmektedir. İkindi namazından sonra toplanması nedeniyle bu ismi almıştır. İkindi divanı sadrazamın başkanlık ettiği dört divandan kendisine ait olan tek divandır. Divan sadrazam seferde olmadığı zamanlarda Paşakapısında toplanırken, sefer zamanları sadrazamın karargâhında toplanırdı. Salı ve Perşembe günleri dışında toplandığı bilinen İkindi Divanı, halkın şikâyetlerinin dinlendiği mekânlardan biridir. İkindi Divanı'nın 18. yüzyıldaki durumu meçhuldür. Muhtemelen Bâbıâli'nin (Bâb-ı Âsafî) bu dönemde daha belirgin hale gelmesi, bu divanı silikleştirmiştir. İkindi Divanı Tanzimat döneminde tamamen unutulmuştur. Bkz. Mehmet İpşirli, "İkindi Divanı," *DİA,* 22, (2000): 26-27; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi,* (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1998), 38. İkindi divanında Türkçe bilmeyenler için tercüman bulundurulduğu da bilinmektedir. Bkz. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 15.
[297] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 39.
[298] Halil İnalcık, "Adaletnameler," *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet,* (İstanbul: Eren Yayınları, 2005): 77.
[299] Tuğ, *Namus Siyaseti,* 63.

bilinmektedir.[300] İmparatorluk sınırlarının genişlemesi ve nüfusunun artması nedeniyle sultanın eskisi gibi halkın şikâyetlerini bizzat dinleme ve çözme imkânı kalmamıştır. Dolayısıyla sultanın bu hakkı saklı kalmakla birlikte, daha sistematik bir şikâyet mekanizmasına ihtiyaç duyulmuştur. Sultan yetkisini Divan-ı Hümayun'a bırakmış, Divan sultan adına karar veren en üst mahkeme olmuştur.[301]

Divan-ı Hümayun pek çok işlevinin yanı sıra, merkezden taşranın denetlenmesini de sağlamıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde şikâyet mekanizmasının devamlılığına katkı sunduğu gibi şikâyetlerin çözümünü, mağduriyetlerin giderilmesini hızlandırmış olmalıdır. Başka bir deyişle Divan'ın kapısının herkese açık olması, kendisine karşı yapılan bir haksızlığı gidermek isteyen halk kadar merkezî otoritesini ve meşruiyetini pekiştiren hanedan ve devlet için de hayati derecede önemlidir. 16. yüzyıl sonlarında Batılı bir gözlemci olan Costantino Garzoni, Divan-ı Hümayun'un Osmanlı ülkesindeki en dürüst mahkeme olduğunu belirtmiştir. Herkesin hakkının tam olarak burada teslim edildiğini ve olası ufak-tefek hataların dahi burada kısa süre içinde giderildiğini yazmaktadır.[302]

İslam hukukunda bugünkü manada bir temyiz kurumu yoktur.[303] Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda Divan-ı Hümayun bu vazifeyi de görmüştür. Divan-ı Hümayun gerekli gördüğünde hemen her konuda davaları bir temyiz makamı gibi inceleyip, bozabilmektedir.[304] Bu nedenle taşra mahkemesinde davası görülen biri, dava sonucundan memnun olmadığı takdirde, karara itiraz amacıyla Divan'a başvurabilmektedir. Ancak adalet dağıtımının en yukarısında bulunan bu kuruma hiçbir

[300] İnalcık, "Adaletnameler," 77; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı," 158.
[301] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 33.
[302] Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı,* 86. Öyle ki Divan-ı Hümayun'un Ombudsmanlık kurumunun ortaya çıkışında örnek olduğu kabul görmektedir. İsveç Kralı 12. Charles (Demirbaş Şarl)'ın Osmanlı'ya sığındığı dönemde ülkesini uzaktan yönetmeye devam etmiştir. Bu sırada 26 Ekim 1713'te Edirne'den İsveç'e gönderdiği bir mektupta Ombudsmanlık kurumunun kurulmasını emretmiştir. Charles'in Osmanlı'da bulunan Divan-ı Hümayun'dan etkilenerek İsveç'te Ombudsmanlığı kurdurduğu düşünülmektedir. Coşkun ve Günaydın, "Ombudsmanlığın Kökeni Meselesi Bağlamında," 59-60.
[303] Mahkemede kadının verdiği hüküm kesindir. Ancak Osmanlı'da bu kaidenin dışına çıkarak bir tür temyiz hakkı verilmiştir. Davasını kaybeden, haksızlığa uğradığını, kadının rüşvet aldığını ya da taraflı karar verdiğini yani "usul-i meşru'aya" uymadığını ya da davası için yeni delillerin ortaya çıktığını düşünen kişi davasına yeniden bakılmasını talep edebilirdi. Ancak davanın yeniden görülmesi modern hukuktaki temyiz uygulamasıyla bir değildir. Temyiz hakkı tam manasıyla Mecelle ile verilecektir. Bkz. Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı,* 91 – 93.
[304] Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı,* 96.

hiyerarşi gütmeksizin, kaza mahkemesi ve eyalet divanını atlayarak da başvurulabilmektedir. Bu nedenle Divan'da her türlü şikâyet dinlenmiş, çeşitli hükümler verilmiştir. Divan'a gelen şikâyetler üzerine verilen kararlar kâtipler tarafından bir hüküm formatına getirilmiştir. Bu hükmün bir nüshası şikâyetçiye verilirken, hükmün özeti ise dönemine göre mühimme, şikâyet veya ahkâm defterlerine kaydedilmiştir.[305]

Şikâyet ve taleplerin Divan'a gelişleri de farklı yöntemlerle olabilmektedir. Şikâyetler kimi zaman şikâyetçilerin bizzat gelmeleri ile yapılabildiği gibi bazen arzuhal ile bazen de bölgedeki kadı ya da naibin mektubu ile Divan'a ulaştırılabilmekteydi. Bunların dışında bir yöntem de vekil göndererek şikâyetleri Divan'a iletmekti. Bu kısımda Divan'a başvuran şikâyetçilerin başvuru metotları incelenecektir.

2.3. DİVAN-I HÜMAYUN'A BAŞVURU YÖNTEMLERİ VE MALİYETİ

Divan-ı Hümayun'a başvurma hakkı Osmanlı ülkesinde yaşayan Müslüman ya da gayrimüslim herkese verilmiştir. Şikâyet mekanizması içinde Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetlerde, şikâyetçilerin önünde üç temel yol bulunmaktadır. Bunlardan en çok tercih edileni şikâyetçilerin kendilerinin Divan'ın huzuruna çıkarak şikâyetlerini ilettiği "bizzat başvuru" yöntemidir. Diğer bir şikâyet iletim metodu da taşrada ya da İstanbul'da yazılan/yazdırılan arzuhallerin Divan'a sunulması yoludur. Ahkâm ve şikâyet defterlerinde en az rastlanan yöntem ise şikâyetlerin ilgili kaza kadısı ya da naibinin mektubu aracılığı ile gönderilmesidir. İncelenen defterde şikâyetçilerin başvuru yöntemleri açıkça belirtilmiştir. Bizzat başvuru yapılan şikâyetler *"Kemer-i Hamîd kazâsına tâbi' Musâlılar nâm karyeden Abdullah bin Ahmed nâm kimesne gelüb"*[306] *ya da "Taşköprü kazâsı ahâlîsi gelüb"*[307] gibi ifadelerden çıkarılmaktadır. Arzuhal ile yapılan şikâyetlerde de *"Kazâ-yı mezbûr ahâlîsi südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl idüb"*[308] *veya "Kazâ-yı mezbûra tâbi' Göl karyesi sâkinelerinden Fatma ve Alîme nam karındaşlar*

[305] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 81; Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri," 107.
[306] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 11/56.
[307] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 38/217.
[308] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 45/257.

südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl idüb"[309] gibi net ifadelerle şikâyet metodu gösterilmektedir. Kadı ya da naipler tarafından gönderilen mektuplar vasıtasıyla Divan'a iletilen şikâyetlerde ise "*Sen ki nâib-i mumâ-ileyh Hasan zîde- 'ilmihûsun südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb"*[310] ya da *"Bilecik kazâsı nâibi Mevlanâ Abdullah zîde* ilmihû *südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb…"*[311] ifadeleri başvuru yöntemini net biçimde ortaya koymaktadır. Bu kısımda örnekleri verilen ifadelere göre tespit edilen başvuru yöntemleri ele alınacaktır. Şikâyetçilerin hangi metodu neden seçtikleri anlaşılmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Bizzat Başvuru Metodu

Osmanlı Devleti'nde toplumun hemen her kesiminin farklı makamlara şikâyetlerini iletme imkânı olmasının yanında, doğrudan Divan-ı Hümayun'a da başvurabilmesi bir taraftan devlet anlayışının temelinde yer alan adalete dayalı meşruiyetin yeniden ve yeniden üretimini sağladığı gibi, diğer taraftan ise yol açtığı yoğun veri akışı ile devlet aygıtının taşrada nasıl çalıştığı hakkında merkezî yönetimin bir geri bildirim almasına hizmet ediyordu. Askeri-reaya, müslim-gayrımüslim, kadın erkek vb fark gözetmeksizin toplumun farklı kesimlerine tanınan "şikâyet hakkı"nda iletim şekli açısından da devletin sınırlayıcı olmaması mekanizmanın işleyişine önemli bir katkı sağlıyordu.[312]

18. yüzyılın ikinci yarısında Divan'a gelen şikâyetler en çok şikâyetçilerin bizzat gelmeleri ile oluşturulmuştur. Bu durum akıllara bazı soruları getirmektedir. Şikâyetçiler neden şikâyetlerini taşradan yazılı olarak iletmek yerine, vakit ve nakit açısından çok daha maliyetli olduğu düşünülen bu yolu tercih etmiştir. Öncelikle şikâyetlerin Divan'a bizzat iletilmesinin en caydırıcı sebeplerinden biri insanların yolda başlarına gelebilecek tehlikeler olmalıdır. Modern öncesi devletlerin en temel problemlerinden biri de yolların güvenliğini sağlamaktır. Osmanlı'da da yolların güvenliğinin sağlanması için bazı organizasyonlar bulunmaktadır. Bunların başında da derbend ve menzil teşkilatları

[309] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 32/184.
[310] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 14/75.
[311] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 18/98.
[312] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 49.

gelmektedir.[313] Ancak her ne kadar devlet güvenliği sağlamaya çaba göstermişse de aksaklıklar daima mevcuttu. İncelenen dönemde vuku bulan eşkıyalık şikâyetlerinin bir kısmının da işaret ettiği üzere, yolda olanlar aynı zamanda tehlikede olanlar da demekti. Örneğin, Sinop kadısına hitaben gönderilen, Ekim 1774 (H. Şaban 1188) tarihli bir hükme göre kaza sakinlerinden Tüccar Mustafa'nın malları yol sırasında eşkıyalarca gasp edilmişti.[314] Aynı tarihte Manisa ve civarındaki yol kesen eşkıyasının temizlenmesi için de Saruhan Mütesellimi Karaosmanzade el-Hac Ahmed'e hüküm gönderilmiştir.[315] Ayrıca yolda olanın güvenlik tehlikesinin yanında, geride kalanların güvenliğinin sağlanması da ayrı bir problem oluşturmaktaydı. Örneğin, Mayıs 1776 (H. Rebîülevvel 1190) tarihinde, Saruhan sancağı Demirci kazasından İstanbul'a gelen Mehmed adlı sipahi daha önce bazı işleri için İstanbul'a geldiği sırada mütegallibeden bazı eşkıyaların evini basıp mallarını gasp ettiklerini bildirmişti.[316] Taşradan İstanbul'a gitmenin potansiyel tehlikelerine ek olarak gerek yolculuk sırasında ve gerek İstanbul'da bulundukları sırada ikamet ve iaşelerini sağlamak için de maddi bir birikim gerekmekteydi. Bunların yanı sıra şikâyetçiler Divan'da işlemleri süresince de çeşitli harcamaları[317] yapmak zorunda kalıyorlardı. Divan'a şikâyetini iletmeyi başaran bir şikâyetçi, Divan tarafından verilen kararı da yanına alarak ikamet adresine dönmek ve kararın uygulamaya koyulması için elindeki karar metnini bölge kadısına vermek zorundaydı.[318] Kısaca bu şekilde özetlenebilecek bizzat başvuru yönteminin özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda neden en popüler şikâyet iletim metodu olduğunu cevaplamak sadece

[313] Yolların güvenliğinin sağlanması için Osmanlı'da bazı kurumlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Derbent ve Menzil teşkilatlarıdır. Önemli geçit noktalarında bulunan ve buraların güvenliğini sağlamakla yükümlü olan görevlilere de derbentçi denilmektedir. Derbent teşkilatı adı verile bu organizasyon, 15. Yüzyıl başlarından 19.yüzyıl sonlarına kadar varlığını korumuştur. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı,* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967); Yusuf Halaçoğlu, "Derbend" *DİA,* 9, (1994): 162-164; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*; Ümit Ekin, "XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.) Yollarda konaklama ve korunma imkanı sağlayan menzil teşkilatı için ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Menzil," *DİA,* 29, (2004): 159-161; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*. Cemal Çetin, "Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1700)," (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009).

[314] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 69/651.

[315] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 20/159.

[316] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 20/130. Savaşa giden askerlerin gerek yoldayken ve gerek onlar seferde iken geride kalan aileleri ve mallarının güvensizliği hakkında ileride bahsedileceği için bu konudaki diğer örnekler verilmemiştir.

[317] Divan'a başvuru her ne kadar ücretsiz olsa da lehine hüküm verilen iddiacıdan, Çavuşbaşı kisedarı, dava edilen miktarın %10'u kadarını alırdı. Bu oran yabancılar için %2'dir. Alınan meblağın bir kısmı doğrudan çavuşbaşına verilirken, gerisi mahkeme salonundaki diğer görevliler arasında dağıtılırdı. Bkz. Murat Uluskan, "Divan-ı Hümayun Çavuşları," (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004): 28.

[318] Taş, "Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler," 201.

şikâyet mekanizmasını değil, Osmanlı tebaasının durumunu da anlamaya vesile olacaktır. Ahmet Mumcu 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarını ele alan çalışmasında Divan'a yapılan başvurularda arzuhal gönderme yolunun daha fazla olduğunu tespit etmiş ve bunun nedenini bizzat başvurunun maliyetine dayandırmıştır.[319] Ancak 17. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıla değin yapılan çalışmalar en yaygın şikâyet iletim yönteminin bizzat başvuru olduğunu göstermektedir. Israrla Divan'a bu kadar kişinin gelmesinin en muhtemel nedeni şikâyet mekanizması içinde Divan'ın yerini dolduracak başka bir yapının olmayışıdır.[320] Elbette 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıla değin gözlemlenen bu farklılığın tek bir nedeni olamaz. Ancak temel olarak taşra yönetim düzeninde gözlenen değişimlerin kazalarda yargının işleyişi üzerindeki etkilerinden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim şikâyetlerde arzuhal yönteminin bizzat başvurunun önüne geçmesi Tanzimat reformlarından sonra olacaktır.[321] Özellikle imparatorluğun vilayetlerinde birkaç dereceli istinaf mahkemelerinin kurulması ve bunların şer'î mahkemelerden farklılaştırılması peşi sıra Mecelle ile şer'î hükümlerin kanunlaştırılması, Osmanlı taşra teşkilatının revizyonunu sağlamış ve daha bürokratik bir yapıya sokmuştur. Bu bürokratik reformlar ise reayanın şikâyetlerini iletmek için payitahta koşmalarına alternatif olmuştur.[322] Tüm bu tehlike ve zahmetlere rağmen insanların şikâyetlerini Divan'a taşımaktaki ısrarı farklı araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Şikâyet mekanizması hakkında ilk çalışmalardan birini yapan Hülya Taş, 17. yüzyılda Divan'a iletilen Ankara kazası kaynaklı şikâyetleri incelediği makalesinde bizzat başvurunun diğer metotlara oranını %61,36 olarak tespit etmiş ve bu durumu da 17. yüzyılda yaşanan asayiş problemlerinden dolayı devletin tebaasının Divan'a gelme hakkını her zaman açık tutuşu olarak yorumlamıştır.[323] Ayrıca Taş, Ankara ve İstanbul arasındaki mesafeyi o

[319] Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı,* 97; Bu konuda Başak Tuğ da aynı bulguya ulaşmıştır. Tuğ, *Namus Siyaseti,* 112.
[320] Çelik, "18. Yüzyılda Sivas Eyaleti," 28.
[321] 1839-1914 tarihleri arasında ortak arazi yönetimi üzerine olan çalışmasında Zeynep Akan Yetişir, 1840a kadar Divan'a bizzat başvuru yöntemi ile yapılan şikâyetlerin diğer başvuru yöntemlerine oranını %68 olarak saptamıştır. Ancak 1840 yılı itibariyle bizzat başvuru yönteminin ortadan kalktığını ve şikâyetlerin sistematik biçimde arzuhal ile iletildiğini söylemektedir. Araştırmacı bu değişimin Mahalli Meclislerin ortaya çıkışı ile sağlandığını iddia etmiştir. Zeynep Akan Yetişir, "Ortak Arazilerin Yönetiminde Osmanlı Tarzı (1839-1914)," (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022): 222-234. Bunun yanısıra 19. yüzyılda sadaret makamından nezaretlere ve dairelere yazılan tezkirelerin bir suretlerinin kaydedildiği *"Ayniyât Defterleri"* incelendiğinde de taşradan gelen talep ve şikâyetlerin tümünün arzuhal ile iletilidiği görülmektedir. Bkz. Hakan Torun, "961 Numaralı Karesi Ayniyat Defteri," (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2002).
[322] Bassat, Zachs, "From Şikâyet to Political Discourse and 'Public Opinion'," 8.
[323] Taş, "Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler," 192.

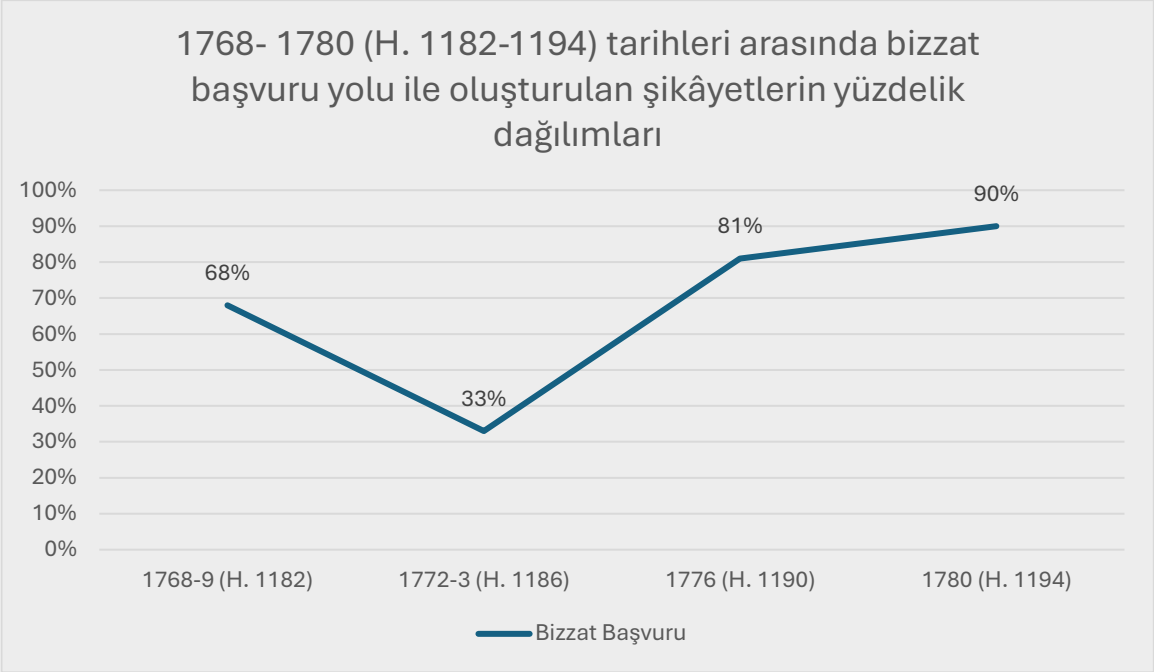
günkü yol ve ulaşım şartlarında 92 saat olarak hesaplamıştır. Bu sürenin uyku ve mola ihtiyaçları ile daha da uzun olacağı aşikârdır. Ayrıca iki şehir arasında 11 menzil bulunmaktadır. Ortalama bir günlük yürüme mesafesine göre inşa edilen menziller, bu iki şehir arasındaki yolculuğun minimum 11-12 gün süreceğini göstermektedir. Ancak Taş, Divan'dan alınan kararlardan sadece şehrin muhafazası için, ya da kadı, serdar vs. ataması gibi önemli evrakların 11-12 günlük bu süre zarfında taşraya iletilirken, zaviyeye müdahale, alacak gibi sıradan konudaki şikâyetlerin Ankara'ya ulaşmasının 30-40 günü bulduğunu söylemektedir.[324] Dolayısıyla şikâyetçilerin bizzat başvuru yolunu tercih etmelerinde, problemlerini bir an önce çözüme kavuşturma isteğinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak arzuhal göndermek yerine bizzat başvurunun daha çok tercih edilmesinin nedenlerinden biri de arzuhallerin yarım sayfayı geçmeyecek şekilde belli bir hukuk dili ile yazılması zorunluluğu olabilir.[325] Problemlerini resmi bir dil ile sınırlı kelime kullanımı ile aktarmanın yarattığı zorluğun, insanların şikâyetlerini sözlü biçimde iletmeye yönlendirmiş olması da muhtemeldir.

Murat Tuğluca'nın 1683-1699 yılları arasını kapsayan çalışmasında şikâyetlerde bizzat başvuru yönteminin, diğer başvuru yöntemlerine oranı %73 olarak tespit edilmiştir.[326] Lale Devri'nde Anadolu'nun çeşitli sancaklarından Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetleri ele alan tez çalışmasında Bedreddin Şimşek, bizzat başvuru oranını, %60 olarak tespit etmiştir.[327] 1742 yılına ait Karaman ahkâm defterinde ise bu oran %66'dır.[328] 1742-1774 yılları arasında Sivas ahkâm defterleri incelenerek yapılan tez çalışmasında Buket Çelik, tüm şikâyetlerin %69,5'inin şikâyetçilerin bizzat Divan'a gitmeleri ile yapıldığını söylemektedir.[329] Ziya Aşçıoğlu ise Osmanlı şikâyet mekanizması üzerine yaptığı çalışmada Şam eyaleti ahkâm defterine kaydedilen 1787-1788 yılları arasındaki şikâyetlerin %88'inin bizzat başvuru yolu ile yapıldığını söylemektedir.[330] Ancak aynı

[324] Taş, "Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler," 201-203.
[325] Tuğ, *Namus Siyaseti,* 137.
[326] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi,* 50.
[327] Şimşek, "Lale Devri'nde Anadolu Halkı," 132.
[328] Cevger, "Karaman Ahkâm Defteri'nin Transkripsyon ve Değerlendirmesi"; Bahar Kaymaz, "1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nin Transkripsyonu (s. 60-121)," (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, 2019.)
[329] Çelik, "18. Yüzyılda Sivas Eyaleti," 48.
[330] Aşçıoğlu, "Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 46.

çalışmada Rusçuk'tan Divan'a gelen şikâyetlerin % 57 oranında bizzat başvuru ile yapıldığı tespit edilmiştir.[331]

1768-1780 yıllarını ele alan bu çalışmada ise incelenen defterlerde bulunan 5862 şikâyetin 4444 tanesinin bizzat başvuru yolu ile oluşturulduğu anlaşılmıştır. Yani bu tarihler arasındaki şikâyetlerin %75,8'i, şikâyetçilerin Divan-ı Hümayun'a bizzat gelmeleri ile oluşturulmuştur. Bu durumun yıllar içindeki değişimi ise şu şekildedir. İlk incelenen döneme (H. 1182- M. 1768) ait şikâyetlerin %68'i bizzat başvuru yolu ile oluşturulurken, ikinci dönemde (H. 1186 – M. 1172) bu oran %33'e gerilemiştir. Üçüncü dönem (H. 1190 – M. 1776) defterlerinde bizzat başvuru oranı %80 iken, dördüncü dönemde ise %90 olarak tespit edilmiştir.

Grafik 1. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Bizzat Başvuru Yolu ile Oluşturulan Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları

(Bu çalışmada 1768-1780 yılları arasındaki şikâyetleri içeren ahkâm defterleri kullanılmıştır. Ancak, giriş bölümünde daha detaylı açıklandığı üzere, her dört yıldan

[331] Aşçıoğlu, "Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 109.

birine ait defterler okunmuştur. Bu tarihler belirlenirken ise hicri takvime göre hareket edilmiştir. İki takvim arasındaki uyumsuzluk nedeniyle bu yol tercih edilmiştir.)

İncelenen yıl aralığında Divan'a bizzat başvuru metodunun tercihinde genel olarak bir yükseliş görülmektedir. Ancak daha önce bahsedildiği üzere Osmanlı Rus Harbi (1768-1774) esnasında ahkâm defterleri bulunmadığından dolayı bu tarih aralığına ait şikâyetler atik şikâyet defterlerinden takip edilmiştir. Defter farklılıklarının etkisi olsa da yine de bu keskin düşüşü savaş zamanından bağımsız olarak düşünmek doğru olmayacaktır. Aynı defter grubu ile 1788-1810 yılları arasını kapsayan başka bir çalışmada bizzat başvuru oranı %59 olarak tespit edilmiştir.[332] Bu durumun savaş yıllarında şikâyetlerin iletim şeklinde güvenlik nedeniyle bir aksamadan kaynaklandığı düşünülebilir. Yukarıdaki grafikteki değişimi açıklayacak kadar olmasa da savaşın dönemi olan 1772 (H.1186) yılında asayiş ve gasp olaylarında, 1768 (H. 1186) yılına göre %6'lık bir artış görülmektedir.[333]

Bizzat başvuru metodunun en çok tercih edilen şikâyet iletim yöntemi olmasının nedenlerine örnekler üzerinden bakmak konunun daha anlaşılır olmasını sağlayabilir. İnsanları maddi manevi pek çok zahmete girerek İstanbul'a getiren nedenlerden biri taşrada ayan ve mütegallibe gibi arkasında devlet gücü olduğu halde türlü zorbalıklar yapan ara sınıfın faaliyetleri olmalıdır. Örneğin, Ağustos 1768 (H. Rebîülevvel 1182) yılında Kastamonu'dan İstanbul'a bizzat gelen Ahmed, aynı köyden iki kişinin kendisinden aldıkları 40 guruşu henüz ödemedikleri ve kendisine karşı türlü zorbalıkları yapmaktan çekinmediklerini bildirmiştir.[334] İlerleyen bölümlerde daha çok üzerinde durulacak olan bu tarz şikâyetlerde maddî kayıpların şikâyet edilen konu başlıklarından yalnız biri olduğu da belirtilmelidir. Nitekim Ahmed'in Kastamonu'dan İstanbul'a yol

[332] Demir, "Atik Şikâyet Defterlerine Göre," 62.
[333] 1768 yılına ait hükümlerde eşkıyalık ve asayiş problemlerinin oranı %17 iken Osmanlı Rus Savaşının yaşandığı 1772 (H. 1180) tarihinde bu oran %19'a yükselmiştir.Yine 1772 yılı içinde bu veriyle pararlel olarak gasp vakalarında da büyük bir artış olduğu tespit edilmiştir. Şikâyet konusu "alacak" olduğu için eşkıyalık kategorisine dahil edilmeyen bu grup asayiş problemlerinin bir uzantısı olarak görülebillir. Savaş yıllarında gasp ile asayiş problemlerini konu alan şikâyetlerin toplamı bu yıl gelen şikâyetlerin %24'üne tekabül etmektedir.
[334] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 22/124.

masrafı 40 guruşun bir hayli üstündedir.[335] Kastamonulu Ahmed aslında kendisine yapılan zorbalığı şikâyet etmiş ve borçluların *mütegallibeden* olduklarını belirtmiştir. Bu şekilde elinden alınan 40 guruşunu geri almasının bir manası kalmasa da hakkını aradığını göstererek karşı tarafın olası yeni eylemlerinin önüne geçmek için tedbir aldığı düşünülebilir. Burada Ahmed'i İstanbul'a giderek davasını takip etmeye yönelten, muhtemelen kadıların dahi kendi yargı çevrelerinde yargılamaktan çekindiği[336] *mütegallibeler*in hakkından ancak Divan-ı Hümayun'da gelinebileceği düşüncesi olmalıdır.

Osmanlı şikâyet mekanizmasında aşağıdan yukarıya (kadı mahkemesinden Divan'a) tüm şikâyet mercilerinin açık tutulması ve bir silsile takip etmenin zorunluluğunun olmaması da Divan-ı Hümayun'a yoğun başvuru yapılmasının nedenlerinden olabilir. Nihai ve itiraz kabul etmeyen hükmün buradan verilmesi insanların şikâyetlerini sunarken, biraz fazla masrafı göze alarak "en adil" ve "en üst" makama yönelmelerini sağlamış olmalıdır. Ayrıca olayın yaşandığı yer ile şikâyetçinin ikametinin farklı olduğu durumlar az da olsa mevcuttur. Bu durumda şikâyetini olayın yaşandığı kazanın sorumlu kadısına iletmesi gereken şikâyetçi, bunun yerine daha adil yargılanacağına inandığı Divan'a başvurmuş olmalıdır. Örneğin, Kangırı sancağı, Milan nahiyesinden Divan'a gelen Mustafa, *kendü hâlinde olduğunu ve kimesneye vaz' u te'addisi* bulunmadığını bildirdikten sonra, Kastamonu'ya bağlı Karacaviran köyü sakinlerinden Ak Hacı oğlu Ömer Ağa'nın mütegallibeden olduğunu söylemiştir. Ayrıca Ömer Ağa'nın kendisi Tosya'ya giderken yoluna çıkıp 150 guruşunu zorla aldığını ve *tecrîm edip ziyâde gadr u te'addi* eylediğini bildirmiştir. Mustafa parasının kendisine iadesini talep etmiştir.[337]

[335] Bu konuda fikir edinmemizi sağlayan kayıtlar genellikle şikâyetlerin aracılarla Divan'a iletildiği örneklerdir. Örneğin, 1742 yılı Eylül ayında Kayseri Kazasının Talas köyü sakinlerinden Parsam adlı zımmi Divan'a gelerek bir şikâyette bulunmuştur. Köy sakinleri Parsam'ı, şikâyetlerini iletmek için 1000 guruş karşılığında İstanbul'a göndermiş, fakat döndüğü zaman ücretini ödememişlerdir. Bunun üzerine Parsam tekrar İstanbul'a gelerek şikâyette bulunmuştur. Cevger, "Karaman Ahkam Defteri'nin Transkripsyon ve Değerlendirmesi," 161-162. Aralık 1776 (H. Zilkade 1190) tarihli bir başka örnekte ise Saruhan sancağına bağlı Demirci Kazasından Hafız Hüseyin, daha önce aynı kazadan Seyyid Osman tarafından kendisinin işlerini görmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Hüseyin bu işler için kendi malından 238 guruş harcama yaptığı halde bunu Seyyid Osman'dan tahsil edemediği gerekçesiyle Divan'a gelmiştir. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 153/1145.

[336] Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması,* 123.

[337] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 40/239.

Bazı durumlarda da Divan'a gelen bir şikâyetçinin birden çok konuda ayrı ayrı şikâyette bulunduğu görülmüştür. Örneğin, Aydın sancağı, Birgi kazasından Divan'a gelen Ali ve Veli isimli kişiler ilk şikâyetlerinde köylerinde yaşayan Ahmed'in kendi halinde olmayıp, zorla iki yüz akçeyi geçen miktardaki emvâl ve eşyalarını gasp ettiğini ifade etmişlerdir.[338] Ali ve Veli arka arkaya kaydedilen diğer şikâyetlerinde ise köylerinde yaşayan tımarlı sipahi Mustafa'nın görev ve yetkilerini kötüye kullandığını bildirmişlerdir.[339] Benzer bir örnek de Kasım 1768'de (H. Receb 1182) Divan'a Hamid sancağı, Yalvaç-ı Karaağaç kazasından gelen Mustafa'nın şikâyetidir.[340] İlk şikâyetinde görevini kötüye kullanan bir beyden şikâyet ederken, ikinci şikâyetinde köylerinde yaşayan Süleyman'ın "*kendü hâlinde olmayub",* 300 guruşluk emvâl ve eşyâsını zorla aldığını bildirmiştir.[341]Bu örneklerden hareketle, özellikle taşrada güç sahibi kişilerden şikâyetçi reayanın "hazır gitmişken" düşüncesiyle, belki de yerelde çözülmesi zor olmayan problemlerini de hızlı, kesin ve adil bir çözüme kavuşmak umuduyla Divan'a ilettikleri düşünülebilir.

2.3.2. Arzuhal Gönderme

Şikâyetlerin Divan'a iletim yollarından biri de arzuhal gönderilmesidir. Divan'a arzuhal iki türlü iletilmektedir. Şikâyetçi taşradan şikâyetini yazıp ya da yazdırıp bir aracı ile İstanbul'a gönderebildiği gibi, İstanbul'a gelen şikâyetçiler de şikâyetini burada bir arzuhalciye yazdırarak da Divan'a sunabilmektedir. İncelenen defterlerde aynı kazadan peş peşe kaydedilen hükümlere bakıldığında, bazı şikâyetlerin aynı kazadan geldiği ve bunlardan birinin bizzat başvuru yoluyla yapılırken, diğerinin arzuhal ile iletildiği görülmüştür. Örneğin, Kütahya kazasından, Ağustos 1768 (H. Rebîülâhir 1182) tarihinde gelen ve 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defterinin 25. varağında 135 ve 136 numaralarıyla kaydedilmiş iki hüküm bulunmaktadır. 135 numaralı hükmün şikâyetçisi Hacı Mehmed bizzat gelerek eşkıyalık konulu bir şikâyette bulunurken[342], 136 numaralı hükmün şikâyetçisi Seyyid İbrahim, suistimal konulu şikâyetini arzuhal ile iletmiştir.[343] Aynı

[338] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 55/303.
[339] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 55/304.
[340] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 90/558.
[341] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 91/559.
[342] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 25/135.
[343] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 25/136.

defterde 690 ve 691 numaralı hükümlerde de benzer bir yöntem göze çarpmaktadır. 690 numaralı şikâyet, Divan'a gelerek mütevellisi olduğu vakfa yapılan müdahaleden yakınan İbrahim'e aitken,[344] ikincisi maruz kaldıkları suistimali bildiren Ayşe ve Halime adlı iki kadının arzuhalidir.[345] Defterlerde bu gibi pek çok örnek bulunmaktadır. Kütahya kazasından gelen farklı içerikli ve farklı yöntemlerle iletilen bu şikâyetlere bakıldığında, bir bölgeden Divan'a gelen birisine, belki yol masraflarına da ortak olunarak, başkaları tarafından arzuhallerin verildiği düşünülmektedir.[346]

İncelenen dönemde Osmanlı topraklarında okuma yazma oranının epey düşük olduğu tahmin edilmektedir.[347] Bu şartlar altında yazılı halde iletilen şikâyetlerin, sözlü olarak ifade edilenlere göre az olması şaşırtıcı değildir. Ayrıca şikâyetlerin belirli bir biçimde yazılma zorunluğu ise okuma yazma bilenlerin dahi şikâyetleri kaleme almada yetersiz kalmalarına neden olmaktadır. Bu durum da günümüzde sayıları azalsa da tüm adliyelerin civarında varlıklarını sürdüren bir meslek grubunu ortaya çıkarmıştır. 15. yüzyıldan beri varlığı bilinen arzuhalcilerin[348], şikâyetleri belirli bir formata göre kaleme aldıkları gibi şikâyetçilere pek çok noktada yol gösterdikleri de düşünülmektedir. Hüküm çıkana kadar, hangi görevlilerle muhatap olunması gerektiğinden, onlara nasıl davranılacağına kadar pek çok noktada rehberlik eden bu meslek grubu aynı zamanda muhtemelen rüşvet, bahşiş ve diğer gayrimeşru yollar noktasında da şikâyetçilere yardımcı oluyorlardı.[349] Evliya Çelebi 17. yüzyıl İstanbul'unda *esnâf-ı yazıcıyân* adı altında 400 dükkân ve 500 yazıcının varlığından bahsetmektedir.[350] Günümüzde dahi varlığını sürdüren arzuhalciler, 18. yüzyılda *arz-ı hâlci başı* adında bir yetkiliye bağlanmış, arzuhalci olmak için bir tür mesleki yetkinlik sınavına tabi tutulmuşlardı.[351] Divan-ı Hümayun'dan çıkan bir

[344] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 113/691.
[345] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 113/692.
[346] Bazen şikâyetçiler bizzat gelmek yerine bu işi bir aracıya havale etmektedir. Örneğin, 1678-1679 tarihinde Ankara'dan Divan-ı Hümayun'a arzuhal götüren üç kişiye köy halkı 300 guruş vermiştir. Bkz. Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak*, 39.
[347] İncelenen dönem için net bir okur-yazar oranından bahsetmek mümkün değildir. Ancak, Abdullah Saydam 1800'lerin başında %1 olduğu tahmin edilen okur yazarlık ortalamasının, yüzyılın sonunda %5-10 seviyesine ulaştığını tespit etmiştir. Bkz. Abdullah Saydam, "Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumu," *Genel Türk Tarihi,* 7, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 553.
[348] Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı*, 99.
[349] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 67.
[350] Tunca Özgişi, "Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı," *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 8, (2015): 56.
[351] Aşçıoğlu, "Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 41.

hükümde arzuhalcilerin hangi özellikleri taşımaları gerektiğine yer verilmiştir. Buna göre arzuhalciler, doğru ve güzel yazan, namuslu, *şer'-i şerîfe ve kanûn-ı münîfe ve ka'îde-i mirîyeye vâkıf* olmalı ve çavuşbaşı tarafından tezkire verilerek istihdam olunmalıydılar. 1764 yılında arzuhalcilerin kanunun aksine izinsiz dükkân açtıkları görülmüştür. Bunu yapan arzuhalcilere müsamaha gösterilmemesi hakkında emirler çıkarılmıştır.[352] Bu dönemde şikâyetlerin artışı, arzuhalcilere talebi de artırmış olmalıdır. Bu noktada arzuhalcilerin sadece İstanbul'da bulunmadığı da belirtilmelidir. Taşrada yaşayan şikâyetçilerin de ulak aracılığı ile arzuhallerini Divan'a ilettikleri bilinmektedir. Bu durum taşrada arzuhalcilerin varlığını gösterse de taşradaki arzuhalciler hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak arzuhaller incelendiğinde taşrada yazılanlar ile İstanbul'dakiler arasında belirgin farkların olmayışı, taşra arzuhalcilerinin mesleki bilgilerinin eksik olmadığını göstermektedir.[353]

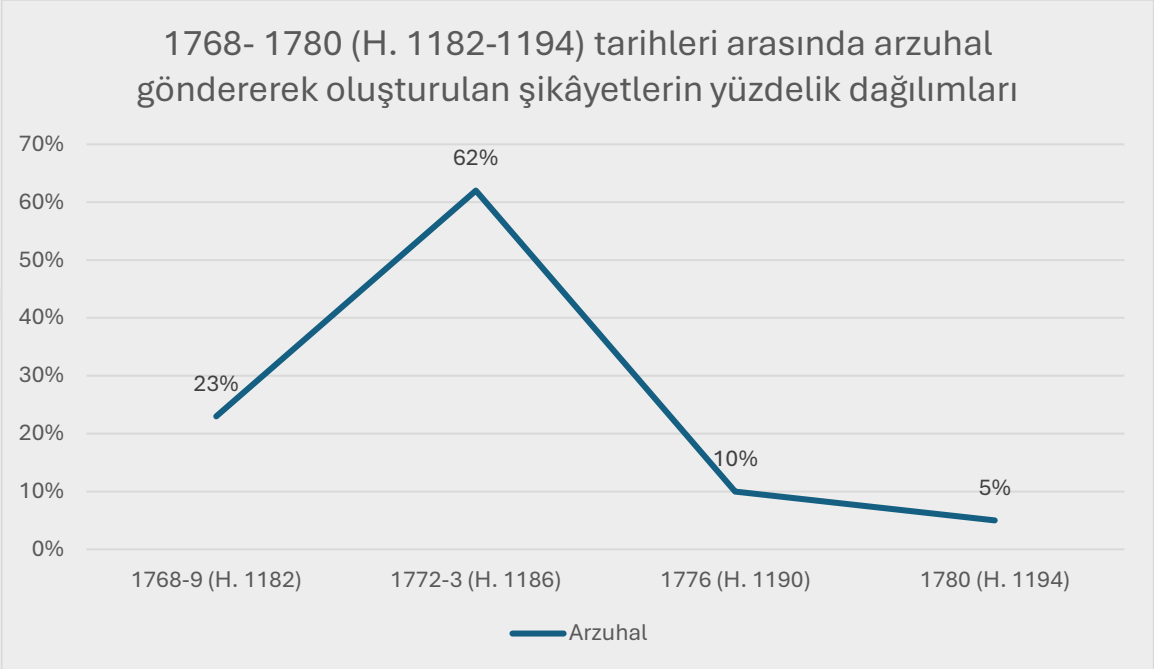
Resim 1. Martinus Rørbye, Kılıç Ali Paşa Camii Avlusunda Arzuhalci 1837 [354]

[352] Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul,* haz. Sami Önal, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 49-50; Demir, "Atik Şikâyet Defterlerine Göre," 63. Tanzimat sonrası arzuhalciler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Gülden Sarıyıldız, *Sokak Yazıcıları: Osmanlı'da Arzuhaller ve Arzuhalciler,* (İstanbul: Derlem Yayınları, 2010).

[353] Tuğ, *Namus Siyaseti,* 135-136. Bursa'da yazıcı istihdamı hakkında 1757 tarihli bir sicil kaydı için bkz. BOA, BŞS (Bursa Şer'iye Sicili), 193, 8b.

[354] Elif Baran, Elvan Topallı, "Oryantalist Resmin Öncülerinden Martınus Rørbye'nin Tablosu: "Tophane Kılıç Ali Paşa Camii Önünde Evlilik Sözleşmesini Yazan Türk Arzuhalci," *Sanat Tarihi Dergisi,* 28, (2019): 308.

Bu çalışmanın kapsadığı yıl aralığında ise Divan'a, Anadolu eyaletinden gelen 5962 şikâyetin, 1001 tanesinin arzuhal ile iletildiği tespit edilmiştir. Buna göre ise şikâyetlerin %17'si arzuhaller ile oluşturulmuştur.[355] İncelenen dört periyotta arzuhal gönderme oranlarındaki değişim Grafik 2'den izlenebilir.

Grafik 2. H. 1182-1194 / 1768- 1780 Tarihleri Arasında Arzuhal Göndererek Oluşturulan Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları.

Görüldüğü üzere arzuhal ile şikâyet iletiminde yıllar içerisinde gözle görülür bir azalma mevcuttur. Dörder yıllık periyotlardaki farklılıklara bakıldığında, ilk periyoda (H. 1182-M. 1768) ait şikâyetlerin %23'ü arzuhal ile iletilirken, ikinci periyodda (H. 1186 – M. 1172) bu oran %62'ye yükselmiştir. Üçüncü periyoda (H. 1190 – M. 1776) ait ahkâm defterlerinde arzuhallerin oranı %10 iken, dördüncü periyodda bu oran %5 olarak tespit

[355] Arzuhal gönderme yolu ile Divan-ı Hümayun'a yapılan başvurular bizzat başvuru yönteminden sonra ikinci sıradadır. İncelediği defterlere göre Tuğluca, toplam başvurular içinde arzuhal ile yapılan başvuruların oranının %18 olduğunu tespit etmiştir. Bkz. Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 50. Lale Devri'nde Anadolu'nun çeşitli sancaklarından Divan'a giden arzuhallerin oranı %28 olarak tespit edilmiştir. Bkz. Şimşek, "Lale Devri'nde Anadolu Halkı," 132. Buket Çelik'in çalışmasına göre Sivas Eyaleti'nden Divan'a gelen şikâyetlerin de %21'i arzuhal aracılığıyla iletilmiştir. Bkz. Çelik, "18. Yüzyılda Sivas Eyaleti," 48. 18. yüzyıl sonlarındaki atik şikâyet defterlerinde ise bu oran %17'dir. Bkz. Demir, "Atik Şikâyet Defterlerine Göre," 62. Aşçıoğlu ise Rusçuk'tan Divan'a giden şikâyetlerin %31'inin arzuhal ile iletildiğini söylemektedir. Bkz. Aşçıoğlu, "Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 109.

edilmiştir. Arzuhal ile şikâyet iletiminde daha önce bahsedilen nedenlerden dolayı savaş sırasında bir artış söz konusu iken, diğer dönemlerde istikrarlı bir azalma meydana gelmiştir.

2.3.2.1. İstanbul'da Şikâyetçi Hareketliliği

Bizzat başvuranlar ve arzuhallerini kendileri getiren şikâyetçiler için merak edilen bir husus da şikâyetçilerin Divan'a çıkana kadarki süreçtir. Taşradan Divan'a gelen bir şikâyetçinin ilk resmi muhatabı *Çavuşbaşı* ve *kapıcılar kethüdası* olmaktadır. Bu görevliler şikâyetçinin şikâyetini dinler ve onları sadrazam gelene kadar önünde bekleyecekleri yere götürürlerdi. Divan erkânı oturduktan sonra iki tezkireci ve çavuşbaşı tarafından, mühürleri açılan defterler getirilerek davalar görülmeye başlardı. [356] Davalar tezkireci tarafından veziriazamın huzurunda sesli okunurdu.[357] Bu sırada şikâyetçiler seslerini çıkarmadan kararın verilmesini beklerlerdi. Şikâyet sahibi karar her ne olursa olsun itaat etmek zorundaydı. Bu aşamadan sonra çıkan karar şikâyetçinin eline ferman, ilam, hüccet ya da hükm-i hümayun şeklinde verilir, problemin bu karar çerçevesinde taşrada çözülmesi beklenirdi. [358] Bu teknik kısım dışında Anadolu'nun farklı farklı yerlerinden İstanbul'a gelen şikâyetçilerin İstanbul'a geldiklerinde Divan'a çıkmak için ne kadar beklediklerini, bu sürede nelerle karşılaştıklarını tamamen bilmek mümkün değildir. Lakin *Kitabu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l- Mü'minin*'de geçen şu pasaj bu konuda fikir vermektedir:

---

[356] Uluskan, "Divan-ı Hümayun Çavuşları," 62; Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması,* 126.

[357] 17. yüzyıla kadar davaların okunma işini Reisü'l-küttâblar yapmıştır. Ancak Reisü'l-küttâbların işlerinin yoğunlaşması nedeniyle bu vazife tezkirecilere devredilmiştir. Bkz. Recep Ahıshalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık,* (İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2023): 236.

[358] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 69-70. Divanda verilen kararların kaza mahkemelerinde şer'iye sicillerine kaydedildiğine dair, Temmuz 1776 (Evâhir-i Cemaziyelevvel 1190) tarihinde Kastamonu kazası ahalisinin kadı mektubu aracılığı ile gelen şikayeti örnek gösterilebilir. Kastamonu kadısı, mütesellimi ve bu hususa mübaşir tayin olunan Hassa Hasekilerinden el-Hac İbrahim'e hitaben gönderilen bu hükümde kaza ahalisi Kastamonu Mütesellimi Mehmed Bey'in kendi namına fazladan vergi topladığını bildirmişlerdir. Bkz. BOA, . BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 71/510. Aynı hüküm yine aynı yıla ait Kastamonu şer'iye sicilinin 31. sayfasına kaydedilmiştir. Divandan çıkan hükmün bir aydan daha az süre içinde (Ağustos 1776 (H. Evasıt-ı Cemaziyelahir 1190)) Kastamonu'ya ulaştığı görülmektedir. Bkz. Fahri Maden, "18. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu (Şeriye Sicillerine Göre)," (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2004): 222-223.

"…Türk vardur ki iskeleden Divan-ı Ali'ye gelince kırk kişiye sormayınca Divan'ı bulamaz. Bu kande kaldı kim Divan yazıcılarının evini bula. Bunların hali budur ki evvela Divan-ı Aliye ki varurlar, hükm-i şerif emr olunur, şâd olurlar. Sonra sora sora reisü'l-küttab hazretlerinin evini bulurlar. Dahi adet-ı kadimdür ki ol hükm isteyen Türkün eline barmak kadar kağıd virilür ve derler ki var imdi sen bu kağıdı filan mahallede fülan yazıcıya vir, ol senün hükmün yazıvirir derler… vakit olur ki Divansız günlerde iki gün gezer bulamaz… başına dürlü dürlü haller gelür tâ Cuma'ertesi girü Divan'a gelür, ol emr etdükleri kâtibi bulur, kâtib dahi neylesün ol dar yerde Türk ile oturub hükmün yazmağa kâbil değil. Gelende o da 'muradınız üzere ne yazıvireyin?' dir, … iki üç günde hükmin ala. Bâkisi hükmü alıncaya değin çok bela çeker. Geze geze hükmü virecek akçesin dahi ekl eyler, sonra hükmünü dahi bulsa akçesiz alamaz, ah vah ile çıkar gider, mazlumlardır. Hem ötede zulme uğramışdır, hem de burada gelüb işleri bitmeyüb arkasındaki kepenek ve gayri esbabcuğun satar…"[359]

Taşradan Divan'a şikâyete gelen herkesin işleri bu kadar ters gitmemiş olsa da hiç bilmeyenler için şikâyet aynı zamanda zorlu bir bürokratik süreçtir. Yol masrafları, seyahat esnasında yaşanacak güvenlik problemlerinin yanı sıra İstanbul'da şikâyet iletilene kadar yapılacak ikamet ve beslenme masrafları da düşünüldüğünde şikâyetlerin sadece mağdurlar için en önemli konularda olduğu düşünülebilir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere, şikâyetlerin büyük kısmı bizzat başvuru yöntemi ile gerçekleştiği gibi çok çeşitli konularda şikâyetler Divan'a iletilmiştir.

18. yüzyılda taşradan İstanbul'a gelen şikâyetçiler merkezî devleti birtakım düzenlemeler yapmaya mecbur etmişti. Özellikle her dönem kalabalık olan ve mütemadiyen göç alan İstanbul'un nüfusu Osmanlı tarihinin her döneminde kontrol altına alınmaya

[359] Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Metinler III: Kitabu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minin,* (Ankara: DTCF Basımevi, 1981), 83-84; Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi,* 51-52.

çalışılmıştır.[360] Özellikle Rus ve İran savaşları, ayan ve mütegallibe baskıları, vekâleten yönetim sürecinin getirdiği aracıların da etkisiyle artan vergi baskısı gibi pek çok sebep 18. yüzyılda İstanbul'a göçü arttırmıştı. Dolayısıyla, İstanbul'a göçün engellenmesi konusunda bu döneme ait pek çok ferman bulunmaktadır.[361] Bu minvalde İstanbul'da yaşanan şikâyetçi akını da engellenmek istenen bir sorun olmuştur. Örneğin, 1740 senesinde gönderilen bir "*adâlet-nâme-i hümâyûn*"da valiler, hâkimler, zabitler ve ayanlar İstanbul'a göç hakkında uyarılmıştır. Ayrıca İstanbul'a şikâyet için gelenlerin arz ve mazharlar ile gelseler dahi toplu halde gelmeyip, aralarından bir iki temsilci göndermeleri emredilmiştir.[362] Ancak 18. yüzyılda bu konuda birbirini tekrar eden çok sayıda ferman bulunması merkezî hükümetin bu konuda yeteri kadar başarılı olamadığını göstermektedir.[363]

2.3.3. Kadı Mektubu

Taşrada görevli kadılar öncelikle bağlı oldukları mezhebin fıkıh kitaplarına, daha sonra ise fetvalara bakarak kadar vermekteydiler.[364] Bunların yanında özellikle örfî meselelerde kadıların en önemli kaynakları kanunnameler olmuştur.[365] Ancak doğal olarak ne fıkıh kitapları ne de kanunnameler tüm konulara cevap verecek yetkinlikte değildir. Bu nedenle

---

[360] Fetihten sonra sürgün ve teşvik yöntemleriyle İstanbul nüfusu arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak 16. yüzyılın ortalarından itibaren, İstanbul nüfusu artık herhangi bir müdahaleye gerek kalmayacak seviyeye ulaşmış ve "kendiliğinden" artış sürecine girmiştir. Öyle ki bu tarihten itibaren İstanbul'a göç önü alınması gereken bir problem haline gelmiştir. Bkz. Yunus Koç, "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD),* 8, 16, (2010): 175.

[361] 18. yüzyılda İstanbul'a göç konusu araştırmacılar tarafından şehre geçici gelenlerle temelli göç edenler (ev göçü) şeklinde iki ayrı başlık olarak ele alınmıştır. Bu durum merkezî yönetimin her iki nüfus hareketliliğine karşı önlemler almasından kaynaklanmaktadır. Çünkü şehirde işini halledip dönmek niyetinde olanlar da kalıcı olarak göç edenler de bir tehdit unsuru olarak görülüyorlardı. Bunun arkasında ise şehir nüfusunun gıda ihtiyacının karşılanmasının zorluğu, muhtemel ayaklanmaların yıkıcı sonuçları ile bir kere başladı mı yıllar süren veba salgınları gibi farklı etkenler vardı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfusu Meselesine Dair Bazı Vesikalar," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* IX, 13, (1958): 1-30; Suraiyya Faroqhi, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl Büyük İstanbul'una Göç," *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* içinde, ed. Tülay Artan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998): 33-48.

[362] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 459-460.

[363] 18. yüzyılda çıkan bu konudaki diğer adaletname örnekleri için bkz. Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 450-460.

[364] Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 70. Bunların yanı sıra Kur'an, Sünnet, İcma', İçtihad, Kıyas Osmanlı kadısının özellikle şer'i davalarda en çok faydalandığı kaynaklar olmuştur. Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl),* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 38-44.

[365] Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme" *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 10, (2014): 80.

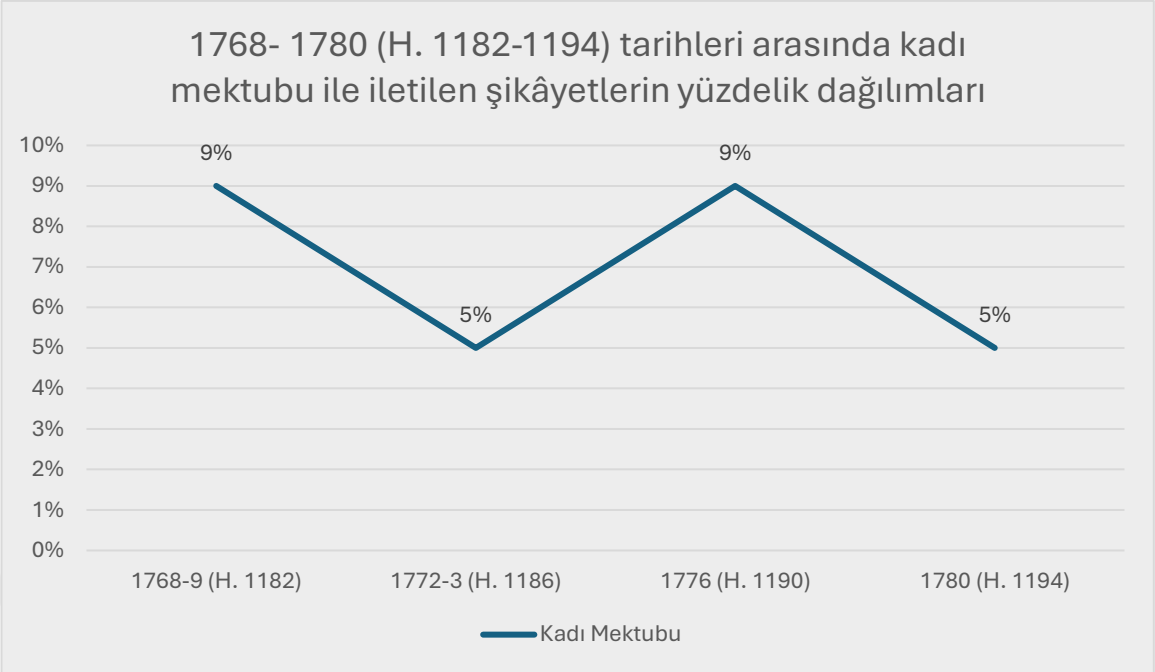
kadılar karar vermekte zorlandıkları durumları en üst mahkeme olan Divan-ı Hümayun'a danışma hakkına her zaman sahip olmuşlardır. Özellikle tımar ya da vakıf arazileri, yöneticilerin yetki alanlarının tespiti gibi konularda karar verebilmek için devletin merkezinde bulunan verilere ihtiyaç duyan kadıların bu tarz şikâyetleri mektup yazarak Divan'a ilettikleri bilinmektedir. Ancak incelenen defterlerde bazen basit bir alacak ya da miras şikâyetinin de kadı tarafından Divan'a yazıldığı göze çarpmaktadır. Bu ilginç durum yine çoğu zaman 18. yüzyıl taşra idaresinde baskın aktörler ile ilgilidir.[366] Çünkü kadı mektubu ile iletilen şikâyetler genelde ehl-i örf suistimalleri, eşkıyalık, yetki alanı problemleri ve mütegallibelik gibi konuları içermektedir. Ancak kadı mektubu ile iletilen şikâyetlerde dikkat çekilmesi gereken bir husus da bu şikâyetlerin aslında kadının onayını taşıyor olmasıdır. Kadı mektubu vasıtasıyla iletilen şikâyetlerde, şikâyetçi haklı görülmüş olacak ki kadı bu davanın Divan'a taşınmasına aracı olmuştur.[367]

Kadı mektubu yine de tüm şikâyetler içinde en az karşılaşılan başvuru yöntemi olmuştur. 1768-1780 yılları arasında ise 399 şikâyet kadı mektubu ile Divan'a ulaşmıştır.[368] Şikâyetlerin %6,8'ini oluşturan yöntemin yıllar içinde dağılımı şu şekildedir: İlk incelenen dönemdeki (H. 1182- M. 1768) şikâyetlerin % 9'u kadı mektubu ile iletilirken, ikinci dönemde (H. 1186 – M. 1172) bu oran % 5'e düşmüştür. Üçüncü dönem (H. 1190 – M. 1776) defterlerinde kadı mektubu ile gelen şikâyetlerin oranı yine % 9 iken, dördüncü dönemde ise % 5 olarak tespit edilmiştir. Mahkemede çözülemeyip, Divan'a taşınan problemlerde incelenen yıl aralığında çok fazla değişim görülmemiştir.

[366] Örneğin, Kastamonu kadısı Mevlana Mehmed Hamid'in Eylül 1768 (H. Evail-i Cemâziyelevvel 1182) tarihinde gönderdiği bir mektupta, Kastamonu'da bulunan Müteveffa İbrahim Bey Vakfı'nın hizmetlilerinden Mustafa Halife'nin şikâyetini Divan'a iletmiştir. Buna göre Mustafa Halife'ye hizmeti karşılığı olan ücreti, vakıf mütevellisi Şabanoğlu Mustafa vermediği gibi *türlü teaddiden* de geri durmamıştır. Bu durumun yerel mahkemede neden çözülemediğine dair başka bir işaret bulunmayan mektuba, *veçh-i meşrûh üzere* amel olunsun diyerek cevap verilmiştir. Bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 57/331.

[367] İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar," 51.

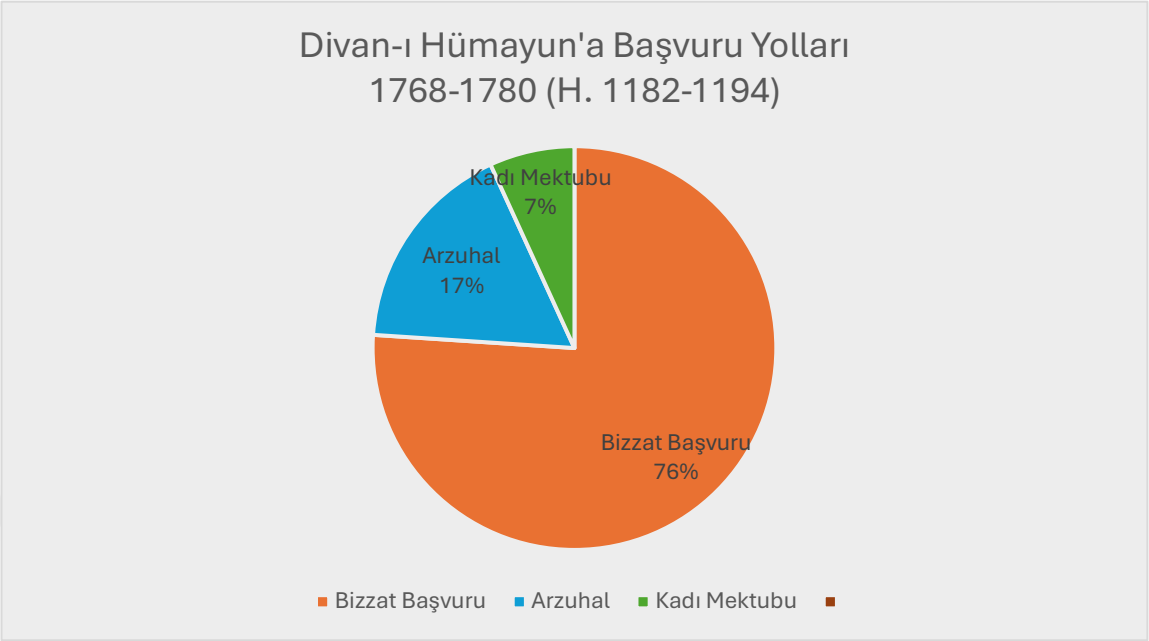
[368] Murat Tuğluca, 17. yüzyıl sonlarını ele alan çalışmasında kadı mektubu ile gelen şikâyetlerin toplam şikâyetlere oranını %5 olarak tespit etmiştir. Bkz. Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 49. Sivas'tan gelen şikâyetlerin de %9'u kadı mektubu ile iletilmiştir. Bkz. Çelik, "18. Yüzyılda Sivas Eyaleti," 48. Yüzyılın sonlarına ait Atik Şikâyet Defterlerinde kadı mektubu ile iletilen şikâyetler toplam şikâyetlerin %11'ini oluşturmaktadır. Bu oran Rusçuk'tan Divan'a gelen şikâyetlerde %12'dir. Bkz. Aşçıoğlu, "Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 109.

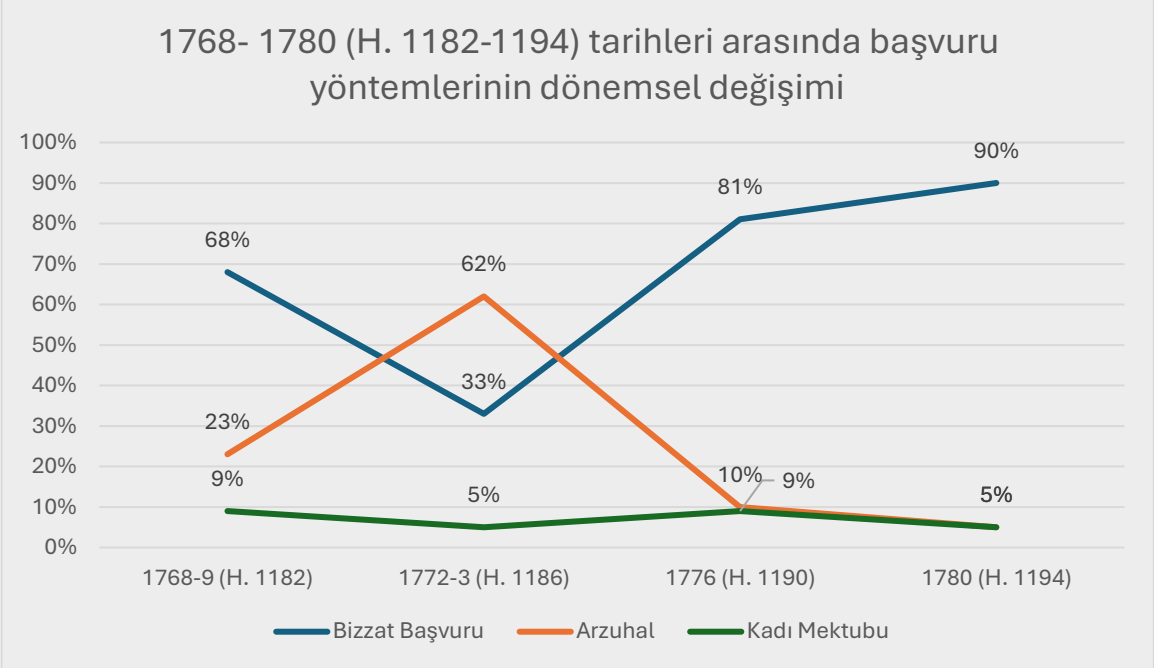

Grafik 3. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Kadı Mektubu ile İletilen Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları

Sonuç olarak 1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletinden Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetlere bakıldığında en yaygın şikâyet iletim yönteminin, %75'lik bir oran ile şikâyetçilerin bizzat geldikleri ve sözlü biçimde problemlerini ifade ettikleri "bizzat başvuru" yöntemi olduğu görülmüştür. Bu yöntemin neden en yaygın metot olduğu üzerine yorumlar ve çıkarımlar yapılmıştır. Genel olarak kaza mahkemelerinde yaşanan problemler, ehl-i örfün ve taşra ileri gelenlerinin baskıları ve bazı insanların mahkemeye dahi çıkarılamayacak derecede güçlü olması gibi nedenler insanları bizzat Divan-ı Hümayun'a gelmeye mecbur bıraktığı tahmin edilmektedir. Nitekim Divan'a iletilen şikâyetler değerlendirildiğinde bu durumu destekleyen sonuçlar alınmıştır. Şikâyet iletim biçimlerinden ikinci en yaygın yöntem ise arzuhal gönderme olmuştur. Tüm şikâyetlerin %17'si arzuhal ile iletilmiştir. Yalnızca savaş yıllarına rastlayan 1772 (H.1186) yılına ait şikâyetlerin %62'si arzuhal ile iletilmiştir. Bu değişimin muhtemel nedeninin savaş yıllarında artan asayiş problemlerinden dolayı insanların problemlerinin çözümünde aceleci olmamaları olarak tahmin edilmiştir. Son olarak incelenen defterlerde kaza mahkemelerine gitmelerine rağmen çözülemeyen problemlerin kadılar tarafından Divan'a yazıldığı mektuplar ile şikâyetler iletilmiştir. Bu yöntem tüm yıllar içinde toplam şikâyetlerin %9'u ile %5'i arasında olmuştur.

Grafik 4. 1768-1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a İletilen Şikâyetlerin Başvuru Yolları.

Grafik 5. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Başvuru Yöntemlerinin Dönemsel Değişimi

Çalışmanın bu kısmına kadar 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda şikâyet mekanizmasının işleyişi ve şikâyetlerin oluşturulma biçimleri analiz edilmiştir. Özellikle insanların problemlerini Divan-ı Hümayun'a hangi yol ve yöntemlerle ilettikleri üzerinde durulmuş ve bu yöntemlerin avantaj ve dezavantajları tartışılmıştır. Bundan sonraki kısımda ise incelenen defterlere yansıyan şikâyet konuları, yıllara göre şikâyet konularındaki değişim ve konulara göre başvuru yolları ele alınacaktır.

2.4. ŞİKÂYET TÜRLERİ

Ahkâm ve şikâyet defterlerinde mülk, bağ, bahçe, çiftlik, tarla ve değirmenlere yapılan müdahaleler ve satışlarına ilişkin anlaşmazlıklar, mezra, yaylak, kışlak ve su yolları gibi ortak kullanım alanlarına dair ihtilaflar, alacak-verecek meseleleri, yağma, gasp, hırsızlık, eşkıyalık, cinayet ve tecavüz gibi suçlar, göç hareketleri, vakıfların arazi ya da mallarına ve yetki alanına müdahaleler, vakıf yönetimi ile ilgili anlaşmazlıklar, has, zeamet ve tımar alanlarının iltizam usulü işletilmesi hakkındaki problemler, yine dirlik sahibi kişilerin mahsul ve vergilerine başkalarının müdahaleleri, ödenmeyen vergiler veya yöneticilerin olması gerekenden fazla vergi toplamaları sorunu, taşradaki ehl-i örf ve ehl-i şer'in görev ve yetkilerini suistimalleri ile ilgili sorunlar, iftira ve yalan beyan gibi pek çok konuda şikâyetler bulunmaktadır.

Tezin amaçlarından biri, Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyet türlerinin istatistiksel analizini yapmak olup, bu doğrultuda şikâyetlerin belirli kategorilere ayrılmasının gerekliliği doğmuştur. Bu bağlamda yetki alanı problemleri, müdahaleler, eşkıyalık ve asayiş sorunları, alacak meseleleri ile suistimal ve zulüm olayları olmak üzere beş ana başlık belirlenmiştir. Ancak, bazı hükümler birden fazla kategori ile ilişkili olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, şikâyetlere konu olan olayların giriftliği yanında, istatistiki analizin gerektirdiği netlik bazı ayırıcı kriterleri tespit etmeye yönlendirmiştir. Örneğin, devlet görevlilerinin yetki ve görevlerini kötüye kullanmalarını içeren şikâyetler suistimal ve zulüm başlığı altında toplanmıştır. Ancak, borcunu ödemeyen kişinin yerel yönetici olduğu ya da borçlunun borcunu *ehl-i örfe istinâden* ödemediğinin belirtildiği gibi şikâyetler, alacak ile suistimal ve zulüm konularının kesiştiği vakalardır. Bu tarz durumlarda, şikâyet edilenin sosyal statüsü ya da görevinden ziyade, kendine yöneltilen

suçun işlenmesinde görev ve yetkisinin dahli olup olmadığına bakılmıştır. Benzer bir durum eşkıyalıkla suçlanan kişilerin idareci olduğu vakalarda için de geçerlidir. Bu durumda, bir idarecinin gerçekleştirdiği suçun doğrudan görev yetkisini kötüye kullanmasıyla ilgili olup olmadığı, hükmün eşkıyalık veya suistimal başlığı altına yerleştirilmesini belirlemiştir.

Şikâyetlerin sınıflandırılmasında, şikâyetçilerin talepleri de dikkate alınmıştır. Karşılıklı rıza ile verilen borçların ödenmemesi alacak meselesi olarak değerlendirilirken, bir kişinin parasının zorla alındığı durumlar asayiş ve eşkıyalık meseleleri ile örtüşmektedir. Ancak, şikâyetçinin sadece elinden alınan malın iadesini talep etmesi hâlinde, bu şikâyet "gasben alacak" olarak değerlendirilmiş, ancak fiziksel şiddet veya tehdit unsuru da içeren durumlar eşkıyalık ve asayiş sorunları kategorisine alınmıştır.

Ayrıca, hükümlerin sınıflandırılmasında, ahkâm ve şikâyet defterlerinde öne çıkan *"ehl-i örfe istinâden", "mütegallibeye istinâden", "kendi halinde olmamak"* ve *"kat'ı-i tarîk tâifesinden olmak"* gibi ifadelerin erken modern dönemde hukukî dilin sınıflandırma araçlarından da (bir nevi etiketleri) faydalanılmıştır. Bu ifadeler karar alma sürecini formüle ederken ve diğer taraftan da bu sürecin her aşamasında yer alan kadılardan, divan katiplerine görevliler zincirinin oluşan külliyatı sınıflandırmalarına yarayan birer alt başlık haline gelmiştir denilebilir.

Son olarak ilerleyen sayfalarda detaylı şekilde açıklanan, iki konunun birbirine benzerliği dikkat çekmektedir. Bunlar müdahale ve yetki alanı problemi başlığı altında ayrılan hükümlerdir. Aslında her iki konu başlığında da defterlerin ifadesi ile tasarruf hakkı kendilerinde olanlara, dışarıdan alakası olmayan kişilerin haksız müdahalesi kastedilmektedir. Ancak burada müdahale edilenlerin çeşitliliği böyle bir ayrımın yapılmasına olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bir kişinin miras hakkı, sahibi olduğu ev, tarla, bağ ve bahçe gibi mülklerin kullanımına alakasız kişilerce yapılan tecavüzler müdahale başlığı altında incelenirken; tımar, zeamet, malikâne yollarıyla bir kişinin tasarrufunda olan vergi ünitelerine, ekseriyetle başka bir sipahi, zaim, ya da mültezim gibi görevlilerin müdahaleleri yetki alanı problemi olarak değerlendirilmiştir. Bu kategorizasyon, ilerleyen sayfalardaki açıklama ve örnekler ile daha anlaşılır olacaktır.

Bu beş şikâyet konusunun yanı sıra, incelenen defterlerde rıza dışı nikâhlama, nafaka, ortak arazi kullanımında yaşanan problemler, esnaf taifelerinin birbirlerinden şikâyetleri gibi konular da tespit edilmiştir. Ancak bu şikâyetler görece düşük sayıda olduğu için "diğer" başlığı altında toplanmıştır.[369] Ayrıca defterlerde az da olsa şikâyet içermeyen hükümler de bulunmaktadır. Bunların genellikle taşraya gönderilen emirler ve atama kararlarıdır. Bu kısımda şikâyet konularının içerikleri defterlerden elde edilen örnekler ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Ahkâm ve şikâyet defterlerine yansıyan şikâyetler büyük oranda kişiler arası sorunları konu alır. Fakat kişiler arası olarak görünen pek çok problemin altında 18. yüzyıl idari değişimleri, özellikle de devlet ile toplum arasına yeni aracıların girmesi yatmaktadır. Divan'a gelen "*şer'î"* davaların içinde de döneme özgü problemlerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin, miras davalarının çoğu aile içinde değil, daha çok ehl-i örf, ayan ya da mütegallibeden bazılarının mirasa müdahalesi şeklinde gelişmiştir. Kimi zaman taşrada güçlü olan bu aktörler mirasa doğrudan müdahale etmişler, kimi zaman da mirasçılardan birinin haksız pay almasını desteklemişlerdir. Aynı problem alacak davalarında da mevcuttur. Bazen mütegallibeden ya da ayanlık iddiasında olan biri borcunu ödemezken, bazen de borçlu kişinin borcunu *hevâsına tâbi' ehl-i örfe* ya da *mütegallibeden ba'zılarına istinâden* ödemediğinden şikâyet edilmiştir.[370] Ancak incelenen döneme ait defterlerde en çok şikâyet edilen konu müdahale ile yetki alanı problemi olmuştur. Bu iki şikâyet konusunun tüm şikâyetlere oranı %45'tir. 18. yüzyılda özellikle taşra idaresinde yaşanan değişimler düşünüldüğünde, bu oran şaşırtıcı değildir. Bu kısımda tüm bu şikâyet konuları incelenmiş, örneklendirilmiş ve yıllar içindeki değişimleri ele alınılmıştır.

[369] Diğer başlığı altında toplanan şikâyetler tüm şikâyetlerin % 1,5'ini oluşturmaktadır.

[370] Ahkâm defterlerinde sıklıkla karşılaşılan ehl-i örf'e, mütegallibeye ya da ayan ve eşrafa *istinâden* ifadesi bu güç gruplarının desteği ile işlenen suçlara işaret etmektedir. Ancak bunun yanında bu ifadenin şikâyetçilerin, aynı kazada ya da köyde yaşadıkları güç sahiplerini Divan'da teşhir etmekten ve dolayısıyla kendilerini onların hedeflerinde olmaktan korudukları da düşünülebilir. Bkz. Tuğ, *Namus Siyaseti,* 146.

2.4.1. Yetki Alanı Problemi

Ahkâm ve şikâyet defterlerinde, Osmanlı taşra yönetiminde idari ve mali yetkileri tasarruf eden kişilerin birbirlerinin yetki alanına müdahalelerinde artış gözlenmiştir. Birinci bölümde detaylı şekilde bahsedildiği üzere tımar arazilerinin mukataalaştırılması, malikâne ve özellikle arpalık uygulamalarının yaygınlaşması, mukataaların asıl mutasarrıflar tarafından ikincil kişilere iltizam ederek işletilmeleri çok aracılı bir vekâleten yönetim zinciri oluşturmuştur. Bu sistem özellikle yetki alanı konularında yaşanan problemlerin en görünür sebebidir.

Bu noktada belirtilmelidir ki Osmanlı taşra yönetiminde idari ve mali yetkinin tasarrufunda ehl-i örf taifesinin birbirlerinin yetki alanlarına müdahaleleri 18. yüzyıl öncesinde de gözlenmektedir. Temelinde ise Osmanlı tımarlı eyalet düzeninde tahrir defterleriyle şekillenen mekânsal organizasyonun etkisi vardır denilebilir. Bu yapıda kısaca has, zeamet, vakıf ve mülk şeklinde belirlenmiş yetki alanları üzerinde tımar sisteminin kaidelerine göre idari (örf/icrâ yetkisi) ve mali (vergi toplama) yetkilerin tasarrufu şekillenmiştir. Buna göre has ve zeamet statüsündeki dirlikler ile selâtin vakıflarına ayrılan araziler *serbest* olarak adlandırılmıştır. Ek olarak, eyaletlerin mekânsal organizasyonu üzerlerinde yaşayan reayanın idari ve mali kimliğini de belirlemiş, reaya da has reayası, zeamet reayası ve vakıf reayası gibi kimliklendirilmiştir[371].

Serbestiyyet statüsündeki alanlarda asıl yetki sahibi *serbestiyet rüsûmu* adı verilen idare ve asayişle ilgili arızî vergileri (resm-i arûsâne, cürm ü cinayet, yava ve kaçgun vb) diğer örfî yetkililerin müdahalesinden *serbest* bir şekilde toplama hakkına sahipti[372]. İşte bu

[371]Tezin konusu çerçevesinde yer verilen yetki alanı müdahalelelerinin taşra yöentim düzeninden kaynaklanan bazı sebepleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), 805-904; Halil İnalcık, "İslam'da Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi," *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Eren Yayınları, 1996): 24-28; Ergenç, "Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri"367-383; Ayşegül Çimen, "The Issue of Immunity (Serbestiyet) and the Clash of Property Claims Between Waqf and Mîrî," *İslam Araştırmaları Dergisi,* 53 (2025), 81-116; Bu sistem içinde bir sancak veya sancağa bağlı bir kaza içinde yaşayan konar-göçerlerin idari ve mali statüleri de yerleşik reaya gibi idi. Bu konuda bkz. İlhan Şahin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukukî Nizamları," *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncelemeler-Araştırmalar*, (İstanbul: Eren Yayınları, 2006): 185-200.

[372] Barkan, *Toprak Meselesi*, 883-884.

yapılanma içinde örneğin, bir sancakbeyi mutasarrıfı olduğu sancak sınırları içinde serbestiyet statüsündeki alanlarda (ve üzerinde yaşayan reaya hakkında) örf (icrâ) yetkisine ve vergi toplama hakkına sahip değildir. Sancakbeyinin serbest olduğu alanlar ise sancakbeyi haslarıydı[373].

Serbestiyet statüsü 1695 yılında başlatılan malikâne sisteminde de yer almıştır. Bunun anlamı ise malikâne mutasarrıflarının kendi bölgelerinde, eyalet ve sancağa tâbi olmadan, sadece merkeze karşı sorumluluk taşımaları ve kadı denetimi altında örf yetkisini üzerinde bulundurmalarıdır. Malikâne mutasarrıflar da genellikle mukataalarını birkaç hisseye bölerek (pâre mukataalar halinde) iltizam ederek işletmişlerdir. Dolayısıyla aslında çok parçalı idari yapı, Osmanlı eyalet yönetiminin klasik düzeninin bir özelliği olup, mukataalaştırma ve akabinde malikâne sistemine geçiş bu parçalı idari düzeni daha da parçalı hale getirmiştir. Bu "değişim" alan üzerine oluşan literatürde hem bölgesel hem de tarihsel açıdan bütüncül bir çalışmayla henüz ortaya konulamamıştır[374].

İncelenen tüm şikâyetlerin %22,2'si yetki alanı problemlerinden doğmuştur. Başka bir kişinin ya da vakfın yetki alanına müdahale eden kişilerin çoğunlukla bu bölgenin kendi kontrollerinde olmadığını bildikleri düşünülmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere, yöneticilerin artan masrafları bu ihlallere onları mecbur bırakmış olabileceği gibi bir taraftan da yetki alanlarını *hilâf-ı şer' ve kanûn* genişletmeye yöneltmiş olmalıdır.[375] Son olarak yetki alanı problemlerini içeren şikâyetlerin büyük bir kısmında Divan'ın nasıl bir karar verdiği görülmemiş, suçlananların cezaları (sürgün, kalebend cezası, mukataanın tasarrufuna son verilmesi, mültezimin değiştirilmesinin buyurulması gibi) defterlerden tespit edilememiştir. Çoğunlukla şikâyetler Defterhane-i Amîre'de mevcut defterlere

[373] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 130.

[374] 18. yüzyılda yetki alanı çatışmaları için bkz. Ergenç, "Taşra Yönetiminin Malî Nitelikleri," 367-383; Erdoğdu, "Sancaktan Mukâta'aya Geçiş Sürecinde," 117-147; Özlem Başarır, "18. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009); Nilüfer Alkan Günay, "18. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetim Düzeni Açısından Hudâvendigâr Sancağı'nda Yaşayan Vakıf Reayası Yörükler," Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18, 33 (2017): 317 338.

[375] Tıpkı eyalet yöneticilerinin başlangıçta şer'î ve örfî hukuka aykırı tekâlif-i şakka tahsilatının imdadiye adıyla meşrulaştırılması örneğinde olduğu gibi yetki alanı ihlallerinde de bunu yapanların böyle bir beklentileri olduğu düşünülebilir. Bu düşüncenin ispatı sadece bu konuya odaklanmış, kapsamlı bir çalışma ile yapılabilir. İmdadiye türü vergilerin zamanla yasallaşması hakkında bkz. Cezar, "Yeni Mali Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine," 89.

bakılarak, şikâyetçi haklı ise gereğinin *(müdahaleden men')* yapılması için taşraya sevk edilmiştir.[376] Şikâyet defterlerinde yetki alanı problemi olarak kategorize edilen belgelere örnek olarak birkaç belgeye burada yer verilmiştir.

1768 tarihli 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defterinden alınan aşağıdaki hüküm, yetki alanı problemi konulu şikâyetler için kapsayıcı bir örnektir. Anadolu Valisi ve Karacaşehir Kadısı'na yazılan Temmuz 1768 (H. Evâhir-i Safer 1182) tarihli bir hükümde dirlik üzerinde herhangi bir hakları yok iken araziyi zabt eden ehl-i örften kişiler ile asıl mutasarrıf olan tımarlı sipahinin mücadelesi görülmektedir. Buna göre Divan'a gelen Sipahi Hüseyin, Sultanönü sancağı Karacaşehir nahiyesinde bulunan Hasırkara köyü ve civarını kapsayan 7.916 akçelik tımarına, Seyyid Ali Ağa, Mehmed Ağa, Abdurrahman Ağa, Derviş Ağa, Seyyid Hüseyin Ağa, Halil Ağa ve Selim Ağa adlı ehl-i örfün girerek toplaması gereken vergi ve mahsulü aldıklarını bildirmiştir.[377]

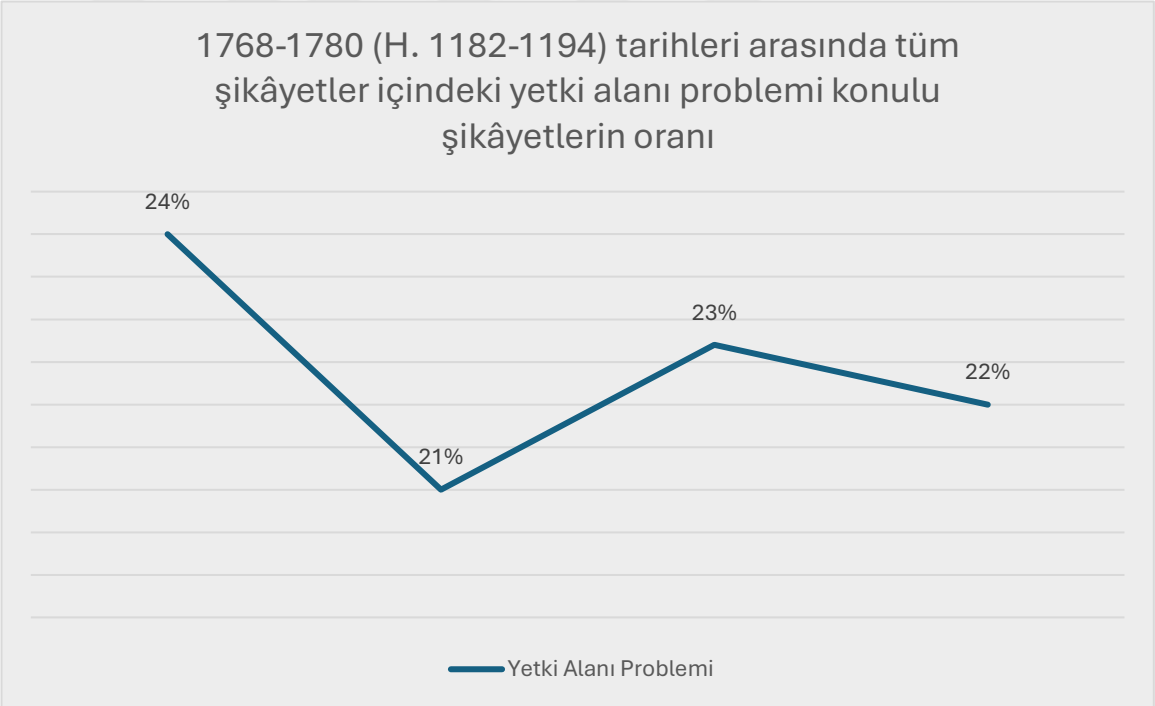
Anadolu Valisi ile Manisa ve Marmaracık kadılarına gönderilen Aralık 1768 (H. Evâsıt-ı Şaban 1182) tarihli başka bir hükümde de benzer bir yetki alanı ihlali görülmektedir. Dergâh-ı mu'allâ müteferrikalarından Abdi ile züemadan Süleyman ve birkaç sipahi Divan'a arzuhal göndermişlerdir. İsmi yazılı kişiler, Saruhan sancağı, Gördes nahiyesinde bulunan farklı farklı köylerde zeamet ve tımara mutasarrıf olduklarını belirtmişlerdir. Ancak şikâyetçilere göre Akhisar Voyvodası el-Hac Mehmed Ağa'nın *hilâf-ı defter-i hâkânî* zeamet ve tımar arazilerine müdahale ettiğinden ve buranın vergilerini topladıklarından şikâyetçi olmuşlardır.[378]

Yetki alanı problemleri tımar, zeamet ve has statüsü devam ettirilen araziler yanında, vakıflara ayrılmış ya da vakıflar adına mukataalaştırılarak malikâne üzere yönetilen yerlerde de görülmektedir. Örneğin, Kasım 1776'da (H. Evâil-i Şevval 1190), İznik'te bulunan Sultan Orhan Camii'nin imam ve hatibi olan Mürsel Halife Divan'a gelmiştir. Mürsel Halife, Kocaili sancağına bağlı İznik nahiyesindeki ve tahrir defterlerinde 15 nefer

[376] Divan-ı Hümayun'un şikâyetlere yanıtları tezin 3. Bölümünde incelenmiştir.
[377] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 11/58.
[378] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 107/660. Bu konudaki diğer örneklerden bazıları için bkz: BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 47/382; BOA, 187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 37/223; BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 3/18; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 44/323.

reaya ve 1549 akçe gelirle kaydedilen Haceköy'e, ilgili vakfiyede "camiye kim hatip olur ise onun mutasarrıf olacağının" yazıldığını söylemiştir. Ancak tüm bu şartlara rağmen, Yenişehir-i Bursa mukataası mutasarrıfı el-Hac Ahmed'in vakfa bağlı olan bu köyün gelirlerine ve arazisine haksız yere müdahale ettiğinden şikâyetçi olmuştur.[379]

Yetki alanı problemleri olarak tasnif edilen bu tarz şikâyetlerin büyük kısmı Defterhane-i Amire'ye yönlendirilmiştir. Defterhane'de mevcut kayıtlara bakılarak şikâyetçinin haklı olup olmadığının ortaya çıkarılması ve bunun sonucunda kaza kadısının ya da örfî yetkilinin bunu uygulamaya koyması emredilmiştir.[380] Bir kişinin ya da vakfın yetki alanını oluşturan arazilerin ve üzerinde yaşayan reayanın ödediği vergilere başkalarınca müdahale edilmesi sıklıkla rastlanan şikâyet konularındandır. Yetki alanı problemlerini içeren şikâyetler bu tez kapsamında incelenen dört dönemde de istikrarını koruyarak, %20 ila %25 oranında seyretmiştir.

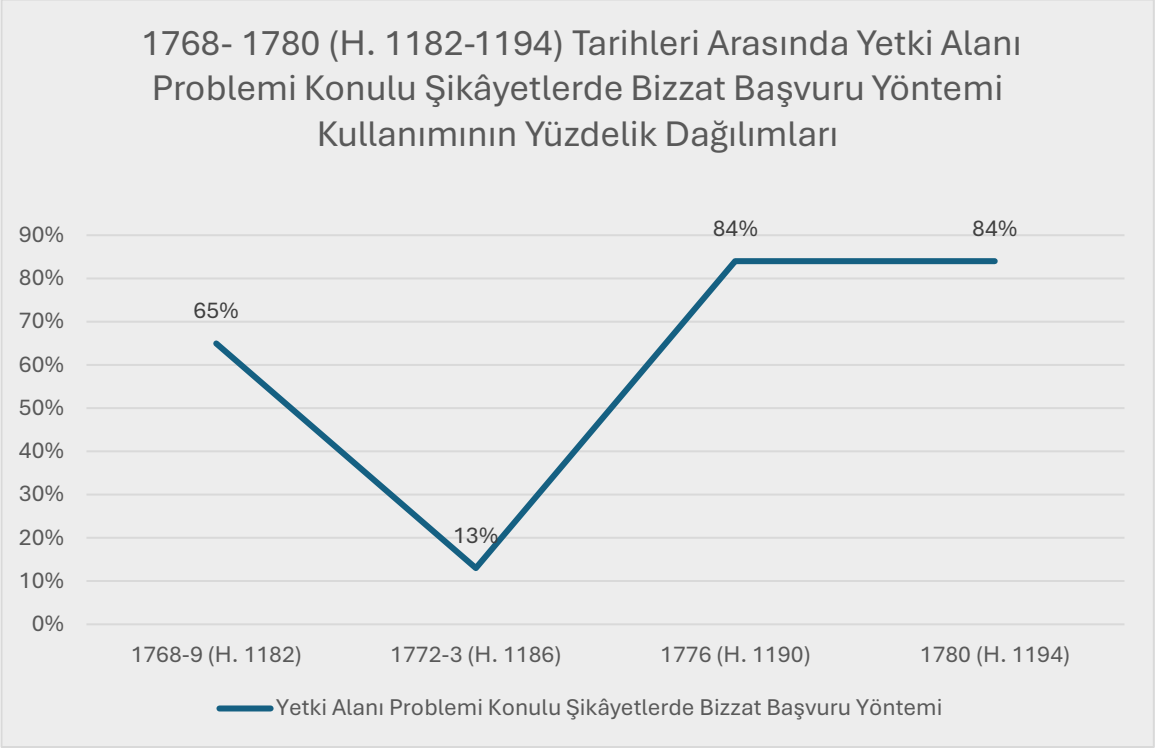

Grafik 6. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Tüm Şikâyetler İçindeki Yetki Alanı Problemi Konulu Şikâyetlerin Oranları

[379] BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 26/219. Vakıf mal ya da arazilerinde yaşanan yetki alanı ihlalleri hakkındaki diğer örnekler için bkz: BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 28/160; 187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 36/403; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 60/410; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 60/730.

[380] Genellikle yetki alanı problemlerinden kaynaklı şikâyetlerde defterhaneye müracaat edilerek karar verilmesi emredilmiştir. Bu konu 3. bölümde ele alınmaktadır.

Yetki alanı problemi konulu şikâyetlerde şikâyet edenlerin ve edilenlerin hepsi askerî sınıfın üyeleridir. Yetki alanı problemi konulu şikâyetlerin Divan'a iletim yolları, daha önce incelenen tüm şikâyetlerin Divan'a iletim yolları ile paralellik göstermektedir. 1768-1780 yılları arasında ise 1327 şikâyet yetki alanı problemlerinden kaynaklanmaktadır. İlk incelenen dönemdeki (H. 1182- M. 1768) şikâyetlerin %65'i bizzat başvuru yolu ile Divan gündemine girerken, ikinci dönemde (H. 1186 – M. 1772) bu oran %13'e düşmüştür. Savaş esnasında şikâyetlerin daha çok arzuhal ile oluşturulmasının yanı sıra çoğu yetki alanının asıl mutasarrıfları savaşta olduğu için şikâyetlerini ordu divanına iletmelerinin kolaylığı bu duruma yol açmış olmalıdır. 1772 yılına ait yetki alanı problemi konulu şikâyetlerin %82,6'sı bizzat başvuru ile iletilmiştir. Üçüncü (H. 1190 – M. 1776) ve dördüncü (H. 1194 – M. 1780) dönemlerde ise bu konudaki şikâyetlerin bizzat başvuru oranı %84 olarak tespit edilmiştir.

Grafik 7. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Yetki Alanı Problemi Konulu Şikâyetlerde Bizzat Başvuru Yöntemi Kullanımının Yüzdelik Dağılımları

2.4.2. Müdahale Konulu Şikâyetler

Müdahale bir kişinin toprak ya da malına *icab itmez iken* başkasının haksız müdahalesi olarak özetlenebilir. Burada ele alınan müdahale şikâyetleri ile yetki alanı müdahaleleri arasındaki en büyük fark, burada müdahalelerin yetki alanı dışında "özel mülk ya da mala" yapılmasıdır. Bunlar arasında bir mala, özel bir mülk olan bir arazi, ev ve dükkana ya da bunların kullanım haklarına veya miras hakkına müdahaleler gibi şikâyetler bulunmaktadır. Müdahalelerin çok az kısmı reaya arasında meydana gelmiştir. Şikâyet edilenlerin büyük kısmı ya askerîler, *mütegallibe* ya da *ayanlık iddiasında olan* kişiler veya reayadan olup *ehl-i örf taifesine istinâden* faaliyette bulunan insanlardır. Bu dönemde müdahale şikâyetlerinin çok oluşunun nedenleri üzerine düşünülmelidir. Bunun nedenlerden biri bu dönemde mütegallibe, ayanın ve ehl-i örf taifesinin gerek güçlerini sürdürebilmek ve gerek konumlarını yükseltebilmek için daha çok paraya ihtiyaçları olması iken, diğer bir nedeni de askerî sınıfın kontrolsüz büyümesi olmalıdır. Ayrıca şikâyet edilen reayadan biri olsa da başkasının mülküne yaptığı müdahalede taşra yöneticilerinden ya da eşrafından birilerinden destek aldığına dair örnekler de belgelerde bulunmaktadır. Örneğin, Mart 1775'te (Evâsıt-ı Muharrem 1189) Bursa'dan Divan-ı Hümayun'a gelen Seyyid el-Hac Ahmed, bundan önce vefat eden el-Hac Salih Efendi'nin küçük oğlu Abdullah'a vasi olan annesi Hanife'nin bir şikâyetini iletmiştir. Buna göre Hanife'nin ölen kocasından miras kalan menziline, Bursa sakinlerinden bazıları "mütegallibeye istinâden" müdahale etmektedir. Bu durumun mahallinde incelenmesi Hudâvendigâr mütesellimine ve Bursa Kadısına emredilmiştir.[381] Mirasa müdahale, tarla, toprak ya da araziye müdahale, vakıf malına müdahale, müdahale konulu şikâyetler içinde en çok rastlananlardır.

2.4.2.1. Miras Hakkına Müdahale

İncelenen defterlerde miras konulu çok sayıda şikâyete rastlanmıştır. Bir kişiye kalan miras malına bazen aile içinden olsa da çoğunlukla aile dışından özellikle bölgenin ileri

[381] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 73/581. Bu konudaki örneklerden bazıları için bkz: BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 59/335; 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 6/31; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 8/46; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 101/673.

gelenleri tarafından müdahale edildiğine dair şikâyetler görülmektedir.[382] Bu konuda örnek bir dava Isparta'da yaşanmıştır. Hamid sancağı mutasarrıfı ve Isparta kadısına gönderilen Eylül 1768 (H. Evâil-i Cemâziyelevvel 1182) tarihli bu hükümde "*Isparta kazâsı sâkinelerinden Ümmügülsüm nâm hâtun"*un Divan'a bizzat geldiği belirtilmiştir. Hükmün devamında Ümmügülsüm'ün kardeşi *Kazgancı Hacı Mustafa*'nın bin yüz seksen senesinde öldüğü yazılıdır. Buna göre Hacı Mustafa'nın "*iki bin beş yüz guruşdan mütecâviz emvâl ve eşyâsı ırs-i şer'le"* kız kardeşi Ümmügülsüm'e intikal etmesi gereklidir. Bu nedenle başkalarının hak sahibi olmadığı bu miras aktarımında, Isparta sakinlerinden ve verasetle alakası olmayan mütegallibeden Gümüş(?) Mehmed Ağa adlı kişi ile kız kardeşi Fatma ve Fatma'nın eşi Mehmed oğlu Mustafa birbirleri ile anlaşarak *hilâf-ı şer'i-i şerîf ve bi-gayr-i hakk ol mikdâr guruşluk hakk-ı ırsiyyesini zabt* etmişlerdir. Şikâyetçi Ümmügülsüm, Mehmed Ağa, Fatma ve Mustafa'nın kendisine miras kalan parayı ne sebebe dayandırarak aldıklarını söylememiş fakat talep eylediğinde vermediklerini, mukavemet gösteremediği için hakkını alamadığını ve bulunduğu kazada da hakkını almasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ümmügülsüm, Divan'dan davasının kanunlara uygun olarak görülüp, bahsedilen kişiler tarafından el konulan malları ve parasının kendisine verilmesini talep etmiştir. Divan ise *"mahallinde şer'le görülmek içün yazıldı[383]"* diyerek, Ümmügülsüm'ün şikâyetinin kadı tarafından yeniden doğru bir şekilde görülmesini emretmiştir.[384]

Miras hakkına karşı yapılan müdahalelerin çoğu kadınlar tarafından Divan'a taşınmıştır. 626 Mirasa müdahale davasının 328 tanesinin şikâyetçisi kadınlardır. Bu da %52,3 oranına tekabül eder.[385]

[382] Muhtemelen varisler arasında yaşanan miras problemleri taşrada çözülebildiği için Ahkâm Defterlerinde bu tarz şikâyetlere daha az rastlanmaktadır. Ahkâm defterlerine yansıyan varisler arasındaki sorunlarda da genellikle şikâyet edilen tarafın yerel güç odaklarından (mütegallibe ya da ehl-i örf) olduğu ya da onlardan destek aldığı vurgulanmıştır. Bu tarz şikâyetlerden bazıları için bkz: BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 26/143; 29/167; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 127/926.

[383] Şikâyetlere Divan-ı Hümayun çeşitli yöntemlerle cevap vermektedir. İncelenen defterlerde en sık rastlanan cevap davanın kadı mahkemesinde kanunlara uygun olarak görülmesine dair karardır. Bu karar yöntemi şikâyetçiyi bir çözümsüzlüğe terketmiş gibi görünse de incelenen şikâyetlerden Divan'dan alınan hüccetin yerel mahkemeyi şikâyetçi lehine etkilediği çıkarımı yapılmıştır. Bu konu üçüncü bölümde ayrıca incelenmiştir.

[384] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 59/335.

[385] Kadınların miras haklarına yapılan müdahaleler 3. Bölümde detaylı şekilde ele alınmıştır.

2.4.2.2. Özel Mülke Müdahale

Ağustos 1768 (H. Evâsıt-ı Rebîülâhir 1182) tarihinde Bursa kadısına gönderilen bu hüküm özel mülke yapılan müdahalelere örnek teşkil etmektedir. Şikâyetini iletmek üzere Divan'a arzuhal sunan Bursa sakinelerinden Şerife Rabia Hatun, hemşiresi (kız kardeşi) Zeyneb'in Bursa'da Veled-i Nalband Mahallesindeki evini, kendisine 1000 guruşa sattığını ve parasını eksiksiz aldığını bildirmiştir. Bu şekilde tek sahibi olduğu eve hiçbir şekilde evine *müdahale icâb itmez iken,* kardeşi Zeyneb'in eşi Mustafa Efendi'nin evde hak iddia ettiğini bildirmiştir. Şerife Rabia Hatun, eniştesi Mustafa Efendi'nin hüccet ile sahibi olduğu kesin olan evine müdahalesinin engellenmesini talep etmiş, Divan bu davanın da mahallinde şer'le görülmesini emretmiştir.[386]

Aynı tarihte "*Dergâh-ı Mu'allâm Kapucıbaşı Pâyesiyle Bolu Hassı Voyvodasına ve Bolu Kazası Naibine*" hitaben gönderilen bu hüküm de özel mülklere mütegallibelerin yaptığı müdahalelere bir örnek niteliğindedir. Bolu kazasına bağlı Güvercin köyü sakinlerinden Hüseyin Divan'a gelerek, aynı köydeki evine *'alâkası olmayub dahl olunmak icâb itmez iken,* aynı köyden *ashâb-ı ağrâzdan*[387] İbrahim, Mehmed ve Mustafa adlı kişilerin *hilâf-ı şer'-i şerîf* müdahale eyledikleri, daha sonra da evini *hedm eyledikleri* yani yıktıkları gibi kendisine başka eziyetlerinin de olduğunu bildirmiştir. Hüseyin bu kişilerin zabitler marifetiyle cezalandırılmasını ve mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir.[388]

İncelenen şikâyetlerin bir kısmında da bir kişinin tasarrufunda olan ekilebilir arazilere dışarıdan başkalarının müdahalesi görülmektedir. Özellikle kırsalda yer alan tarla, bağ bahçe gibi araziler hakkında çok sayıda müdahale şikâyeti mevcuttur. Bunlardan biri de Ocak 1777 (H. Evâhir-i Zilkade 1190) tarihli Kastamonu, Taşköprü kazasından Feyzullah bin Hüseyin'in şikâyetidir. Feyzullah'ın şikâyetine göre on iki seneden beri tasarrufunda olan, ekip-biçtiği ve vergisini verdiği araziye, Murad oğlu Mustafa, Kadı oğlu Mustafa ve Kocabıyık oğlu Osman isimli kişiler *senin tasarrufunda olan yerler merkûmdan*

[386] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 47/267.
[387] Ashâb-ı ağrâz sözlük manası kötü niyete sahip kişi manasına gelmekle beraber incelenen kayıtlarda mütegallibe ile beraber ya da mütegallibelere atıf yaparken kullanıldığı tespit edilmiştir. Zümre-i cebâbire, zorba gibi şikâyetçinin davasına Divan'ı ikna edebilmek için kullandığı terimlerden biridir.
[388] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 43/254.

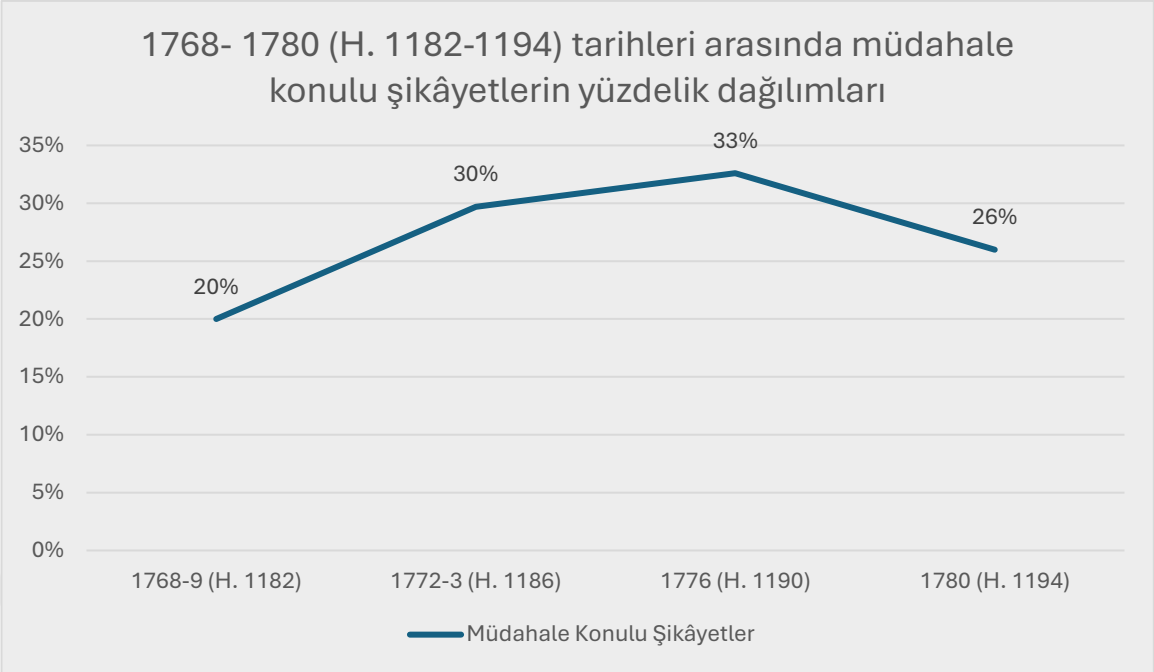
mukaddem bizim babamızın idi diyerek müdahalede bulunmuşlardır. İddiasını güçlendirmek isteyen şikâyetçi Feyzullah, ismi geçen kişilerin bahsedilen arazi ile bir ilgisi olmadığının yanı sıra "*on sene mürûr iden toprak da'vâsının istimâ'ı memnudur*", şeklindeki bir kanuna atıfta bulunmuştur. Buna göre on sene geçmiş olduğu için karşı tarafın itiraz hakkı olmadığı gerekçesiyle Feyzullah, bahsedilen kişilerin arazisine müdahalelerinin sona erdirilmesini talep etmiştir.[389]

Bu şekilde özetlenen ve örneklendirilen müdahale konulu şikâyetler, incelenen dönemde en çok rastlanan şikâyet konularından biri olmuştur. 1768-1780 yılları arasında incelenen 5962 hükmün 1383 tanesi müdahale konulu şikâyetleridir. Yani tüm şikâyetlerin %23,1'ini mirasa, özel mülke, araziye ya da dükkâna müdahaleler oluşturmaktadır.

Bu tez kapsamında ele alınan 1768 (H. 1182), 1772 (H. 1186), 1776 (H. 1190) ve 1780 (H. 1194) olmak üzere ele alınan birer yıllık periyotlarda müdahale konulu şikâyetler her zaman %20'nin üzerinde kalmıştır. İncelenen ilk dönemde %20 olan müdahale konulu şikâyetlerin oranı, savaş esnasında (1772 - H. 1186) %10'a yakın bir yükseliş göstererek %29,7 olarak tespit edilmiştir. Bu durum savaş sırasında taşrada yaşanan otorite boşluğunun etkisi olarak görülebilir. Savaşın hemen sonrasında da müdahale konulu şikâyetlerde artış gözlemlenmiş, üçüncü dönemde (1776 - H. 1190) bu oran %32,6'ya yükselmiştir. [390] Ancak incelenen son dönemde (1780 - H. 1194) bu oran %26'ya gerilemiştir.

[389] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 3/19. Köylünün anbarına yapılan müdahale örneği için bkz BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 28/230; Dükkana müdahale örneği için bkz. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 23/155; İki köy arasında yaşanan mezraa-müdahale şikâyeti için bkz. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 25/172.

[390] Savaş sırasında yaşanan müdahale suçlarının, seferden dönen askerlerce yapılması bu dönemdeki artışın nedeninin anlaşılmasına katkı sunabilir. Örneğin, seferden memleketi Kangırı'ya dönen Danyal, ambarına Hüseyin Çavuş tarafından müdahale olduğu ve mahsüllerinin alındığını (Nisan 1775 (H. Evâil-i Safer 1189) BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 79/635); seferden memleketi Mudurnu'ya dönen Serdengeçti Ağalarından Mustafa Ağa, kendisi seferde iken ayan ve mütegallibe taifesinden bazılarının geride bıraktığı mallarına müdahalelerini (Eylül 1775 (H. Evasıt-ı Receb 1189) BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 10/72); yine Kangırı'dan Divan'a gelerek seferde ölen eşinden kalan mirasa müdahale edildiğini bildiren olan Zeliha Hatun'un şikâyeti (Ekim 1775 (H. Evâil-i Şaban 1189) BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 19/152-153).

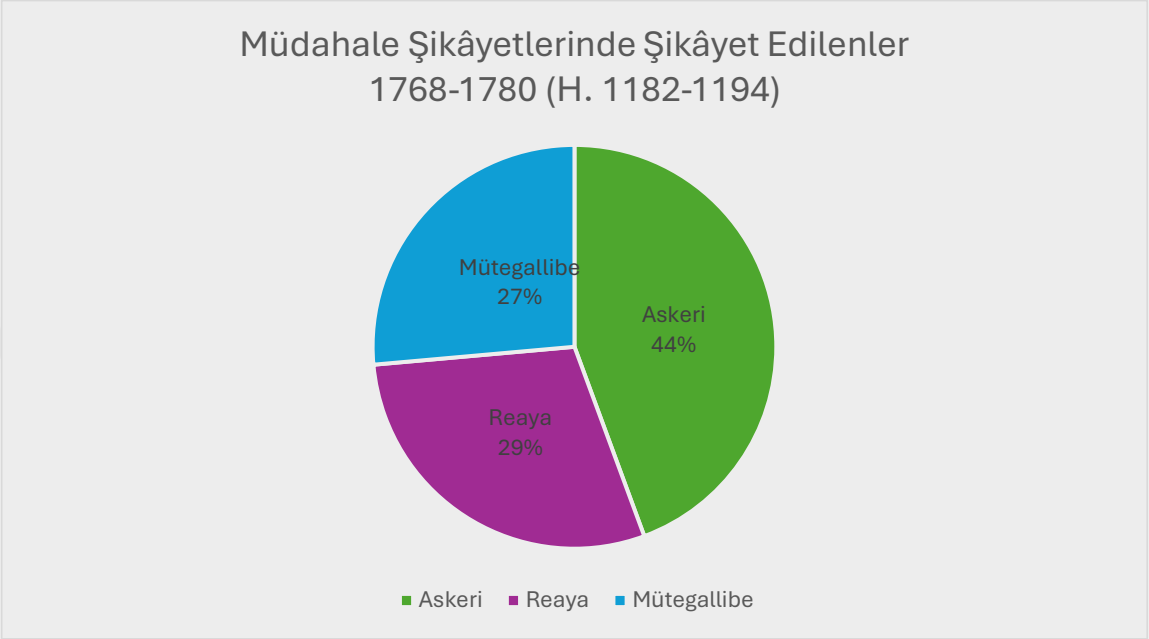

Grafik 8. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Müdahale Konulu Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları

Müdahale konulu şikâyetlere bakıldığında %91'inin bizzat başvuru yolu ile yapıldığı görülmektedir. Şikâyetçilerin çoğu da (%62,5) kentsel bölge sakinleridir. Müdahale konulu şikâyette bulunanların içinde (özellikle mirasa yapılan müdahalelerin) kadınların çokluğu dikkat çekmektedir. Miras konulu şikâyetlerin %52,3'ü; tüm müdahale şikâyetlerinin ise %31'i kadın şikâyetçilere aittir. Müdahale şikâyetçilerinin %69'u reaya statüsündedir. Şikâyetçiler askerî ve reaya olarak ayrılmışsa da şikâyet edilenlerde bu iki grubun yanı sıra, ikisinin arasındaki gri bölgede mütegallibeler[391] de yer almaktadır. İncelenen dönemde ele alınan müdahale konulu şikâyetlerin tümünde şikâyet edilenlerin yarıya yakını (%44) askerî statüdekilerden iken, mütegallibelerin oranı %27'dir.

[391] Üçüncü bölümde ayrıca üzerinde durulacak mütegallibeler, 18. yüzyıl belgelerinde sıklıkla karşılaşılan kavramlardan biridir. Mütegallibenin sözlük manası zorba güruhu ve derebeyidir. Mütegallibeler genellikle eşkıyalık yapan ayanı nitelendirilmek için kullanılsa da taşrda eşkıya ile ayan arasında bir grubu da temsil eder. Bkz. Nihal Metin, "XVIII. Yüzyılda Malikâne Olarak Mütegallibe Eline Geçen Sancaklardan Reayanın Dağılmasına Dair Bir Örnek: Eğinli İshak Paşa ve Arapgir Sancağı," *International Journal of Social Inquiry*,15, 1, (2002): 128. Bu nedenle askerî ya da reaya olduğu net biçimde belli olmayan mütegallibeler hakkında gelen şikâyetler ayrıca değerlendirilmiştir.

Reayanın müdahale eden konumunda olduğu şikâyetlerin oranı ise %29 olarak tespit edilmiştir.

Grafik 9. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Müdahale Konulu Şikâyetlerde Şikâyet Edilenlerin Yüzdelik Dağılımları

2.4.3. Suistimal ve Zulüm

> "Osmanlı ceza kanunlarının temel amacı toplumun suçlulara karşı korunması değil; sıradan halkın baskıcı yönetici ve dirlik sahiplerine karşı korunmasıdır"[392]

Uriel Heyd'in çalışmaları sonucunda yaptığı bu tespite mühimme, şikâyet ya da ahkâm defteri okuyan herkes hak verecektir. Osmanlı tarihinin hemen her döneminde yerel yöneticilerin fazladan vergi alma, devre çıkma[393] ya da haksız hapsetme, birinin malını

[392] Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, (London: Cambridge University Press, 1973), 3; Tuğ, *Namus Siyaseti*, 68.

[393] Osmanlı'da taşra yönetiminde idarecilerin çeşitli meseleler nedeniyle kendi sorumluluk alanlarını gezip dolaşmalarına devre çıkma ismi verilir. Devre çıkma belli kurallara bağlanmışsa da idareciler kalabalık gruplar halinde köy köy gezerek kendilerini ağırlattıkları gibi kanun dışı vergi de toplamaktan geri durmuyorlardı. Bu nedenle devre çıkma ya da taşra çıkma olarak adlandırılan bu kavram zaman içinde idareci zulmünü gösteren bir manaya kavuşmuştur. Emecen, "Devre Çıkma," *DİA,* 9, (1994): 250-251.

alma gibi görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarından şikâyetler olmuştur. Bu şikâyetler ise çoğu zaman reaya lehine sonuçlanmıştır. Görev ve yetkinin suistimali *zulüm* olarak tanımlanmış, engellenmesi için de sürekli ferman ve adaletnameler gönderilmiştir.[394] Yukarıda bahsedilen devletin meşruiyeti, sultanın imgesi ya da daire-i adalet kavramı kararların bu yönde alınmasında etkili olmuştur. Ancak bu kadar yoğun şikâyet ya da çözüm çabasının varlığı devletin, idarecilerin "zulmünden" reayasını koruyamadığı manasına gelebileceği gibi süreklilik arz eden bu sorunun nedenlerini de düşündürmektedir. Yöneticilerin defalarca uyarıldıkları halde bu faaliyetlere göz yummalarının altında yatan muhtelif sebepler olsa da bunların temelinde ekonomik nedenlerin olduğu iddia edilebilir. Örneğin, beylerin kapılarında bulunan, bölgede asayişi ve savaş zamanı ordunun hizmetine giden, geniş *sekban ve levend* gruplarının idamesini sağlamak,[395] merkezî devletin özellikle maddi taleplerini karşılamak gibi pek çok sebebin idarecileri gereğinden fazla vergi almak gibi suistimallere ittiği söylenebilir.

---

[394] Bu tez kapsamında incelenen dönemden olmasa da, Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) zamanında yayınlanan ve Karen Barkey tarafından aktarılan bir adaletname taşrada yaşanan suistimalleri göstermesi açısından önemli bir örnektir: *Bölgelerinizde gerektiği gibi devriye gezip görevlerinizi yapmıyorsunuz. Onun yerine orada burada dolaşıp kanunsuz yere insanlardan para alıyorsunuz. Beraberinizde gereksiz sayıda sipahi ile sözde "devriye gezerken" şu suistimallerde bulunduğunuz dikkatime sunuldu: Adamın biri ağaçtan düşüp öldüğünde bunu bir cinayet olarak yorumluyor, bir köye gidip yerleşiyor ve sözde katili ortaya çıkarmak için halkı zincire vurup döverek eziyet ediyormuşsunuz. Nihayet, "kan parası" diye yüzlerce altın ya da gümüş akçe aldığınız gibi bir de suçlamadığınız köylülerden sözde "resmi mükellefiyet" olarak at, katır, köle, arpa, saman, odun, kuru ot, koyun, kuzu, tavuk, yağ, bal ile başka yiyecek maddeleri topluyormuşsunuz. Gelirlerinizi fahiş oranda iltizama veriyormuşsunuz. Onlar da gereğinden çok daha fazla atlıyla toplamaya çıkıyorlar ve sizin gelirlerinizi kanuna uygun şekilde ve defterde belirtildiği gibi toplamakla yetinecekleri yerde canlarının istediği kadar para almaya çalışıyorlarmış. Ve sıradan köylerden başka, suçluları takip ettikleri bahanesiyle dokunulmazlığı olan haslara da giriyor ve fazladan aylık otuz-kırk altın ya da gümüş talep ediyorlarmış. Ve siz, siz kumandanlar ve muhafızlar, layıklarını vereceğiniz yerde haydutlardan para alıp, onları serbest bıraktığınız için, haydutlar gemi azıya almışlar, gruplar halinde insanlara saldırıyorlarmış. Benim kulağıma gelen iste bu türden zulümler.* Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet,* 148-149. Adaletnameler için ayrıca bkz. İnalcık, "Adaletnameler," 49-142.

[395] 16. yüzyıl ortalarından itibaren Celali İsyanlarının yarattığı kargaşa ortamının giderilmesi için taşra idarecilerinin kapısında pek çok ücretli asker bulunduğu bilinmektedir. Bunlar için bkz. Uluçay, X*VII. Asırda Saruhan*; Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası;* Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler.* 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise merkezî idaredeki vezir ve paşaların kapılarında da kalabalık asker gruplarının varlığı bilinmektedir. Bkz. Abou' el-Haj, "Vezir and Paşa Households," 438-447; Taşra ve merkez idarecilerinin kapılarındaki sekban ve sarıca adı verilen askerler, 18. yüzyıl Osmanlı ordularınn bir parçası olduğu gibi, idarecilerin mevcut mansıplarını korumaları ya da terfi etmeleri biraz da yarar asker bulundurmaları ve ihtiyaç halinde orduya destek olmaları ile alakalı olmuştıur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Kolçak, "Sâhib-i Devlet Âdemleri," 179-213; Karasu, "Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü,"; Özer Ergenç, "Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine," *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet* içinde, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012): 356-366.

18. yüzyıla gelindiğinde bu tarz şikâyetler bitmemiş, kanunsuz toplanan vergilerle daha da artmıştır. Hala kapılarında önemli sayıda *levend* bulunduran beyler, bu ordularını idame için ek gelire ihtiyaç duyuyorlar ve sık sık yasa dışı olan bu yollara başvurmaktan çekinmiyorlardı. 16. yüzyıl sonlarından itibaren artarak devam eden *kapı halkı* besleme zorunluluğu yerel yöneticilerin en büyük masraf kalemiydi. 18. yüzyılda da, savaş zamanı sefere götürmek ve barış zamanı taşrada asayişi sağlamak amacıyla mevcudiyeti zorunlu olan kalabalık kapı halkı, yerel yöneticilerin hem mevcut konumlarını korumalarını sağlıyor, hem de kariyer basamaklarını tırmanmalarına yardımcı oluyordu.[396] Ancak bir önceki yüzyıldan farklı olarak 18. yüzyılda yerel yönetici olan ayan ve paşaların emrinde daha fazla levend bulunurken, yöneticiler görevlerinden azlolunduğunda dahi kapılarında bulunan askerler "*biz paşa sekbanıyuz*" diyerek, devre çıkmaya devam ediyor, hatta kimseye iletmedikleri vergileri kendi hesaplarına toplamaktan geri durmuyorlardı.[397] Yerel yöneticilerin kapı halklarını beslemeleri için sefer sırasında *imdâd-ı seferiyye,* barış zamanlarında ise *imdâd-ı hazariyye* vergilerini toplamaları kanuni olarak haklarıydı.[398] Ancak bu vergi sürekli istismar edilerek gereğinden fazla toplanıyordu. 18. yüzyılda yayınlanan adaletnameleri ele alan çalışmasında Yücel Özkaya, yüzyıl boyunca yazılan adaletnamelerde işlenen ortak konunun tekâlif-i şakka ve diğer suistimaller, eşkıyalıklar ve bu sebeplerden ötürü yerini terk etmeye mecbur kalan reayanın göçünün engellenmesi olduğunu söylemiştir.[399] Ancak adaletname yayınlamak hiçbir çözüm getirmemiştir. Henüz 1740'ta Anadolu'nun orta koluna hitaben yazılan bir fermanda tekâlif-i şakkanın tamamen kaldırılmasına karar verilmişse de daha sonraki dönemlerde tekâlif-i şakka şikâyetleri devam etmiştir.[400] Örneğin, 1777 yılının Nisan ayında Kayseri'de idarecilerin hala bu vergileri toplamaya devam ettikleri ve bunun sonlandırılması emredilmiştir.[401] İncelenen defterlerde çeşitli makamlardaki yerel idarecilerin yetki ve görevlerini kötüye kullandıkları, fazla ve usulsüz vergi topladıkları çok sayıda şikâyet bulunmaktadır. Tüm emir ve fermanlara rağmen gereğinden fazla vergi toplamanın sonlandırılmamasının

[396] Kapı halkının yetersiz olması bir paşanın azledilmesine hatta cezalandırılmasına yeterli sebeplerdendir. Örneğin, Karaman Eyaleti Mutasarrıfı Vezir Karayılanoğlu Ali Paşa, çağrıldığı sefere zayıf bir kapı halkı ile katıldığı için azledilmiş ve hatta hapsedilmiştir. Bkz. Bayrak, A*nadolu'da Eşkıyalık Olayları,* 38.
[397] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 449.
[398] Bayrak, *Anadolu'da Eşkıyalık Olayları,* 38; Cezar, "Yeni Mali Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine," 89.
[399] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 450.
[400] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 459.
[401] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 468-469.

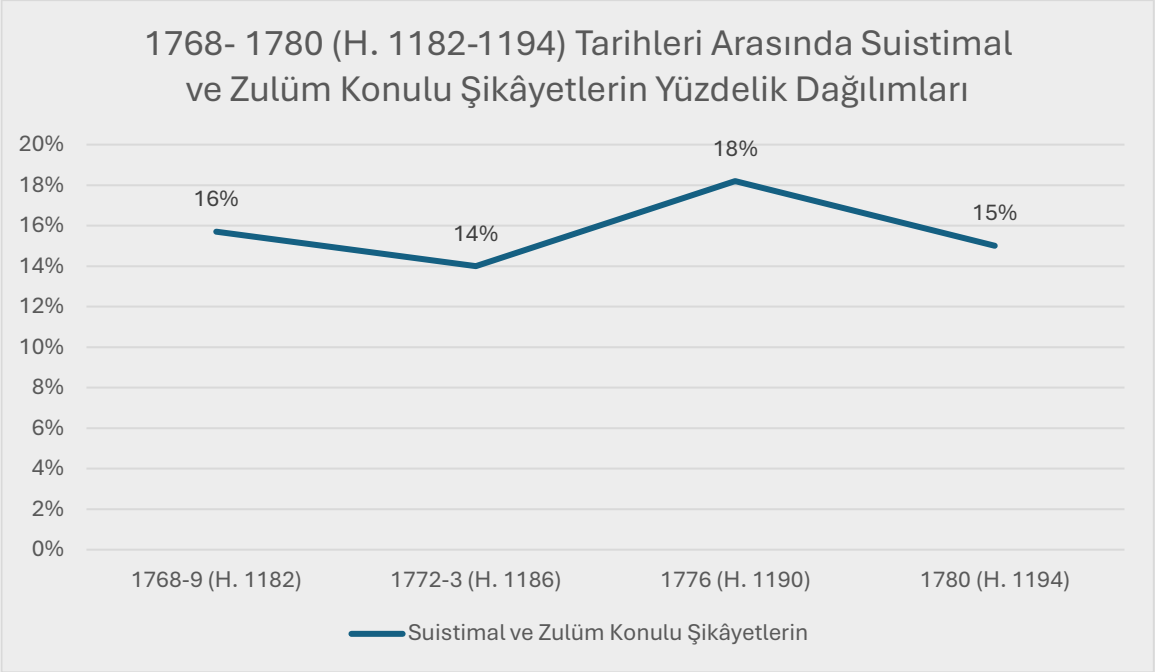
nedeni belki de devletin buna müsaade etmesidir. Özellikle 1702 yılından itibaren *malikâne* usulünün yaygınlaşması ile devlet tarafından atanan idarecilerin gelirleri azalmıştır. Bu durumda devletin, yöneticilerin ekstra gelirleri olmaksızın görevlerini ifa edemeyeceklerinin de farkında olduğu ve memurların usulsüzlüklere belli bir seviyeye kadar müsaade etmiş olduğu düşünülebilir.[402] Görev yerlerine gelmeyen ya da savaş zamanı sefere giden mutasarrıfların görev yerlerine vekil olarak bıraktıkları mütesellimlerin de bu dönemi fırsat bilerek kendi hesaplarına halktan fazla vergi aldıkları da bilinmektedir.[403] Şair Nabi bu nedenle paşaları "sureten mü'min, gerçekte kâfir" olarak betimlemiştir.[404]

İdarecilerin fazla vergi almalarına, görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarına örnek bir şikâyet Mart 1775 (Evâil-i Muharrem 1189) tarihinde Eskişehir'den gelmiştir. Eskişehir kazası ve köyleri ahalileri gelüb, bunlar avarız ve diğer vergilerini verdikleri halde Eskişehir kazasına tabi Alpu karyesi sakinlerinden *zümre-i mütegallibeden* Veli Bey oğlu Mahmud'dan şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyete göre Mahmud kendi halinde olmayıp, kazanın ayanı olması sebebiyle H. 118() senesinden beri olması gereğinden fazla vergi toplamaktadır. Onun *kendü nefsiçün* vergi toplarken reayaya *zulm ve te'addi* etmekten çekinmediğini bildirmişlerdir. Kaza ahalisi bundan önce şikâyetleri üzerine eşkıya teftişine memur Vezir Süleyman Paşa'nın kazalarına geldiğini ancak paşa gelir gelmez mütegallibe Mahmud'un firar ettiğini ve paşa kazadan ayrıldığı zaman tekrar gelip ahaliye zulmetmeye devam ettiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Anadolu Valisine bu zulmün sonlandırılması emredilmiştir. Ayrıca hükmün üzerine yazılan derkenarda "*ayân-ı merkûm (Mahmûd) Ankara Kal'asına kal'a-bend olunmak içün emr yazıldı*" ibaresi eklenmiştir. Buna göre usulsüz vergi toplayıp halka zulmeden mütegallibe bu şekilde cezalandırılmıştır.[405] Buna benzer diğer bir örnek de Ankara kadısına hitaben gönderilen Ocak 1777 (H. Evâil-i Zilhicce 1190) tarihli hükümdür. Ankara kazasına tabi Yenişeyh

[402] Bayrak, *Anadolu'da Eşkıyalık Olayları,* 40.
[403] Bayrak, *Anadolu'da Eşkıyalık Olayları,* 42.
[404] Zulme mâ'illeri vardur vâfir
Sûretâ mü'min ü ma'nen kâfir… Nâbî, *Hayriyye,* haz. Mahmut Kaplan, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019), 155.
[405] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 72/578. Bu konuda diğer örneklerden bazıları için bkz: BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 44/362; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 54/445; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 25/216; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 64/400.

ve Karaşeyh köyleri reayaları gelerek başlarındaki sipahinin gereğinden fazla vergi topladığını, kendilerine zulmettiğini bildirmişlerdir.[406]

İncelenen 5962 şikâyetin 928 tanesi suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerden oluşmaktadır. Bu kategori oluşturulurken "ehl-i örf ya da ehl-i şer'in görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarıyla suçlandığı" şikâyetler dikkate alınmıştır. Bu başlık altındaki şikâyetlerin, tüm şikâyetlere oranı %15,5'tir. İlk periyotta %15,7 olan suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerin oranı, savaş esnasında (H. 1186) %13,5'olarak tespit edilmiştir. Savaşın hemen sonrasında da suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerde artış gözlemlenmiş, üçüncü periyotta (H. 1190) bu oran %18,2'ye yükselmiştir. Ancak son periyotta (H. 1194) bu oran %14,8'e gerilemiştir.

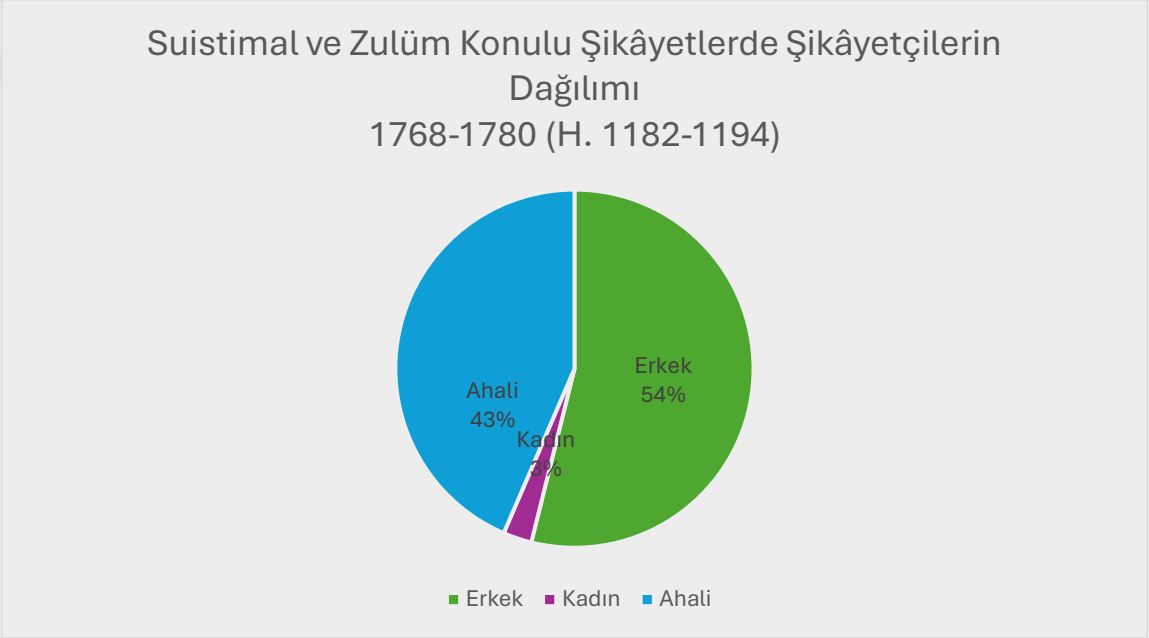

Grafik 10. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Suistimal ve Zulüm Konulu Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları

Suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerin % 75'i bizzat başvuru yöntemiyle, %13,7'si de arzuhal ile Divan'a iletilmiştir. Kadı mektubu ile Divan'a gelen şikâyetler ise %11'dir.

[406] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 2/4.

Suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerde öne çıkan bir husus da toplu şikâyetlerinin daha fazla olmasıdır. Kaza ya da köy ahalilerinin toplu olarak Divan'a başvurmaları en çok bu konuda görülmüştür. Suistimal ve zulüm şikâyetlerinin %43'ünün şikâyetçileri grup olarak başvuru yapanlardır. (Bkz. Grafik 9) Taşra yöneticilerinin yetki ve görevlerini kötüye kullanmalarının, o idari bölgenin tüm sakinlerini etkilediği düşünüldüğünde bu farklığın nedeni anlaşılmaktadır. İdarecilerin işledikleri suçlar genellikle bireysel olmadığı gibi idari bölgede yaşayan insanların tümünü etkilemektedir.

Grafik 11. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Suistimal ve Zulüm Konulu Şikâyetlerde Şikâyetçilerin Dağılımı

2.4.4. Alacak Konulu Şikâyetler

Verilen borcun, satılan bir malın ücretinin veya emeğin karşılığının tamamen ya da kısmen alınamadığı durumlarda da insanların Divan'a başvurdukları sıklıkla görülmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen defterlerde alacak şikâyetlerinin iki farklı şekilde geliştiği tespit edilmiştir. Bunlardan ilki bahsedildiği gibi gönüllü verilen bir borcun alınamaması, satılan bir malın ücretinin tahsil edilememesi gibi sıradan alacak davaları iken, diğeri ise birinin para ya da malının gasp edilmesi şeklindedir. İkinci tür

şikâyetler asayiş problemlerinin bir parçası olarak görülse de şikâyetçilerin asıl talebinin suçluların cezalandırılması değil, kendilerinden alınan mal ya da paranın iadesi olduğu için bu şekilde bir değerlendirme yapılmıştır. Bu nedenle incelenen defterlerde şikâyetler alacak ve gasben alacak olarak iki türde incelenmiştir.

Sıradan alacak şikâyetlerine Ocak 1777 (H. Evâhir-i Zilhicce 1190) tarihli şikâyet örnek verilebilir. Bursa'dan Divan'a gelen Haresni(?) isimli Nasraniyye, Konstantin isimli zimmiden on yıldır 250 guruş alacağı olduğunu bildirmiştir. Ancak Konstantin'in *bugün yarın veririm deyu* kendisini oyaladığını belirterek şikâyetçi olmuştur.[407] Önceki şikâyet türlerinde görülen ehl-i örfe ya da mütegallibeye istinâden işlenen suçlar, alacak konulu şikâyetlerde de görülmektedir. Örneğin, Temmuz 1768 (H. Evâil-i Rebîülevvel 1182) tarihli, Kastamonu sancağı, Küre kazası sakinlerinden Hamid, Divan'a gelerek aynı köyden Seyyid Ali ve Seyyid Hüseyin'in kendisinden aldıkları 500 guruş borcu *ehl-i örf'e istinâden* ödemediklerini bildirmiştir.[408]

İncelenen defterlerde bulunan alacak şikâyetlerinde yerel idareciler ile reaya arasında da borç ilişkilerinin olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, Temmuz 1776 (H. Evâhir-i Cemâziyelevvel 1190) tarihinde Biga sancağı mütesellimi Hazımzade Mustafa, Divan-ı Hümayun'a gelerek, Balıkesir kazası sakinlerinden Halil adlı kişinin zimmetinde 700 guruş alacağı bulunduğunu ancak dört yıldır borcun ödenmediğini bildirmiştir.[409] Aynı Mütesellim, yine Balıkesir sakinlerinden İlyaszade İbrahim Bey zimmetinde de aynı şekilde 1500 guruşluk bir alacağı olduğu bildirmiştir.[410]

18. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli zümrelerinden biri de sarraflardır. İltizam sisteminin ve daha sonra malikâne sisteminin yaygınlaşması ile iltizam sahibi olmak için nakit ihtiyacının arttığı dönemlerde sarrafların da önemi artmıştır. Daha sonra da iltizam ya da malikâne sahibi olmak için sarraf kefil gösterme kuralı ile sarraflar ayanlar için bir banka

[407] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 4/27.
[408] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 13/68. Ehl-i örf ve mütegallibeye istinâden ödenmeyen alacak şikâyeti örneklerinden bazıları için bkz: BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 12/59; 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 27/209; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 6/26; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 135/923.
[409] BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 72/512.
[410] BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 72/513.

vazifesi görmüştür.[411] İncelenen defterlerde taşra elitleri ile Ermeni sarrafların alacak şikâyetleri de görülmektedir. Örneğin, Aralık 1774'te (H. Evâhir-i Şevval 1188) Sarraf Logos Bugos(?) Somalı Hasan Ağa'nın zımmetindeki ödenmeyen 19.324 guruş alacağı için Divan-ı Hümayun'a gelmiştir.[412] Kasım 1772 (H. Evâil-i Şaban 1186) tarihinde Sarraf Agop, Bursa'da ikamet eden eski Bilecik Naibi Sait Efendi'den alacağı 2.450 guruş için[413], Sarraf Tekfus ve Sergiz Aralık 1776 (H. Evâsıt-ı Zilkade 1190) tarihinde Bergama'da bulunan Küçük Ağa diye tanınan İsmail zimmetinde bulunan 26.900 guruş alacakları için[414], Sarraf Evasi ise Ocak 1777'de (H. Evâil-i Zilhicce 1190) Ankara'da sakin Alemdar İbrahim'den alacağı 824 guruş alacağı için[415]; Mart 1780'de (H. Evâsıt-ı Rebîülevvel 1194) Sarraf Haçor ve Nikros, Bolu sancağı Viranşehir kazasından İbrahim Bey zimmetindeki 7.510 guruş alacak hakları için Divan'a gelmişlerdir. Ancak bunların yanında görevinden azledilen ve akabinde idam edilen Kangırı Mutasarrıfı Can Arslanzade Hüseyin Paşa ile Sarraf Anton arasında yıllarca süren alacak davası ahkâm defterlerine yansımıştır. İddiaya göre paşanın hayatta iken Sarraf Anton'a 42.700 guruş borcu vardır. Ancak paşanın ölümü üzerine Anton borcunun peşinde defalarca Divan'a gelmiştir.[416]

İncelenen defterlerde sık olmamakla beraber bir kişinin borcu ya da kefaleti yokken, kendisinden alacağı olduğu iddiasıyla para talep edilmesi, hatta iddia sahibinin bu olmayan borcu bahane ederek kendisine zorbalıkta bulunulması da şikâyetler arasında görülmektedir. Örneğin, Ağustos 1774 (H. Evâil-i Cemâziyelâhir 1188) Mudanya'dan gelen Vasil, daha önce 200 guruşa satın aldığı ve ücretinin tamamını ödediği bir bahçeden

---

[411] Ertan Ünlü, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı'da Sarraflar ve İlişki Ağları*, (İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2024), 16; 18. yüzyılda sarraflar ve ayanlar ile ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz: Işık Tamdoğan, "Büyükleri Saymak, Küçükleri Sevmek 18. Yüzyıl Adana'sında Âyanların İlişki Ağları ve Farklı İlişki Yürütme Üslubu," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,* 1, (2005): 90; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* 30, (2014): 19-96; Yavuz Cezar, "18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar," *Gülten Kazgan'a Armağan: Türkiye Ekonomisi,* haz. H.Akgül, F. Aral, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004); Ali Yaycıoğlu, "Perdenin Arkasındakiler: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme," *Journal of Turkish Studies,* 52, (2019): 375-396.

[412] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 39/317.

[413] BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 14/101.

[414] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 4/20.

[415] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 6/36.

[416] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 25/234; BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 38/310; 78/627; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 40/311; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 69/487; 135/993.

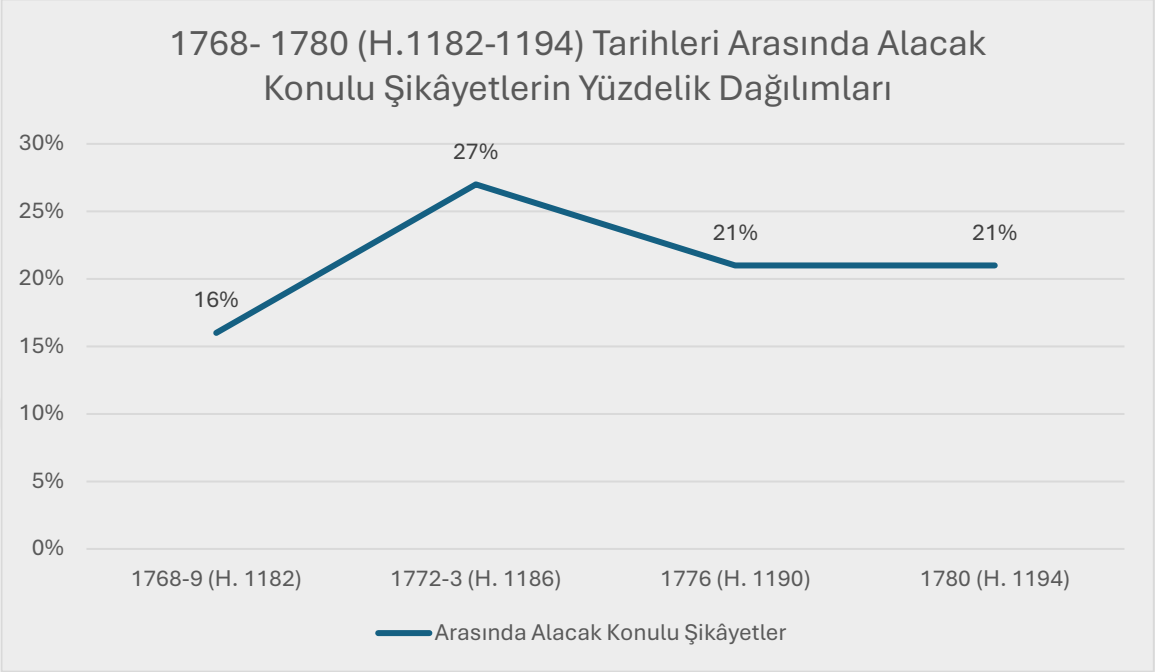
bahseder. Vasil, elinde hüccetinin de olmasına rağmen, bahçenin eski sahibi İbrahim ile Ayşe'nin paralarını tamamen alamadıkları bahanesi ile bahçesinde hak iddia ettikleri gibi kendisine eziyet ettiklerinden şikâyetçi olmuştur.[417]

Alacak şikâyetleri tasnifi içinde gasp vakaları bir alt kategori olarak değerlendirilmiştir. Daha önce bahsedildiği üzere asayiş problemi olarak değerlendirilebilecek bu şikâyetlerde, şikâyetçilerin suçluların yargılanmasından ziyade, ellerinden alınan mal ya da paranın iadesini talep etmeleri bu şikâyetlerin alacak tasnifinde yer almasına neden olmuştur. Gasp sonucu alacakların talep edildiği şikâyetlere Ekim 1774 (H. Evâsıt-ı Şaban 1188) tarihli, Bursa kadısına gönderilen hüküm örnek olabilir. Bursa sakinlerinden Mehmed arzuhal göndererek, Mustafa'nın ehl-i örfe istinâden 230 guruşunu *gasben ahzettiğini* bildirmiştir.[418] Gasben alacak şikâyetlerinde şikâyet edilenlerin genellikle ehl-i örfe ya da mütegallibeye istinâden suç işlenmekle suçlandığı gibi, kendilerinin de bizzat mütegallibe oldukları iddia edilmiştir. İncelenen defterlerde toplam 320 adet gasp nedenli alacak şikâyeti tespit edilmiştir. 320 şikâyetin 230 adetinin suçluları (%71'i) askerî sınıftan ya da mütegallibeden kişilerdendir. Şikâyet edilenlerin reayadan oldukları 90 şikâyetin 63'ünde yani %71'inde ise suçluların ehl-i örfe ya da mütegallibeye istinâden suç işledikleri belirtilmiştir. (Bkz. Grafik 11) Taşrada zor kullanma gücünü elinde tutan kişiler olan ehl-i örf ve mütegallibeler gasp suçlarının faili iken, diğer faillerin de büyük kısmı bir şekilde onlarla bağlantılı kişilerdir. Gasp nedenli alacak şikâyetleri incelenen savaş yılları olan 1774 (H. 1186) haricinde %3 ila %4 arasında seyrederken yalnızca savaş yıllarında gelen şikâyetler içinde yükselişe geçerek, %7'ye ulaşmıştır.

Gasp nedenli şikâyetleri de dahil ederek alacak konulu şikâyetlerin tamamına bakıldığında, tüm şikâyetlere oranının %20,3 olduğu görülür. İncelenen 1768 (H.1182) tarihine ait şikâyetlerde %16 olan alacak konulu şikâyetlerin oranı, savaş esnasında 1774 (H. 1186) %11'e yakın bir yükseliş göstererek %26,9 olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde gasp nedenli alacak şikâyetlerinde yaşanan artışın bu yükselişi etkilediği düşünülmektedir. Savaş sonrası dönem olan 1778 (H.1190) tarihine ait şikâyetlerin

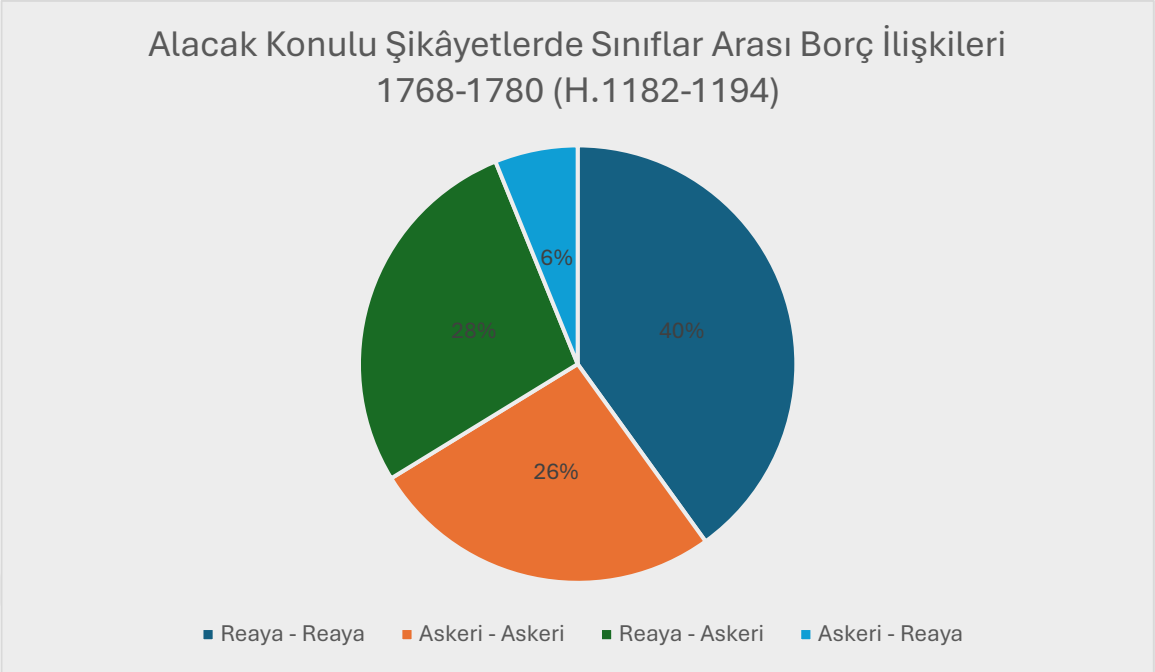
[417] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 45/430. Bu konudaki diğer örneklerden bazıları için bkz: (BOA, 52 Numaralı Anadolu Defteri, 162/932; 177/1018; BOA, 57 Numaralı Anadolu Defteri, 31/247; BOA, 60 Numaralı Anadolu Defteri, 7/45.
[418] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 69/652.

%20,7'si; 1780 (1194) tarihine ait şikâyetlerin ise %21'i alacak şikâyetlerinden oluşmaktadır. (Bkz. Grafik 12)

Grafik 12. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Alacak Konulu Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları

Alacak şikâyetlerinin de çoğunlukla bizzat başvurularak yapıldığı görülür. Toplam 1211 şikâyetin 971 tanesi, yani %80'i şikâyetçilerin Divan'a gelmeleri ile oluşturulmuştur. Alacak konulu şikâyet sahiplerinin %63'ü reaya statüsündeki kişilerken, şikâyet edilenlerde bu oran %46'ya düşmektedir. Şikâyet edilenlerin %54'ü askerî sınıftan kişiler ve mütegallibelerden oluşmaktadır. Ancak yine de şikâyetçi ve şikâyet edilen açısından bakıldığında reayanın reayayı ya da askerînin askerîyi şikâyetinin, bu iki sınıfın birbirleri arasındaki şikâyetlerden daha fazla olduğu görülür. Bu durum borçlanmaların daha çok sınıflar içinde olduğunu gösterdiği gibi, askerî sınıfa mensup kişiler ile mütegallibelerin borçlarına daha az sadık olduğunu düşündürmektedir.

Grafik 13. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Alacak Konulu Şikâyetlerde Sınıflar Arası Borç İlişkileri

2.4.5. Eşkıyalık ve Asayiş Problemleri

Osmanlı tarihi boyunca eşkıyalık vakaları görülmüştür. Eşkıyalık vakaları sürekli olmakla beraber yoğunluğu dönem dönem değişmiştir. Özellikle devlet denetiminin azaldığı, savaşların yaşandığı, taşra idaresinin güçsüzleştiği dönemlerde eşkıyalık şikâyetlerinin arttığı görülmektedir.[419] Yine nüfus artışı, iklim problemleri ve artan vergi yükü gibi gelişmeler de eşkıyalığın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Osmanlı tarihinde 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında en büyük ve en geniş eşkıyalık dalgası görülmüş, kendinden önceki eşkıyalık hareketlerinden daha koordineli ve geniş katılımlı olmasının da etkisiyle, Celali İsyanları olarak isimlendirilmiştir.[420]

[419] Erik J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, çev. Osman Akınhay, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011), 12.

[420] Anadolu'da büyük bir kargaşaya neden olan ve incelediğimiz dönemin idari düzeninin oluşmasının en önemli nedenleri arasında görülen Celali İsyanları hakkında detaylı bilgi için bkz: Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*; Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*; Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan*; Sam White, *Osmanlı'da İsyan İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyanları,* çev. Nurettin Elhüseyni, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013); Özel, "The Reign of Violence: the Celalis," 184-202. Sencer Divitçioğlu, "Oyun Teorisi Bağlamında Celâli İsyanları (1596-1611), *Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı),* 19, (1999): 5-11;

18. yüzyıl sonlarında ise Balkanlarda, Dağlı İsyanları ortaya çıkmıştır. Dağlı İsyanları ilk Kırcaali bölgesinde başlamış, daha sonra diğer eşkıyaların da cesaretlenmesi ile kaos ortamı Kırcaali sınırlarını aşarak tüm Rumeli'ye yayılmıştır.[421] Dağlı isyanlarının ortaya çıkışında ayanlar arasındaki mücadeleler, ayan-eşkıya ilişkileri, artan vergiler ve savaş ortamının getirdiği kaosun etkili olduğu düşünülmektedir.[422] Ayanlık iddiasında bulunan kişilerin eşkıyaları etrafında toplayıp, onları kolladıkları bilinmektedir.[423] Bu tezin ele aldığı coğrafi sınırlar dışında gerçekleşen Dağlı İsyanları başka bir araştırmanın konusudur. Ancak Osmanlı tarihinin en büyük yıkımlarından biri olan Celali İsyanlarının yaşandığı Anadolu coğrafyasında, bir yüzyıl sonra, Balkanlarda görülen kargaşanın neden görülmediği de sorgulanabilir.[424] Bu noktada Balkanlar ile Anadolu'nun farklarına bakmak gerekmektedir. Öncelikle 18. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan Osmanlı-Rus Savaşları (1768-1772 / 1787-1792), Balkanların savaş meydanı haline gelmesine neden olmuştur.[425] Bu durum da denetim mekanizmasının zayıf olduğu yerde eşkıyalığın ortaya çıkışını hızlandırmış olmalıdır. Bunun yanı sıra Anadolu'da bulunan ayanların bir kısmı büyük ayan hanedanlarının mensubuydular.[426] Bu aileler, uzun yıllar mültezimlik, mütesellimlik ve voyvodalık gibi görevler almışlardı. Fakat Balkanlar'daki ayanlar daha çok askerî kökenli kişilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla Anadolu'da bulunan çoğu ayan hanedanının aksine Balkanlardaki ayanlar, güçlü aşiret yapısı ile donanarak bölge üzerinde hakimiyet kuracak bir statüye sahip değillerdi. Muhtemelen bu nedenle Balkanlardaki ayanlar araştırmacılar tarafından "türedi" olarak nitelendirilmişlerdir. Ayrıca Anadolu'da büyük ayan ile diğer mültezimler arasında aile bağları varken, Balkanlarda bu güç dağılımı büyük bir ayan ve onun kapı halkı arasında gerçekleşmiştir. Rus ve Avusturya savaşları nedeniyle Balkanlarda insanların topraklarını bırakmak zorunda kalması ve sürekli göç yaşanması güvensizlik ortamı yaratmıştır. Bu koşullara

---

Yunus Koç, "Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum," *Bilig,* 35, (2005); Tahsin Şahin, "Bir Osmanlı Başkentinde Celâliler; Bursa'da Celâli İstilası ve Yarattığı Tahribat," *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23,43, (2022): 785-820.

[421] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808),* (Ankara: TTK Yayınları, 2020), 3.

[422] Alper Başer, *Eşkıyalıktan Ayanlığa: Kırcaalili Emin Ağa*, (İstanbul: Çizgi, 2014), 13.

[423] Özkaya, *Dağlı İsyanları,* 14.

[424] Osmanlı merkezî idaresi bu dönemde Dağlı İsyanları ile mücadele ederken, Anadolu'da sadakatini sürdüren ayanlardan destek almıştır. Cafer Çiftçi, "Derviş Paşazâde Numan Bey'in Ayanlık ve Tersanecilik Faaliyetleri," *Belleten,* 75, 273, (2011): 390.

[425] Özkaya, *Dağlı İsyanları,* 13.

[426] Bu konuda bir örnek için bkz. Murat Dağlı, "18. Yüzyıl Sonunda Ayanlık Siyaseti ve Germiyanzâdeler," *Osmanlı Araştırmaları,* 55, 55, (2020): 145-180.

bağlı olarak bölgede sekban sayısının da fazla olması silahlı ve işsiz nüfusu arttırmış olmalıdır. Askerî sınıf mensubu olarak yükselmiş ve bir hanedana sahip olmayan ayanlar arasındaki mücadele de şiddet ortamını daha da büyütmüştür.[427] Tüm bu nedenler Balkanlarda yaşanan Dağlı İsyanlarına zemin hazırlarken, aynı dönemde farklı dinamiklere sahip olan Anadolu'da ise böylesi bir yaygın eşkıyalık hareketi görülmemiştir.

En güçlü dönemlerinde bile modern öncesi imparatorluklar, sınırları içerisinde belli oranda eşkıya olmasını olağan karşılamıştır.[428] Bu durum 18. yüzyıl Osmanlı Anadolu'su için de geçerlidir. Bu dönemde de Anadolu'da eşkıyalık var olmakla beraber, bir önceki yüzyıldaki gibi koordineli ya da büyük ordular çıkaran, şehirler kuşatan güce ulaşmamıştır. Bu yüzyılda yaşanan taşra idaresindeki dönüşüm eşkıyaların örgütlenmesini engellemiş olmalıdır. Divan'a gelen eşkıyalık konulu hükümlerin bir kısmının vali ve kadının yanı sıra ilgili beldenin ayanına da gönderilmesi, yerel ileri gelenlerin bu konuda devletin doğrudan muhatap aldığı kişiler olduğunu göstermektedir.[429] Ayanların meşruiyet zeminlerinden biri de bulundukları bölgede asayişi sağlamalarıdır. Örneğin, ayanlıktan azledilen Çapanoğlu'nun görevini geri almasında, vazifesi olmadığı halde Yozgat civarındaki eşkıyaların kellelerini İstanbul'a göndermesi etkili olmuştur.[430] Fakat ayanların eşkıyalarla iş birliği içinde oldukları da görülmektedir. Eşkıyaların silahlı güçlerini arkalarına alan ayanlar, yerelde rakipleri olan diğer ayanlarla ya da ehl-i örfle mücadele etmekteydiler. Örneğin, 1710 yılında Antalya ayanından Hızır Efendi, eşkıya ile anlaşarak ters düştüğü Teke sancağı mütesellimi ile mücadeleye girişmiş ve büyük bir kargaşaya yol açmıştır.[431]

Ehl-i örf ile eşkıya arasındaki iş birliği dolaylı da olabilmektedir. Yerel idareciler ile yakın olan eşkıya gruplarının taşrada adil biçimde yargılanmadıkları yönünde pek çok şikâyet de bulunmaktadır. Örneğin, Kangırı sancağına bağlı Karıbazarı kazasından gelen Satılmış, aynı köyden İbrahim, Süleyman, Ömer, Bekir, Ali ve Hacı Hüseyin'in eşkıya

[427] Üstündağ Özdemir, "Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları," 33-35.
[428] Hobsbawm, Eşkıyalar, 21.
[429] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 27/159.
[430] Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* 34-35.
[431] Bayrak, *Anadolu'da Eşkıyalık Olayları,* 63.

olduklarını ve 1758 (H. 1170) senesinde evini basıp, kendisini darp ettikten sonra bazı eşyaları ile bir miktar parasını da zorla aldıklarını bildirmiştir. Ahmed, adı geçen eşkıyaları mahkemeye şikâyet etmesine rağmen *ehl-i örfe istinâden* üzerlerinde bir suç bulunmadığı ve bu nedenle cezalandırılmadığını ve bunların zulümlerinin halen devam ettiğini de söylemiştir. Bu konuda şeyhülislamdan fetva da almış ve Divan-ı Hümayûn'dan çıkan hüküm, davanın mahallinde tekrar görülmesi olmuştur.[432] Ehl-i örfe istinâden ifadesi eşkıyalık şikâyetlerinde çok sık görülmektedir. Örneğin, Kapucıbaşı payesiyle Bolu Hassı Voyvodası'na ve Bolu naibine yazılan Ağustos 1768 (H. Evâhir-i Rebîülevvel 1182) tarihli hükümde, Hüseyin Beşe ve gelini Saliha Hatun Divan-ı Hümayun'a gelerek, Boyabadlı Ali adlı eşkıyanın, Hüseyin Beşe'nin oğlu ve Saliha'nın kocası İsmail'in yolunu keserek onları öldürdüğünü ve üzerindeki mal ve eşyalarını aldığını bildirmişlerdir. Ancak daha ilgi çekici olan Boyabadlı Ali ve eşkıyalarının *ehl-i örf*e istinâden yakalanmadığını, yakalanırsa da geri bırakıldığının bildirilmesidir. Bunların bir an önce yakalanıp, yargılanması emredilmiştir.[433] Bu belgelerin çoğunda ehl-i örfe istinâden ifadesi ayrıntıdan uzak, üstü örtük bir şekilde söylenip bırakılan ve kazalarda hukukun işlemesi için gereken bilgi ve yetki varken yine de adaletin neden sağlanamadığı, Divan-ı Hümayun'a neden ihtiyaç olduğunu bildiren anahtar bir kelime olarak belirmektedir.

Ahkâm defterlerinde eşkıyalıkla ilgili hükümlerden bazılarının suistimal ve zulüm kategorisiyle iç içe olduğu görülmüştür. Örneğin, bir grup eşkıyadan şikâyet eden yöre halkı bunların bazı ehl-i örften güç alarak faaliyetlerine devam ettiklerini ve yine aynı sebeple adil biçimde yargılanmadıklarını şikâyetlerinde bildirmişlerdir. Bu durumlarda yine asıl şikâyet konusu olan eşkıyalık göz önüne alınmıştır. Ancak bazı noktalarda suistimal ve zulüm ile eşkıyalık konularını ayırmak daha zor olmaktadır. Belgelerde devlet görevlilerinden eşkıya olarak bahsedildiği de vakidir. Örneğin, Karahisar-ı Sahib kadısı ve mütesellimine hitaben gönderilen Nisan 1780 (H. Evâsıt-ı Rebîyülahir 1194) tarihli hükümde, Karamık (bugünkü Bolvadin) kazası Ayanı Ömer Paşa'nın 80 nefer eşkıyası ile kazada türlü zorbalıklar yaptığı belirtilmiştir. Bu eşkıyalığın sonlandırılıp,

[432] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 6/29.
[433] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 30/180.

eşkıya-ayanın yakalanması için Karahisar-ı Sahib Mütesellimi görevlendirilmiştir.[434] Bu hükümün de işaret ettiği üzere incelenen dönemde ayanı mütegallibe ve ehl-i örften veya ayan ve ehl-i örfü eşkıyadan ayırmanın mümkün olmadığı kayıtlar bulunmaktadır. Dolayısıyla kayıtların sınıflandırılmasında temel belirleyici olarak şikâyet konusu/ şikâyetçinin talebi alınmıştır.

Ahkâm ve şikâyet defterlerinde eşkıyalık vakaları birden fazla kişinin katılımı ile oluşan, yol kesme, alı koyma gibi konular üzerinde yoğunlaşan faaliyetlerdir. İncelenen hükümlerde asayiş problemi olarak nitelendirilebilecek bireysel darp, gasp, tecavüz ve hırsızlık gibi suçlar ile eşkıyalık arasında net bir çizgi bulunmadığı görülmüştür. Asayiş problemi olarak nitelendirilen çoğu şikâyette ise şikâyetçilerin eşkıyadan oldukları belirtilmiştir.[435] Bu nedenle bu kategori tasnifi asayiş problemleri ve eşkıyalık olarak isimlendirilmiştir.

Asayiş problemleri ve eşkıyalık konulu şikâyetlerde belgelerde en çok kullanılan ifade *kendü halinde olmamak*tır. Bir kişinin toplumun geneli dışında hareket ettiğini, suç işlediğini gösteren kayıtlarda bu ifade sıklıkla yer almaktadır.[436] Taraklı Borlu kazasından Divan'a gelen Hacı Ramazan oğlu Ali Beşe kendi halinde olduğu halde, kaza sakinlerinden Hacı Ali oğlu Memiş'in *kendü halinde olmadığını* belirttikten sonra, 1780 senesinde Memiş'in, sağ bacağını kılıç ile yaraladığını bildirmiştir.[437] Başka bir örnekte ise Sinop'tan gelen Ayşe'nin de oğlu, Piç Osman tarafından darp ve gasp edildikten sonra ölmüştür. Ayşe suçlunun yakalanması, cezalandırılması ve oğlunun elinden alınan para

[434] BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 103/690.

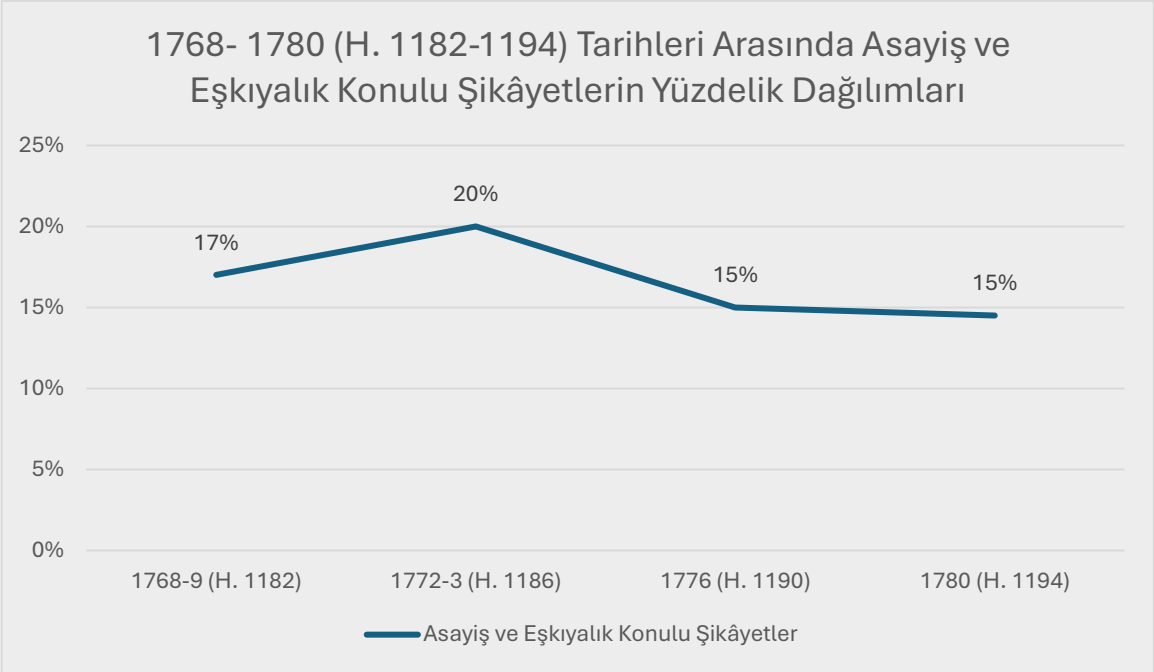
[435] Koyun hırsızlığı konulu şikâyette suçlanan "eşkıyadan Barçınlı Halil" (BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 43/315); Gasp ve darp ile suçlanan "Mehmed nâm şaki" (BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 7/37).

[436] "Kendi halinde olmamak" ifadesi gerek kadı sicilleri, şikâyet ve ahkâm defterleri ile kalebend defterlerinin kaynak olarak kullanıldığı araştırmalarda ele alınmıştır. Bu ifade suçun bir kişiye yöneltilmesinde hukukî dile yerleşmiş ayırıcı bir ifadedir. Benzer bir şekilde bir kişin suçu affedildiğinde salıverilmesi nin şartı bu kez de "kendi halinde olmak" olarak belirmektedir. Bu konuda bkz. Uğur Koca, "Boğazkesen Kalesi Kalebendleri," *Tarih Dergisi*, 67,1, (2018): 135; Cemal Çetin, "Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği)," *SUTAD*, 45, (2019): 68-81; İbrahim Etem Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayntab'da Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü," *Bilig* 63, (2012): 31-54. Ayrıca Osmanlı'da ideal insan tipi ve yüzyıllar içinde değişimi için bkz. Özer Ergenç, "İdeal İnsan Tipi Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi," *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet* içinde, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012): 423- 428.

[437] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 20/106.

ve eşyalarının geri verilmesini talep ederken, Osman'ın *kendü halinde olmadığını* da belirtmiştir.[438]

İncelenen defterlere göre 1768-1780 yıllarında Divan-ı Hümayun'a gelen 5962 şikâyetin 1030 tanesi eşkıyalık ile ilgilidir. Başka bir deyişle, şikâyetlerin %17,2'sini eşkıyalık ve asayiş problemleri oluşturmaktadır. İncelenen dönemlerde bu şikâyetlerin değişimleri şu şekildedir: H.1182 yılına ait şikâyetlerin %17'si eşkıyalık ve asayiş konulu şikâyetler iken, savaş yılları olan H. 1186 yılında bu oran %20'lere ulaşmıştır. H. 1190 yılında eşkıyalık ve asayiş şikâyetleri %15'e gerilemiş, H. 1194 yılında ise %14,5 olarak tespit edilmiştir. (Bkz. Grafik 14)

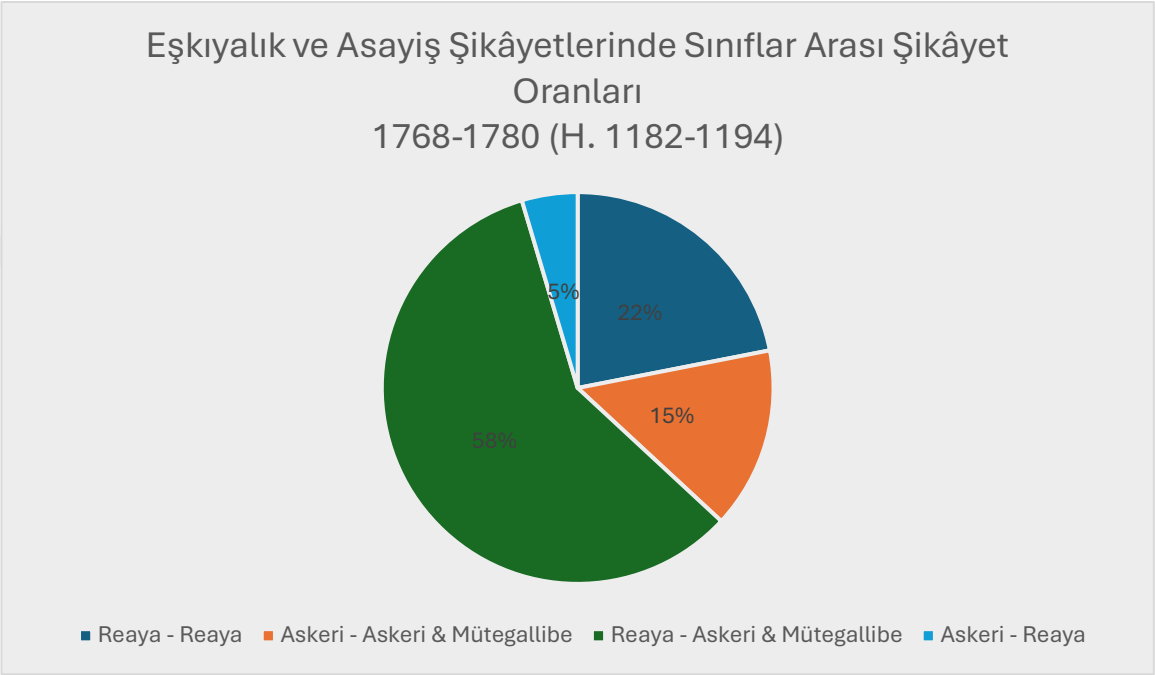

Grafik 14. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Asayiş ve Eşkıyalık Konulu Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları

Eşkıyalık şikâyetlerini Divan'a getirenlerin %57'si kırsalda yaşayan insanlar iken %43'ü kentsel bölge sakinleridir. Ancak eşkıyalık konusundan muzdarip tüm şikâyetçilerin %64,5'i reayadandır. Şikâyet edilenlere bakıldığında ise bu oran %33 olarak tespit

[438] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 65/371.

edilmiştir. Şikâyet edilenlerin %14'ü askerî sınıfa mensup iken, %41,7'si mütegallibe olmakla tanımlanmışlardır. Eğer askerî sınıf ile mütegallibeler bir arada düşünülürse, Anadolu eyaletinde eşkıyalık yapan ya da asayişi bozanların %57,6'sının bir şekilde askerî ya da askerî ile reaya arasında kalan, reayadan askerîye geçmeye çalışan kişiler olduğu söylenebilir. (Bkz. Grafik 15.)

Grafik 15. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Asayiş ve Eşkıyalık Şikâyetlerinde Sınıflar Arasında Şikâyetlerin Yüzdelik Dağılımları

2.4.6. Diğer

Anadolu ahkâm ve şikâyet defterlerine yansıyan şikâyetler elbette yukarıda sayılan beş türden ibaret değildir. Yukarıda bahsedilenler tüm şikâyetler içinde nicel olarak öne çıkan şikâyetlerken, sayısal olarak anlamlı bir kategori oluşturacak eşiğin altında kalan şikâyetler de mevcuttur. Kesinlikle bu şikâyetlerin az olması onları daha önemsiz ve değerlendirme dışı yapmayı gerektirmeyecektir. Ancak anlamlı genellemeler ve doğru karşılaştırmaların yapılabilmesi için bunlar diğer başlığı altında incelenmiştir.

2.4.6.1. Nikâh

Eşkıyalık, suistimal ya da alacak gibi şikâyetlere oranla Divan üyelerinin daha az karşılaştığı bir şikâyet konusu da evlilik üzerinedir. Tüm semavi dinlerde nikâha önem verilmiş, nikâhsız birleşmeler suç olarak nitelendirilmiştir.[439] İslam dini de bu konuda bir istisna teşkil etmediği gibi, bu konudaki hükümlerin bizzat Kur'an'da yer alması ve Hz. Peygamber tarafından genişçe açıklanıp uygulanması ile nikâh konusuna verilen önemin en büyük göstergesidir.[440]

İslam dini velisiz nikâh yapılmamasını,[441] fakat mutlaka evlenecek kadının da rızasının alınmasını tavsiye etmiştir. İslam hukukunda nikâh akdinin şahitler huzurunda yapılması şart koşulurken, bir din adamının huzurunda olması ya da dini bir merasim icrası zorunluluğu bulunmamaktadır.[442] Ancak İslam dininde velayet ya da vekâlet ile nikâh mümkündür. Yani taraflardan her ikisinin ya da birinin rızası olduğu halde, bedenen orada olmadığı durumlarda bilgisi dâhilinde bir vekil onayı ile nikâh kıyılabilmektedir. Bu durum Hanefi fıkhında "*velâyetü'n-nikâh*" olarak adlandırılmıştır. Veli kanuni temsilcisi olduğu kişinin rızasını almaksızın da nikâhlayabilir. Bu durum için de "*velâyet-i icbâr*" ya da "*velâyet-i istibdâd*" tabiri kullanılmıştır. Ancak çocuğun bulûğ çağına girene değin fiilen evliliğinin mümkün olmaması şartı koşulmuştur.[443]

18. yüzyıl sonlarında Anadolu ahkâm defterlerine yansıyan şikâyetler içinde az da olsa nikâhla ilgili şikâyetler bulunmaktadır. Bu şikâyetlerin çoğunluğu vekâleten yapılan nikâh akitlerine uyulmaması ile ilgilidir.[444] Özellikle 18. yüzyıl Osmanlı taşrasında

[439] Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh," *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları,* 2, (2006): 41.
[440] Fahrettin Atar, "Nikâh," *DİA,* 33, (2007): 112.
[441] Hanefi mezhebinde bulûğa ermiş erkek ve kadının nikâhlanmaları için kimsenin rızası gerekli değildir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminin ünlü Şeyhü'l-İslam'ı Ebu Suud Efendi kız kaçırmaların önüne geçmek için, veli izni bulunmayan nikâhların batıl kabul edildiği İmam Muhammed'in görüşlerine dayanan fetva vermiştir. Daha sonra pahişaha arz olunup, nikâhlarda veli izni bulunması kanun haline getirilmiştir. Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh," 47.
[442] Atar, "Nikâh," 113.
[443] Atar, "Nikâh," 114.
[444] Bu konuda detaylı bir inceleme için bkz. Tuğ, *Namus Siyaseti,* 120-141.

etkileri ve güçleri artan ayan ve mütegallibe sınıfının bu şikâyetlerin ortaya çıkmasındaki etkisi yine göze çarpmaktadır.

Anadolu Valisine ve Bolu kazası naibine gönderilen Ekim 1768 (H. Evâhir-i Cemâziyelevvel 1182) tarihli bir hüküm nikâh konulu şikâyetlere güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bolu sancağına tabi Dörtdivan kazası sakinlerinden Mehmed Divan-ı Hümayun'a arzuhal ile başvurmuştur. Mehmed, Dörtdivan kazası sakinlerinden Çakaloğlu Mehmed Beşe, kızı Zeyneb adlı *bikr-i bâliğ*i kendisine akd-ı nikâh eylediğini ve şer'an kimsenin müdahaleye hakkı olmadığını bildirmiştir. Ancak aynı kaza sakinlerinden Küçük Mehmed adlı kimse Hacı Hüseyin ve Hacı Mehmed adlı mütegallibelere istinâden, Zeyneb'i kendisine cebren akd-ı nikâh eylemiştir. Bu nedenle Küçük Mehmed ve mütegallibeleri şikâyet eden Mehmed menkûhası Zeynep'in kendisine verilmesini talep etmiştir.[445]

Bu örnekte görüldüğü üzere taşrada güçlenen mütegallibe ve ayanların başkası ile nikâhı ya da akdi olduğu halde birini kendileriyle "cebren" nikâhlayacak kadar ileri gittikleri görülmektedir. Aynı şekilde kız babalarının da muhtemelen zenginlik ve güçlerinden etkilenerek, başkası ile akdi olmasına rağmen kızlarının rızası olsun ya da olmasın onları taşranın ileri gelenleri ile nikâhladıklarına dair de şikâyetler bulunmaktadır.[446] Ancak başka biri ile evli olan kadının, evliliği bitmeden bir başkasına nikâhlanması İslam dininde câiz görülmemiştir. Bu durum İslam hukukunda hukkü'l- gayr olarak adlandırılmıştır. [447]

[445] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 70/401. Kadınların bizzat gelerek rızaları alınmadan yapılan nikah akdlerine itiraz ettikleri de görülmektedir. Ekim 1742 (H. Evâhir-i Şaban 1155) tarihinde Konya kazasına tabi Sarây-ı Atîk isimli köyden Halime adlı *bikr-i balîğ* Divan'a gelerek, kendisinin rızası olmadığı halde mütegallibeden Gelenoğlu Ömer'in oğlu ile evlenmeye zorladığını bildirmiştir. Genç kadın, bu konu üzerine fetvasının olduğunu da belirterek, Divan'dan uğradığı eziyetin bitirilmesi ve rahat bırakılmasını emreden emr-i şerîfi almaya kadir olmuştur. Bkz. Cevger, "Karaman Ahkâm Defteri'nin Transkripsyonu ve Değerlendirilmesi," 185.

[446] Şer'î hukuka aykırı olan nikah akdini bozma ve nikah üzerine nikah kıyma konulu şikâyetlerden bazıları için bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 17/96; 57/330; 80/471; BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 3/9; 9/42; 61/349; 94/579; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 21/161; 59/492; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 20/132; 96/689; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 4/14; 7/42; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 146/1013; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 99/721.

[447] Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh," 43.

2.4.5.2. Esnaf Şikâyetleri

Ahkâm ve şikâyet defterleri okunurken şikâyet kategorilerinden diğer altında toplanan hükümlerden biri de esnafların şikâyetleridir. Esnaf şikâyetleri genellikle bir esnaf taifesinin bulundukları bölgede mahkemeye başvurması ya da aralarından bir temsilciyi veya temsilcileri İstanbul'a yollamaları ile iletilmiştir. Esnaf şikâyetleri ekseriyetle meslektaşlarının kalitesiz üretimleri ya da dışarıdan işlerine müdahaleler hakkında olmaktadır. Örneğin, Temmuz 1768 (H. Evâsıt-ı Sâfer 1182) tarihinde Kastamonu kadısının gönderdiği mektup ile Divan'a ulaşan bir şikâyete göre Kastamonulu urgancılar, Çankırılı urgancıların kalitesiz üretim yaptıklarını bildirmiş ve bunların urgancılıktan menedilmesini talep etmişlerdir. Kastamonulu urgancılar 1777 tarihinde bu konuda ellerinde *emr-i şerîf* bulunduğu halde şikâyetlerinin bir çözüme kavuşmadığını da belirtmişlerdir. Bunun üzerine *emr-i şerîf mûcebince amel olunması* için ferman yazılmıştır.[448] Başka bir esnaf şikâyeti de Ocak 1769'da (H. Evâhir-i Şaban 1182) İzmir'den gelmiştir. Buna göre İzmir'de yaşayan çulcu esnafı Divan-ı Hümayun'a arzuhal göndererek, işin ehli olmamasına rağmen yorgancı esnafının çulculuk yaptıklarından şikâyetçi olmuşlardır. Çulcular dışında kimsenin bu işi yapmasının yasaklanmasını istemişlerdir. Bunun üzerine kanun üzere amel olunması için emr-i şerif yazılmıştır. [449] Ahkâm defterlerinde bu tarz esnaf şikâyetlerine rastlamak mümkündür. Kangırı'da sarraçların şikâyetleri[450], Kocaili'den kömürcü esnafının şikâyeti[451], Bursalı boyacı esnafının şikâyeti[452] bunlardan bir kısmıdır.

2.4.7. Şikâyet Harici Hükümler

Ahkâmü'ş-şikâyet başlıklı ahkâm defterlerine daha önce bahsedildiği üzere eyaletlerden gelen şikâyetler kaydedilmektedir. Ancak okunan defterlerde az da olsa şikâyet harici hükümlerin de yazılı olduğu tespit edilmiştir. Muhtemelen ilgili bölgeye gönderilen ve

[448] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 6/25.
[449] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 130/786.
[450] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 116/707.
[451] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 21/145.
[452] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 39/227. Benzer şikâyetler için bkz: BOA, 187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 13/118; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 160/1211; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 3/6; 32/278.

bölge idarecilerine duyurulması gereken Divan kararlarından bazıları da ahkâm defterlerine kaydedilmiştir. Bu tür hükümlerden biri atama ve görevlendirme konulu hükümlerin kaydıdır. Bu hükümler taşradan gelen bir şikâyet üzerine oluşturulmamış, aksine Divan'da alınan kararın ilgili idari birime gönderilmesi şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla hükümlerde şikâyetçi ya da şikâyet konusu gibi bilgiler bulunmamaktadır. Hükümler okunduğunda bir bölgeye atanan sancak mutasarrıfı, yeniçeri zabiti gibi görevlilerden diğer idarecilerin haberdar edilmesi ve olası problemlerin önüne geçilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Ekim 1768 (H.1182 Cemâziyelâhir) tarihinde tüm Anadolu eyaletinde bulunan kadı ve naiblere hitaben gönderilen bir hüküm ahkâm defterine kaydedilmiştir. Bu hükümde Anadolu valiliğinin 27 Eylül 1768 (H. 1182 Cemâziyelevveli'nin 15. gününden) tarihinden itibaren Vezir Kabzeddin Paşa'ya tevcih olunduğu ve onun görevine kimsenin müdahale etmemesi emredilmiştir.[453] Savaş zamanlarında taşra idarecilerinin sefere katılmaları emredildiğinde, bölge idaresini mütesellimlere devrettiklerinden daha önce bahsedilmişti. Bu şekilde yapılan mütesellim atamaları da ahkâm defterine kaydedilmiştir. Teke sancağında bulunan kadı ve naiplere gönderilen Mayıs 1769 (H. Evâhir-i Muharrem 1183) tarihli bir hükümde Teke sancağı mutasarrıfı Arnavud Mehmed Paşa'nın Hotin muhafazasına memur olduğu bildirilmiş ve yerine paşanın kapı kethüdası el-Hac Ahmed'in mütesellim atandığı yazılmıştır.[454] Savaş zamanı orduya katılan idarecilerin yerine atanan mütesellimlerin görev ve yetkilerini kötüye kullandıklarına dair şikâyetler mevcuttur. Muhtemelen bu şikâyetlerin bir sonucu olarak bazı görevden almalar da ahkâm defterlerine kaydedilmiştir. Örneğin, Eylül 1768 (H. Evâhir-i Cemâziyelevvel 1182) tarihinde Aydın sancağında bulunan kadı ve naiplere gönderilen bir hükümde, Aydın sancağı muhassılı Vezir Hüseyin Paşa'nın Bender muhafazasında görevli olduğu belirtilmiş ve paşa tarafından mütesellim olarak tayin edilen Hamzabey Oğlu adlı kişinin mütesellimlikten azledildiği bildirilmiştir. Hükümde Aydın sancağına mütesellim olarak atanan kişinin ismi boş bırakılmıştır.[455] Atanan bir idarecinin görev yerine intikaline kadar geçen sürede idarenin boş kalmaması için yerine mütesellim tayin edilmekteydi. Örneğin, Eylül 1776 (Evâsıt-ı Şaban 1190) tarihinde Anadolu Valisi olarak atanan Karaman Valisi Abdullah Paşa'nın görev yerine gelinceye kadar eyalet idaresine vekaleten bakmak üzere mütesellim olarak kapıcıbaşılarından

[453] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 81/478.
[454] BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 139/844.
[455] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 72/418.

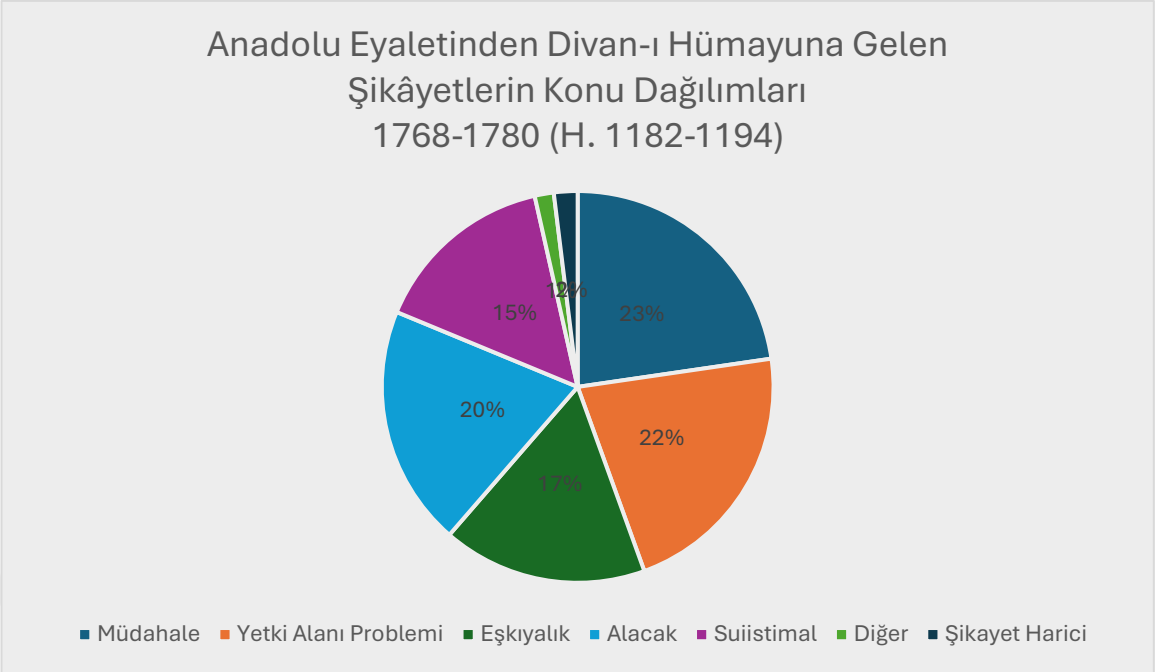
Abbas atanmıştır. Bu süre zarfında Abbas'ın idaresinin tanınması ve ona itaat edilmesi için Anadolu eyaletindeki tüm kadılara hüküm yazılmıştır.[456]

İncelenen defterlerde rastlanan şikâyet harici hükümlerden biri de fermanlardır. Bu hükümlerde bir şikâyetçi olmadan, doğrudan problem anlatılarak hüküm verilmiştir. Örneğin, Yeniçerilerin haksız yere *câize* almaları ve diğer suistimallerinin engellenmesi hakkında Ocak 1777 (H. Evâhir-i Zilkade 1190) tarihinde yazılan ferman bu türe güzel bir örnektir. Anadolu'nun sol kolunda bulunan Tosya, Safranbolu ve İskilip kadılarına hitaben yazılan bu fermanda, yeniçerilerin bu suistimallerinin sonlandırılması, haksız yere topladıkları caizelerin ellerinden alınması, gönderilen mübaşir marifetiyle gereğine göre *kalebend* edilmeleri emredilmiştir.[457]

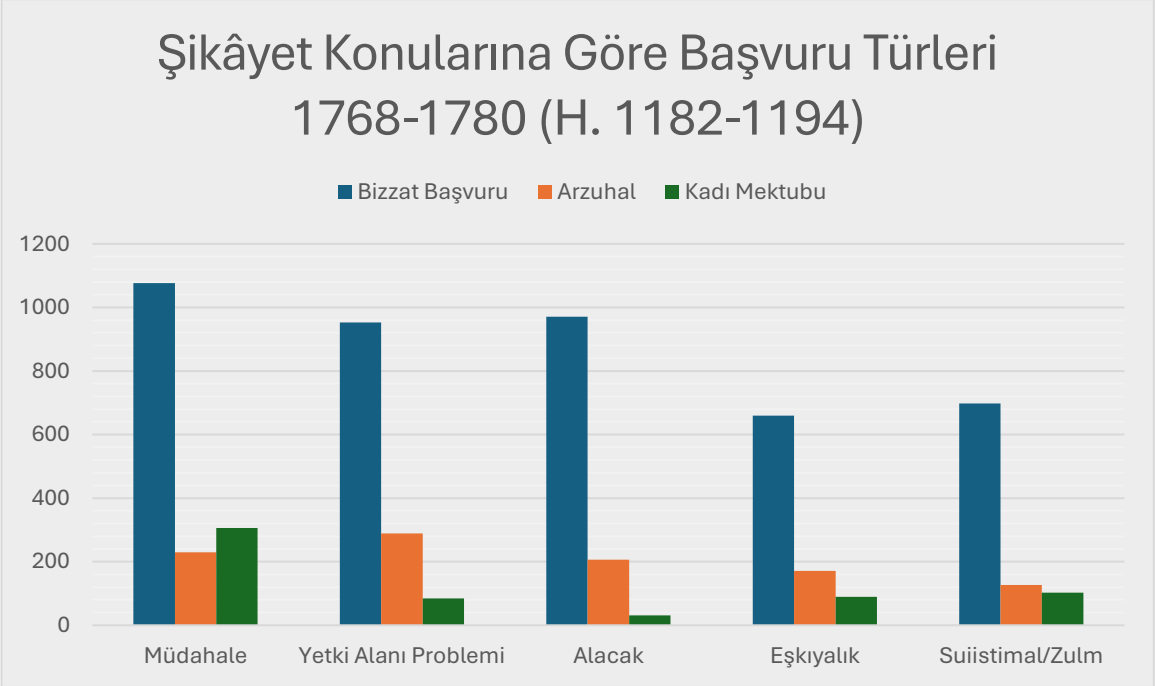
İncelenen tüm defterlerde şikâyet harici hükümlerin sayısı 119 olup, toplam hükümlerin %2'sine tekabül etmektedir. Diğer kategorisindeki şikâyetler ise 90 adet ile oranı %1,6 olarak tespit edilmiştir. Tüm şikâyetlerin %23'ü müdahale, %22,2'si yetki alanı problemi, %20,3'ü alacak, %17,2'si eşkıyalık ve %15,5'i suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerden oluşmaktadır.

[456] BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 8/53. Diğer atama hükümlerinden bazıları için bkz. BOA, 185 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 18/7; BOA, 188 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 51/335; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 62/427; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 78/497; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 64/468.

[457] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 3/10. Diğer ferman örneklerinden bazıları için bkz. 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 183/1048; BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 68/388; BOA, 187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 23/258; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 59/402; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 90/588.

Grafik 16. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetlerin Konu Dağılımları

Grafik 17. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetlerin Konularına Göre Başvuru Yöntemleri

ŞİKÂYET VE İNSAN

Tarih, yalnızca olaylar ve kurumlar üzerinden değil, bu olay ve kurumların merkezinde yer alan insan ve iradesi üzerinden araştırıldığında anlam kazanmaktadır. İnsan, tarihin hem öznesi hem de nesnesi olarak, geçmişi şekillendiren kararları alır, toplumsal ve siyasi yapılar içinde rol oynar ve bu yapıların sonuçlarını deneyimler. Bu nedenle, bir tarihî mekanizmayı anlamak için insan unsurunun incelenmesi, tarih biliminin temel yöntemlerinden biridir. Osmanlı Devleti'nin karmaşık olarak nitelendirilen bu döneminde, toplumsal ve idari işleyişin anlaşılmasında bireylerin ve grupların davranışlarını, taleplerini ve beklentilerini anlamak büyük önem taşır.

Osmanlı şikâyet mekanizmasında insan unsurunun incelenmesi, yalnızca devletin işleyişine değil, aynı zamanda toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına da ışık tutar. Şikâyetler, sıradan bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları sorunları ve bu sorunları çözme konusundaki yollarını belgeleyen tanıklardır. Bu mekanizma üzerinden bireylerin merkezî otoriteyle kurduğu ilişki, hak arayışlarının niteliği ve devletin bu taleplere verdiği tepkiler, tarihsel bir perspektif içinde incelenmelidir. Böyle bir yaklaşım, hem Osmanlı toplumunun insan merkezli bir tasvirini yapmayı mümkün kılar hem de geçmişin dinamiklerini bugüne daha anlaşılır bir şekilde taşır.

Bu bölümde, Anadolu eyaleti sınırları dahilinde yaşayan ve maruz kaldıkları ya da uğradıklarını düşündükleri haksızlıkları Divan-ı Hümayun'a taşıyan kişiler ele alınacaktır. Başka bir deyişle şikâyetin insan boyutu, şikâyet edenler, şikâyet edilenler, karar verenler ve kararı uygulayanlar üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır. İncelenen ahkâm ve şikâyet defterleri, şikâyetçilerin kimlikleri, yaşadıkları yerler, cinsiyetleri ve toplumsal statüleri gibi verileri açıkça sunmaktadır. Benzer şekilde, şikâyet edilenlerin isimleri, görevleri ve yaşadıkları yerler de çoğu kayıtta ayrıntılı olarak yer almaktadır. Şikâyetlerin sunulduğu Divan üyeleri ise çoğunlukla aldıkları kararların uygulanmasını yerel yöneticilere veya taşradaki adli makamlara devretmiştir. Tüm bu veriler ışığında, bu bölümde şikâyet mekanizmasının insan faktörü ele alınacaktır.

Şikâyetçilerin yaşadıkları yer, başvuru yöntemleri, cinsiyetleri ve toplumsal statüleri gibi pek çok açıdan sınıflandırılarak değerlendirilmesi, dönemin sosyal ve idari yapısını anlamak açısından önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Kentsel ve kırsal bölgelerdeki sorunların ve başvuru yöntemlerinin karşılaştırılması, mekânsal farklılıkların şikâyet mekanizması üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Grup ve bireysel başvuruların ele alınması, kolektif ve bireysel çıkarların şikâyetlere yansımasını analiz etme imkânı sağlamaktadır. Özellikle kadın şikâyetçilerin incelenmesi, Osmanlı'da kadınların hukuki süreçlere erişim düzeyini ve toplumsal görünürlüğünü anlamak açısından dikkate değerdir. Kadınların Divan-ı Hümayun'a doğrudan başvurma oranının yüksekliği, Osmanlı toplumunda kadınların kamusal alandaki görünürlükleri açısından önem taşıyan verilerdendir.

Şikâyetçilerin toplumsal statülerine göre tasnifi, devlet nezdinde reaya ve askerî olarak ayrılmış Osmanlı toplumunun bu iki cephesinin yaşadıkları problemlerin benzerlik ve farklılıklarını gösterecektir. Bunun yanı sıra askerî sınıf içinde yer alan seyyidlerin, şikâyet mekanizmasındaki rollerine odaklanarak, farklı sosyal grupların işleyişteki yeri tasvir edilecektir. Mütegallibenin hukuka aykırı eylemlerinin değerlendirilmesiyle Osmanlı taşra idaresindeki sorunlara ışık tutulması amaçlanmaktadır. Divan-ı Hümayun'un şikâyetler karşısında verdiği kararların analizi ve taşrada şikâyetlerin çözümü için merkezî devletin hangi kesimleri muhatap aldığı, şikâyet mekanizmasının işleyişine dair önemli veriler sunacaktır.

Son olarak, Divan'a iletilen şikâyetlerin, yalnızca problemlerini Divan-ı Hümayun'a taşıyabilme imkanına sahip olan bireyleri temsil ettiğinin altı çizilmelidir. Bu çalışma, Osmanlı toplumunun bir kesitini ele almaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere incelenen defterlerde, şikâyetçiler arasında bir tane dahi köle bulunmamaktadır. Bu kölelerin problemleri olmadığı için değil, problemleri Divan'a taşıyacak kudretleri olmadığından dolayıdır. Bu nedenle, elde edilen verilerin tüm toplumu yansıttığını iddia etmek mümkün değildir. Ancak, incelenen defterlerde sayıları değişmekle beraber toplumun hemen her kesiminden insanların şikâyetçi veya şikâyet edilen olarak yer alması, bu ve benzer çalışmaların 18. yüzyılda Osmanlı toplumunu analizine önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

3.1. YAŞADIKLARI YERE GÖRE ŞİKÂYETÇİLER: KENTSEL VE KIRSAL BÖLGE SAKİNLERİ

Osmanlı devlet düşüncesinde toplum, askerî ve reaya ya da müslim ve gayrimüslim olarak net kalıplarla tasnif edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda idari taksimat eyalet, sancak, kaza, nahiye ve karye (köy) şeklinde birimlere ayrılmıştır. Görüldüğü üzere idari birim olarak şehir bulunmamaktadır.[458] Dolayısıyla şehirde yaşayanlar ve köyde ikamet edenler arasında bu tasnif net değildir.[459] Her dönemde şehirliler ile köylüler arasında geçiş mümkün olmuştur. Herhangi bir nedenle köyden kente göç edenlerin, kentte on ila on beş yıl ikamet etmeleri şehirli sayılmaları için yeterlidir.[460] Bu durumda günümüz tanımlarıyla bir şehirli sınıf kategorisi defterlerde görülmemektedir.

Ahkâm ve şikâyet defterlerinde şikâyetçilerin yaşadıkları yerin açıkça belirtildiği görülmektedir. Bu tasnif, şikâyetçilerin yaşadıkları yerin tespitini sağlamakta ve bu konuda karşılaştırma yapma imkanını sunmaktadır. Hükümlerde köyde ikamet eden şikâyetçilerin, hangi kazanın hangi köyünde yaşadıkları *"Çağa kazasına tâbi' Şıhneler nam karye sakinlerinden Ali nam kimesne…*[461]*"* ya da *"Soma kazasına tâbi' Naldöken nam karye sakinlerinden İbrahim…*[462]*"* gibi kesin ifadelerle belirtilmiştir. Mahrûse ya da mahmiye gibi kenti ifade eden tanımlamalarla şikâyetçinin şehirde yaşadığı kesindir. Örneğin; *"Mahrûse-i Bursa sâkinlerinden Musli ve İbrahim nam kimesneler…*[463]*"*

---

458 Turan Açık, "Osmanlı Şehri Neresi?: Fıkhın Şehri Tanımlamada ve Finâ'nın Şehrin Sınırlarını Belirlemedeki Yeri" *Kadim,* 6, (2023): 79.

459 Osmanlı kentleri ve sakinleri hakkında çalışmalar için ayrıca bkz. Suraiyya Faroqhi, *Osmanlıda Kent ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014); Feridun Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler" *Osmanlı Ansiklopedisi*,4, (1999): 91-97; Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri," *TALİD,* 3, 6, (2005): 57-88; *Kent Araştırmaları Bibliyografyası,* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001); Fatma Acun, "A Portrait of the Ottoman Cities," *The Muslim World*, 92, 3-4, (2002): 255-286; Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın,)İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003); Özer Ergenç, *Şehir Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları,* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013).

460 Emecen, "Şehirliler ve Köylüler," 92. Bursa Şer'iye Sicillerinde 1762 tarihli bir kayıtta başka köylere ya da kazalara göç eden yörüklerin, resm-i bennak ve adet-i ağnam gibi vergilerini Yörükan voyvodasına ödemeleri gerektiği yazmaktadır. Bkz. Alkan Günay, "Hudâvendigâr Sancağı'nda Yaşayan Vakıf Reayası Yörükler," 329. Bu durumun yörüklere has bir uygulama olmayacağı varsayılarak, köyden şehre göç eden reayanın da muhtemelen kentte yaşadıkları ilk on ya da on beş sene boyunca köyde vermeleri gereken vergileri köy sipahisi ya da diğer tahsildarlara vermek zorunda oldukları düşünülebilir.

461 BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 29/247.

462 BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 7/54.

463 BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 16/121.

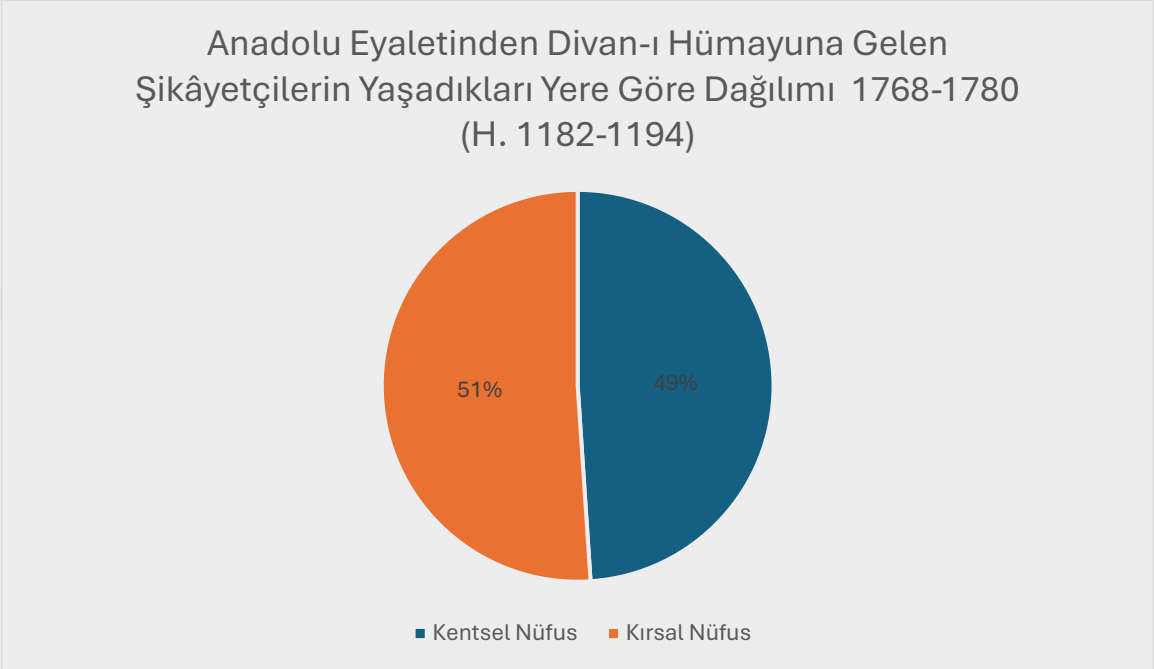
ifadesiyle Musli ve İbrahim'in Bursa şehir merkezinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ancak şikâyetlerin birçoğunda şikâyetçiler *"... kazası sakini"* ya da *"...kazada mütemekkin"* olarak ifade edilmiştir. Sadece bu ifadeye dayanarak insanların şehirli olduğunu iddia etmek şüpheli olacaktır. Bilindiği üzere kaza, içindeki tüm köyleri de kapsayan adli-idari bir birimdir. Dolayısıyla her köy sakini aslında aynı zamanda bir kaza sakinidir. Ancak şikâyetlerde, eğer şikâyetçi bir köyde ikamet ediyor ise köy ismi mutlaka yazılmıştır. Katiplerin izlediği bu yöntem, köy isminin yazıldığı yerlerin kırsal; kaza sakini olarak gösterilenlerin ise kentsel birimlerde yaşadıklarını düşündürmektedir.[464] Yine ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere şikâyet konularına göre ayrım yapıldığında da tespit edilen verilerin kırsal ve kentsel yaşam ile tutarlı çıkması bu tasnifin yapılmasının sağlaması olmuştur. Tüm bu veriler ışığında defterlerde yapılan tasnife sadık kalınarak, kaza, kasaba, nahiye, mahrûse, mahmiye, medîne, gibi ifadelerle bahsedilen şikâyetçiler kentsel bölge sakinleri, karye ifadesi ile belirtilenler de kırsal bölge sakinleri olarak değerlendirilmiştir.

Yukarıda bahsedilen perspektifle bakıldığında incelenen defterlere göre 1776-1780 yılları arasında Anadolu eyaletinden, Divan-ı Hümayun'a şikâyetlerini ulaştıran insanların %49'u kırsalda; %51'i ise kentsel bölgelerde yaşamaktadır. Kırsal nüfusun, kentsel nüfusa göre daha fazla olduğu düşünüldüğünde[465], Divan'da daha çok kentsel nüfusun

[464] Ahkâm defterlerinde şikâyetçilerin yaşadıkları yere göre tasnif edilmelerini İngilizcedeki "rural" ve "urban" kelimeleri ile düşünmek daha doğru olacaktır. Kaza aslında köyü de kapsayan adli bir birimi ifade eder. Ancak defterlerde köyden gelenlerin yaşadıkları köy adı mutlaka belirtilmiş, kırsal bölgenin bir parçası oldukları vurgulanmıştır. Kırsal (rural) kelimesi ile kırsal alanların tümüne işaret edilirken kentsel tanımı ingilizcedeki "urban" sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Kırsal olmayan, şehre ait tüm bölgeleri kapsayan bu sözcük ile kasaba, nefs, fina, varoş gibi Osmanlı şehir tarihinde her biri tartışma meselesi olan tüm bölgeler kapsanmaktadır. Bkz. Marriam Webster Dictionary, "rural (n.)," ve "urban (n)," accessed Kasım 12, 2024 https://www.merriam-webster.com/dictionary/rural; https://www.merriam-webster.com/dictionary/urban.

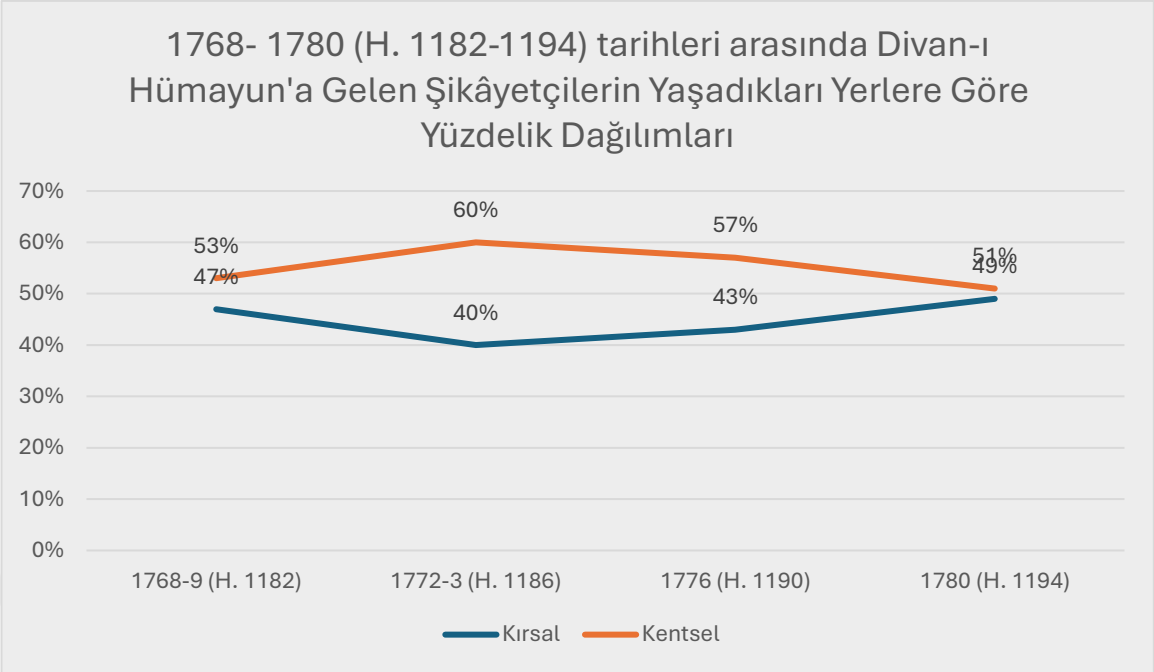
[465] Kaynak eksikliğinden dolayı 18. yüzyıl Osmanlı sancak ve kazalarının nüfuslarına dair çalışmalar azdır. Varolan araştırmalarda da kentsel ve kırsal nüfus ayrımı çok fazla ele alınmamıştır. Ancak yine de bazı istisnai araştırmalar nüfusun kentsel ve kırsal dağılımı konusunda fikir vermektedir. Örneğin, 16. yüzyıl sonlarında Kastamonu nüfusunu ele alan bir çalışmada, tahrir defterlerine bakarak, kentsel nüfus 5165, kırsal nüfus 14.430 olarak tespit edilmiştir. Bkz. Burhan Şahin, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kastamonu Nüfusu," *Akademik Bakış,* S.17, 2009, s. 5; Ayrıca bkz. Ahmet Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı),* (Ankara: Zafer Matbaası, 2004), 75-76. 18. yüzyıla en yakın ve tüm Anadolu'yu kasapyan nüfus verisi 1831 tarihinde yapılan nüfus sayımından sağlanmaktadır. Bu verilerde de Anadolu Eyaletinde kırsal nüfusun, kentsel nüfustan fazla olduğu görülmüştür. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831,* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1997), 94-187; 1980'lere kadar Türkiye'de kırsal nüfus, kentsel nüfustan kalabalıktır. (Detaylı veriler için bkz. Adem Kılıçlıoğlu, *Şehirsel ve Kırsal Nüfusda Gelişmeler,* (İstanbul: Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası Yayınları, 1979.)

seslerinin duyulması üzerinde dikkat çekici bir husustur. Bu durum, kentsel bölge sakinlerinin hayat akışlarının daha problemli olduğundan ziyade, onların problemlerini bizzat giderek ya da arzuhal aracılığı ile Divan'a ulaştırmalarının daha kolay olabileceğini ve yanı sıra şikâyet etme kültürünü daha fazla benimsemiş olduklarını düşündürmektedir.

Grafik 18. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetçilerin Yaşadıkları Yere Göre Dağılımı.

Genel olarak bakıldığında şikâyetçilerin yaşadıkları yere göre dağılımları genelde birbirine yakındır. Ancak özellikle savaş döneminde, 1778 (H.1186) yılında şikâyetçilerin %60'ını kentsel bölge sakinleri oluşturmaktadır. Bu dönemde, kırsal bölge sakinlerine göre kentsel bölgede ikamet edenlerin daha çok tercih ettiği başvuru yöntemi olan arzuhal ile şikâyet iletiminin de diğer dönemlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun savaş döneminin şartları ile alakalı olduğu söylenebilir. (Bkz. Grafik 18)

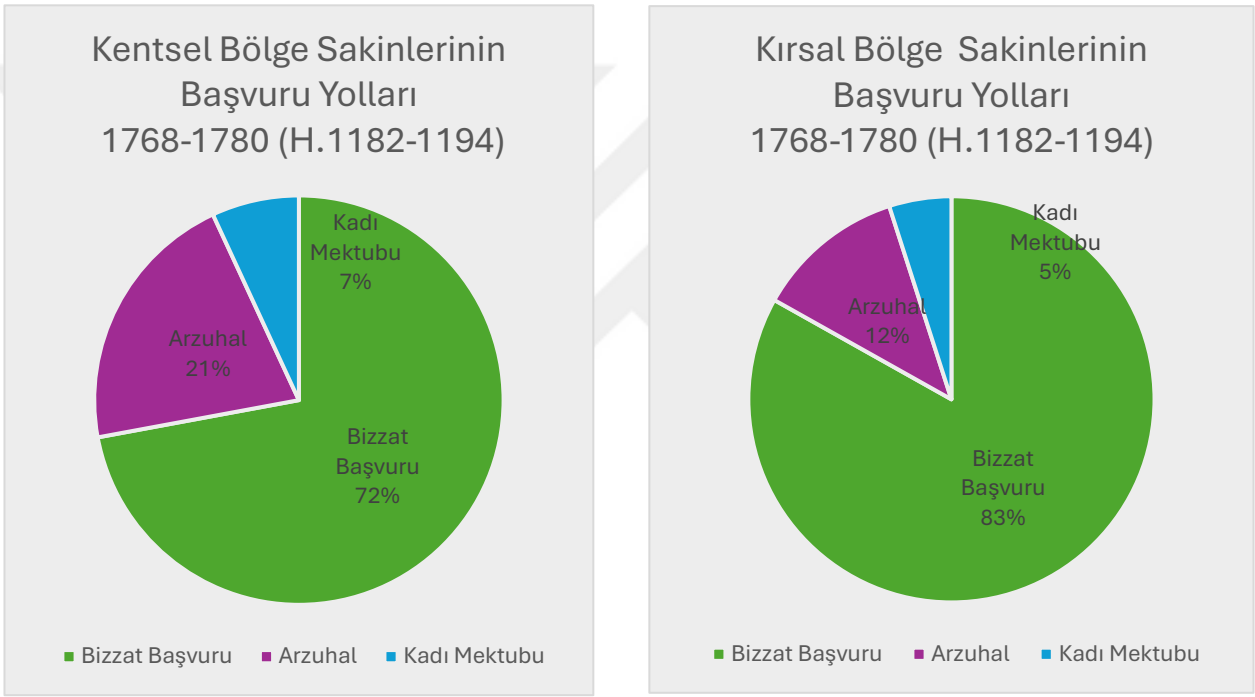
Grafik 19. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetçilerin Yaşadıkları Yerlere Göre Yüzdelik Dağılımları

Yaşadıkları yerlere göre şikâyetçilerin Divan'a başvuru yollarındaki farklılıkları da dikkat çekmektedir. Kırsal bölge sakinlerinin %82,5'inin şikâyetlerini Divan'a bizzat gelerek ilettikleri tespit edilmiştir. Kentsel bölgede ikamet eden şikâyetçilerde ise bu oran %72'dir. Bu durumun nedenlerini doğrudan saptamak zor olsa da okur-yazarlık oranının kırsalda daha az olduğu varsayımıyla, yazıya karşı sözün gücünü[466] kullanarak şikâyetlerini iletmeyi tercih ettikleri düşünülebilir. Ayrıca bu noktada kentsel bölge sakinlerinin, devlet bürokrasisini daha yakından müşahede etme imkanlarından dolayı, arzuhal ile şikâyetlerini ilettiklerinde de bir karşılık bulacaklarını bildikleri düşünmek yanlış bir tahmin olmayacaktır. Öte yandan kırsal bölgede yaşayanların, daha az haberdar oldukları bürokratik süreçlere güvenemeyerek, kendi işlerinin başında durmak amacıyla, bizzat başvuruya meyletmeleri de kuvvetle muhtemeldir. Ancak, tezin bu başlığındaki yorumlar, incelenen ahkâm ve şikâyet defterlerine dayanılarak oluşturulan istatistikler

[466] Bu konuda Walter J. Ong, Sözlü kültürün tarihin çok daha uzun bir dönemini kapsadığını, ancak yazının düşünme biçimini de değiştirdiği için sözlü kültürün tam olarak anlaşılamadığını iddia etmiştir. Şikâyetçilerin bizzat başvuruda ısrarları da bu bağlamda değerlendirilebilir. Düşünceleri kuru kuru dizmek yerine bol sözle, jest ve mimik ile anlatmak, çok daha derin manada düşüncenin doğasına daha yakındır. Bkz. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi,* çev. Sema Postacıoğlu Banon, (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 47-48.

çerçevesinde oluşturulmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısı özelinde kırsal nüfusun kadıya erişimi konusu çok daha ayrıntılı ele alınması gereken bir konu olarak belirmektedir.[467]

Kırsalda yaşayan şikâyetçilerin %12'si arzuhal ile şikâyetlerini iletmeyi tercih etmişken, kentsel bölge sakinlerinde bu oran %21 olarak tespit edilmiştir. Kırsalda yaşayan şikâyetçilerin %5'inin problemleri kadı mektubu aracılığıyla Divan'a iletilirken, kentsel bölge sakinlerinin %7'si şikâyetini bu şekilde iletmiştir. (Bkz. Grafik 20)

Grafik 20. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetçilerin Yaşadıkları Yere Göre Başvuru Türleri

Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetlerin konu dağılımı ele alındığında, kentsel ve kırsal bölgeler arasındaki farklılıkları göstermektedir. Birinde görülüp diğerinde görülmeyen hiçbir şikâyet konusu olmasa da bazı şikâyet konularının kentsel bölgede, bazılarının da kırsalda daha yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Yetki alanı problemi, müdahale, alacak,

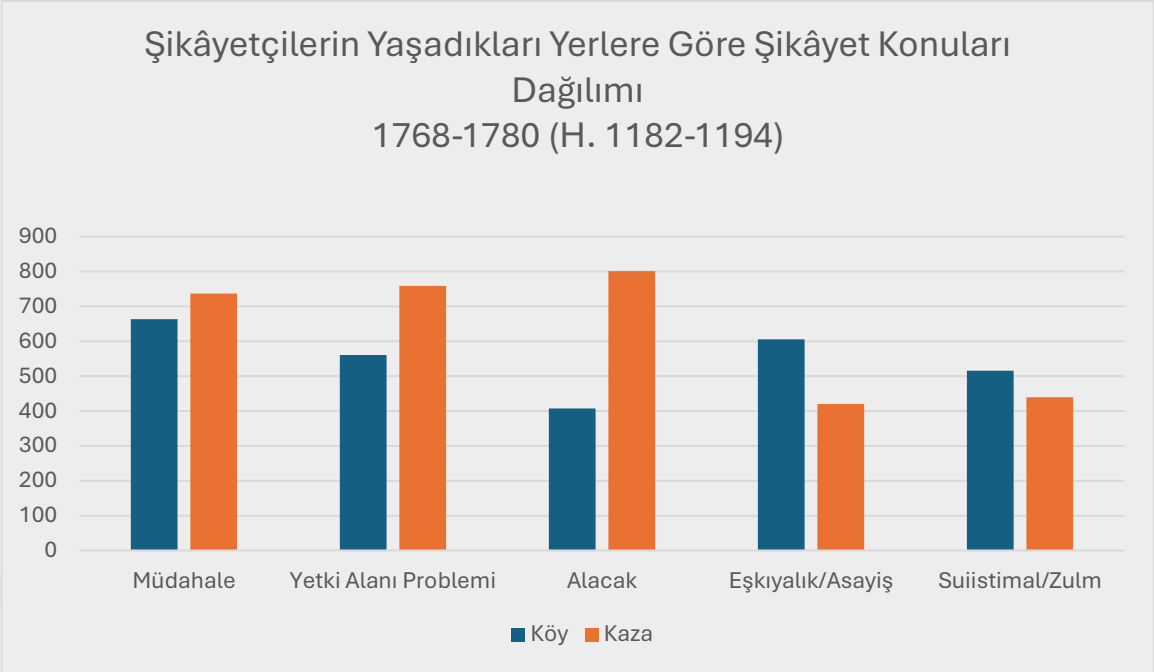
[467] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Abacı ve Ergene, "The Price of Justice: 25- 52; Yasemin Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler," *Doğu Batı,* 13, 53, (2010): 81-83.

asayiş ve eşkıyalık ile suistimal ve zulüm olarak beş ana kategoriye ayrılan şikâyet konularına ayrı ayrı bakılarak bu farklılık ve nedenleri tartışılabilir.

Yetki alanı problemi konulu şikâyetlerin %58'i kentsel bölge sakinleri tarafından Divan'a taşınmıştır. Özellikle tımar, zeamet ve vakıf arazilerinin daha çok kırsalda olmasına rağmen neden şikâyetçilerinin büyük kısmının kentsel bölgelerden geldiği düşündürücü olsa da bunlara tasarruf eden özellikle zaim ve vakıf mütevellilerinin kentsel bölgelerde ikamet etmeleri ile açıklanabilir.

Müdahale konulu şikâyetlerde ise iki yerleşim birimi arasında fark %6 kadar olup, kırsaldan gelen müdahale şikâyetleri %47, kentsel birimlerden gelenler ise %53'tür. Müdahale şikâyetleri içinde miras hakkına, ev ya da dükkân gibi özel bir mülke müdahale şikâyetleri daha çok kentsel bölge sakinlerinden gelirken, özellikle ortak araziye, tarlaya ya da bağ bahçe gibi mülklere müdahale şikâyetleri daha çok kırsal halkın problemleri arasında yer almaktadır.

Alacak şikâyetlerinin %66'lık büyük kısmı kentsel bölge sakinleri tarafından Divan-ı Hümayun'a iletilmiştir. Ticaretle uğraşan insanların daha çok kentsel bölgelerde yaşamaları bu sonucu doğurmuş olabilir. Tüm bu şikâyet konularında kentsel birimlerde yaşayanlar öne çıkarken, eşkıyalık ve idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullandığı suistimal ve zulüm konulu şikâyetler kırsalda daha çok görülmektedir. Eşkıyalık şikâyetlerinin %59'u; suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerin ise %54'ü kırsaldan gelmektedir. Bu durum kırsala gidildikçe güvenliğin azaldığını ortaya koymaktadır.

Grafik 21. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Şikâyetçilerin Yaşadıkları Yere Göre Şikâyet Konuları

3.2. ŞİKÂYETÇİLER: GRUPLAR, KADINLAR VE ERKEKLER

Divan-ı Hümayun'a şikâyet iletme hakkı cinsiyet, din, ırk fark etmeksizin Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin hakkıydı. Bunun yanı sıra insanlar Divan'a bireysel olarak başvurabildikleri gibi grup halinde gelerek ya da arzuhal yazarak problemlerini iletebilme hakkına da sahipti. Bununla birlikte incelenen defterlerde Divan'a gelen başvurular içinde grup halindeki şikâyetçilerin cinsiyetleri hakkında bir ipucu bulunmamaktadır. Grup halinde yapılan şikâyet başvurularında, öncelikle şikâyetçilerin hangi idari birimde yaşadıkları ve şikâyetlerini bireysel mi toplu mu olarak ilettikleri *"Viranşehir kazâsına tâbi' Gögercinlik nâm karye ahâlisi gelüb…"*[468], *"Sen ki mevlânâ-yı mûmâ-ileyh es-Seyyid Mehmed Emîn zîde ilmuhûsun südde-i sa'âdetüme mektûb gönderüp medîne-i İznik'de sâkin ulemâ ve sulehâ ve e'imme ve hutebâ bi-icmâ'ihim meclîs-i şer'e varub…"*[469] ya da *"Burdur kazâsına tâbi' Yazıköy nâm karye ahâlisi arz-ı*

[468] BOA, 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 172/990.
[469] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri,12/88.

hâl idüb…"[470] gibi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere defterlerde bir köyün ya da kazanın ahalisinden bahsederken bunların kaç kişi oldukları anlaşılmamaktadır. Genelde ahali olarak ifade edilse de bazı şikâyetlerde 7-8 ya da daha fazla şikâyetçinin isimleri tek tek yazılmıştır.[471] Bu örneklerde şikâyetçiler hakkında değerlendirme yapmak mümkün olmuştur. Kalabalık şikâyetçi grubunun isimlerinin tek tek yazıldığı şikâyetler daha çok o gruba özgü problemleri içermektedir. Örneğin, isimleri tek tek yazılmış yedi yeniçeri, kendilerinden vergi talep eden mütesellimi şikâyet ederken;[472] her birinin isimleri yazılan on beş tüccar da ürünlerinin içinde bulunduğu geminin batması üzerine yaşadıkları problemi[473] ifade etmek için Divan'a baş vurmuşlardır. Ancak bir köyün ya da kazanın ahalisinin şikâyetlerinin çoğunlukla o bölgede yaşayan herkesi ilgilendirdiği tespit edilmiştir. Bu şikâyetlerde şikâyetçilerin isimlerinin yazılmadığı görülmektedir. Örneğin, usulsüz vergi alınması, tüm köyü ilgilendiren ortak arazi müdahaleleri, eşkıyalık, bir iftiracı ve gammazdan şikâyet gibi konuların şikâyetçileri genellikle bir köyün ya da kazanın ahalisi olmuştur.

3.2.1. Divan-ı Hümayun'a Grup Halinde Başvurular

1768-1780 yılları arasında incelenen hükümlere göre tüm şikâyetlerin 597'si (yaklaşık %10'u) bir köy ya da kaza ahalisinin toplu şikâyetlerinden oluşmaktadır. Şikâyetçinin "ahali" oluğu durumlarda da genellikle şikâyet bizzat başvuru yoluyla Divan'a iletilmiştir. Ahali şikâyetlerinde genelden farklı olarak kadı mektubu (%23) ile şikâyet, arzuhal göndermekten (%13) daha çok kullanılmıştır. (Bkz. Grafik 22) Bunun nedeni şikâyet konularına bakıldığında daha anlaşılır hale gelecektir. Köy ya da kaza ahalilerinin en çok problem yaşadıkları konu haksız vergi alınması başta olmak üzere, suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerdir. Şikâyetlerin %73'ü bu konudan gelmiştir. Bunu %24 oran ile eşkıyalık ve asayiş problemleri takip etmektedir. Bu iki konu da bir kişiden çok bir grubu ilgilendiren sorunlardandır. Muhtemelen bu problemleri kadıya ileten ahalinin

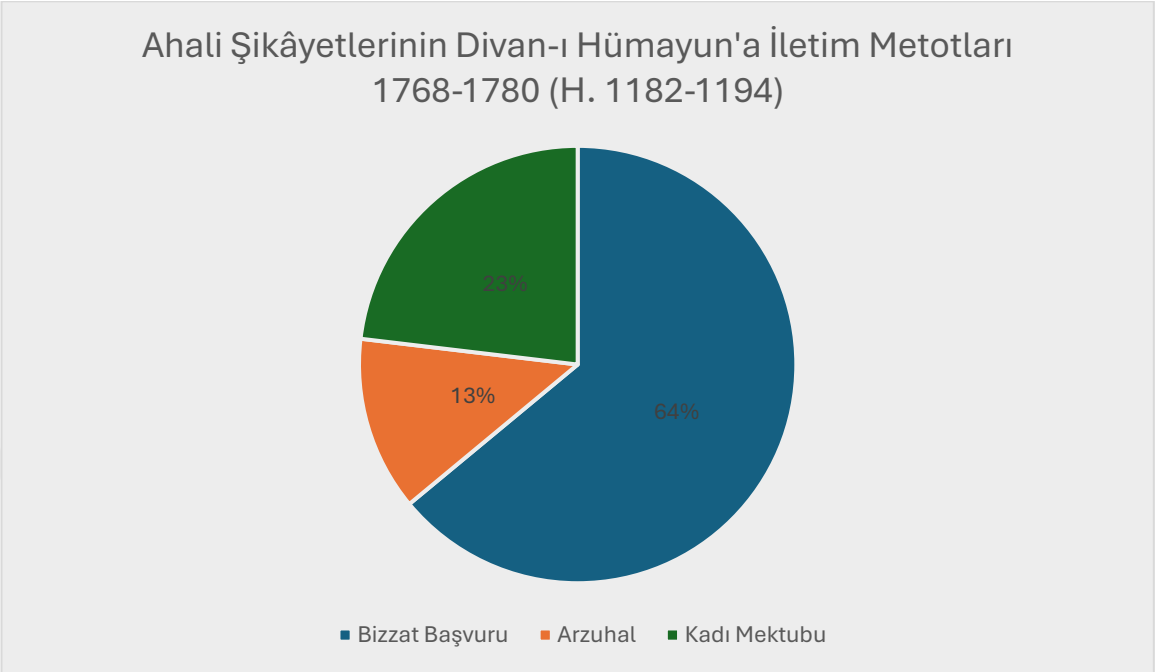
[470] BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 66/417.
[471] *"karyesi sakinlerinden Mustafa bin Mehmed ve Hüseyin ve İsmail ibn-i Mustafa ve Mustafa bin Hüseyin ve Musa Beşe ibn-i Osman dimekle ma'rûf kimesneler…"* (BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 45/267). Benzer örnekler için bkz. BOA 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 101/676; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 98/707; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 25/209.
[472] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 141/1039.
[473] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 18/102.

problemleri yerelde çözülememiş ve yine kadı ya da naip tarafından Divan'a gönderilmiştir. Köy ya da kaza ahalilerinin yetki alanına müdahale ve alacak konusunda hiç şikâyetleri yokken, diğer müdahale konularında 17 şikâyetleri bulunmaktadır. Bunlar da ekseriyetle köyler arasında ortak arazi problemleri gibi yine geneli ilgilendiren sorunlardandır.[474]

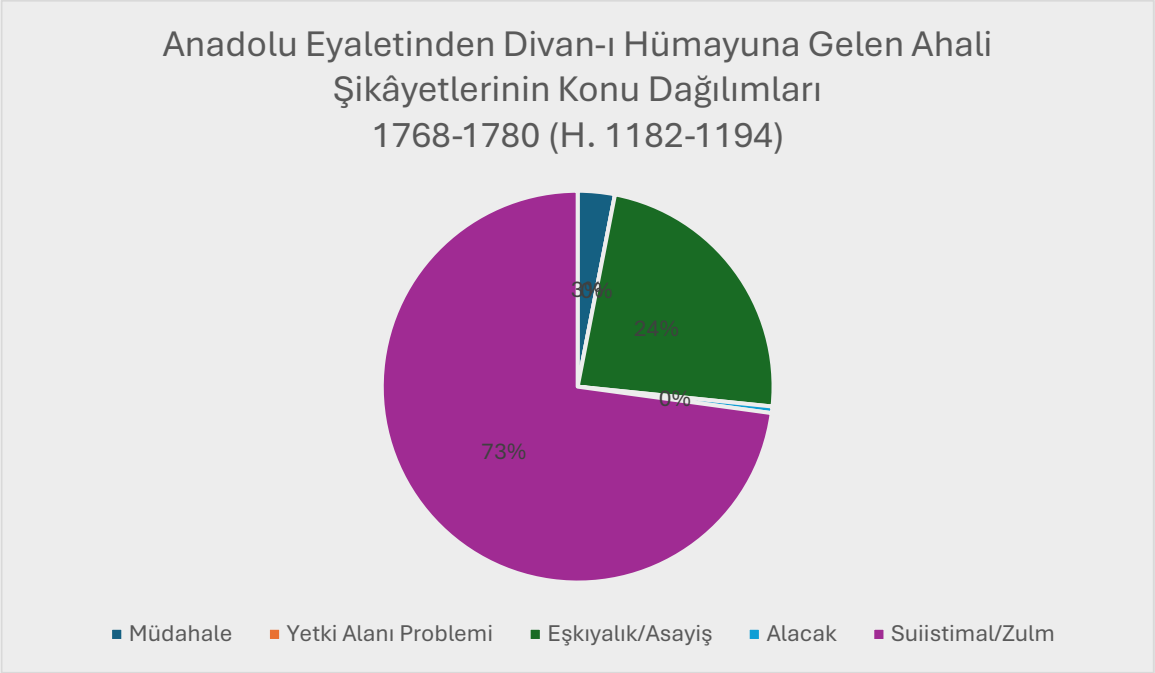
Yukarıdaki verilere bakıldığında toplu başvurular ile bizzat başvuru arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Toplu olarak yapılan şikâyetlerde ağırlık "idari meseleler" diyebileceğimiz tekâlif-i şakka tahsili, suistimal, zulüm konuları ile güvenliliğin sağlanamaması konularındadır. Bu noktada reayanın ilk şikâyet merci olan (olması beklenen) kaza mahkemelerine yapılan toplu başvurularla bazı ortaklıklar olduğu da belirtilmelidir. Özer Ergenç kadı sicillerinde geçen *cemm-i gafîr ve cem'-i kesîr* ifadesinden yola çıkarak, kalabalık bir şekilde kadı huzuruna taşınan davaları ve ortak yönlerini analiz etmiştir[475]. Ergenç, 16. yüzyıl sonlarına ve 17. yüzyıl başlarına ait kadı sicillerinden örneklendirerek, bu davalarda taleplerin ağırlıklı olarak yönetim ve yöneticilerle ilgili meseleler (yeniden atanma ve azledilmesini istedikleri yöneticiler ile onların hilâf-ı şer' ve kanun uygulamaları), asayiş sorunları ve tahammüllerini aşan vergiler hakkında olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla dönem olarak aynı olmasa da Divan'a toplu ve bizzat başvuru ile taşınan meseleler ile bir benzerlik görülmektedir. Davalarını Divan'a taşıyanların doğrudan payitahtın yolunu tutanlar ya da kaza mahkemesinden sonuç alamayan ya da alamayacağını düşünenler oldukları düşünülebilir. Toplu başvurular Ergenç'in de vurguladığı üzere, reayanın devlete sunmuş olduğu mutlak itaatine karşılık, devletin sağlaması gereken adil yönetim beklentisine işaret etmektedir. Ayrıca toplu bir şekilde kaza mahkemesinde ya da Divan'da şikâyetlerini aktarırken, parçası oldukları ahalinin (kaza sakinleri, köy sakinleri) ortak görüşünü aktardıklarını - onları da temsil ettiklerini- vurgulamaktadırlar[476]. Divan'a toplu başvuru olarak iletilen şikâyetlerde ikinci yöntemin de kadı mektubu olması bu açıdan aslında şaşırtıcı değildir. "Ahali" şikâyetlerinde %73'ten sonra başvuru yolu olarak %23 ile kadı mektubu

[474] Bu konuda bazı örnekler için bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 31/181; BOA, 187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 42/490; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 89/633.
[475] Ergenç, "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı," 443-446.
[476] Ergenç, "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı," 449.

gelmektedir. *İdarî meseleler* kadı huzuruna getirilmişse, mesele kadının çözümleyemeyeceği boyutta olduğunda dava kadı mektubu ile Divan'a sunulmuştur.

Grafik 22. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Yılları Arasında Ahali Şikâyetlerinde Divan'a Başvuru Yolları

Grafik 23. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Ahali Şikâyetlerinin Konu Dağılımları

3.2.2. Cinsiyetlerine Göre Şikâyetçiler

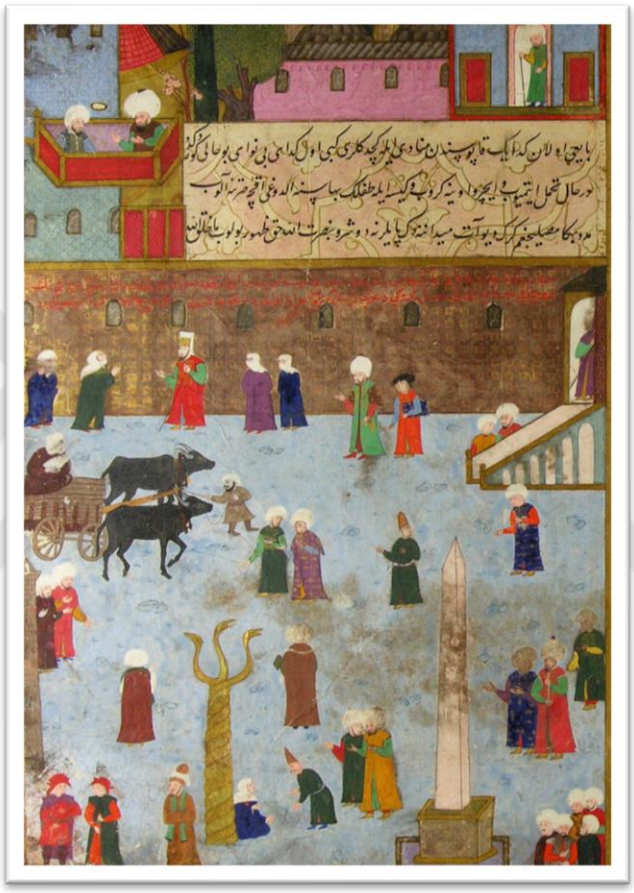
Yaşadığı bir problemi, uğradığı ya da uğradığını düşündüğü bir haksızlığı Divan-ı Hümayun aracılığı ile "yüce adalet dağıtıcıya" iletmek, imparatorluk topraklarında yaşayan herkesin hakkıydı. 1768-1780 yılları arasında incelenen şikâyetlerde, şikâyetçiler içinde pek çok kadının da olduğu tespit edilmiştir. Bu kısımda kadın şikâyetçilerin durumu, şikâyet konuları, başvuru yöntemleri incelenmiştir. Bu şekilde hem 18. yüzyıl Osmanlı taşrasında kadınların problemleri, sosyal hayattaki konumlarına dair tespitlerde bulunulmaya, hem de Osmanlı tarih yazımında kadın tarihi araştırmalarına[477] bir katkı sağlanmaya çalışılacaktır. Zira Suraiyya Faroqhi de 18. yüzyılda sayıları çoğalan ahkâm defterlerinin, özellikle kırsalda yaşayan kadınlar hakkında bilgi veren önemli kaynaklar olduğunu vurgulamıştır.[478]

---

[477] Osmanlı tarihinde kadınların sosyal hayata görünürlükleri tartışma konusudur. Daha önceden oryantalist bakış açısı ile yapılan araştırmalarda doğu toplumlarında kadının görünürlüğüne önyargı ile bakılmış ve sosyal hayatta onların görünmediği kabul edilmiştir. Bu konuda detaylı bir inceleme için bkz. Fatma Müge Göcek & Balaghi Shaiva (haz) *Reconstructing Gender in Middle East: Tradition, Identity, and Power,* (Newyork: Colombia University Press, 1994. Ancak yaklaşık yarım asırdır yapılan ve son zamanlarda sayıları artan çalışmalar ile Osmanlı sosyal hayatında kadınlar üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bu literatürün tamamını burada değerlendirmek mümkün olmasa da özellikle yeniçağda Osmanlı hukuk metinleri (şer'iye sicilleri, fetvalar, ahkâm ve şikâyet defterleri gibi) temel alınarak yapılan kadın çalışmalarına odaklanmak faydalı olacaktır. Şer'iye sicillerinden hareketle yapılan Osmanlı kadınına dair çalışmalar, 1970'li yıllarda Jennings ile başlar. (Ronald Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri," *JESHO,* XVIII, (1975): 53-114; Ronald Jennings, "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590- 1630," *International Journal of Women's Studies,* III, (1980): 559-582.) 1980'li yılların başlarında Haim Gerber (Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700," *IJMES,* XII, (1980): 231-244.), Abraham Marcus (Abraham Marcus, "Men, Women, and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo," *JESHO,* 26, 2, (1983): 137-163) ve Suraiya Faroqhi (Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987) ile devam eder. Bu çalışmalar Osmanlı kadınının sahip olduğu farklı tecrübeleri yansıtan ilk örneklerdir.1990'lardan itibaren doğrudan Osmanlı kadınını ele alan makalelerin sayısında artış olmuştur. Bu dönemde yayımlanan Madeline Zilfi ve Amira Sonbol'un editörlüğünü yaptığı iki çalışmada yer alan makaleler, Osmanlı kadın tarihi araştırmalarına büyük bir katkı sağlamıştır. (Madeline C. Zilfi (ed.) *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000). Ayrıca Leslie Peirce'nin Ahlak Oyunları (Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.) ve Judith Tucker'in (Judith Tucker, "Ties That Bound. Women and Family in Eighteenth and Nineteenth Century Nablus," *Women in the Middle Eastern History* içinde, ed. Nikki R. Keddie, Beth Baron, (New Haven: Yale University Press, 1991): 233-254.) çalışmaları Osmanlı'da kadın tarihi hakkında oldukça önemlidir. Osmanlı kadın çalışmaları ile ilgili yapılan literatür değerlendirmesi bu konuda daha fazla bilgi verecektir. (Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın" *TALİD,* 3, 5, (2005): 575-621.)

[478] Suraiyya Faroqhi, "18.Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet," *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed. Madeline C. Zilfi), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000): 13.

1768-1780 yılları arasında incelenen 5862 şikâyetin 670'i kadınlara aittir. Başka bir deyişle tüm hükümlerin %12'si kadınlar tarafından oluşturulan şikâyetlerdir. Kadın şikâyetlerinin yıllara göre dağılımının belirgin bir farklılık göstermemiş, her yıl yaklaşık aynı oranlarda görülmüştür.[479] Kadın şikâyetçilerde de bizzat başvuru oranı yüksektir. Tüm kadın şikâyetçilerin %77,5'i Divan-ı Hümayun'a bizzat gelerek şikâyetlerini ifade etmişlerdir.[480]

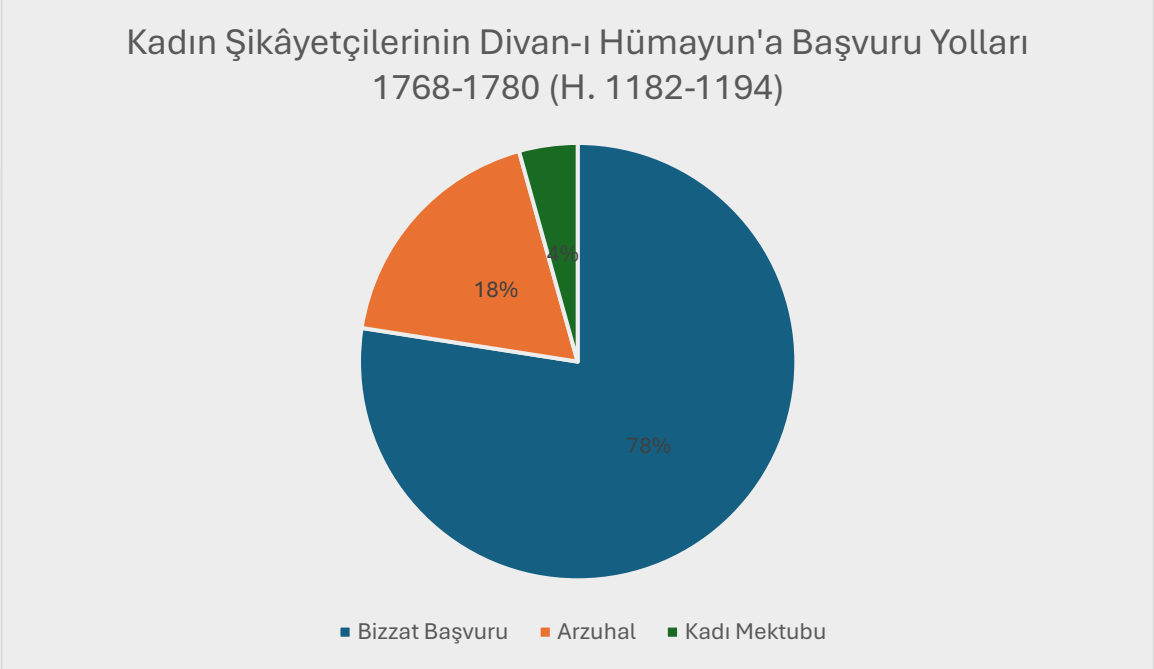
Resim 2. Sadrazamın Sarayında Kapıcıya Müracaat Eden Kadınlar (İbrahim Paşa Sarayı) *Hünername, Seyyid Lokman*[481]

[479] 1768 (H. 1182) tarihinde kadın şikâyetçi oranı %9, 1772 (H. 1186) ve 1776 (H. 1190) tarihinlerinde %10'dur. 1780 (H. 1194) tarihinde ise bu oran %13 olarak tespit edilmiştir.

[480] Diyarbekir Eyaleti'nden Divan-ı Hümayun'a yapılan kadın şikâyetçilerin %79'u bizzat başvuru yolunu tercih etmiştir. Bkz. Veysel Gürhan, "Kadınların Dîvân-i Hümâyun'a Şikâyet Haklarını Kullanmaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler (Diyarbekir Eyaleti 1 Numaralı Ahkâm Defterine Göre)," *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* 32, (2017): 333. 1785-1810 tarihleri arasında şikâyet defterine yansıyan kadın şikâyetlerinin ise %56'sının, kadınların Divan'a gelmeleri ile yapıldığı tespit edilmiştir. Bkz. Kader Demir, "Osmanlı Kadınının Ceza Hukukundaki Yeri ve Şikâyet Hakkını Kullanımı (1785-1810)," *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 1, (2023): 529.

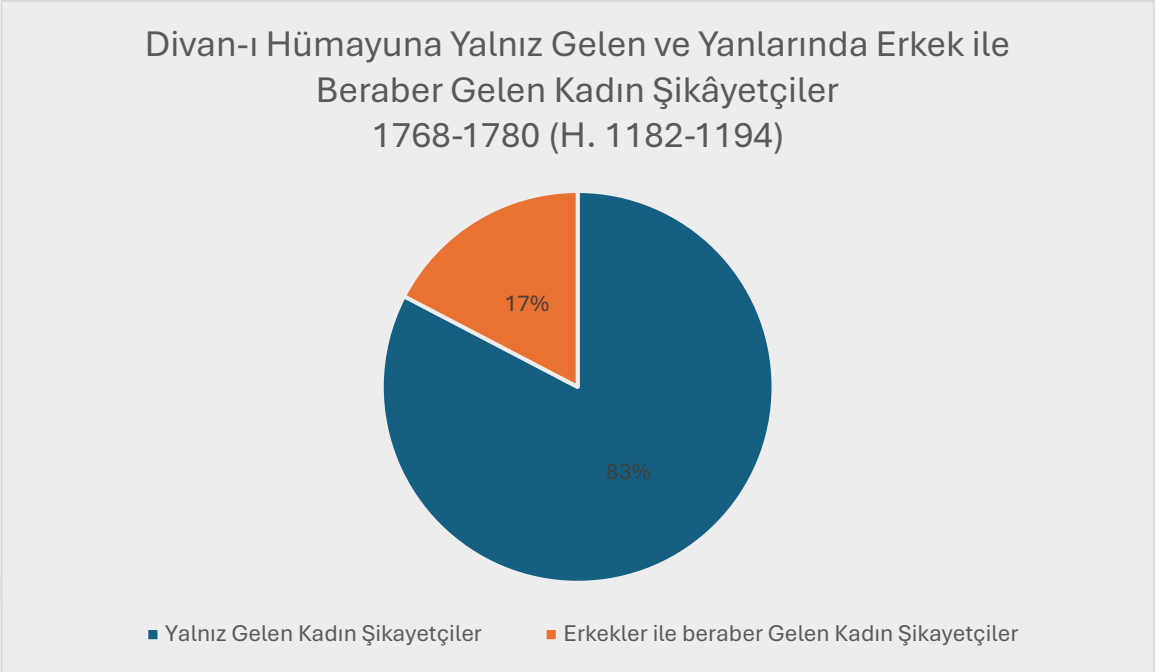
[481] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1524, Folyo 250A; Tuğ, Namus Siyaseti, 104.

Bizzat başvuru yapan kadın şikâyetçilerin tümünün yaşadıkları yerden Divan'a tek başlarına mı yoksa bir erkek refakatinde mi geldiklerini bilmek mümkün değildir. İstanbul'a kadar bir erkekle gelmiş, fakat Divan'ın huzuruna yalnız çıkmış olabilirler. Ancak bizzat başvuru yapan kadınların şikâyetlerine bakıldığında bazılarının Divan'a da yanlarında bir ya da birden fazla erkekle çıktıkları görülmektedir. Bizzat başvuru yapan 519 kadın şikâyetçinin, 90 tanesi Divan'a yanında bir ya da birden fazla erkekle çıkmıştır. Bu erkekler genellikle oğulları, eşleri ya da kardeşleri gibi ailelerinden birileridir.[482]

Grafik 24. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Yılları Arasında Kadın Şikâyetçilerin Divan'a Başvuru Yolları

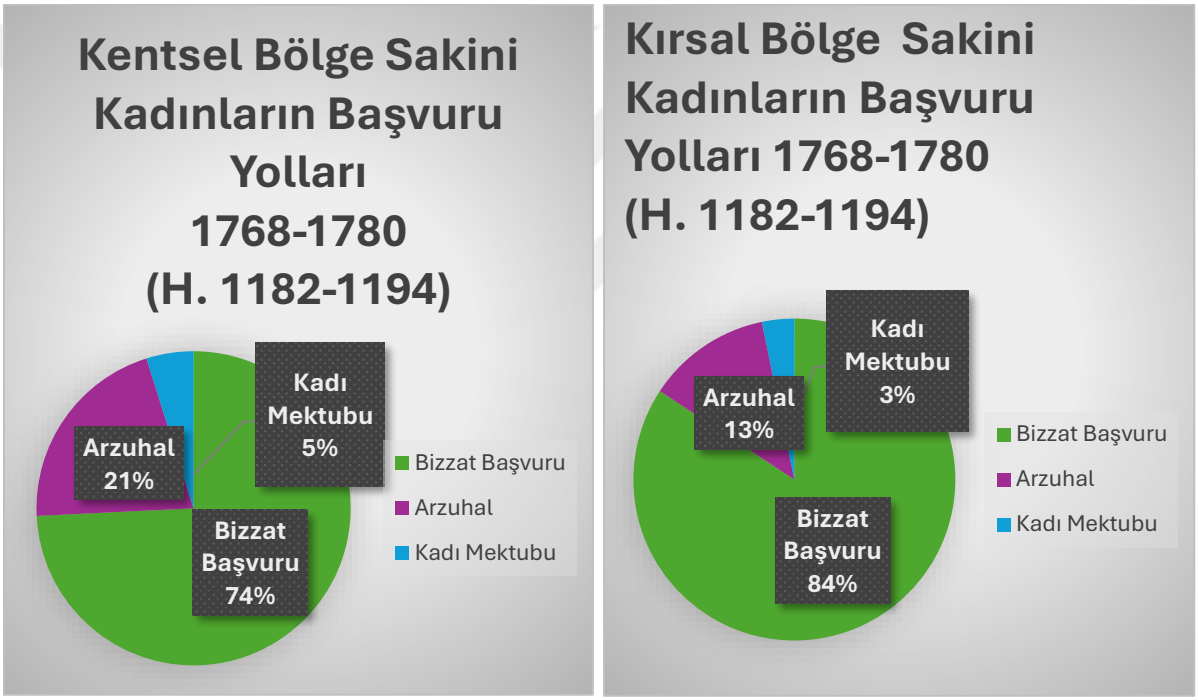
[482] Örneğin, Kastamonu kazasından gelen Ayşe ve Emine erkek kardeşleri Ali ve Salih ile beraber Divan'a gelmiş Bkz. BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 10/49; Boyabad kazasından Safiye, Ayşe ve Emine Hatunlar erkek kardeşleri Hüseyin ile Divan'a arzuhal göndermişlerdir. Bkz. BOA 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 16/117. Evli bir kadının seyahat etmesiyle ilgili fetvalar da bulunmaktadır. Buna göre evli bir kadın ancak zevcinin izniyle ve döneceğini söylediği zaman dönmek şartıyla yanında eşi olmadan seyahat edebilirdi. Dolayısıyla kayıtlarda tespit edilenden daha fazla kadının yanında ona refakat eden bir erkeğin olduğu tahmin edilebilir. Judith E. Tucker, "Muf'tis and Matrimony: Islamic Law and Gender in Ottoman Syria and Palestine," İslamic Law and Society, 1 (3), 1994, 289. Bu konuda Hanefî ve Hanbeli mezheplerine göre bir kadının hacca yanında ancak bir mahremi olması şartıyla gidebildiği de hatırlanmalıdır.

Grafik 25. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Yılları Arasında Divan-ı Hümayun'a Yalnız Gelen ve Yanlarında Erkek ile Beraber Gelen Kadın Şikâyetçiler

Yine de tüm şikâyetçiler içerisinde kentsel ve kırsal bölge sakinlerinin Divan-ı Hümayun'a başvuruları neredeyse eşit iken, kadın şikâyetçilerde kentsel bölgeden gelen başvurular daha fazladır. Kadın şikâyetleri arasında kentsel bölge mütemekkini kadınlar %68'e tekabül eder. Bununla beraber, başvuru yöntemlerine bakıldığında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Kırsaldan Divan'a şikâyetlerini ileten kadınların daha çok bizzat başvuru yöntemini seçtikleri görülmektedir. (Bkz. Grafik 26)

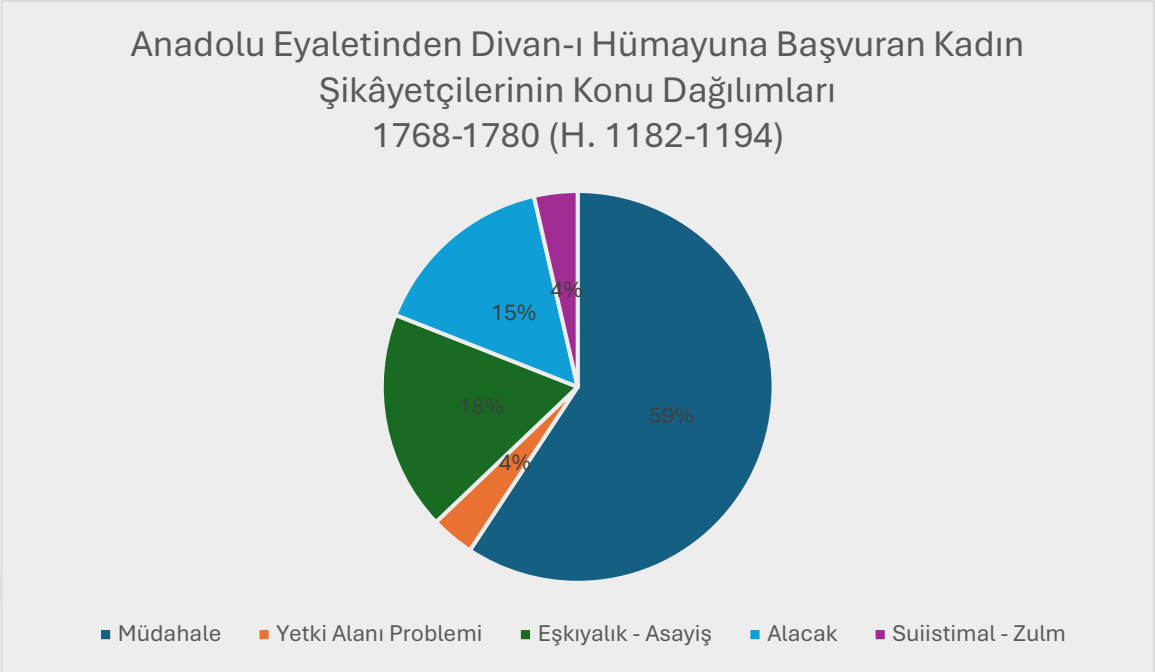
Kadın şikâyetçilerin sosyal statülerine bakıldığında büyük kısmının reayadan oldukları tespit edilmiştir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, tüm kadınların sosyal statülerinin net olarak görülmesinin defterdeki verilerle mümkün olmadığıdır. Osmanlı toplumsal düzeninde askerî sınıfa mensup kişilerin kadınları, çocukları hatta cariye ve köleleri de askerî statüsüne sahiptir. Ancak defterlerde, eğer şikâyetle alakası yoksa kadın şikâyetçilerin kimin kızı ya da kimin eşi olduğu yazmamaktadır. Bu nedenle askerî sınıf mensubu olduğu kesin olarak görülen kadın şikâyetçilerin büyük kısmı seyyide ve şerife olarak adlandırılan, peygamber soyundan gelen kadınlardır. Ayrıca incelenen defterlerde tımar sahibi kadınlara[483] da rastlanıldığı gibi mütevellilik yapan kadınlar da görülmüştür.[484] Bunlar da tüm kadın şikâyetçilerin %11'ine tekabül eder.

Grafik 26. Kentsel ve Kırsal Bölge Sakini Kadınların Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yöntemi Oranları 1768-1780 (H. 1182-1194)

[483] Tımara tasarruf eden kadın şikâyetçilerden bazıları için bkz. "Erbâb-ı timardan Abdullah bint-i Fatma Hatun" (BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 88/632); Konurapa kazasındaki tımarına dışarıdan yapılan müdahaleden şikâyetçi olan Zeyneb nam hatun (BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 107/776)

[484] Vakıf mütevellisi kadın şikâyetçilerden bazıları için bkz. Karesi- Zağnos Paşa Vakfı Mütevellisi Hatice Hanım (BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 13/83); Uşak kazasında ecdadı Müteveffa Nasuh Çavuş bin Hüseyin'in inşa ettirdiği mescit vakfının mütevellisi Ayşe Hatun (BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 94/669). İznikmid kazasında bulunan, Defterdar-ı Esbâk Merhûm Abdüsselam Bey Vakfının evladiyet şartıyla mütevellisi olan Fatma Hanım (BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 81/574); Bursa'da bulunan Hundî Hatun Evkafının mütevellileri Ayşe ve Hatice Hatunlar (BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 94/669). Ayrıca Anadolu Eyaleti için böyle bir bilgi olmasa da 18. yüzyıl boyunca Mısır'da kurulan 519 vakfın 126'sının kadınlar tarafından kurulması, kadınların

Grafik 27. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Askerî Şikâyetlerinin Konu Dağılımları

Bu çalışmada Anadolu eyaletindeki insanların sadece Divan-ı Hümayun'a yapılan şikâyet başvuruları ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışmada tüm eyalet sakinlerinin sadece İstanbul'a taşımaya gerek duydukları problemler görülür. Bu durum kadın şikâyetlerinde de farklılık göstermez. Özellikle kadın şikâyetçilerin, tüm şikâyetçilerin %12'sini oluşturmaları, onların problem iletirken daha seçici olduklarına (hatta olmak zorunda olduklarına) işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada kaza mahkemesinde çözülen ya da kaza mahkemesine kadar çıkmadan taşra eşrafının arabuluculuğu ile ortadan kalkan problemleri görmek mümkün değildir.[485] Muhtemelen bu nedenle kadınlar tarafından

vakıflardaki etkinliğini görebilmek için önemlidir. Bkz. Mary Ann Fay, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı," *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* içinde, ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000): 35. 18. yüzyılda Halep'te kadınlar tarafından kurulan vakıf, ilgili dönemde kurulan tüm vakıfların %37'sini oluşturmaktadır. Bkz. Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840," *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* içinde, ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000): 126.

[485] Faroqhi, "Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet," 15. Divan-ı Hümayun'a başvuran kadınların çoğunun gelir seviyesi olarak daha çok orta sınıf mensubu kadınlar olduğu düşünülebilir. Şikâyette bulunmak için gereken masrafların alt sınıftan kadınlar ve cariyeler tarafından karşılanamadığı; zengin hemcinslerinin ise vekiller aracılığı ile şikâyet işlerini hallettikleri tahmin edilebilir. Bkz. Fariba Zarainebaf-Shahr, "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği," *Modernleşmenin*

yapılan başvurularda miras hakkına müdahale başta olmak üzere ev ya da tarla gibi özel mülklere müdahale, alacak ve gasp gibi maddi beklentisi olan şikâyetler daha çok görülmektedir. Bunları ise güvenlik sorunlarının göstergesi, eşkıyalık ve asayiş problemleri takip etmektedir. 1768-1780 yılları arasında Divan-ı Hümayun'a kadınlar tarafından yapılan 670 başvurunun 396 tanesi (%59'u) müdahale konularından, 103 tanesi (%18'i) ise alacak konularından oluşmaktadır. Müdahale konulu kadın şikâyetlerinin ise 328'inde (%83'ü) miras haklarına yapılan müdahaleler ele alınmıştır. Gerek aile içinden gerekse aile dışından alakasız kişilerce, kadınların miras haklarına müdahalede bulunulduğu görülmektedir. Örneğin, Temmuz 1774 (H. Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1188) tarihinde Divan-ı Hümayun'a gönderilen bir arzuhalde, Yenişehir-i Bursa kazası sakinlerinden Fatma Hatun, babasından kendisine kalan ve üzerinde başkasının tasarruf hakkı da bulunmayan mirasına, yine kaza sakinlerinden mütegallibeden Mihaloğlu Mustafa ve Veli Mehmed'in el koyduğundan şikâyetçi olmuştur.[486] Miras hakkına müdahaleler, toplumun üst kesimindeki kadınların da problemidir. Örneğin, Ekim 1774 (H. Evâil-i Şaban 1188) tarihinde Kangırı kazasından Divan'a gelen, Şehsuvarzâde Ebubekir Paşa'nın kızı, Zeliha Hatun babasından kalan mirastan payını kardeşlerinin vermediğinden şikâyetçi olmuştur.[487]

Gayrimüslim kadınların da miras haklarına müdahale için Divan-ı Hümayun'a başvurdukları görülmektedir.[488] Örneğin, Kasım 1780 (H. Evâsıt-ı Zilkade 1194) tarihinde Gemlik kazasından Divan-ı Hümayun'a gelen, *nasrâniyye* ifadesi ile Hristiyan oldukları vurgulanan kızı ile beraber gelen kadın, eşinin ölümünden sonra kendilerine kalan mirasa, kaza sakinlerinden diğer gayrimüslimlerin müdahale ettiklerinden şikâyetçi

Eşiğinde Osmanlı Kadınları içinde, ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000): 241.

[486] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 51/496.

[487] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 19/152.

[488] Zımmi kadınların miras hakları konusunda gerek kadı mahkemelerine ve gerek Divan-ı Hümayun'a başvurdukları bilinmektedir. Kendi dinleri gereğince, kiliselerde yapılan miras taksimlerine göre şer'i hukuk kadınlara daha fazla hak tanımaktadır. Bu nedenle özellikle miras konusunda pek çok gayrimüslim kadının İslamî kurumlara başvurdukları görülmektedir. Bkz. İbrahim Etem Çakır, On Sekizinci Yüzyılın İlk Yarısında Zimmilerin Trabzon Kadı Mahkemesini Kullanma Pratiği Üzerine Bazı Bilgiler,"*Hitit İlahiyat Dergisi* 21, 1, (2022): 657.

olmuşlardır. İki Hristiyan kadın, miras haklarına müdahale edilmemesi konusunda şeyhülislamdan fetva da almışlardır.[489]

Osmanlı taşrasında kadınların borç verip aldıkları, dolayısıyla, ekonomik hayatın içinde oldukları da görülmektedir. Örneğin, Eylül 1776 (H. Evâsıt-ı Şaban 1190) tarihinde Balıkesir kazasından Divan-ı Hümayun'a gelen Züleyha Hatun, aynı kaza sakinlerinden Ali ve eşi Ayşe Hatun zimmetinde 1500 guruş alacak hakkı olduğunu bildirmiştir. Ali ve Ayşe'nin borçlarını ödemediklerini bildirip, bu konuda Divan-ı Hümayun'dan mübaşir gönderilerek alacağının tahsil edilmesini talep etmiştir.[490]

1768-1780 yılları arasında Divan-ı Hümayun'a başvuran şikâyetçilerin cinsiyetlerine göre dağılımı, Osmanlı toplum yapısının farklı yönlerini anlamak açısından önemli bir veridir. Kadınların şikâyet oranının toplamın %12'sine denk gelmesi, kadınların sosyal hayatta önemli bir yer tuttuğunu ancak şikâyetlerini dile getirme ve Divan'a taşıma konusunda belirli sınırlarla karşılaştığını göstermektedir. Bu durum, kadınların ancak çok ciddi hak ihlalleriyle karşılaştıklarında Divan'a başvurduklarını düşündürmektedir. Kadınların şikâyetlerinde ağırlık miras haklarına müdahale, alacak tahsili gibi ekonomik temellidir. Bu yoğunluk 18. yüzyıl koşullarında Osmanlı toplumunda kadın olmanın zorluklarının da bir göstergesidir. Bunlardan biri gerçekten miras konusunda yapılan haksızlıklardır. Teori ile uygulama arasındaki çelişkiler bu konuda belirginleşmektedir. Çağdaşı Batı ülkelerinin aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nda, evli olsun ya da olmasın, kadınların mülkiyet başta olmak üzere pek çok hakkının var olduğu bilinmektedir.[491]

---

[489] BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 95/685. Miras haklarına müdahale edilen kadınların şikâyetlerinden bazı örnekler için bkz. BOA, 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 162/931; BOA, 185 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 140/6; BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 5/34; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 48/301.

[490] BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 6/31. Alacak şikâyetinde bulunan kadın şikâyetçiler hakkında diğer örneklerden bazıları için bkz. BOA, 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 176/1009; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 12/86; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 47/344.

[491] Bu konuda bkz. Mehmet Akif Aydın, "Kadın," DİA, 24, (2001): 88; Ensar Köse, "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Hak Arama Kültürü," *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, cilt I* içinde, ed. Fethi Gedikli, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016): 291-321; Ayrıca Avrupalı Devletler ile Osmanlı hukukunda kadının mülkiyet hakları konusunda karşılaştırmalı bir inceleme için bkz. Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü," *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, cilt I* içinde, ed. Fethi Gedikli, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016):195-291.

Özellikle miras konusu İslam hukukunda net kurallarla kadınların hakları belirtilmiştir.[492] Ancak miras hakkına yapılan müdahalelerde kadınların öne çıkması, bu kuralların uygulamada gözetilmediğini düşündürmektedir.

Sadece Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetlere bakarak, miras taksiminin nasıl yapıldığı tam olarak tespit edilemese de şer'iye sicilleri içinde bulunan tereke kayıtları incelendiğinde kadınların miras paylarının eksiltildiği görülmektedir. Örneğin, Gül Akyılmaz'ın çalışmasında bahsettiği, 75 numaralı Konya şer'iyye sicilinde yer alan bir örnekte murisin vefatıyla geride eşi, kızını ve anne baba bir erkek kardeşini kalmıştır. Yapılan tereke taksimi incelendiğinde, İslam miras hukukunun öngördüğü paydan daha azının kadına ve kızına verildiği, eksiltilen miktarın ise erkek kardeşe aktarıldığı görülmektedir.[493] Bunun yanı sıra, tereke kayıtlarında kadınların miraslarında daha çok kişisel eşyalar (gömlek, elbise, antaran, çarşaf, kemer vb.) bulunması, buna karşın erkek mirasçıların ise genellikle tarla, bağ, bahçe ve ev gibi gelir getiren gayrimenkullere sahip olmaları da bu konuda manidardır.[494]

Miras taksimindeki haksızlıkların yanı sıra, kadın şikâyetlerinde ekonomik temelli konuların baskın olmasının bir diğer nedeni de yalnız kadınların yaşadığı zorluklarda aranabilir. Eşlerini kaybeden ya da terkedilen kadınların geçimlerini sağlamaları, eğer bir gelirleri yoksa oldukça güçtü. Bu nedenle, evlilik sözleşmelerine eşin yalnız bırakılmayacağına dair teminatlar eklenmiş ve erkeklerin uzun bir yolculuğa çıktıkları durumlarda belli bir süre içinde dönmediği takdirde nikahın düşeceğine dair hüccetler alınmıştır. Bu durum toplumda yalnız kalan kadınların yaşadıkları problemin büyüklüğüne ve kadınların bu problemleri engellemeye yönelik tedbirlerine işaret etmektedir.[495]

---

[492] İslam'da kadınların miras hakları için bkz. Adem Çakır, "Klasik Dönem Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Yeri," (Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2015): 20-28.

[493] Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Mülkiyet Hakları," 248. Tereke taksimlerinde kadınlara verilen payların, şer'iata uygunluğuna dair detaylı incelemeler için bkz. Çakır, "Miras Hukukunda Kadının Yeri," 70-127.

[494] Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Mülkiyet Hakları,"229.

[495] Yahya Araz, "Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkada Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme," *Doğu Batı,* 16, 64, (2013): 154-164. Fıkha göre dul kalan kadınların yeniden evlenmeleri için iddet müddeti denilen, en az üç adet dönemini geçirmeleri gerekmekteydi.

3.3. TOPLUMSAL STATÜLERİNE GÖRE ŞİKÂYETÇİLER: RE'ÂYÂ VE ASKERÎ

Osmanlı toplum yapısı, geniş anlamda *re'âyâ* ve *askerî* olmak üzere iki ana sınıf etrafında şekillenmiştir. Sözlük anlamı "sığır, koyun sürüsü" olan *re'âyâ*[496], Osmanlı toplumunun yönetilen kesimini ifade eder ve vergi mükellefi olan geniş bir halk kitlesinden oluşur. Reaya sınıfı, toplumun ekonomik faaliyetlerini yürüten kesimdir ve bu sınıfta köylüler, konargöçerler, esnaflar gibi farklı gruplar bulunur. Bu sınıf, askerî sınıfın tersine, devlete vergi ödemekle yükümlüdür ve günlük geçimini sağlamak için üretim faaliyetlerinde bulunur. Reaya sınıfının en temel görevi devlete karşı vergi yükümlülüğünü yerine getirmektir; Osmanlı yönetimi de reayanın haklarını belirli ölçülerde koruma gayreti içindedir.[497]

Osmanlı'da toplumun ikinci ana unsuru ise sultan tarafından berat verilen ilmi ya da idari görevliler olan askerî sınıftır. *Askerî* sınıf, Osmanlı devletinde yönetenleri temsil eder ve bu sınıfın mensupları vergiden muaf tutulur.[498] Bu sınıfa katılmak, Osmanlı yönetimi tarafından sağlanan belirli imtiyazlara erişimi de beraberinde getirir. Bu imtiyazların cazibesi nedeniyle zaman zaman çıkarılan fermanlar ile askerîlik kavramına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Buna göre fiilen askerlik hizmetinde bulunan sipahi, yeniçeri ve bunların çocukları, eşleri, emeklileri, kulları ile cariyeleri; yardımcı hizmete alınan yaya ve müsellemler ile bunların yerine getirdikleri hizmetlerin benzerini gören yörükler ve tatarlar; doğrudan asker olmayan, ancak kamu hizmeti gören görevliler, kâtipler, muhassıllar, mültezimler, memurlar ve eminler; yine bir kamu görevlisi sayılması gereken yargı organları mensupları olarak kadılar, müderrisler ve mülâzımlar; imam, hatip, müezzin gibi din görevlileri ile seyyid ve şerif gibi Hz. Peygamber soyundan

---

Muhtemelen tek kalmanın zorlukları ile mücadele edemeyen kadınların bu süreyi kısaltma çabaları mahkeme kayıtlarında görülmektedir. Bu konuda bir inceleme için bkz. Nurcan Abacı, "Koca Olsun Bu Gece Olsun: Kırk Günde Üç Kez Âdet Gören Bursalı Fatma'nın Hikayesini Kurgulamak (17. Yüzyıl)," *Âb-ı Hayât'ı Aramak, Günül Tekin'e Armağan,* haz. Ozan Kolbaş, Orçun Üçer, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018): 689-699.

[496] Reaya için ayrıca bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu," *Belleten*, 23, 92, (1959): 575-610; Mehmet Öz, "Reaya," *DİA,* 34, (2007): 490-493; Yunus Koç, "Klasik Dönem Osmanlı Kanunnamelerinde Halk Algısı ve Tasnifi," *Milli Folklor,* 98, (2013): 32-45.

[497] Emecen, "Şehirliler ve Köylüler," 92.

[498] Ancak 16. Yüzyılın sonlarından itibaren zorunlu olan avarız türü vergilerde toplumsal statü (askerî-reaya) farkı gözetilmemiştir.

gelenler; ve derbentçi, madenci, tuzcu ve doğancı gibi hizmetleri yerine getirenler askerî sınıfın üyesi sayılıyordu.[499] Başka bir deyişle askerî sınıf devlete hizmet eden kişilerden oluşmaktadır. Bu hizmetler ise dört ana unsurdan müteşekkildir: *ilmiye, kalemiye, seyfiye ve saray halkı*.[500] İlmîye sınıfı, dini ve hukuki otoriteyi temsil ederken; kalemiye, bürokratik ve idari işleri yürüten memurlar topluluğunu ifade eder. Seyfiye ise askerî hizmette bulunan savaşçıları, özellikle sipahileri ve yeniçerileri kapsar. Osmanlı'da askerî sınıfa mensup olan kişiler, devlete sadakatle bağlı kalmaları beklenen ve bu sadakat karşılığında devletin vergi kaynaklarından gelir elde eden bir grup olarak işlev görmüştür.

Askerî ve reaya sınıflar arasındaki ilişki, Osmanlı toplum yapısında katı bir biçimde tanımlanmış olarak görülse de bu iki grup arasında geçişlilik her zaman mümkün olmuştur. Reayadan biri seferlerde sekban olarak görev alarak sonrasında taltife mazhar olursa tımarlı sipahi olarak askerî sınıf mensubu olabilmekteydi.[501] Yine medreselerde eğitim gören reaya, mezun olduğunda ulema olarak askerî sınıf içine girebilmekteydi.[502] 18. yüzyıla gelindiğinde ise, mütesellimlik, mültezimlik ve diğer irili ufaklı görevler ve vekaletler ile askerî sınıf genişlemişti.[503]

Bu kısımda incelenen dönemde Anadolu eyaletinden Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetçilerin toplumsal statüleri bağlamında başvuru yolları ve problemleri ele alınacaktır. Başka bir deyişle şikâyetçilerin portreleri çıkarılmaya çalışılacaktır.

---

[499] Halil Salihlioğlu, "Askerî," *DİA,* 3, (1991): 488; Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri," *Belgeler Dergisi*, 3, 5-6, (1968): 4.

[500] Adem Çaylak, "Osmanlı'da "Yöneten-Yönetilen" İlişkisi: Başlıca Yaklaşımlar ve Şerif Mardin," (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 1997): 76-86.

[501] Koç, "Osmanlılarda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol," 234. Savaşlarda yayarlılık gösteren reayaya tımar verilmesi hakkında Barkan: *gönlünde kahramanlık olan "garib yiğitlerin sipahi hizmetkârı olup seferlere giderek veya hudut boylarındaki askerî harekâtta "kale fethinde bayrak dikmek", "yarar diller (esirler) ele getürmek ve başlar kesüb defeatle yararlılığı ve dilaverliği görülmek* gibi başarıları neticesinde ibtida beratı ile tımar sahibi olabildiklerini belirtmiştir. (Ömer Lütfi Barkan, "Timar," *İslam Ansiklopedisi (MEB),* 12, 1, (1979): 316; İbtida beratı örneği için bkz. Mehmet Doğan, "Osmanlı Timar Sisteminde Tevcih Prosedürü," *Çankırı Karetekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, (2011), 8.

[502] Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası,* 146; Ayrıca bkz. Yunus Koç, "XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, (2013): 147-159.

[503] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık,* 17; Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family," 22-32.

3.3.1. Şikâyetçi Olarak Yönetilen Sınıf: Reaya

18. yüzyıla gelindiğinde, Müslüman-gayrimüslim fark etmeksizin tüm Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan insanları ifade eden, Tanrı tarafından yeryüzündeki gölgesine emanet edilen, "devlet-i ebed müdded"'in bekası için rahatının sağlanması ve sürdürülmesi gereken,[504] reayanın durumu çok da iyi tarif edilmemiştir. İncelenen dönemde reayanın vergi yükünün ve üzerlerindeki mütegallibe ve ayan baskısının her zamankinden daha fazla olduğu görülmektedir. 1770-1779 yılları arasında yaşanan, Mora İhtilali hakkında merkezî yönetimi bilgilendiren, Mora Defterdarı Süleyman Penâh Efendi, ayan ve kocabaşların zulmünden ötürü halkın durumunu "*re'âyanın hiç sahibi yok gibidir*" diyerek ifade etmiştir.[505] Bu durum aynı dönemde Anadolu'da yaşayanlar için de farklı değildir. Vergi yükünün yanı sıra sonu gelmeyen aşırı vergi talepleri, mütegallibe zulmü ve asayiş problemleri arasında hayatta kalmaya çalışan reayanın durumundan merkezî devlet de haberdar olmalıdır. Bu döneme özgü olmasa da incelenen defterlerde şikâyetlerde devletin reayadan yana pozitif bir tutum takındığı görülür. Öncelikle, bazen kendileri de aksaklıkların bir parçası olsalar da kaza kadıları, idareci zulmüne karşı reayanın taşradaki temsilcisi gibi hareket etmişlerdir. Nitekim, 1768-1780 yılları arasında 399 kadı mektubu ile ulaşan şikâyetin 240 tanesi, yani %60'ı reayanın şikâyetlerinden oluşmaktadır.

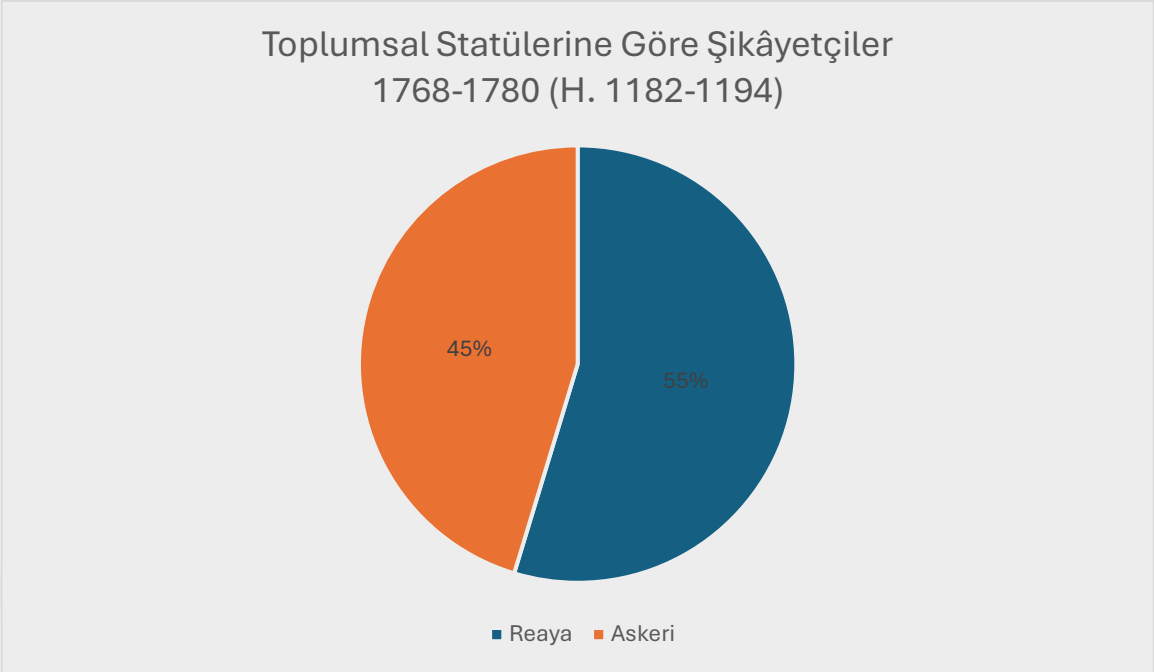
Devlet, reayanın refahını ve rahatını gözetmeye çalışmış, bunu da söylemlerindeki *kanûn-ı kadîm, kadîmü'l-eyyâm, öteden berü* gibi ifadelerle perçinlenmiştir. Gerek 18. yüzyıl ve gerek Osmanlı tarihinin diğer dönemlerinde Divan'a gelen şikâyetler incelendiğinde devletin reayaya, askerîye karşı pozitif söylemde bulunduğu göze çarpar.[506] İncelenen şikâyetlerde de bu durumu görmek mümkündür. Özellikle "*reaya fukarası*", "*kazasının ehl-i fukarası*" gibi söylemler, merkezin reayaya bakış açısını göstermektedir.[507]

[504] Öz, "Reaya," 490.
[505] Başarır, "Osmanlı Mora'sında İdari-Mali Düzen, " 286.
[506] Başarır, "Osmanlı Mora'sında İdari-Mali Düzen," 283.
[507] Bu konuda bazı örnekler için bkz: BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 31/171; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 9/56; 10/62; BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 5/29.

Osmanlı şikâyet mekanizması üzerine yapılan çalışmaların büyük kısmında askerî ve reaya ayrımına bakılmıştır. Bu çalışmalar değerlendirildiğinde, 17. yüzyıl ortalarından itibaren şikâyet hakkının daha çok askerî sınıfa mensup kişiler tarafınca kullanıldığı, ancak 18. yüzyılın ortalarından itibaren Divan-ı Hümayun'a başvuranlar arasında reayanın artış gösterdiği saptanmıştır.[508] Bu tez kapsamında ele alınan 1768-1780 yılları arasında, Divan-ı Hümayun'a gelen 5862 şikâyetin, 3195 tanesinin şikâyetçisi reaya statüsünde insanlardır. Başka bir deyişle şikâyetlerin %55'i reayanın problemlerini yansıtır. İncelenen dört döneme ait defterlerin tümünde toplumsal statülerine göre şikâyetçilerin dağılımının yaklaşık %55'e %45 oranında olduğu tespit edilmiştir.[509] Ancak suçlananlara bakıldığında, askerîlerin daha fazla olduğu görülür. Şikâyet edilenlerin 1465'i reayadan iken, 3158'i askerî sınıfın üyesidir. 1239 şikâyet edilen ise mütegallibeden olduğu iddia edilen kişilerdir. Buna göre suçlananların yalnızca %25'i reaya statüsündedir. Kalan %75'lik dilimi ise büyük oranda askerîler olmak üzere askerî ve mütegallibeler oluşturmaktadır.

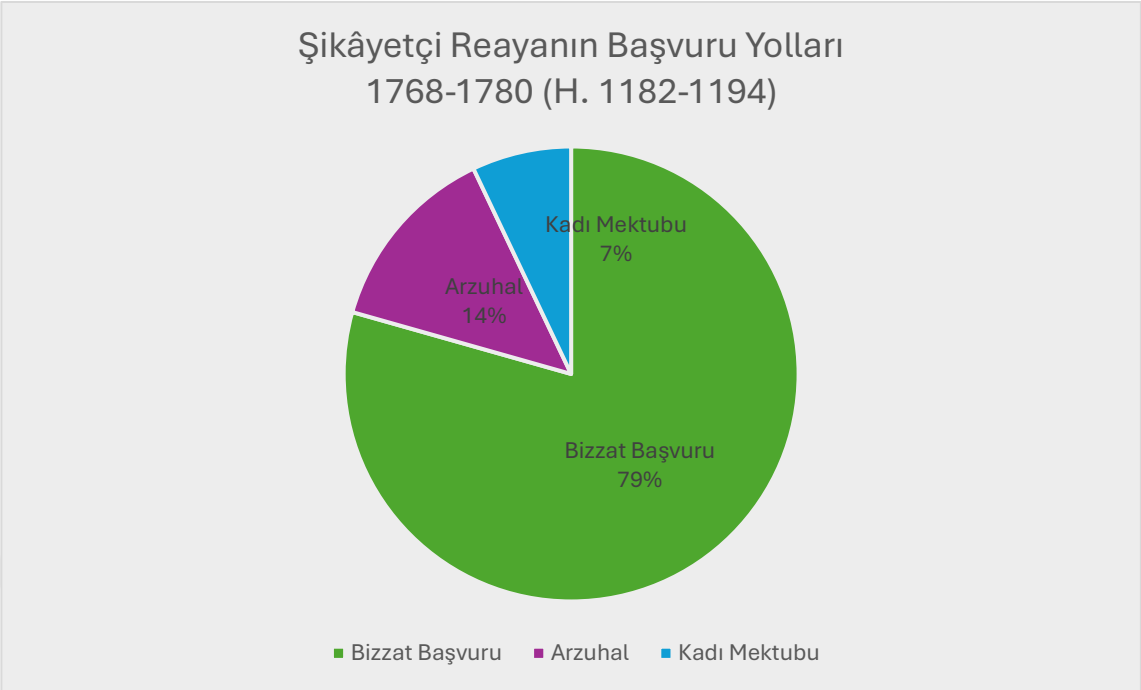
[508] 1649-1653 tarihleri arasında Şikâyet Defterleri üzerine yapılan bir çalışmada şikâyet mekanizmasını en çok kullananların ehl-i örf olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu çalışmada en çok şikâyet edilen grubun da ehl-i örf olduğu dikkat çekmektedir. Bkz. Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri," *Aüfd,* 61,1 (2012): 186-189; Murat Tuğluca'nın 17. yüzyıl sonlarını ele alın çalışmasında ise reayanın şikâyetleri artış eğiliminde olmasına rağmen, askerî sınıfa mensup kişilerin şikâyet mekanizmasını daha aktif kullandığı görülür. (Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi,* 60) 1742-1800 yılları arasında Erzurum Eyaleti'nden gelen şikâyetlerde ise askerî reaya ayrımının yarı-yarıya olduğu görülmüştür. Bkz. Koçyiğit, "Şikâyet Hakkı ve Mekanizması," 60. 18. Yüzyılın sonlarına yaklaştıkça, şikâyetçilerin daha çok reayadan oldukları görülür. Örneğin, 1788-1810 tarihleri arasında Atik Şikâyet Defterleri üzerine yapılan çalışmada şikâyetçilerin %56'sı reayadan iken askerî sınıf mensuplarının şikâyetçilerin yalnızca %36'sını oluşturduğu tespit edilmiştir. Bkz. Demir, "Atik Şikâyet Defterlerine Göre," 59.

[509] 1768 (H.1182)'de şikâyetçilerin %54'ü; 1772 (H. 1186)'de şikâyetçilerin %53'ü; 1776 (H. 1190)'da şikâyetçilerin %53'ü; 1780 (H.1194) 'de şikâyetçilerin %56'sı reayadandır.

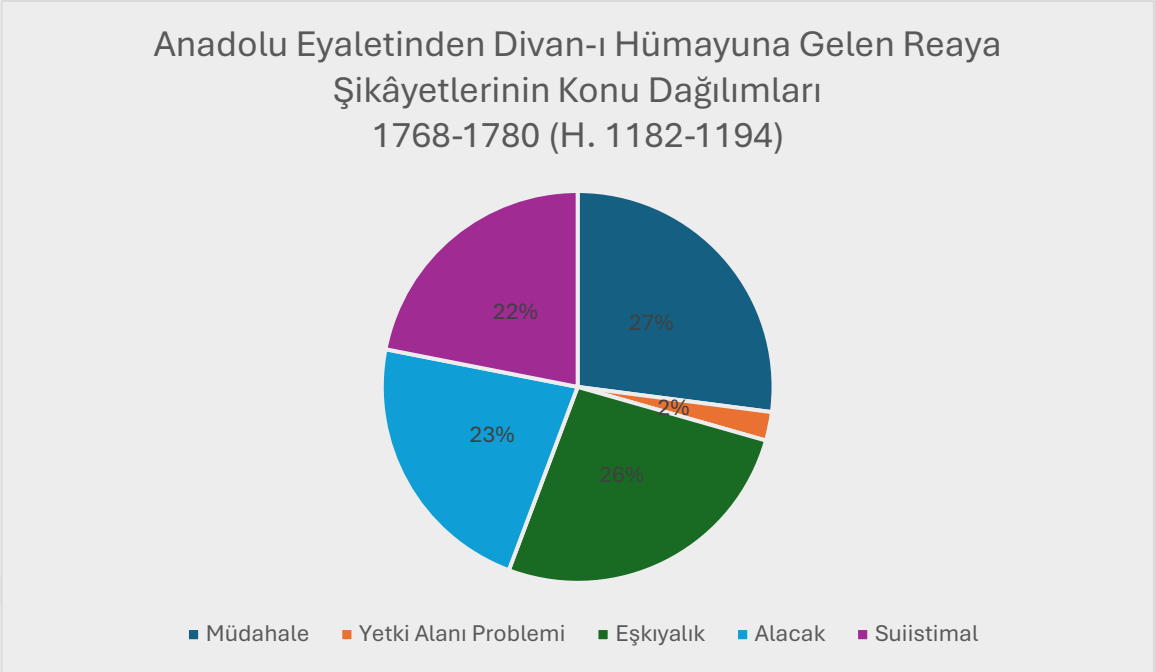
Grafik 28. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Toplumsal Statülerine Göre Şikâyetçiler

Reaya statüsündeki şikâyetçilerin Divan'a başvuru yollarına bakıldığında, genele uygun olarak daha çok bizzat başvuruda bulundukları görülmüştür. Reayanın %79'u problemini bizzat Divan'a gelerek anlatmayı tercih etmiştir. Reaya statülü şikâyetçilerin %14'ü ise arzuhal ile şikâyetini yazılı olarak iletirken, kadı mektubu ile şikâyet iletenler toplamın yalnızca %7'sine tekabül etmektedir.

Grafik 29. Reaya Statülü Şikâyetçilerin Divan-ı Hümayun'a Başvuru Oranları 1776-1870 (H. 1182-1194)

Toplumsal statülerine göre şikâyetçilerin, şikâyet konularına göre dağılımına bakıldığında ise Osmanlı taşrasında reayanın en muzdarip olduğu konunun malına, miras hakkına ya da arazisine başkalarının müdahaleleri olduğu görülür. Müdahaleler kadar reayanın en çok şikâyetçi olduğu konulardan biri de asayiş problemleri ve daha ziyade eşkıyalıktır. Bunların ardından da alacak ve suistimal ve zulüm reayanın en çok şikâyet ettiği konular arasında yer almaktadır.

Grafik 30. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Reaya Şikâyetlerinin Konu Dağılımları

3.3.2. Şikâyetçi Olarak Yöneten Sınıf: Askerî

18. yüzyıla gelindiğinde askerî sınıf genişlemiş, uzayan vekaleten yönetim zinciri sayesinde yerel elitler de burada kendilerine yer bulmuştu.[510] Askerî sınıfın bir üyesi olmayan şahıslar kendilerini ehl-i örfe dahil edecek (mütesellimlik, mültezimlik ya da başka bir görevlinin kaymakamlığı gibi) görevleri aldıkça bir askerî gibi hareket ediyor, hatta devlet nazarında da o şekilde kabul görüyorlardı.[511]

Osmanlı askerî sınıfı içinde, sadece soylarının Peygambere dayanması nedeniyle askerî sınıf içinde kabul edilen bir grup da seyyidlerdir. Bu dönemde seyyidlerin sayısında da artış yaşanmıştır. Seyyidlere tanınan ayrıcalıklardan faydalanmak (başta askerî zümreye

[510] Ergenç, "Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri," 371.

[511] Ergenç, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki Eşrâf ve A'yân Üzerine Bazı Bilgiler," 394. Bu "genişlemenin" bir diğer göstergesi de 18. yüzyıl sonlarında artan müsadere uygulamalarında görülmektedir. Tüccar ve sarraf taifesinden oldukları halde bir vesileyle devlet malıyla temas etmişler ise "muhallefatı müsadere edilebilir" olarak görülmüştür. Ayrıca bkz. Alkan Günay, "Müsaderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi," 795.

dahil olmak) adına seyyid olduğunu iddia edenler çoğaldığı gibi bunları denetleyen nakibüleşraflık müessesesi de zayıflamıştır.[512]

Bu kısımda, idari görevi olmadığı halde askerî sınıfın bir üyesi olan seyyidler, toplumsal konumları ve şikâyet mekanizmasındaki işlevleri ele alınacaktır. İdari görev ve sorumlulukları olmadan askerî sınıf imtiyazlarına sahip oldukları gibi toplumun içinde itibar sahibi olan seyyidlerin, şikâyetlerin Divan'a taşınmasında ele alınması gereken bir konumda oldukları tespit edilmiştir.

Seyyidler:

Erattan başka, bey adamları dışından
Katılacağın kişiler şunlar ey kardeş
Onlardan biri peygamber soyudur
Bunlara değer veren mutlu olur
Bunları çok sev, gönülden içten
Malınla iyilik yap bakıp görerekten
Bunlar ehlibeyttir, habibin akrabası
Habib hakkı için sev onları[513]

Kutadgu Bilig'den alınan bu beyit Türk tarihi boyunca Peygamber soyundan gelenlere verilen önemi göstermektedir. Özellikle seyyid ve şeriflere gösterilen hürmetin devlete

[512] Sahte seyyidlere karşı güdülen politika Osmanlı tarihinin farklı devirlerinde farklı şekillerde yürütülmüştür. Özellikle 16. yüzyıl ortalarından itibaren seyyidlik iddiaları yaygınlaşmışsa da devletin bu duruma karşı en sert teftişi bir sonraki yüzyılda olacaktır. Özellikle 1659-1695 yılları arasında gerçek seyyidler ile sahteleri ya da başka bir deyişle "müteseyyidleri" birbirinden ayırmak için bir dizi teftiş organize edilmiştir. Köprülü döneminin merkezîyetçi tutumu içinde değerlendirilen bu teftişler sonucunda pek çok seyyid reaya statüsüne indirilmiştir. Örneğin, 1659 yılında Anadolu'da 3835 seyyidlik iddasında olan 1171'inin müteseyyid olduğuna hükmedilmiştir. Fakat 18. yüzyıla gelindiğinde teftişler kesilmiştir. Bu nedenle 18. yüzyıldan günümüze az sayıda nakibüleşraflık kaydı kalmıştır. Payitahttan kazalardaki nakibüleşraf kaymakamlarına bu suistimalin önüne geçmeleri konusunda emirler gitmişse de 18. yüzyıl genel uygulamalarına uyumlu olarak, bu iş de yerel otoritelere bırakılmıştır. Bkz. Hülya Canbakal, "Taşra İleri Gelenlerinin "Soyluluğu'na Dair" ed. A. Anastasoppoulos, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri,* çev. H. Ebru Aksoy, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021): 83.

[513] Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig,* çev. Muzaffer Tunçel, (Ankara: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 2019): 344.

ve saadete eriştireceği inancı tarih boyunca devam etmiş ve bu grup hemen her dönem çeşitli imtiyazlara mazhar olmuşlardır.

Seyyidler ve şerifler İslam toplumunda kan bağına dayalı özel bir sosyal gruptur. Peygamberin torunları olan Hz. Hasan soyundan gelenler şerîf, Hz. Hüseyin soyundan gelenler ise seyyid olarak anılmışlardır.[514] Ancak bunun dışında bazı durumlarda Hz. Ömer ve Hz. Abbas soyundan gelenlerin de seyyid sayıldığı bilinmektedir.[515] Seyyidler ve şerifler İslam devletlerinin tümünde halktan ayrı tutulmuş, türlü ayrıcalıklara sahip olmuşlardır. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor*" [516] ayeti ve "*Size bir de Ehl-i Beyt'imi bırakıyorum. Allah'tan korkun da Ehl-i Beyt'ime saygılı davranın!*"[517] hadisi İslam dünyasının bu tutumunu perçinlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da kuruluşundan son dönemine kadar peygamber soyundan gelenlerin ayrıcalıklı bir konuma sahip oldukları görülmektedir. Öyle ki bu imtiyazların cazibesi, alakası olmayan pek çok kişinin seyyidlik iddiasında bulunmasına neden de olmuş, bu suistimalin önüne geçmek isteyen devlet, önceki İslam devletlerinde de örneği olan *Nakîbü'l- Eşrâf'*lık[518] kurumunu ihdas etmiştir.

Osmanlı hanedanı, sadâta onları askerî sınıftan saymak dışında bazı ayrıcalıklar da tanımıştır. Örneğin, kutsal toprakların idaresi, devlete bağlı olmak ve merkezî yönetim tarafından atanmak kaydıyla peygamber soyundan gelenlere verilmiştir. Emir olarak adlandırılan bu idarecilerin dereceleri vezirlerden de bir derece yüksek tutulmuş ve hatta kabulleri sırasında soylarının dayandığı Hz. Muhammed'e hürmeten padişahın ayağa kalkması âdetten kabul edilmiştir.[519] Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan tüm

---

[514] M. Sabri Küçükaşçı, "Seyyid," *DİA,* 37,(2009): 40.

[515] Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler,* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 25. 1775 yılı Şubat ayında (H. Evâhir-i Zilhicce 1188) Ankara sancağı Yabanabâd kazası sakinlerinden arzuhal göndererek eşkıyaların evini bastığından şikâyet eden es-Seyyid eş-Şeyh Mahmud'un Hz. Ömer soyundan olduğu ayrıca belirtilmiştir: "hazret-i Ömerü'l-Fârûk evlâdlarından sülehâdan es-Seyyîd el-Hac Mahmud …." (BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 94/838.)

[516] *Kur'an*, Azhab/33.

[517] Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 36.

[518] Seyyid ve Şeriflerin işlerine bakmakla yükümlü bu kurum zaman içerisinde seyyidlerin şecerelerini inceleyen ve onaylayan bir kuruma dönüşmüştür. Şit Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf," *DİA,* 32, (2006): 322-324; Nakibüleşraflık için ayrıca bkz. Murat Sarıcık, İsmail Katgı, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 21, 1, (2012): 175 – 184.

[519] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke Emirliği," *DİA,* 28, (2003): 574.

seyyidler askerî sınıftan sayılmalarına rağmen, sınıfın diğer üyelerine nazaran hiçbir sorumlulukları bulunmaması bu ayrıcalığın en net göstergesidir. Çoğu vergiden muaf olmalarının yanı sıra seyyidlerin bazı dönemlerde devlet tarafından desteklendikleri de bilinmektedir. Örneğin, 16. yüzyıl ortalarında merkezî yönetim tarafından gönderilen bir hüküm ile Edirne kadısından zor durumdaki Seyyid Mustafa'ya uygun bir cihet verilmesi istenmiştir.[520] 1768-1780 yılları arasında incelenen defterlerde vakıf mütevellileri, idari görevliler, müderrisler ve kadılar arasında da seyyidlere sıklıkla rastlanmaktadır.[521]

Osmanlı İmparatorluğu'nda seyyidler hukuksal olarak da birtakım ayrıcalıklara sahiplerdi. Onlara küfretmek suç olduğu gibi eğer ceddi de işin içine katılarak küfredilmişse, fail daha ağır cezalandırılmaktaydı. Örneğin, 17. yüzyıl ortalarında Harput Şeriye siciline yansıyan bir kayda göre Seyyid Hasan, Abdurrahman'ın kendisine küfrettiği gerekçesi ile şikâyetçi olunca, Abdurrahman mahkemede Hasan'ın seyyid olduğunu bilmediğini söyleyerek kendini savunmuştur. Seyyidlerin mahkemede şahitliklerinin iki kişi yerine sayılması da onların hukuki ayrıcalıklarından biridir. Ancak bunun kötüye kullanımına dair Osmanlı tarihinin erken dönemlerinden itibaren pek çok örnek de mevcuttur.[522]

Sahip oldukları sosyal statünün yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun seyyidlere vergi muafiyeti vermesi ve onları askerî sınıfın üyesi yapması sahtekârlar için elbette cezbedici olmuştur. Ancak seyyid unvanına sahip olmak isteyenler bunlardan daha çok taşra ileri gelenleridir. Birçoğu askerî sınıfın halihazırda üyesi olan bu grubun seyyid unvanına sahip olma motivasyonları vergi muafiyetinden ziyade, sosyal statülerini daha yükseğe çıkarmak ya da evlatlarının "soyluluğunu" da garanti altına almak olmalıdır. Çünkü ayan olmak ve ayan arasında yükselerek gücünü bir sonraki kuşağa aktarmak isteyenler için seyyidlik itibarı ve dolayısıyla sosyal sermayeyi güçlendirmenin araçlarından biriydi.[523] Mamalu aşireti lideri olan ve Türkmen soyundan geldiği bilinen Bozok yöresi ayanı

[520] Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler,* 96.
[521] Mütevellilik yapan seyyidlerden bazıları için bkz. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri 129/944; 131/960; 132/972; 133/975.
[522] Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler,* 105.
[523] Ergenç, "Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler," 384; Canbakal, "Taşra İleri Gelenlerinin "Soyluluğu'na Dair," 79.

Çapanoğlu belgelerde seyyid unvanı ile geçmektedir.[524] Ayrıca ehl-i örf arasında da seyyidleri görmek mümkündür. Örneğin, Uşak voyvodası Seyyid Mehmed[525], Karesi sancağı beyi Seyyid Yakub[526] gibi pek çok idari görevlinin seyyid ünvanına sahip olduğu incelenen defterlerde görülmüştür.[527]

Seyyid olmanın meşru ve en kestirme yolu bir seyyide ya da şerife ile evlenmektir. Nakibüleşraf defterleri incelendiğinde en azından Anadolu ve Balkanlarda seyyid ve seyyidelerin, Peygamber soyundan gelmeyen birileri ile evlenmesine izin verildiği görülmektedir. İslam ülkelerinde anneden soy geçişi uygulaması hakkında net veriler olmamakla beraber, incelenen defterlerde babaları seyyid olmamasına rağmen isimleri seyyid yazılan kişilere rastlanmıştır.[528] Örneğin, Şubat 1775 (H. Evâhir-i Zilhicce 1188) tarihinde Karahisar-ı Nallu kazasından Divan'a gelen el-Hac Ali'nin herhangi bir seyyidlik unvanı yokken, oğulları Ali ve Ahmed'in Seyyid oldukları yazılmıştır.[529] Benzer bir örnek de Adapazarı'ndan gelen Hacı Alemdarzâde Mustafa Bey'in çocuklarında görülür. Hacı Mustafa Bey'in de seyyidlik unvanı yokken, oğulları Seyyid Mustafa, Seyyid Hüseyin, Seyyid Mehmed ve Seyyid Emin olarak yazılmıştır.[530]

18. yüzyılda Osmanlı topraklarında seyyidlik denetiminin yerelleşmesiyle birlikte "seyyid" sayısında olağanüstü bir artış yaşanmıştır.[531] İncelenen defterlerde ise 1768-1780 tarih aralığında askerî sınıfa mensup 2647 şikâyetçinin, idari görevi olsun olmasın

[524] Dergâh-ı Mu'allâm Kapıcubaşılarından Kangırı Sancağı Mütesellimi Çaparzade Mir Seyyid el-Hac Mustafa BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defreri, 15/97.
[525] BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 54/477.
[526] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 61/499. Eşraf ve ayanın kendilerini seyyidlik iddiaları hakkında bkz. Canbakal, "Taşra İleri Gelenlerinin "Soyluluğu"na Dair," 85-86.
[527] Diğer örneklerden bazıları için bkz. İznikmid mültezimlerinden Seyyid Mehmed Ağa (BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 77/696); Züemadan Seyyid Ahmed (BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 91/812), Kütahya ayanından es-Seyyid Abdullah Ağa (BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 109/957).
[528] Rüya Kılıç Osmanlı'da seyyidliğin anne yoluyla da geçtiğine dair birçok kanıt sunmuştur. Örneğin, 1632 yılında Harput Şer'iye Sicilinde seyyidleri teftiş üzere nakibüleşraflık tarafından görevlendirilen Mehmed Efendi, başına seyyidlere özgü yeşil sarık takan Mustafa Çelebi'ye mercek tutmuştur. Mustafa Çelebi'nin baba tarafından mı anne tarafından mı seyyid olduğunu sorgulamış ve seyyidliğinin anne tarafından olduğunun şahitler ile bildirilmesinden sonra, Mustafa Çelebinin seyyidliği tasdik edilmiştir. Bkz. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler,* 25.
[529] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 63/513
[530] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 4/13.
[531] Canbakal, "Taşra İleri Gelenlerinin "Soyluluğu"na Dair," 79.

762'sinin seyyid ünvanı taşıdığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle problemini Divan'a ileten askerîlerin %29'u seyyid olarak askerî sınıf bünyesine girenlerden oluşmaktadır.

Seyyidler Divan-ı Hümayun'a şikâyetlerini iletirken de önde tutulmuş olmalıdırlar. Defterlere şikâyetçiler yazılırken bir hiyerarşi güdüldüğü tespit edilmiştir. Şikâyetçiler yazılırken önce seyyidler, sonra diğer askerî sınıf üyeleri ve en sona da reaya yazılmıştır. Örneğin, Bolu kazası naibine gönderilen Kasım 1776 (H. Evâil-i Şevval 1190) tarihli bir hükümde bu hiyerarşiyi görmek mümkündür. Burada şikâyetçilerin isimleri yazılırken önce seyyidler, sonra yeniçeriler daha sonra da tımarlı sipahilerin isimleri yazılmıştır.[532] Benzer bir örnek de Kastamonu'dan gelen şikâyette mevcuttur. Burada da önce seyyidler, daha sonra hacılar sonra da reayanın isimleri yazılmıştır.[533] Bazı kaza ya da köy ahalisi ile gelen seyyidlerin de isimleri yazılırken reayanın isimlerinin yazılmadan geçildiği görülür. Örneğin, Kastamonu'dan gelen bir köy ahalisinde seyyidlerin isimleri yazılırken, diğer şikâyetçilerden ve sairleri olarak bahsedilmiştir.[534]

Seyyidler şikâyet mekanizmasında önemli bir yer tutarlar. Seyyidlerin hem toplumda hem de merkezî yönetim nezdinde saygı görmeleri, onlara halkın temsilcisi olma misyonunu yüklemiş olmalıdır. Nitekim seyyidlerin doğrudan alakaları olmayan konuları da Divan'a taşıdıkları görülmektedir. Örneğin, Mart 1775 (H. Evâsıt-ı Muharrem 1189) tarihinde Bursa'dan Divan-ı Hümayun'a gelen Seyyid el-Hac Ahmed, bundan önce vefat eden el-Hac Salih Efendi'nin küçük oğlu Abdullah'a vasi olan annesi Hanife Hatun'un bir şikâyetini iletmiştir. Hanife'nin vefat eden kocasından oğluna kalan menziline, Bursa sakinlerinden bazılarının "*mütegallibeye istinâden*" müdahale ettiklerini bildirmiştir.[535] Başka bir hükümde ise İnegöl kazasından Divan'a gelen hem seyyid hem de hafız olan Mustafa, köylerinde yaşanan yönetici zulmünü, köy adına Divan'a getirmiştir. Doğrudan kendisine karşı işlenen bir suçtan şikâyet etmeyen Seyyid Hafız Mustafa, ehl-i örfün köy halkına karşı yaptıkları haksızlıkları bildirmiştir.[536] Benzer bir yönetici suistimalini de

[532] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 138/1023.
[533] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 71/518.
[534] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 105/930.
[535] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 73/581.
[536] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 69/490.

köylü adına Bolu kazasına bağlı bir köyden Divan'a gelen Seyyid Hacı Ahmed ve Seyyid Salih iletmiştir.[537]

Seyyidlerin reaya adına Divan'a gelmeleri onların toplumsal vazifelerini gösterdiği gibi, İstanbul'a geldiklerinde, reayaya nazaran daha fazla bağlantıya sahip olmalarının avantajlarını kullandıklarını da düşündürmektedir.[538] Peygamber soyundan gelmenin imtiyazları, muhtemelen payitahtta sıradan halkın karşılaştığı zorluklara karşı bir duvar örmektedir.[539]

Seyyidler toplumun her yerinde görülmektedir. Dolayısıyla şikâyet konularının tümünde Seyyidlerin de şikâyetleri yer almaktadır. Ancak seyyidlerin en çok şikâyet ettiği konu, askerî sınıfa dahil olmalarına rağmen onlardan vergi talep edilmesi olmuştur. Bu durumda seyyidler nakibüleşraftan seyyid olduklarını belirten şecere ile dahi Divan'a gelmekten geri durmamışlardır.[540]

Seyyidler ile diğer askerî sınıf mensuplarının şikâyetlerine tekrar dönülecek olursa 1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletinden, Divan-ı Hümayuna gelen şikâyetlerin %45'inin bu sınıfa ait olduğu görülür. (Bkz. Grafik 31) Askerî sınıf üyelerinin de büyük

---

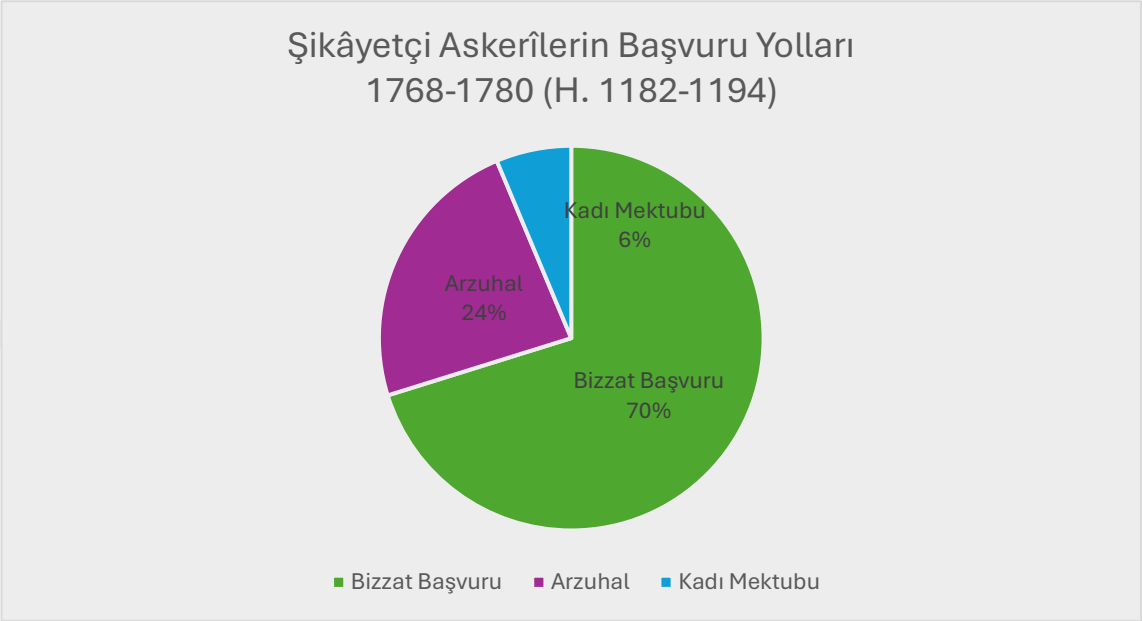
[537] BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 12/75.

[538] Osmanlı'da seyyidlerin toplumun geri kalanından ayrılması için sadece onların yeşil sarık dolamalarına müsaade edilmiştir. Cennetin rengi olarak tasvir edilen yeşil , toplum içerisinde seyyidlerin saygınlıklarına da katkı sunmuş olmalıdır. Dolayısıyla yeşil sarığıyla Divan'a gelen birine hürmet gösterildiği tahmin edilmektedir. Peygamber soyundan olmadıkları yeşil sarık dolayanlar ise cezalandırılırdı. Bkz. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler,* 65.

[539] Seyyidlerin seyahatte ve Divan'a çıkışta bir önceliği olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak hükümler yazılırken dahi isimlerinin herkesten önce yazılması, Divan katiplerince saygı gördüklerini düşündürmektedir. Yine huzur-ı hümayun'a geldiğinde, adet üzere Sultanın ayağa kalktığı tek görevlinin Kutsal toprakları yöneten Peygamber soyundan gelen emirler olması, seyyidlerin İstanbul'da sıradan reayanın karşılaştığı sorunlarla daha az muhatap olduklarını düşündürmektedir. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler,* 51.

[540] Bu konu kanunnâmelerde de açık bir şekilde belirtilmiştir. Örneğin, II. Selim devrine ait umumi kanunnâmede vergiden muafiyet şu şekilde ifade edilmiştir: "*Defterde yazılı ra'iyyet biz Seyyid'iz deyü resm-i bennâkların vermekde nizâ eyleseler, eğer sahîh'ün-neseb seyyid olub ellerinde İstanbul Nâkibinden temessükleri ve şecereleri var ise Defterde ra'iyyet yazıldığına i'tibâr yokdur. Eğer yok ise defter mûcebince resm-i bennâkları alınur*". Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 7/II. Kitap,İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 1994: 286; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 12/76. Seyyidlerden vergi talebi hakkında diğer örneklerden bazıları için bkz. BOA, 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 184/1058; BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 19/99; BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 33/260; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 25/173; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 14/100; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 131/890; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 99/724.

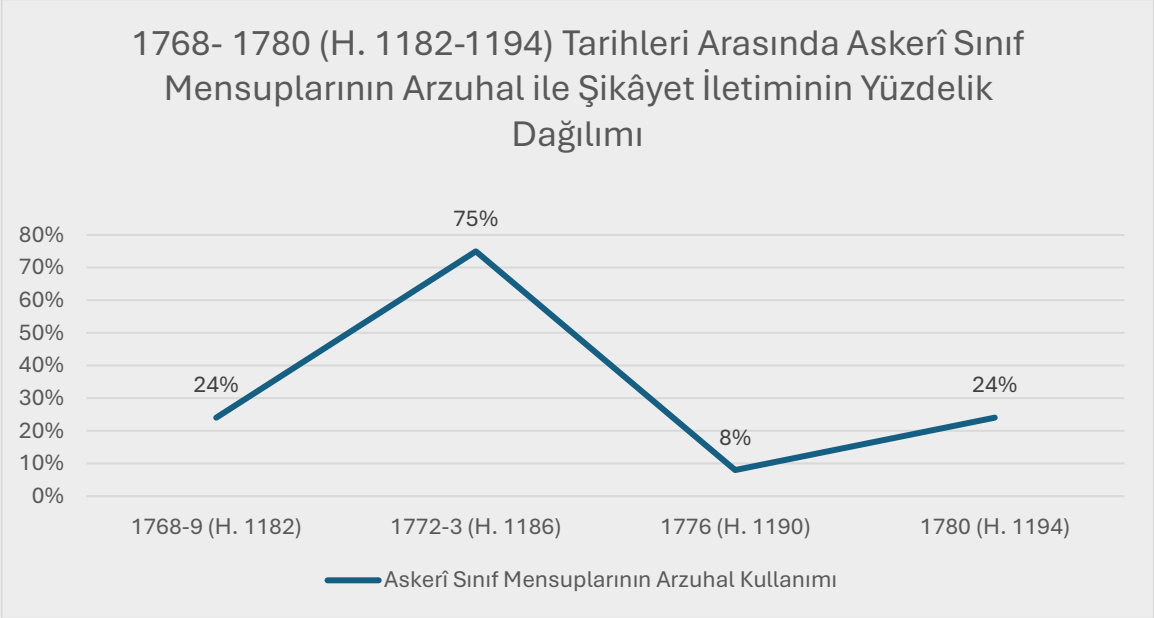
kısmı şikâyetlerini Divan'a bizzat gelerek yapmayı tercih etmişlerdir. İlgili yıl aralığında bizzat başvuru yöntemini kullanan askerîlerin oranı %70'tir. Askerîlerin %24'ü arzuhal ile şikâyetini iletirken, askerî sınıfın şikâyetlerinin %6'sı kadı mektubu ile ulaşmıştır. Reaya ile karşılaştırıldığında, askerîlerin daha çok arzuhal kullandığı görülür.

Grafik 31. Askerî Statülü Şikâyetçilerin Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yolları 1776-1870 (H. 1182-1194)

Askerîlerin şikâyet iletim yöntemlerinde savaş öncesi ve sonrası olarak bir değişim tespit edilmiştir. İlk incelenen döneme (H. 1182) ait askerî sınıf şikâyetlerinin %26'sı arzuhal ile iletilirken, ikinci dönemde (H. 1186) bu oran %75'e yükselmiştir. Üçüncü dönem (H. 1190) defterlerinde arzuhallerin oranı %8 iken, dördüncü dönemde (H. 1194) ise tekrar %24'e yükseliş gözlemlenmiştir. (Bkz. Grafik 32) Savaş sonrasında yaşanan bu keskin düşüşün nedenleri hakkında kesin olmamakla beraber bazı tahminlerde bulunulabilir. Savaş sonrasında askerîlerin Divan'a bizzat başvuru metoduna daha çok meyletme nedenlerinden biri sefer sırasında taşrada yaşanan problemler olabilir. Seferden dönen askerler, kendileri seferde iken mütegallibe ve ayanlar başta olmak üzere ehl-i örfün de mallarına, yetki alanlarına, ambarlarına vs. müdahale ettiklerini bildirmişlerdir. Genellikle şikâyetçi ile şikâyet edilen arasında toplumsal, ekonomik ya da statü açısından farklılıklar (asimetrik bir güç dengesi) olduğu zamanlarda şikâyetçilerin Divan'a bizzat gittikleri düşünüldüğünde, savaş sonrası askerîlerin arzuhal yerine neden İstanbul'a kadar geldikleri anlaşılabilir. Örneğin, Ekim 1774, (H. Evâhir-i Receb 1188) tarihinde Tosya

kazasından Divan'a gelen Çelebioğlu Mehmed, kendisi sefer-i hümayunda iken mütegallibeden Şerifoğlu Mehmed, Darıcıoğlu İbrahim ve Ali adlı kişilerin evine girip 300 guruşluk kılıcı ve diğer mallarına el koyduklarından şikâyetçi olmuştur.[541] Başka bir örnek ise Mayıs 1775 (Evâsıt-ı Rebîülevvel 1189) tarihinde Divan'a gelmiştir. Hamid kazasında bulunan *züemâ ve erbâb-ı timârın* bir kısmı gelerek, kendilerinin sefer-i hümayuna katıldıklarını ancak döndüklerinde mutasarrıf oldukları tımar ve zeametlerinin alakası olmayan başka kişilere verildiğini şikâyet etmişlerdir.[542] Ankara kadısı ve mütesellimine gönderilen Eylül 1774 (H. Evâil-i Receb 1188) tarihli bir diğer hükümde de savaş sonrası tımarlı sipahilerin yaşadığı sorunlara örnek teşkil etmektedir. Seyyid Ali adlı Sipahi kendisi sefer-i hümayunda iken, mütegallibeden Ali Bey'in topladığını şikâyet etmiştir.[543]

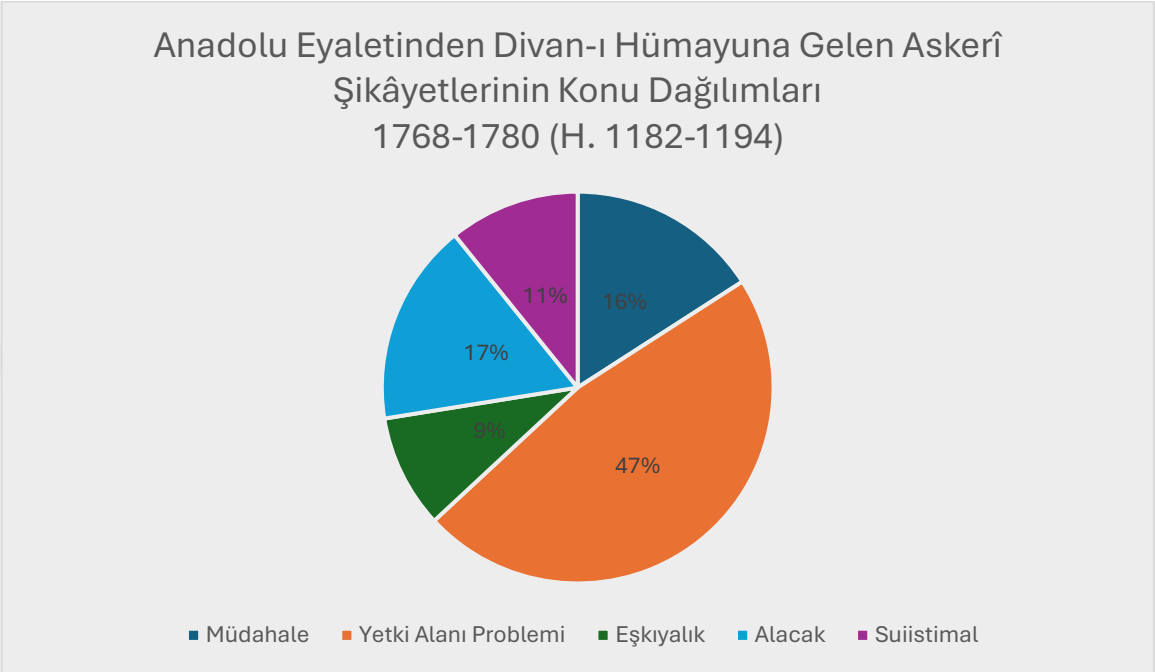

Grafik 32. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Askerî Sınıf Mensuplarının Arzuhal ile Şikâyet İletiminin Yüzdelik Dağılımı

Askerî sınıf mensupları en çok yetki alanı problemi konulu şikâyette bulunmuşlardır. Şikâyetlerinin neredeyse yarısı bu konudadır. Bunu ise %17 ile alacak ve %16 ile

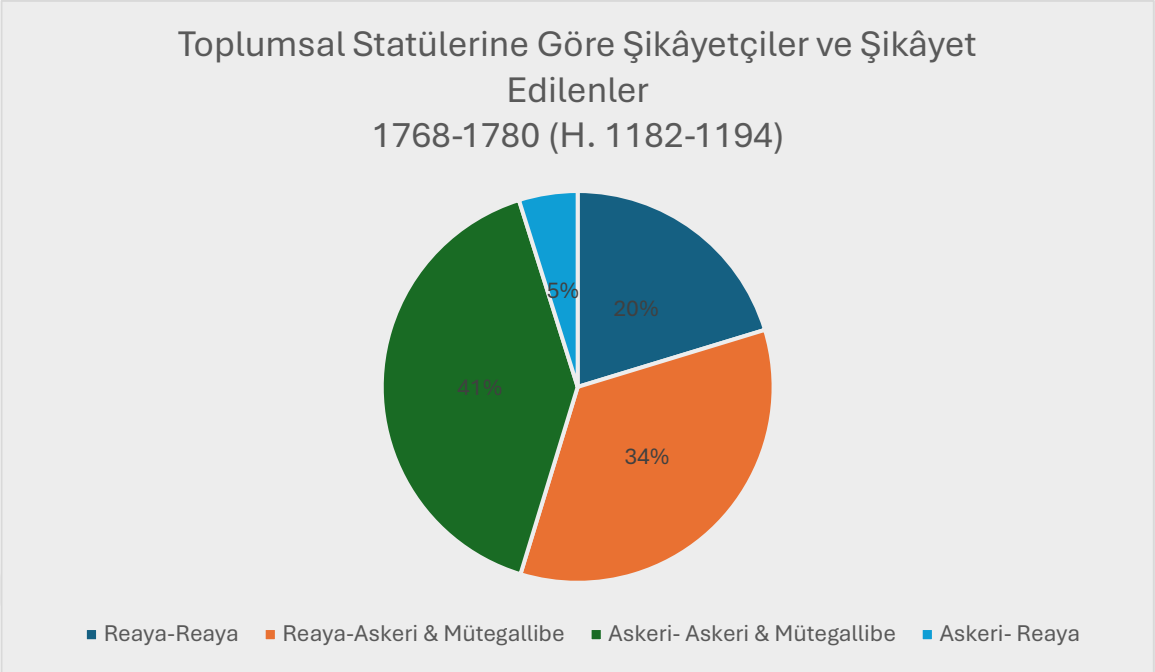
[541] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 2/9.
[542] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 130/1110.
[543] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 3/15. Benzer diğer örnekler için bkz. BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 38/359; BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 3/14; 6/39; 21/171; 79/635; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 6/27; 46/340.

müdahale konulu şikâyetler takip etmektedir. Askerî sınıfa mensup şikâyetçilerin %11'i idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarından şikâyet ederken, eşkıyalık ve asayiş problemlerinde bu oran %9'dur. (Bkz. Grafik 33)

Grafik 33. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Askerî Şikâyetlerinin Konu Dağılımları

Toplumsal statüler arasında şikâyet edilenlere bakıldığında ise askerî sınıf mensuplarının, yine en çok askerî ve mütegallibeyi şikâyet ettiği görülür. Askerîlerin yalnızca %5'i reayadan şikâyetçi olmuştur. Ancak reaya şikâyetlerine bakıldığında sınıf içi şikâyetin oranı %20 iken, reayadan askerî ve mütegallibeye yönelik şikâyet oranı %36 olarak tespit edilmiştir. (Bkz. Grafik 34)

Grafik 34. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Toplumsal Statülerine Göre Şikâyetçi ve Şikâyet Edilenler

3.4. ŞİKÂYET EDİLENLER

Şikâyet mekanizmasının diğer bir aktörü de şikâyet edilenlerdir. Yukarıda anlatılan askerî ve reaya olarak oluşturulmuş, Osmanlı toplumsal formasyonuna, bu iki sınıfın arasında yer alan bir grup daha eklenmiştir. Mütegallibe adı verilen bu grup, 17. yüzyılın sonlarından itibaren şikâyetlerin değişmez figürü olmuştur. 1683 yılında başlayan Avusturya Savaşları ile beraber mütegallibelik artış göstermiş; 1699'da Karlofça Anlaşması'ndan sonra ise 18. yüzyıl mütegallibelerin faaliyetleri giderek yoğunlaşmıştır.[544]

Kelime kökeni galebe fiiline dayanan mütegallibe, Kamus-ı Türki'de "*zorla ve galebe çalmağla bir hakkı elde eden, zorba, gâsıb"* olarak tanımlanmaktadır.[545] 18. yüzyıl kaynaklarında ise mütegallibeler, devletten aldığı otoriteye, itibarına veya servetine dayanarak gayri hukuki yollarla nüfuzunu genişletmeye çalışan bir grubu temsil

[544] Akdağ, "Ayanlık Düzeni Devri," 54-56.
[545] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki,* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2010), 1281.

etmektedir.[546] Özetle, mütegallibeler ayan ile eşkıya arasında bir konumda bulunur.[547] Ayan olmanın bir yolu, bölgesel askerî güce sahip olmaktan geçmektedir.[548] Bu bağlamda mütegallibe, reaya ile askerî sınıf arasında kalan gri bölgede bulunan ve çoğunlukla meşru şiddet hakkını, gayri meşru biçimde kullanan bir grubu temsil etmektedir.[549] İncelenen defterlerde şikâyet edilen mütegallibelere bakıldığında, bu gri alan daha da bulanıklaşmaktadır. Pek çok askerî sınıf mensubu, mütegallibeye istinâden suç işlemekle, pek çok mütegallibenin de suçları sabit olmasına rağmen, ayan ya da ehl-i örfe dayanarak ilgili kazalarda yargılanamadıkları kayıtlara yansımıştır.

Şikâyet edenler arasında hiç mütegallibeye rastlanılmamış, kimse kendisinden mütegallibe olarak bahsetmemiştir. Çünkü bu kavram pejoratif bir anlam taşımaktadır. Mütegallibeler genellikle eşkıyalık, fazla vergi toplama, araziye ya da miras hakkına müdahale, gasp ve darp gibi suçların failleri olarak kayıtlarda yer almışlardır. Dolayısıyla her daim *hilâf-ı şer' ve kanûn* uygulamaları ile kayıtlara geçmişlerdir. Şikâyet edilenler arasında, askerî görevi olan, ya da vekaleten bu görevi yürütenlere dayanarak işlenen suçların failleri olan mütegallibeler, bu yönleri ile ayrı bir incelemeyi gerektirmektedir. Bunun yanı sıra sistemin yeni figürleri olan ayanlar, hakkında olumsuz bir durum olduğunda mütegallibe olarak tanımlanmıştır. Örneğin, Ocak 1773 (H. Evâsıt-ı Şevval 1190) tarihinde Kütahya'dan Martin adlı zımmi, ayan ve mütegallibeden olarak tarif ettiği Hüseyin Ağa'dan şikâyetçi olmuştur. Hüseyin Ağa Martin'in alacak talebine karşı evini basıp kendisini ve kardeşini darp ettiğini belirtmiştir. Martin'e göre Hüseyin Ağa'yı mahallinde yargılamak mümkün değildir. Bu nedenle Hüseyin Ağa'nın Eyalet Divanına çıkarılması ve orada yargılanması emredilmiştir.[550] Benzer şekilde, Hamid sancağı, Afşar

[546] Günay, "18. Yüzyılda Taşra Yönetim Düzeninin,"124.
[547] Metin, "XVIII. Yüzyılda Malikâne Olarak Mütegallibe Eline Geçen," 128.
[548] Eşkıyalık, ayan olmanın yollarından biridir. Bu konuda yapılmış monografi çalışmaları için bkz: Halil Haluk Duran, "Silistre Ayanı Yılıkoğlu Süleyman Ağa'nın Hayatı ve Faaliyetleri" *Journal of International Eastern European Studies*, 3, (2021): 1–27; Başer, *Eşkıyalıktan Ayanlığa: Kırcaalili Emin Ağa*, 13.
[549] Mütegallibe aslında sadece bir döneme özgü bir ara sınıf değildir. Türk romanlarında sıklıkla işlenmiş bir karakterdir. İnce Memed'deki Abdi Ağa, Kuyucaklı Yusuf'taki Hilmi Bey, Yılanların Öcü'ndeki Haceli, Rahmet Yolları Kesti'deki yolları çeviren zorbalar, Küçük Ağa'da Yunan ile iş birliği yapan eşraf mütegallibe örnekleridir. Bkz. Yaşar Kemal, *İnce Memed,* (İstanbul: YKY, 2021); Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf,* (İstanbul: YKY, 2019); Fakir Baykurt, *Yılanların Öcü*, (İstanbul: Literatür Yayınları, 2024); Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti,* (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2022); Tarık Buğra, *Küçük Ağa,* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022).
[550] BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 40/313.

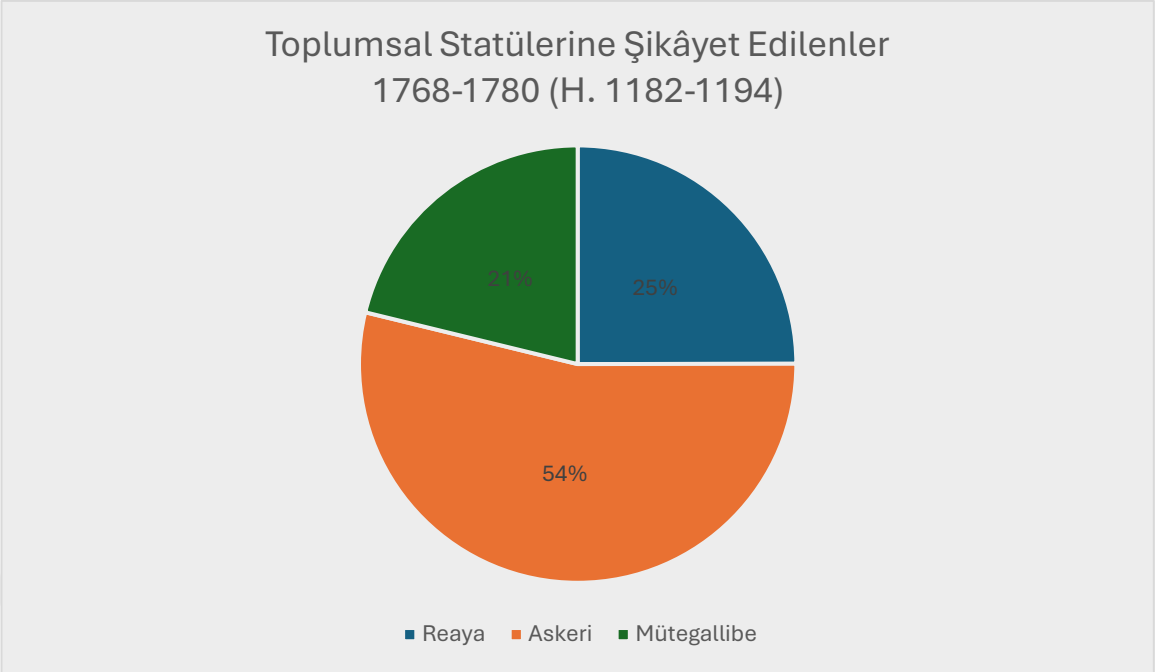
kazası ayanı Kurdoğlu İbrahim, zümre-i eşkıyadan ve mütegallibeden olmakla suçlanmıştır.[551]

İncelenen tüm defterlerde şikâyet edilenlerin 1469'u reaya sınıfından, 3158'i askerî sınıftan iken 1243 tanesi mütegallibeden kişilerdir. (Bkz. Grafik 35) Yani şikâyet edilenlerin %21'i mütegallibelerden oluşmaktadır. Mütegallibeler en çok asayiş ve eşkıyalık konularında şikâyet edilmiş, bunu müdahale ve alacak konuları takip etmiştir. Mütegallibelerin en az görüldüğü şikâyet türü yetki alanı problemleridir. (Bkz. Grafik 36) Tüm mütegallibelerin faili olmakla itham edildiği suçların %50'si ise ehl-i örfe istinâden işlenmiştir. Bu durum, askerî sınıf ile mütegallibeler arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir[552] ve bu nedenle her iki grup, şikâyet edilenler bağlamında birlikte değerlendirilmiştir.

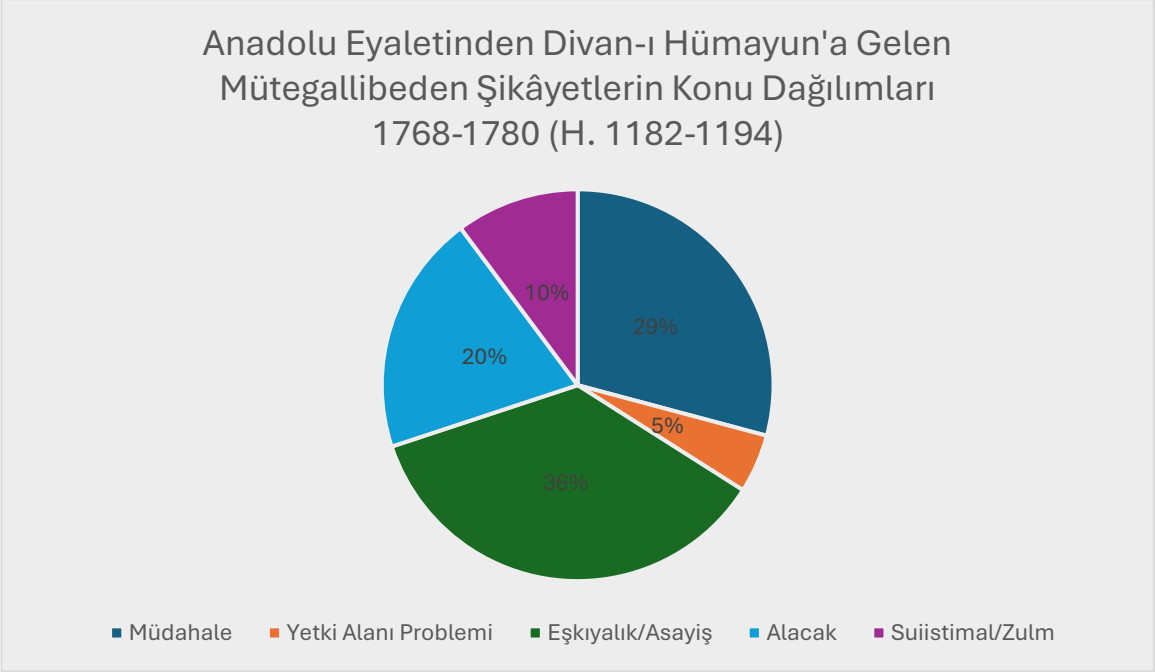
İncelenen tüm defterlerde şikâyet edilenler reaya, askerî ve mütegallibe olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan tablo şu şekildedir: En çok şikâyet edilen sınıf askerîler olmuştur. Şikâyet konu tasniflerine göre şikâyet edilenlere bakıldığında ise yetki alanı problemlerinde %94; suistimal konulu şikâyetlerde %80 ile askerîlerin açık ara önde oldukları görülür. Müdahale konulu şikâyetlerde ise şikâyet edilenlerin %44'ü askerî sınıfa mensupken, %29'u reaya ve %27'si de mütegallibelerdir. Alacak şikâyetlerinde borç ödememek ya da el koyduğu mal ve parayı iade etmemek ile suçlananların %46'sı reaya, %34'ü askerî kalan %20'si ise mütegallibelerdir. Mütegallibeler yalnızca eşkıyalık ve asayiş konularında en çok şikâyet edilen grup olmuştur (%47). Bu şikâyetlerin %36'sı reayaya, %17'si ise askerî sınıfa yöneliktir.

[551] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 28/256. Ayan ve mütegallibenin beraber kullanıldığı eşkıyalık ve zorbalık şikâyetlerinden bazıları için bkz. BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 43/350; 27/215; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 32/218; 59/401; 63/434.

[552] Yücel Özkaya, mütegallibelerin ehl-i örf ve ehl-i şer' ile yakın ilişkilerine dayanarak, kolay kolay cezalandırılmadıklarına hatta çoğu zaman beraber hareket ettiklerine dikkat çekmiştir. Bkz. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, 34-35. Bu tez kapsamında incelenen defterlerde de Özkaya'nın bu iddiasında yanılmadığı görülmektedir.

Grafik 35. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Toplumsal Statülerine Şikâyet Edilenler

Grafik 36. 1768-1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Anadolu Eyaletinden Divan-ı Hümayun'a Gelen Mütegallibeden Şikâyetlerin Konu Dağılımları

3.5. ŞİKÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÇÖZÜM ANAHTARLARI

3.5.1. Şikâyetlerin Değerlendirilmesi

Gerek ahkâm ve gerek şikâyet defterleri, incelenen dönemdeki toplumsal ve idari sorunların çeşitliliğini, davaların seyrini ve şikâyetçi profillerini anlamak için önemli birer kaynak niteliğindedir. Ancak şikâyetlerin sonucunda verilen cezalar ya da uygulanan yaptırımların tamamını bu defterlerden tespit edebilmek imkân dahilinde değildir. Gelen şikâyetlere Divan-ı Hümayun üç temel biçimde cevap vermiştir. Bunlardan en yaygın olanı, şikâyetin mahallinde tekrar görülmesi için taşradaki çözüm anahtarları olan ehl-i örf veya ehl-i şer'den yetkililerin görevlendirilmesidir. Divan özellikle tımar ve vakıf arazileri üzerinde yaşanan yetki alanı problemleri gibi konularda yerel mahkemenin, *Defterhâne-i Amîre*'den alınan referansa göre taşrada karar verilmesine de emredilebiliyordu. Bunun yanı sıra gerekli görüldüğü durumlarda merkezden birer mübaşir gönderilmesi de bu dönemde sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur. Ayrıca Divan'da doğrudan karar verildiği durumlar da vardı. Bunların yanı sıra, Divan-ı Hümayun, suçluların Eyalet Divanı'nda beylerbeyi ya da vali tarafından yargılanmasını da emredebiliyordu. Nadir de olsa bazen sadece şikâyet edilen, bazen de şikâyetin her iki tarafının Divan huzurunda yargılanmaları, yani *mürâfaa*, için çağrılabiliyorlardı. Bu kısımda Divan-ı Hümayun'un şikâyetlere yanıtları ele alınacaktır. Ancak öncelikle şikâyetçilerin, iddialarını daha güçlendirebilmek için sıklıkla başvurdukları şeyhülislamdan haklılıklarını gösterir fetva alma yöntemine değinmek gerekmektedir.

3.5.1.1. Şikâyet Mekanizmasında Fetva Kullanımı:

Şikâyetçiler, davalarını daha güçlü kılmak ve haklılıklarını göstermek amacıyla fetva almayı önemli bir strateji olarak kullanmışlardır. [553] Fetva, bir konunun şeriata uygunluğunu teyit etmek için şeyhülislama başvurularak alınmaktadır. Bunun yanında

[553] İnalcık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mazhar'lar," 51.

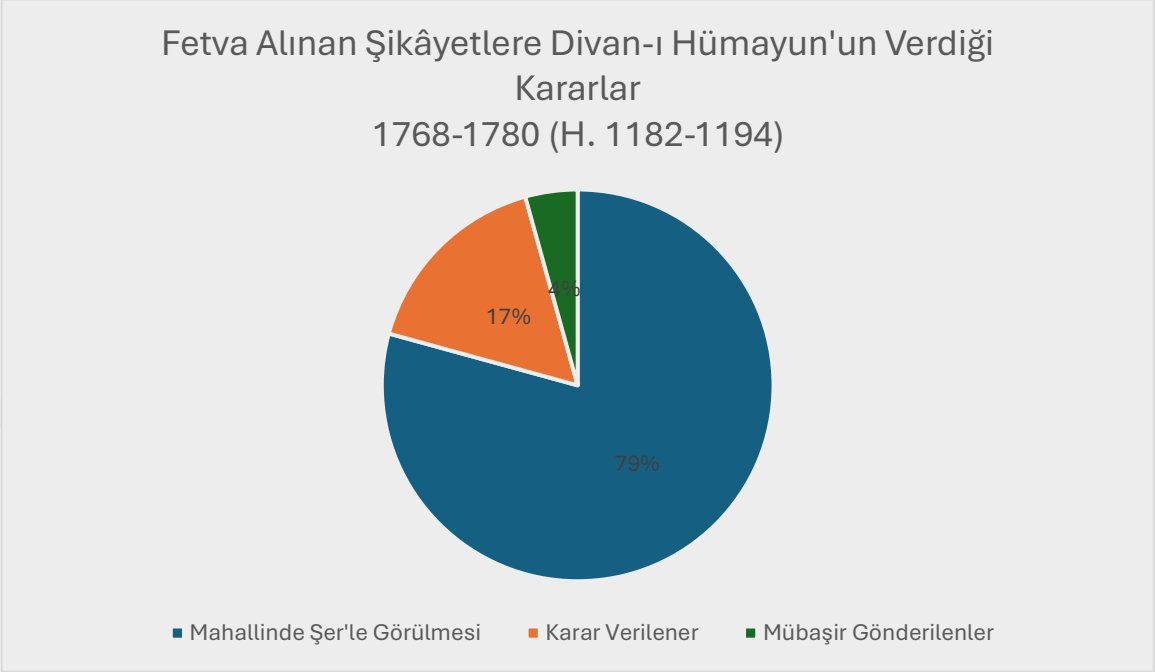
taşradaki müftülerin de fetva verdikleri bilinmektedir.[554] Bu çalışma kapsamında incelenen defterlerde bulunan fetva alınmış hükümlerin hemen hepsinde "*şeyhü'l-islâmdan fetvâsı olub*" ifadesi yer almaktadır. Burada taşra müftülerine doğrudan bir işaret bulunmasa da arzuhaller ile gelen şikâyetlerin en azından bir kısmının fetvasını taşra müftülerinin verdiği düşünülebilir.

Fetva talebi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde kurulduğu düşünülen ve 18. yüzyılda kurumsallaşan *fetvahane* üzerinden gerçekleşmiştir. Fetva, başlangıçta ücretsiz olsa da 17. yüzyıldan itibaren ücretlendirilmiş, fetva başına 7-8 akçe alındığı bilinmektedir.[555] Taşra müftülerinin düzenli bir geliri olmadığı için verdikleri fetvalardan ücret aldıkları bilinmektedir.[556] Şikâyetçilerin maddi olanakları müsaade ettiği müddetçe fetva almalarının önünde bir engel bulunmamaktadır. Bir konuda fetva olması, kararın o yönde olacağını göstermese de böyle bir temayülün olduğu bilinmektedir.[557]

İncelenen defterler ışığında, fetva almanın şikâyetçiler arasında yaygın bir strateji olduğu söylenebilir. Toplam 5962 şikâyetin 1786'sında şikâyetçiler davaları lehine fetva alarak başvurmuşlardır. Başka bir deyişe şikâyetlerin %30'unda fetva kullanılmıştır.[558] Şikâyetçinin haklılığının dini otoritelerce onaylanmasının, problemlerin çözülmesine ne derecede etki ettiğini tespit etmek güçtür. Divan tarafından verilen kararlara bakıldığında, fetvası olan şikâyetlerin de diğer şikâyetler gibi yerinde incelenmek için kadıya geri gönderildiği görülür. İslam hukukunda fetvaların kanuni olarak olmasa da manevi açıdan bağlayıcılığı bulunmaktaydı.[559] Bu nedenle fetva almaya yoğun ilgi olması, bunun boşuna bir çaba olmadığını, durumu şikâyetçi lehine etkilediği düşünülmektedir. Şikâyetlerin

[554] Ahmet Sinan Kaya, "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011): 71.
[555] Ferhat Koca, "Fetvahane" *DİA,* 12, (1995): 498.
[556] Aşçıoğlu, "Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması," 81.
[557] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi,* 67.
[558] Bu konuda 18. yüzyıla dair bir veri olmasa da Ebussuud'un bir günde 1412 fetva verdiği; ya da 17. Yüzyılda Şeyhülislam Mehmed Efendi'nin günde 200den fazla fetva verdiğinden yakındığı bilinmektedir. Bkz. Tuğ, *Namus Siyaseti,* 149. Fetvaların tümünü tek başına şeyhülislamın yazmadığı, fetvahanedeki pekçok ilmiye mensubu görevliden yardım aldığı bilinmekle beraber (İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı," 271.) 18. yüzyılda daha da kurumsallaşan yapısı ile Fetvahane'den çok sayıda fetva çıkabilmektedir.
[559] Esra Yakut, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din,* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 36.

sonunda *"fetvâsı mucebince mahallinde şer'le görülsün"* ifadesi fetvanın karara faydasını göstermektedir.[560]

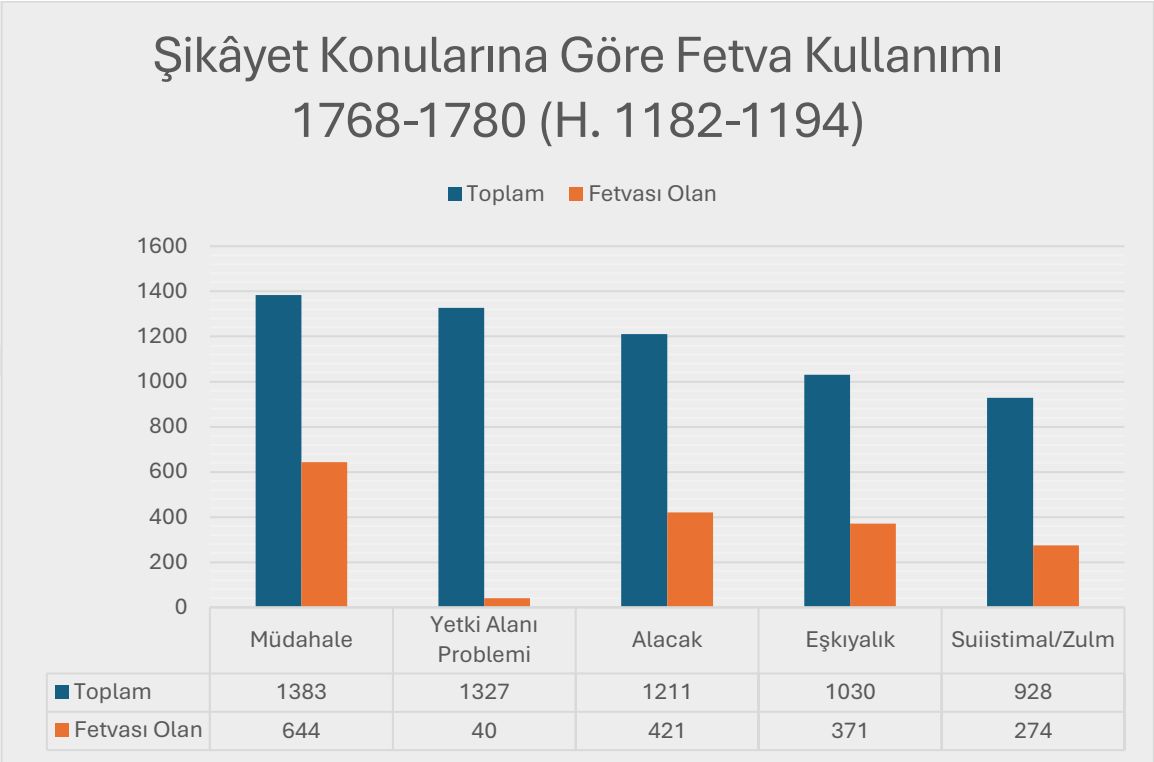

Grafik 37. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Fetva Alınan Şikâyetlere Verilen Kararlar

Fetva müessesesini reaya sınıfından şikâyetçilerin daha çok kullandıkları tespit edilmiştir. Fetva alanların %68'i reaya sınıfından iken, %32'si askerîlerdendir. Şikâyet konularına göre fetva alma durumuna bakıldığında ise en çok müdahale şikâyetlerinde fetva kullanıldığı tespit edilmiştir. 1383 adet müdahale konulu şikâyetin 644 tanesinde yani %46,5'inde fetva alındığı görülür. Fetvası olan müdahale şikâyetlerinin %53'ü ise miras hakkına yapılan müdahalelerdir. Alacak şikâyetlerinin %35'inde fetva alınmışken, asayiş ve eşkıyalık konulu şikâyetlerde bu oran %36'dır. Suistimal ve zulüm konusunda ise şikâyetçilerin yaklaşık %30'u fetva alarak Divan'a başvurmuşlardır. En az fetva alınan şikâyet konusu %3 oranı ile yetki alanı problemleridir. Bu konu dağılımının arkasında şeriat ve örfî hukukun olduğu görülmektedir. Suistimal ve zulüm konusu hem şer'î hukuk

[560] Fetva mucebince karar verilmesini salık veren hüküm örneklerinden bazıları için bkz. BOA, 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 177/1017; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 9/59; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 3/12; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 83/529.

ile hem örfî hukuk ile alakalıdır. Diğer taraftan yetki alanı konusunun bir fetva ile desteklenmeye ihtiyacı yoktur. Nitekim, yukarıda da belirtildiği üzere yetki alanı müdahaleleri hakkındaki temel dayanak noktası Defterhanedeki kayıtlar olmuştur.

Grafik 38. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Fetvası Olan Şikâyetlerin Konu Dağılımları

Kendi mahkemelerinde de hak arama özgürlüğüne sahip olmalarına rağmen[561], gayrimüslimlerin kadı mahkemelerinde ve Divan-ı Hümayun'da şikâyet haklarını kullandıkları bilinmektedir. Bunun yanında, iddialarını güçlendirmek için şeyhülislamdan ya da müftülerden fetva aldıkları da kayıtlara geçmiştir.[562] Örneğin, Ağustos 1774 (Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1188) tarihli bir hükme göre, Bursa sakinlerinden

[561] Örneğin, Osmanlı taşrasında görev yapan Ortodoks metropolitlerin dini muameleler yanında, boşanma, çeyiz mukaveleleri, vasiyetnameler gibi medeni hukukun pek çok alanında yargı yetkileri bulunuyordu. Stathi, "Ortodoks Kilisesi'nin Taşra Piskoposları," 133.

[562] Gayrimüslimlerin Fetva almaları hakkında bir değerlendirme için bkz. Nurcan Abacı, " Sinan, Cici Babası ve Kayseri Müftüsü: Hristiyanların Fetva Kullanımı Üzerine," https://nurcanabaci.com/2020/12/24/sinan-cici-babasi-ve-kayseri-muftusu-hristiyanlarin-fetva-kullanimi-uzerine/ (Erişim Tarihi 30.11.2024).

Savarta isimli bir zımmi, aynı şehirde Üçkozlar Mahallesi sakini Yakub'a daha önce verdiği 200 guruşun geri ödenmediği gerekçesiyle bir arzuhal sunmuştur. Savatra, davasına muvafık *fetvâ-yı şerîfesi* olduğunu da belirtmiştir. Divan ise Bursa kadısının bu şikâyeti yerel mahkemede tekrar inceleyerek uygun kararı vermesi talimatını vermiştir.[563]

Fetva alınmış olsun ya da olmasın, Divan-ı Hümayun'a gelen her şikâyet, bir hükme dönüştürülmüştür. Daha önce açıklandığı üzere hükümlerin sonunda Divan tarafından verilen kararlar bulunmaktadır. Divan üç temel şekilde şikâyetlere cevap vermiştir. Bunlardan en sık rastlananlar, davanın (tekrar) incelenmesi için taşra kadısına gönderilmesidir. Bunu, Divan'da karar verilmesi ve yerinde inceleme yapılması için merkezden yetkili mübaşir gönderilmesi hükümleri takip etmiştir. Divan'ın nadiren başvurduğu bir diğer yöntem ise şikâyetin Eyalet Divanı'nda ele alınmak üzere ilgili eyaletin valisine havale edilmesidir. Örneğin, Nisan 1777 (H. Evâil-i Rebîülevvel 1191) tarihinde Anadolu valisine ve Kütahya naibine hitaben yazılan hükümde, şikâyet edilen mütegallibe ve ayanın Anadolu Divanında yargılanmaları emredilmiştir: Hüküm şu ifadelerle sona ermiştir: "*sen ki vezîr-i müşârun-ileyhsin ma'rifetinle mezbûrânı bulundukları mahallde ahz ve huzûruna ihzâr ve hasımları mezbûran ile terâfu' ve ba'de's-sübût ber muktezâ-yı şer'-i mutahhar ihkâk-ı hakka ihtimâm u dikkat eylemek bâbında emr-i şerîf yazılmışdır."*[564]

Bazı durumlarda Divan-ı Hümayun, şikâyetçi ile şikâyet edilenin Divan huzurunda yargılanmalarını da istemiştir. Bu tür davalarda şikâyet edilenlerin getirilmesi için merkezden çavuşların görevlendirildiği de oluyordu. Örneğin, Ağustos 1774 (H. Evâhir-i Cemâziyelevvel 1180) tarihinde Bazarköy nahiyesi naibine gönderilen bir hükümde, Sakiler köyü ahalisi, kaza ayanı Hassa (?) Ahmed Bey'i fazla vergi almak, köylülerden

[563] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 49/473. Bu konuda benzer örneklerden bazıları için bkz. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 83/586; 149/1116; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 105/702; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 5/14; 62/452; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 39/303; 49/396.

[564] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 33/398. Yargılanmasının Eyalet Divanına bırakıldığı diğer şikâyetlerden bazıları şunlardır: Kangırı'da yaşanan Ayan zorbalığı hakkındaki şikâyet, Ağustos 1772 (H. Camaziyelevvel 1188), (BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 56/543); Kirmasti Ayanı Seyyid Hacı Mustafa'nın zorbalığı hakkındaki şikâyet, Nisan 1775 (H. Safer 1189), (BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 78/624); Hamid Sancağı'nda yaşanan eşkıyalık olayı hakkındaki şikâyet, Eylül 1776 (H. Şaban 1190), (BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 127/925); Kütahya Kazası'ndan gelen alacak şikâyeti, Mayıs 1780 (H. Cemâziyelevvel 1194), (BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 138/958).

zorla para toplamak ve arazilerini harap etmekle suçlamıştır. Ayrıca köylülerin bir kısmının hapsedildiği, kırk elli nefer süvari ile üzerlerine hücum edildiği de belirtilmiştir. Bunun üzerine Divan, Ahmed Bey'in Dersaadet'e getirilmesini, Divan huzurunda mürâfaa olunmasını emretmiştir. Ahmet Bey'in Divan'a getirilmesi için de bir yeniçeri ağası görevlendirilmiştir.[565]

Tımar ve vakıf arazilerindeki yetki alanı sorunları, sıklıkla Defterhane-i Amire'de bulunan ruznamçe, vakıf, icmal ve mufassal defterlerinin incelenmesiyle çözümlenmiştir. Defter emini, bu kayıtları inceleyerek elde ettiği sonucu, Divan-ı Hümayun'a arz olarak sunar ve Divan buna göre bir karar verirdi.[566] Halil İnalcık, Avlonya defterleri üzerinde yaptığı denemede herhangi bir kaydın beş ila on dakikada bulunabildiğini tespit etmiştir.[567] İnceleme neticesinde Defterhane-i Amire'den alınan referansa göre taşrada karar verilmesinin ya da verilen kararın uygulanmasının Divan tarafından emredildiği görülmektedir. Örneğin, Ocak 1777 (Evâsıt-ı Zilkade 1190) tarihinde Divan-ı Hümayun'a gelen, Sultanhisarı Kala'sı muhafızlarından Hasan ve Mustafa, Bolu sancağı Viranşehir nahiyesindeki tımarlarına mütegallibelerin müdahale ettiğini bildirerek şikâyetçi olmuşlardır. İcmal Defteri'ndeki incelemeler sonucunda şikâyetçiler haklı bulunmuş ve karar, Viranşehir kadısı ve Bolu sancağı voyvodasına iletilmiştir.[568]

1768-1780 yılları arasında incelenen defterlerdeki hükümlerin 898'inde Divan-ı Hümayun'da karar verilirken Defterhane'de bulunan defterlere bakıldığı ifade edilmiştir. Bu kayıtların 873'ü yetki alanı problemleri hakkında iken, geri kalanı müdahale, suistimal ve diğer konulardadır.

Divan-ı Hümayun, şikâyetlerin büyük kısmını, bulunduğu kazanın kadısına ya da sancağın beyine göndererek onlar tarafından (tekrar) incelenmesini talep etmiştir.

[565] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 32/257. Bu konuda benzer örneklerden bazıları için bkz. BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 56/403; 68/507.
[566] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi,* 75.
[567] Halil İnalcık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât," *Osmanlı Araştırmaları,*1, (1980): 5.
[568] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 9/65. Bu konuda benzer hükümlerden bazıları için bkz. BOA, 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 162/936; BOA, 185 Numaralı Atil Şikâyet Defteri, 4/4; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 105/760; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 48/303.

İncelenen defterdeki toplam 3533 hüküm (%60), "*mahallinde şer'le görülmesiçün yazıldı*" ifadeleri ile son bulmuştur. (Bkz. Grafik 40) Bu durum şikâyet mekanizmasının işlevselliği hakkında olumsuz bir izlenim yaratabilir. Ancak Divan'a başvuran şikâyetçi sayısındaki artış, bu mekanizmasının halk tarafından bir çözüm aracı olarak görüldüğünü göstermektedir. Dolayısıyla gelen şikâyetlerin, yargılanmasının ya da incelenmesinin taşraya bırakılması, Divan'ın işin içinden sıyrıldığı manasına gelmediği gibi çözüme bir katkısı olduğu düşünülebilir. Bunun için şikâyet mekanizmasının işleyişini anımsamak faydalı olacaktır.

Divan'a gelen şikâyetlerin her biri, dinlendikten sonra hüküm haline getirilmiştir. Bu hükümlerin bir nüshası şikâyetçiye verilmiş, diğer nüshası da özetlenerek defterlere kaydedilmiştir. Şikâyetçiler, hüküm nüshası ile ikamet ettikleri bölgeye dönerek, yerel otoritelerden bu hükmün uygulanmasını talep etmişlerdir.[569] Bu noktada Divan-ı Hümayun'un da bir şekilde dahil olduğu bu dava, şikâyetçi için problemin daha hızlı ya da daha adil çözümüne ulaşmayı sağlamış olmalıdır.

Bazı şikâyetlerin kararının taşraya bırakılmadığı, Divan'da verildiği de görülmektedir. Ancak çoğu zaman kararlar, net ifadeler yerine genel talimatlarla belirtilmiştir. Örneğin, hükümlerde "*fetvâsı mûcebince amel olunmak üzere*" ya da *"teaddîleri men' û def' olunmak bâbında emr-i şerîfîm recâ eyledükleri ecldn kanûn üzere amel olunmak içün yazılmışdır*" gibi ifadeler yer almıştır. Bu tür ifadeler, şikâyetin taşradaki muhataplarının, nasıl bir uygulama yapacağını genel hatları ile tarif etmektedir. İncelenen belgelerde Divan-ı Hümayun'un karar verdiği hükümlerin tüm hükümlere oranının %19 olduğu tespit edilmiştir.

Divan-ı Hümayun, bazı durumlarda şikâyeti yerinde incelemek, davayı takip etmek ve gerektiğinde yönetmek amacıyla merkezden mübaşir görevlendirmiştir. Mübaşirler genellikle Divan-ı Hümayun Çavuşları arasından seçilmiştir. Ayrıca Divan-ı Hümayun müteferrikaları[570], Hassa silahşorları[571], hassa hasekileri[572] ve yeniçeri ocağından

[569] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 81-84.
[570] Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi,* 77.
[571] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 38/365.
[572] BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 97/640.

görevliler[573] de mübaşir olarak atanmıştır. Bunların yanı sıra, şikâyet üzerine bir bölgeye gönderilen mübaşirin, aynı bölgede farklı bir şikâyetle ilgili görevlendirildiği de görülmektedir. Örneğin, Akyazı kazasındaki bir eşkıyalık olayı üzerine, başka bir husus için Kocaili'de bulunan mübaşir "*ahâr hususa me'mûr mübâşir ma'rifetiyle görülmesi*" ifadesiyle görevlendirilmiştir.[574]

Mübaşirler taşrada şikâyete konu olmuş bazı davaları dinleyip arz ve ilamlar hazırlayarak bu şikâyetlerin çözümünde yer almışlardır. Mübaşir gönderildiği durumlarda dava kaza mahkemesinde tekrar görülürdü. Bu uygulama, şikâyetçilerin adil yargılanma konusunda güven duymasını sağlamış olabilir. Bunun yanı sıra mübaşirlerin kadı mahkemesine getirilemeyen ayan, ehl-i örf ya da mütegallibenin mahkemeye çıkarılması için taşraya geldiği de bilinmektedir. Ancak mübaşirlerin adil davranmaması durumunda kendilerinin de şikâyete konu olabildiği görülmektedir. Örneğin, Mudanya kazasında bir yeniçeri ağasının mirasının paylaştırılmasında görev alan bir mübaşir, adaletsiz davranışı nedeniyle şikâyet edilmiştir.[575] Ayrıca 1750 yılında yayımlanan bir adaletnamede mübaşirler de uyarılmış, mübaşir heyetinin en fazla dört-beş kişi ile sınırlandırılması, kimseden bedava yem ve yiyecek talep edilmemesi ve tarafsızlığa riayet edilmesi emredilmiştir. Aksi davranışta bulunan mübaşirlerin cezalandırılacağı da vurgulanmıştır.[576]

İncelenen defterlerde mübaşirlik uygulamasının çeşitli şekillerde şikâyet edildiği görülmektedir. En sık rastlanan şikâyetlerden biri fuzuli yere mübaşir gönderilmesidir. Örneğin, Ağros (bugünkü Isparta'ya bağlı Atabey ilçesi) kazası ahalisi arzuhal yazarak, Hamid sancağı mutasarrıfı Halil Paşazade Ahmed'i pek çok usulsüzlükle suçlarken, üzerlerine haksız yere mübaşir gönderdiğini, gelenlerin meccanen yem ve yiyecek talep ettiklerini de ayrıca söylemişlerdir. Bu konuda kaza kadısına, mutasarrıfın yasadışı faaliyetlerinin engellenmesi ve tekrarı halinde Divan'a bildirilmesi emredilmiştir.[577]

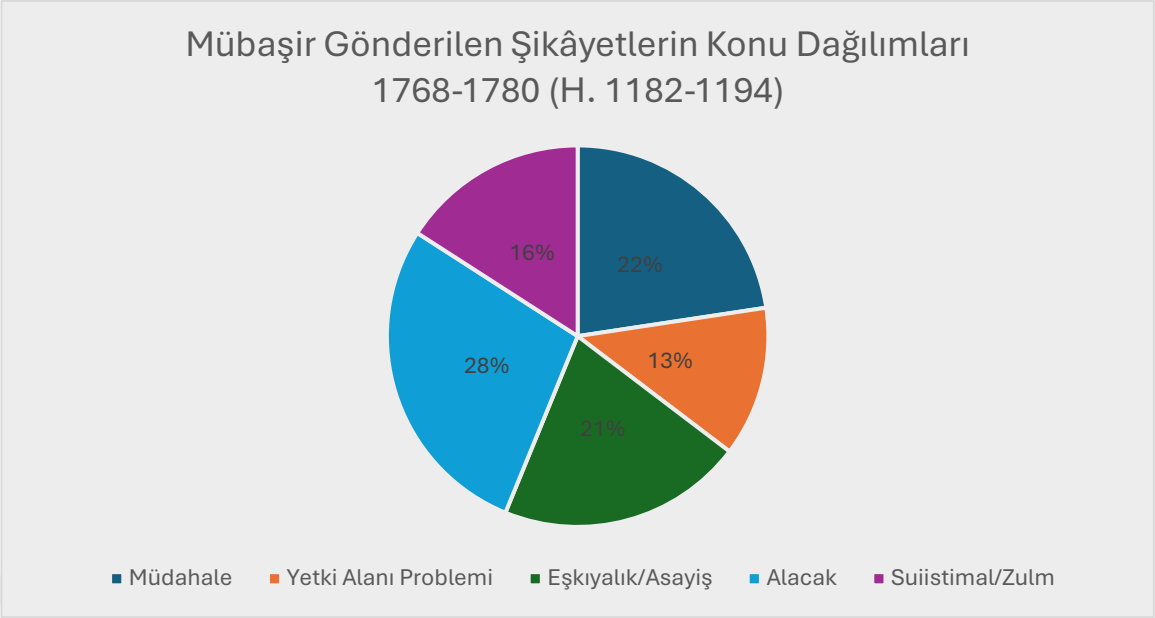
[573] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 20/131.
[574] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 93/826; 104/920.
[575] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 17/144.
[576] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 475.
[577] BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 14/102.

Mübaşir gönderimi genellikle şikâyetçilerin talebiyle gerçekleşmiştir. Bunun nedeni, şikâyetin sonucunda haksız tarafın mübaşirlik ücreti (ücret-i mübaşiriyye) ödemek zorunda olmasıdır.[578] Ancak bu konuda da bazı usulsüzlüklerin yaşandığı tespit edilmiştir. Örneğin, Ağustos 1774 (H. Cemâziyelâhir 1188) tarihli bir hükümde, Karahisar-ı Sahip kazası sakinlerinden Ahmed, kaza sakinlerinden Ayşe'nin alacağı olduğu bahanesiyle kendisinden şikâyetçi olduğunu ve bu gerekçeyle ehl-i örf taifesi tarafından üzerine mübaşir gönderildiğini bildirmiştir. Mübaşirin incelemesi sonucunda da borcu olmadığı ispat olmasına rağmen, Ayşe'nin mübaşirlik ücretini kendisinden talep ettiğinden şikâyetçi olmuştur.[579]

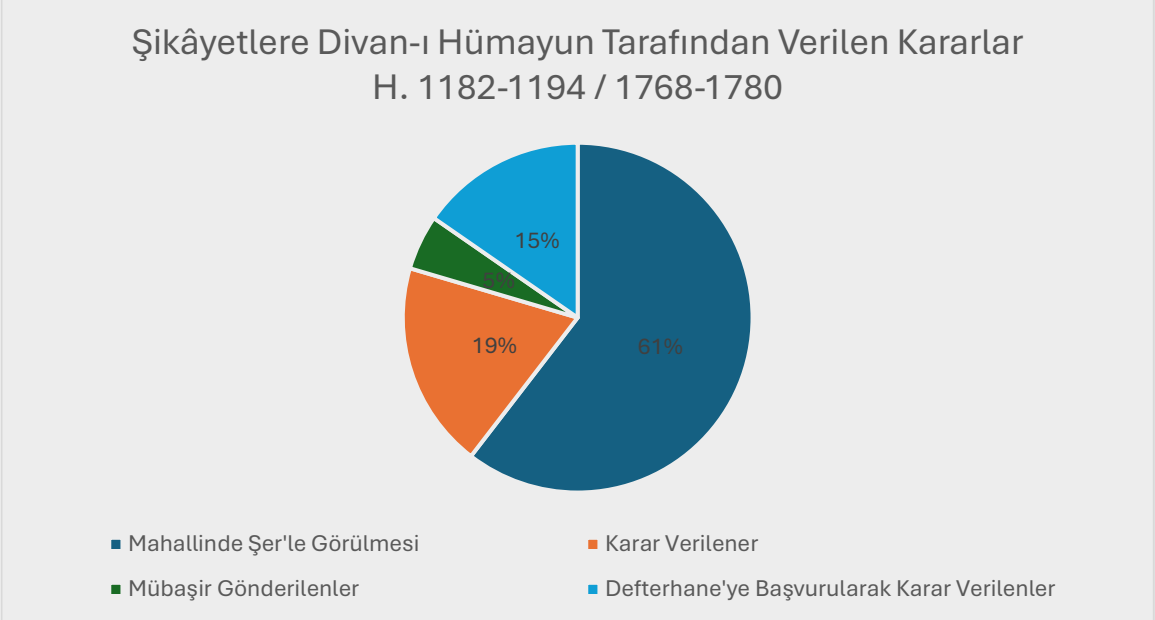
1768-1780 yılları arasında incelenen defterlerde 297 şikâyetin sonucunda mübaşir gönderildiği tespit edilmiştir. (Bkz. Grafik 39) Bunların 79'u alacak, 64'ü müdahale, 59'u asayiş ve eşkıyalık, 45'i suistimal ve zulüm ve 36 tanesi yetki alanı problemi konulu şikâyetlerdir. En çok alacak ve müdahale konulu şikâyetlerde mübaşir gönderilmesinin altında muhtemelen ücret-i mübaşiriyye yatmaktadır. Müdahale şikâyetlerinde mübaşir talep edilen müdahale konusu ekseriyetle miras hakkına yapılan müdahalelerdir. Her iki şikâyet konusunda da şikâyetçinin haklı çıkması durumunda maddi kazancı olacağı aşikardır. Bu durumda ücret-i mübaşiriyye haksız taraftan alınıyor olsa da şikâyetçilerin riske girmekten çekinmedikleri düşünülmektedir.

[578] Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere," 456.

[579] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 42/397. Mübaşirlik ücretinin haklı taraftan alınmaya çalışıldığı diğer örneklerden bazıları için bkz. BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 38/218; 56/313; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 122/888; BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri , 68/509.

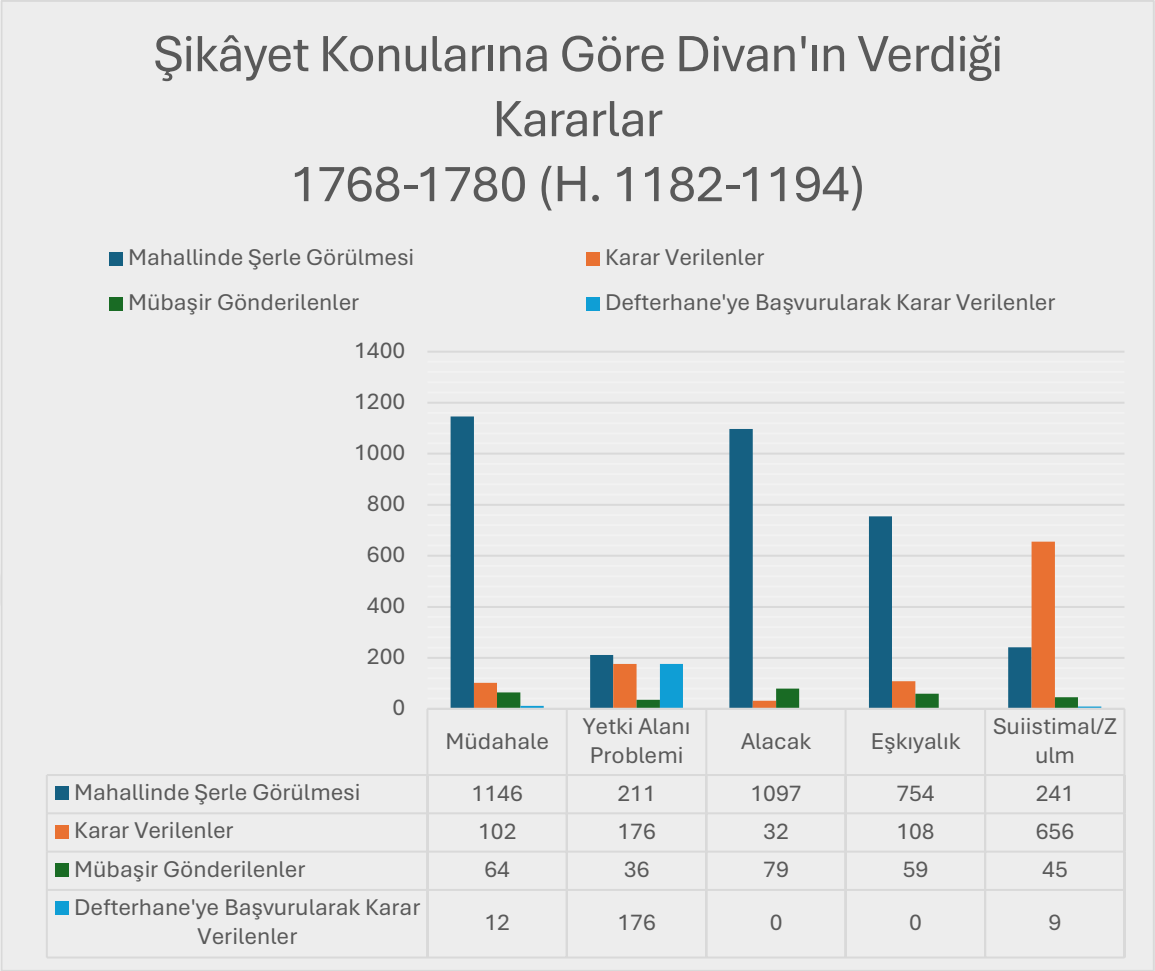
Grafik 39. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Divan-ı Hümayun Tarafından İncelenmesi İçin Mübaşir Gönderilen Şikâyet Konuları

Grafik 40. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Divan-ı Hümayun Tarafından Şikâyetlere Verilen Kararlar

Divan-ı Hümayun'un hangi şikâyete nasıl yanıt verdiği de gerek 18. yüzyıl devlet-toplum ilişkisini gerekse de şikâyet mekanizmasının işleyişini anlamak için önemlidir. Bu

çalışma kapsamında tespit edilen beş farklı şikâyet konusuna Divan'ın nasıl yaklaştığını anlamak için ayrıca bir istatistik yapılmıştır. Buna göre yetki alanı problemlerinde defterhane-i amire kayıtlarına bakılarak karar verilmesi en yaygın yöntem olmuştur. Bu konudaki şikâyetlerin %66'sının çözümü defterhanede bulunan defterlerde aranmıştır. Yetki alanı problemlerinden oluşan şikâyetlerin %15'i mahallinde yargılanması için ehl-i örf ya da ehl-i şer'e sevk edilirken, %13'üne Divan'da karar verilmiştir. Bu şikâyetlerin sadece %3'ü için mübaşir gönderildiği tespit edilmiştir. Müdahale konulu şikâyetlerin ise %87'si mahallinde şerle görülmek üzere kadı ya da beye gönderilirken, %7,5'inin Divan'da karara bağlandığı görülür. Yalnızca %5'ine mübaşir gönderilmiştir. Alacak şikâyetlerinde mahallinde görülmesi istenenlerin oranı yaklaşık %91'ken, karar verilenler, tüm alacak şikâyetlerinin %2,5'idir. Alacak şikâyetlerinin yaklaşık %7'si için mübaşir gönderilmiştir. Eşkıyalık ve asayiş konulu şikâyetlerin de büyük kısmının yargılanma süreci taşra görevlilerine bırakılmıştır. Mahallinde şer'le görülmesine karar verilen şikâyetlerin oranı %82 iken, Divan'da karar verilen eşkıyalık ve asayiş problemi konulu şikâyetlerin oranı %12'dir. Bu konudaki şikâyetlerin %6'sı için mübaşir gönderilmiştir. Yerel idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarını konu alan suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerde kararın daha çok Divan'da verildiği görülür. Bu konudaki şikâyetlerin %69'una Divan'da karar verilmiş ve çoğunluğunda da icra için kadı muhatap alınmıştır. Suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerin %25'inin kararı taşra idarecilerine bırakılırken, %5'i için mübaşir gönderilmiştir.

	Müdahale	Yetki Alanı Problemi	Alacak	Eşkıyalık	Suiistimal/Zulm
Mahallinde Şerle Görülmesi	1146	211	1097	754	241
Karar Verilenler	102	176	32	108	656
Mübaşir Gönderilenler	64	36	79	59	45
Defterhane'ye Başvurularak Karar Verilenler	12	176	0	0	9

Grafik 41. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet Konularına Göre Divan'ın Verdiği Kararlar

3.5.2. Çözüm anahtarları

Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetler dinlendikten sonra verilen kararlar, uygulamaya konulması için taşraya gönderilmiştir. Bu nedenle şikâyetlerin çözüm anahtarları, Divan'da verilen hükümlerin gönderildiği taşra görevlileridir. Bu görevliler genellikle, Osmanlı taşra idaresinin iki ana erkini temsil eden ehl-i şer' ve ehl-i örf mensuplarıdır. Ehl-i şer' taşrada yargı erkinin başı olan kadı ve naipler iken, ehl-i örften ise mütesellim, mutasarrıf ya da voyvoda olarak adlandırılan sancak idarecileri ile klasik dönemde ismi beylerbeyi olan Anadolu eyaletinin valisi gibi görevlilerdir. Ayrıca şikâyetler, merkezden

özel bir konuyu yerinde incelemeye giden mübaşirlere de gönderilebiliyordu.[580] Mübaşirlerin yanı sıra, taşrada bulunan alaybeyleri,[581] yeniçeri zabitleri[582] ve serdarlar da hükümlerin muhatapları olabiliyorlardı. Ayrıca kazalarda bulunan özel görevli memurlar[583] ve belli bir hassın voyvoda[584] ve mütesellimi[585] de nadir de olsa hükümlerin uygulanmasında Divan'ın muhatapları olarak görülebiliyorlardı. Son olarak özellikle Bursa'da bulunan vakıfların konu alındığı şikâyetlerin büyük bir kısmı Harameyni'ş-Şerîfeyn müfettişi ya da vekiline gönderilmiştir.[586]

Bu bahsedilenler dışında hükümlerin büyük kısmı kadı ve naip yanı sıra sancak idarecileri olan mütesellim, mutasarrıf, voyvodalara ve eyalet idaresinin zirvesini temsil eden Anadolu valisine hitaben gönderilmiştir. Hükümlerin büyük kısmında idare makamı yazılırken, idarecinin ismi yazılmamıştır. Nadir de olsa bazı hükümlerde idarecilerin

[580] Mübaşirlere hitaben yazılan hükümlerden bazıları için bkz. BOA, 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 177/1021; BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 27/159; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 135/993; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 103/683; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 114/819.

[581] Alaybeylerine gönderilen hükümlerden bazıları için bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 59/337; 64/365; BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 12/90; 33/262.

[582] Yeniçeri serdarına gönderilen hükümlerden bazıları için bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 20/113; BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 31/249; BOA, 185 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 147/4; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 4/21; BOA, 72 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 11/62.

[583] İncelenen defterlerde bazı kazaların "nizamına memur olan" görevlilere hitaben hüküm gönderildiği tespit edişmiştir. Örneğin, Bolu kazası nizamına memur olan Turnacıbaşı Süleyman'a bölgedeki bir ayan suistimali konusunda hitap edilmiştir. (BOA, 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 177/1017); yine Kastamonu sancağı, Küre-i Nühas kazasında bulunan Küre-i Nehas Emini'ne çeşitli hükümler gönderilmiştir. Bunlardan bazıları için bkz. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 9/53; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 126/858; BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 92/671.

[584] Sancak idarecilerinin yanı sıra bazen kazalarda bulunan voyvoda ve mütesellimlere de şikâyet gönderilmiştir. Bunlardan en sık rastlananı Beğbazarı hassı voyvodasıdır. (Bazıları için bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 58; 334; BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 21/114; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 57/472; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 29/252; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 66/414). Ayrıca Bergama voyvodası (bazıları için bkz. BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 21/114; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 92/658; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 94/618), Mihaliç Voyvodası (bazıları için bkz. BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 7/39; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 98/709) gibi kaza idarecilerine de hükümler gönderilmiştir.

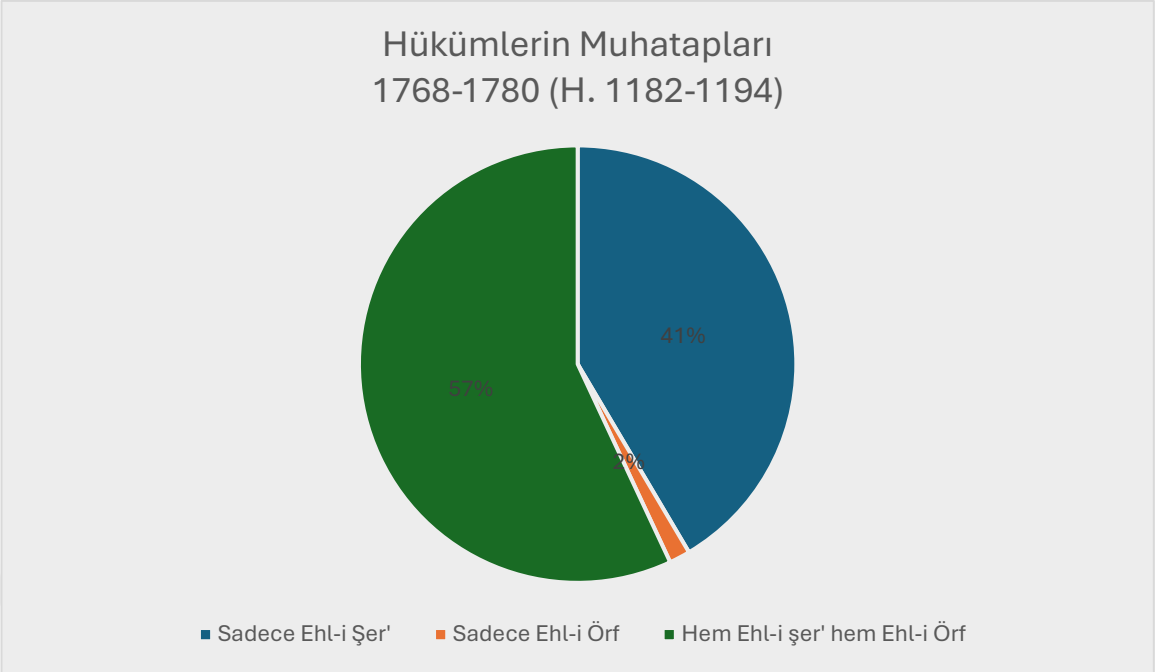
[585] Aydın Muhsassılına hitaben yazılmış olan bazı hükümlerde, bazen Sığla Kazasının konu edildiği görülmektedir. Bu belgelerde Aydın sancağına bağlı Sığla kazası denilmiştir. Ancak doğrudan Sığla Mütesellimine hitap edilen hükümlerde bulunmaktadır. Bu konuda bazı örnekler için bkz. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 24/162; 55/373; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 85/549) Sığla sancağı 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu Eyaleti'ne bağlı ayrı bir sancak staütüsündedir. Öncesinde ise Aydın sancağına bağlı olmuştur. Bkz. Tangül Tütüncü, "17. ve 18. Yüzyıllarda Ayasuluğ," (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi 2012): 21.

[586] Bazı örnekler için bkz: BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 32/191; BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 29/232; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 8/49; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 34/292.

isimlerine de yer verildiği görülmektedir. Örneğin, *Kütahya Sancağı Mütesellimi Ali*[587], *Kangırı Sancağı Mütesellimi Çaparzade Mir Mustafa*[588], *Saruhan Sancağı Mütesellimi Karaosmanzade el-Hac Mehmed*.[589] Bazı durumlarda da hükümlerin muhatapları doğrudan ayanlar olmuştur. *İnegöl Ayanı Dervişpaşazade Mehmed Bey*[590], örneğinde olduğu gibi ayanların isimleri bazen açıkça yazılmışsa da çoğu hükümde isimleri belirtilmemiştir.[591]

Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetler üzerine oluşturulan hükümlerin muhatapları üzerinden merkezî devletin sorunların çözümünde kimi muhatap aldığı görülebilir. Toplam 3423 adet şikâyet kaydı ve diğer hükümlerde hem ehl-i örfe hem de ehl-i şer'e hitap edilmiştir. Ancak 2494 kayıtta yalnız ehl-i şer' hitap edildiği görülmektedir. Buna karşılık, yalnız ehl-i örfe hitaben gönderilen hükümlerin sayısı ise 93'tür. Bu minvalde incelenen defterlerden elde edilen veriler ışığında, Divan-ı Hümayun'un taşradaki problemlerin çözümünde birinci muhatabının kadı ve naip yani ehl-i şer' olduğu iddia edilebilir. Sadece ehl-i örfe hitaben yazılan hükümlerin büyük kısmı ise yetki alanı problemleri ile eşkıyalık ve asayiş konularında yoğunlaşmaktadır.

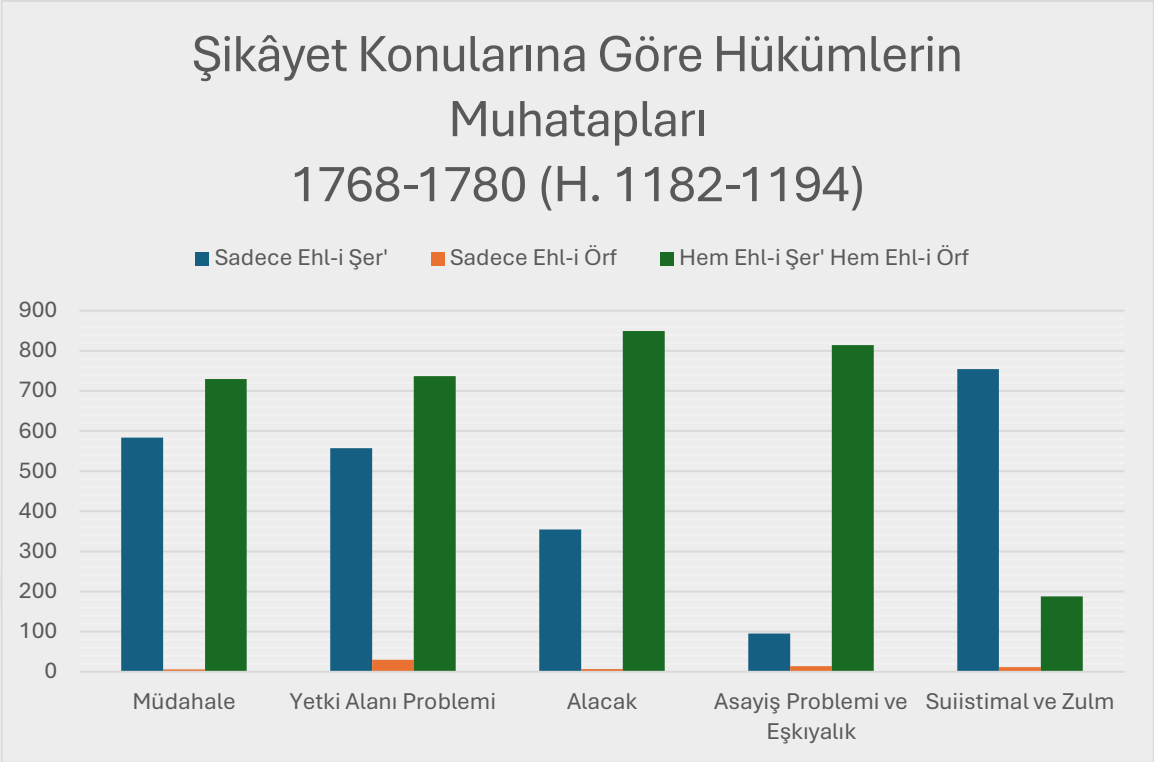
[587] BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 68/388.
[588] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 2/9.
[589] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 113/818.
[590] BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 71/455.
[591] Bunlardan bazıları için bkz. Ankara yeniçeri serdarı, ayan, vücûh ve ocak ihtiyarlarına hitaben (BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 85/499; Kastamonu serdar ve ayanına hitaben (BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 9/56; Akhisar-ı Saruhan Kazası ayan ve zabitanı ile Saruhan mütesellimi Karaosmanzade el-Hac Mehmed Bey'e hitaben (BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 113/818.) gönderilen hükümler örneklerden bazılarıdır.

Grafik 42. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Divan-ı Hümayun'dan Gönderilen Hükümlerin Muhatapları

Şikâyet konularına göre hükümlerin kimlere gönderildiğine bakıldığında Divan-ı Hümayun'un, hükümlerinin muhataplarının belirlenmesinde belli bir sistematiği takip ettiğini söylemek mümkün değildir. Aynı konudaki şikâyetler kimi zaman sadece ehl-i şer'e gönderilirken, kimi zaman da hem ehl-i şer'e hem de ehl-i örf'e hitaben gönderilmiştir. Ancak yine de incelenen hükümler çerçevesinde muhatabın belirlenmesinde genel bir temayül olduğu söylenebilir. Örneğin, Kasım 1772 tarihinde Bolu sancağı Gerede kazasından peş peşe gelen üç hükmün ilki gasp, ikincisi alacak şikâyeti iken sonuncusu da mirasa müdahale eden bir mütegallibeden şikâyettir. Gasp konulu şikâyette muhataplar Gerede kadısı ile Bolu Voyvodası olurken, alacak şikâyeti sadece kadıya hitaben gönderilmiştir. Mirasa müdahale eden mütegallibeye yönelik şikâyette ise Gerede kadısı ile Anadolu Valisi hükmün muhatapları olmuştur.[592] Bu karmaşık durum şikâyet konularına göre muhatapların dağılımına bakarak daha doğru anlaşılacaktır.

[592] BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 23/177-178-179.

Grafik 43. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet Konularına Göre Divan-ı Hümayun'dan Gönderilen Hükümlerin Muhatapları

İncelenen defterlere göre müdahale, alacak, yetki alanı problemleri, asayiş ve eşkıyalık konulu şikâyetlerinde Divan'ın muhatap olarak ilgili bölgelerin hem ehl-i şer'ine hem de ehl-i örfüne hitap ettiği görülmektedir. Ancak bölgede idarecilerinin görev ve yetkilerini kötüye kullanmaları konulu şikâyetlerin muhatapları %80 oranında ehl-i şer' olmuştur. Örneğin, Akhisar-ı Geyve kazasına tabi bir köy ahalisinin fazla vergi alan ve görevini kötüye kullanan idareciden şikâyeti sadece kadıya gönderilmişken;[593] aynı köy ahalisinin eşkıyalık konulu şikâyeti kadı, kaza, ayan ve serdarına gönderilmiştir.[594] Benzer bir örnek de Yabanabad kazasına tabi Demirci köyünden gelen Hatip Mehmed peş peşe gelen iki şikâyetinde görülebilir. Mehmed'in, kendisini gasp ettiğini iddia ettiği mütegallibeden Yörükoğlu Ali'den şikâyeti hem kaza naibine hem de Ankara mütesellimine gönderilirken,[595] aynı kişinin fazla vergi alıp, görevini kötüye kullanan köy zabitinden

[593] BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 55/341.
[594] BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 56/349.
[595] BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 63/393.

şikâyeti sadece kaza naibine gönderilmiştir.[596] Suistimal ve zulüm konulu şikâyetlerin bir kısmı da (%19'u) ehl-i şer' ile beraber ehl-i örf'e de gönderilmiştir. Burada ehl-i örf yetkilisi genellikle Anadolu valisi olmaktadır. Örneğin, İnegöl kazasından gelen suistimal ve zulüm konulu bir şikâyetin de muhatabı Hudâvendigâr sancağı mütesellimi değil, Anadolu Valisi olmuştur.[597]

Aynı bölgeden ya da aynı şikâyetçilerden gelen şikâyetlerin farklı görevlilere gönderildiği şikâyetlerin yanı sıra muhatapların yazıldığı kısmında düzeltme olan hükümlere durumlara bakmak, Divan-ı Hümayun'un, hükümlerin muhataplarını neye göre seçtiği konusunu anlamakta yardımcı olabilir. Örneğin, Kangırı kazasından Molla Ali, bir gurup eşkıyanın hamile eşi Emine'yi darp ederek ölümüne neden oldukları konusundaki şikâyeti, önce Kangırı kadısına hitaben yazılmış, ancak daha üzeri çizilerek, "*vali ile tebdîl olunub tekrâr kayd olunmuşdur*"[598] şeklinde düzeltilmiştir. Grafikten de görüleceği üzere eşkıyalık ve asayiş konulu şikâyetlerin muhatapları ekseriyetle aynı anda ehl-i şer' ve ehl-i örf olmuştur. Bu konudaki 923 şikâyetin, 814'ü yani %88'i her iki erkin temsilcilerine birden gönderilmiştir.

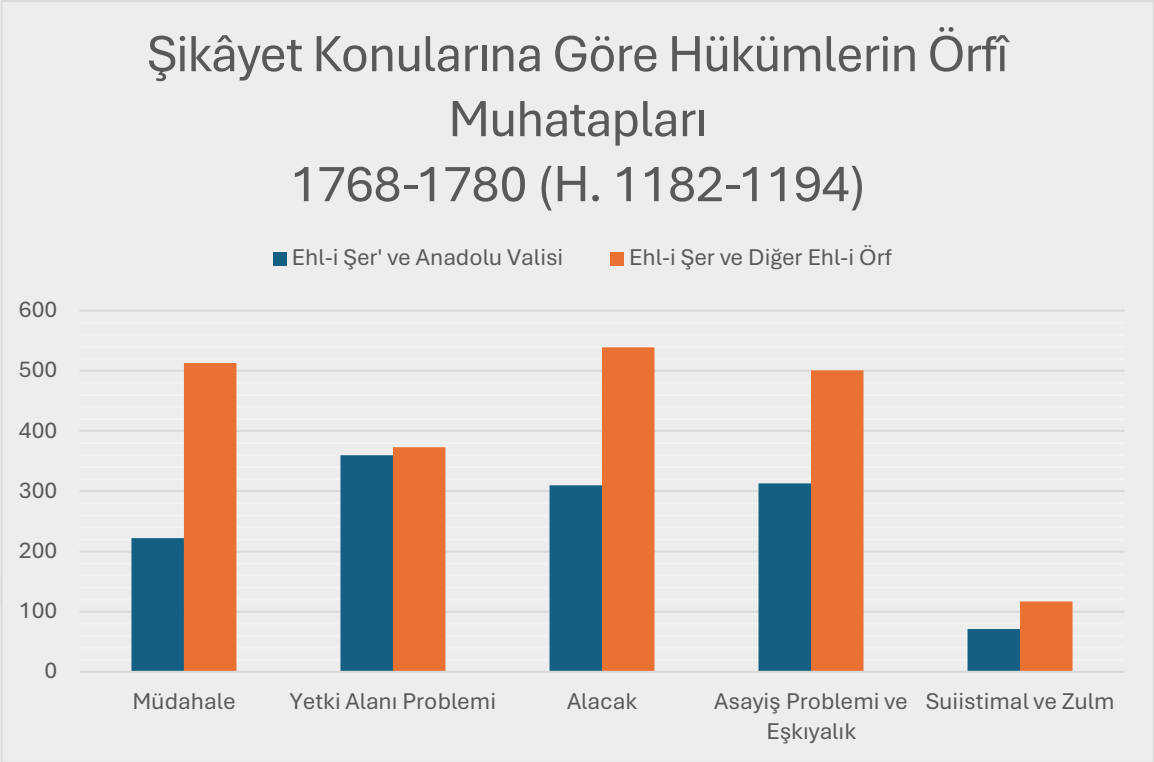
Hükümlerin muhataplarında ehl-i şer' ve ehl-i örf dağılımı kadar ehl-i örfü kendi içinde incelemek de gereklidir. Eyalet idaresinin tepe noktasında bulunan Anadolu Valisine gönderilen hükümler ile her bir sancağın idarecisi olan muhassıl, mütesellim ve voyvodalara giden hükümler karşılaştırılarak, Divan'ın şikâyetlerin muhataplarını neye göre seçtiği konusunda fikir edinilebilir. Örneğin, Nisan 1775 (H. Evâsıt-ı Safer 1189) tarihli diğer bir hüküm önce Ankara Mütesellimi ve Ankara Kadısına hitaben gönderilmişken daha sonra Ankara Mütesellimi kısmının üzeri çizilerek, Anadolu Valisi yazılmıştır. Bu şikâyetin konusu ise büyük bir eşkıyalık olayıdır.[599] Yine Ankara sancağına tabi Ayaş kazasından artarda gelen iki hükümden ilkinin konusu eşkıyalık, diğeri ise köyde yaşanan bir arazi müdahalesidir. Eşkıyalık konulu şikâyet Ayaş Kadısı ile Anadolu Valisine gönderilirken, müdahale şikâyetinin muhatapları kadı ve Ankara

[596] BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 63/394.
[597] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 61/401. Benzer diğer örnekler için bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 84/496; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 38/290; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 122/888.
[598] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri 55/440.
[599] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 85/682.

mütesellimi olmuştur. [600] Aynı şekilde Kastamonu'dan gelen Seyyid İbrahim'in şikâyetlerinde de eşkıyalık şikâyetinin örfî muhatabı Anadolu Valisi olurken, arazisine yapılan müdahalede muhatap Kastamonu mütesellimi olarak belirlenmiştir.[601] Bu örneklerden eşkıyalık şikâyetlerinde devletin daha çok Anadolu Valisini muhatap aldığı görülse de aksi durumlara da rastlanmaktadır. Taşrada asayişin sağlanmasında ayanların rolüne daha önce değinilmişti. Eşkıya ile mücadele eden ayan meşruiyet sağlarken, devlet de asayişin sağlanması noktasında kârlı çıkıyordu. Örneğin, Manisa kadısına ve Saruhan Mütesellimi Karaosmanzade el-Hac Ahmed Beye hitaben gönderilen Ekim 1774 (H. Evâsıt-ı Şaban 1188) tarihli hükümde Manisa civarında artan eşkıyalığın bitirilmesi emredilmiştir.[602] Başka bir örnekte de Kastamonu sancağı Safranbolu kazasına bağlı bir köyde yaşayan Hatice isimli kadın, kendisi ve eşi Mehmed tarlada iken, kaza sakinlerinden ve mütegallibeden dört kişinin üzerine hücum ederek kendisini darp ettikleri hakkında bir şikâyette bulunmuştur. Bu arbede esnasında zevcesi Mehmed öldürülmüş, kendi de yaralanmıştır. Hatice'ye saldıran mütegallibeler firar ettiği için mahkeme yapılamamış, Hatice de bunun üzerine Divan'a gelmiştir. Divan ise bu konuyu Canik muhassılı ve Boyabad kadısına sevk ederek, eşkıyalık yapan mütegalibelerin yakalanıp cezalandırılmalarını emretmiştir. Ancak burada dikkat çeken husus Kastamonu sancağı dâhilinde yaşanan bu hadisenin çözümü için genellikle Kastamonu mütesellimi muhatap alınırken, bu hükümde eşkıya takibi yapması için bölgenin güçlü ayan ailesi Caniklizadeler muhatap seçilmiştir.[603]

Tüm hükümler incelendiğinde şikâyetlerin ehl-i örf ve ehl-i şer'in birlikte muhatap alındığı hükümlerin %39'unun Anadolu Valisine de gönderildiği tespit edilmiştir. Kalan %61'lik kısım ise daha çok sancak idarecileri ve diğer taşra görevlilerini kapsamaktadır. Bu kıstas şikâyet konularına göre hükümlerin muhataplarına uygulandığında ise en çok yetki alanı ve eşkıyalık şikâyetlerinde Divan'ın muhatabının Anadolu Valisi olduğu görülmüştür. Müdahale ve alacak konularının ise daha çok ehl-i örfün diğer mensuplarına bırakıldığı tespit edilmiştir. (Bkz. Grafik 44)

[600] BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 38/286-287.
[601] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 109/793-794.
[602] BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 20/159.
[603] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 35/328.

Grafik 44. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet Konularına Göre Divan-ı Hümayun'dan Gönderilen Hükümlerin Örfî Muhatapları

ŞİKÂYETLERİN COĞRAFYASI VE İKLİMİ

İmparatorluklarda her birey eşit haklara sahip değildir.
Merkezden periferiye gidildikçe haklar azalır.[604]

Bu tez çalışmasında 18. yüzyıl sonlarında Anadolu eyaletinden Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetler üzerinden, merkezî yönetim ile reaya arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu ilişkinin belirleyici faktörlerinden biri, problemin yaşandığı bölge ile İstanbul arasındaki mesafedir. İncelenen defterlerde şikâyetçilerin hangi sancağın, hangi kazasının hangi köyünde yaşadıklarına kadar açık bir tasvir bulunmaktadır. Defterlerin sunduğu bu imkân ile hangi sancak ve kazada hangi problemlerin daha fazla görüldüğü, bölge insanının problemleri ve merkezî devlet ile olan ilişkisi gibi pek çok konu aydınlatılabilmektedir. Bu bağlamda tez çalışmasının bu kısmında şikâyetlerin mekânsal bir ayrımı yapılarak, sancaklar arasındaki benzer ve farklı dinamikler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca merkez ile reaya arasındaki iletişimde mesafenin etkisi de incelenecektir.

Şikâyetlerin sayısı kadar, Divan'a iletim biçimleri de bu ilişkinin önemli bir veçhesidir. Daha önce bahsedildiği üzere, Divan'a yapılan başvurularda şikâyetin bizzat başvuru, arzuhal gönderilmesi ve kadı mektubu ile olmak üzere üç temel iletim biçimi tespit edilmiştir. Bu yöntemlerin sancaklar arasındaki farklılıkları, bu farklılıkların nedenleri ve taşra halkının şikâyet iletim tercihlerine etkisi de bu çalışmanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Şikâyetlerin mekânsal analizinin yanı sıra, bu bölümde şikâyetlerin mevsimsel ve dönemsel değerlendirmesi de yapılmaya çalışılacaktır. Şikâyetlerin hangi dönemlerde yoğunlaştığı ve mevsimlere göre bir değişim gösterip göstermediği irdelenecektir. Defterlerde yer alan her hükmün sonunda hicri tarihin yazılması bu araştırmayı yapmaya imkân sunmaktadır. Bu kısımda öncelikle hicri tarihlere göre bir tahlil yapılarak, şikâyetlerin yoğunluğu ve geliş biçimlerindeki farklılıklar ele alınacaktır. Daha sonra bu tarihler miladi takvime göre çevrilerek, şikâyetlerin mevsimsel dağılışları üzerinde

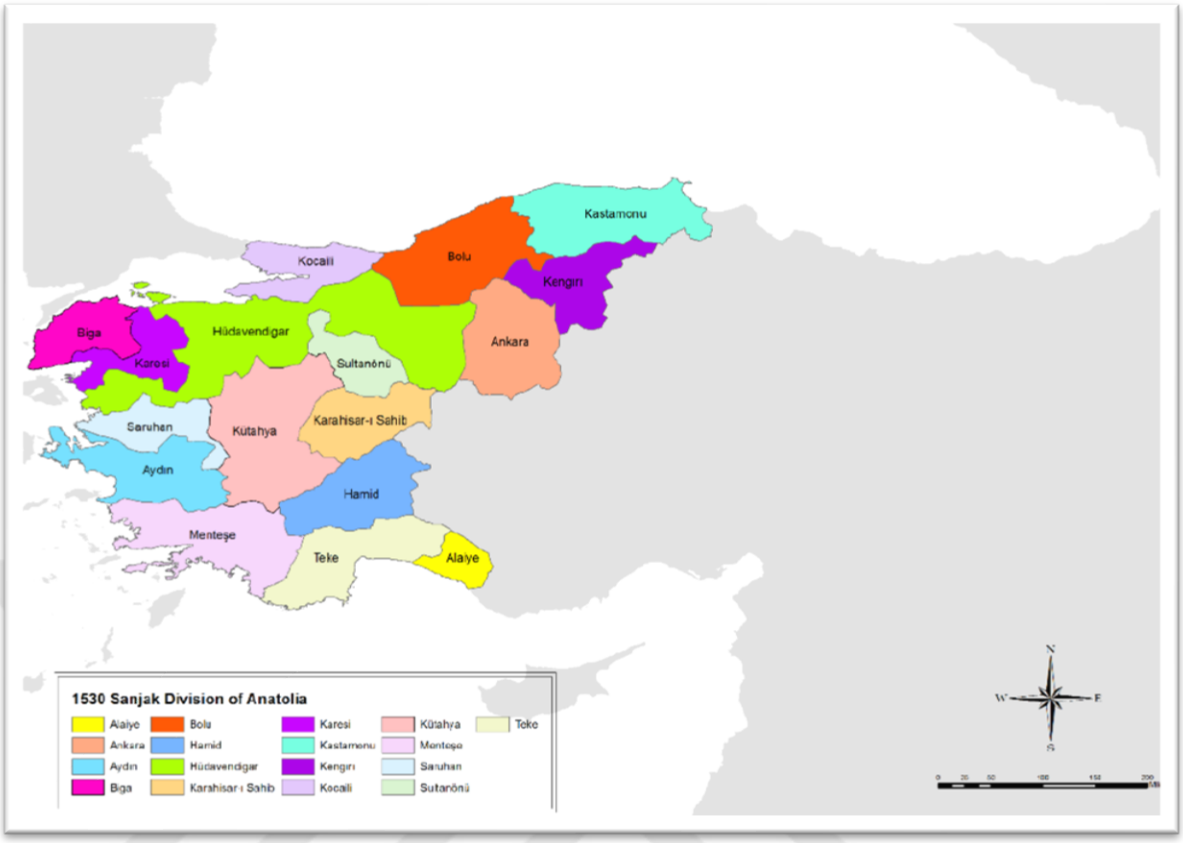
[604] Münkler, *İmparatorluklar Eski Roma'dan ABD'ye,* 19-20.

durulacaktır. Böylelikle şikâyet konularının ve şikâyet iletim biçimlerinin mevsimsel farklılıklardan nasıl etkilendiği ve Anadolu eyaleti sınırları içinde görülen problemlerinin dönemsel seyri daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmaya çalışılacaktır.

4.1. ŞİKÂYETLERİN MEKANSAL ANALİZİ

Şikâyetlerin coğrafi olarak dağılımlarından bahsetmeden önce daha önce bahsedilen Osmanlı idari taksimatına kısaca değinmek gereklidir. Eyalet, sancak, kaza, nahiye ve karye olarak düzenlenen Osmanlı idari teşkilatında kaza, her birinde bir kadı ya da naip bulunan şer'î idari bölge iken diğerleri bey statüsünde yöneticileri olan idari birimlerdir.[605] İnceleme konusu olan Anadolu eyaleti ise Osmanlı İmparatorluğu'nun en eski eyaletlerinden biri olup, incelenen dönemde paşa sancağı Kütahya'da bulunan bir vali tarafından idare edilmektedir. Anadolu eyaleti incelenen dönemde Ankara, Aydın, Bolu, Hamid, Hudâvendigâr, Kangırı, Karahisar-ı Sahib, Karesi ve Biga[606], Kastamonu, Kocaili, Menteşe, Saruhan, Sultanönü, ve Teke sancakları olmak üzere 14 sancaktan oluşmaktadır. İncelenen ahkâm ve şikâyet defterlerinde her sancaktan şikâyet geldiği göze çarpmaktadır. Her ne kadar Biga ve Karesi sancakları birleştirilmişse de incelenen defterlerde Biga sancağı mütesellimine hitaben 17 hüküm gönderildiği tespit edilmiştir.[607]

[605] Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin," 54.
[606] Karesi ve Biga sancakları 17. yüzyılda birleştirilmiştir. İnbaşı, "Anadolu Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)," 524.
[607] Biga sancağından gelen şikâyetlerden bazıları için bkz. BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 19/99; BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 31/252; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 11/73; BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 17/119.

Harita 3: Anadolu Eyaleti'nde 1530 Tahrir Kayıtlarına Göre Sancak Dağılımı[608]

Anadolu eyaleti, Rumeli eyaletiyle beraber Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlara sahip eyaletidir. Bugünkü Batı Anadolu'nun tamamını, İç Anadolu Bölgesinin de bir kısmını içeren Anadolu eyaleti, Divan-ı Hümayun'a en çok şikâyetin gittiği bölgedir. Anadolu eyaletine ait 185 ahkâm defteri varken, Rumeli eyaleti için bu sayı 85, Karaman eyaleti için ise 19'dur.[609] Anadolu eyaletinin geniş yüz ölçümüne sahip olması, kalabalık nüfusu ve İstanbul'a fiziki yakınlığı Rumeli eyaleti haricindeki eyaletlere göre şikâyet sayısındaki fazlalığı açıklayabilir. Ancak Rumeli nüfus ve yüz ölçümü açısından Anadolu eyaletinden aşağı olmadığı gibi mesafe olarak da başkente daha uzak değildir.[610] Aradaki

[608] Fatma Aladağ, "Cities and Administrative Divisions of the Ottoman Empire in the Early 16th Century: A Case Study for the Application of Digital History to Ottoman Studies" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2020): 218.

[609] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017), 30-41.

[610] 18. yüzyıla ait nüfus verileri bulunmamaktadır. Ancak 16. yüzyıl tahrir kayıtlarına göre Anadolu Eyaletinin nüfusu yaklaşık 3 milyon olarak hesaplanmıştır. Bkz. Varlık, "Anadolu Eyaleti, 143. Aynı

bu fark şimdilik sadece Rumeli'nin 18. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Osmanlı ile Rusya imparatorlukları arasında savaş alanına dönüşmesi ile açıklanabilir. Ancak en doğru bilgi, başka bir çalışmada iki eyaletin karşılaştırılmalı incelenmesi ile ortaya çıkarılabilir. Anadolu eyaleti kalabalık nüfusu, İstanbul'a yakın coğrafi konumu ve şikâyet mekanizmasını sıklıkla kullanan mütemekkinleri ile çok sayıda şikâyetin Divan-ı Hümayun'a iletildiği bir bölge olmuştur. Bu şikâyet yoğunluğunu daha iyi anlamak için sancak olarak isimlendirilen alt birimlere ve şikâyet konularına bakmak gerekmektedir.

18. yüzyıla gelindiğinde sancak yöneticileri mutasarrıf olarak anılmaya başlanmıştı. Bu dönemde mali açıdan sancak idaresinde üç farklı uygulama görülmektedir. Bunlardan ilki *"ber vech-i arpalık"* olarak adlandırılan, sancakbeylerine tahsis edilen hakları tasarruf etme hakkının genellikle ümeradan kişilere verilmesidir.[611] İkincisi ise bu hasların mukataaya çevrilerek iltizam yolu ile mültezimlere tahsisidir. Son uygulama ise bu tahsisin kayd-ı hayat şartı ile malikâne olarak yapılmasıdır.[612] Veriliş biçimi her ne olursa olsun 18. yüzyıl sancak mutasarrıflarının çoğunlukla idarecisi olduğu sancağa gitmeyerek idare işini mütesellim adı verilen vekilleri aracılığı ile yürüttükleri bilinmektedir.[613] Genellikle yerel elitlerden seçilen mütesellimler taşra yönetiminde ayanların öne çıkmasını sağlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise sancak idarecilerinin büyük oranda ayanlardan olduğu görülmektedir.[614]

1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletine bağlı 14 sancakta mutasarrıflık, muhassıllık ve voyvodalık olmak üzere üç farklı tevcihat usulüne rastlanmıştır. İncelenen defterlerde gönderilen hükümlerin hangi idareciye gönderildiği yazılmıştır. Örneğin, *Bolu Sancağı Voyvodası, Aydın Muhassılı Vezir'e* ya da *Kastamonu Sancağı Mütesellimine* gibi ifadelerle hükümlerin taşradaki muhatapları belirtilmiştir. Hatta çoğu zaman idarecilerin isimleri yazılmamış sadece görevleri ile ifade edilmişlerdir. Anadolu eyaleti sınırları içindeki sancakların büyük kısmı mutasarrıflık olarak idare edilmektedir. Kimileri malikâne olarak tevcih edilmiş, kimilerinde ise tevcihat arpalık üzere yapılmıştır.

dönem için Rumeli Eyaleti'nin nüfusu ise 5 milyon civarında olarak tespit edilmiştir. Bkz. İnalcık, "Rumeli," 254.

[611] Detaylı bilgi için bkz. Cahit Baltacı, "Arpalık," *DİA,* 3, (1991): 392-393.

[612] Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin," 59.

[613] İnalcık, "Centralization and Decentralization," 31; Yücel Özkaya, "Mütesellim," *DİA,* 32, (2006): 203.

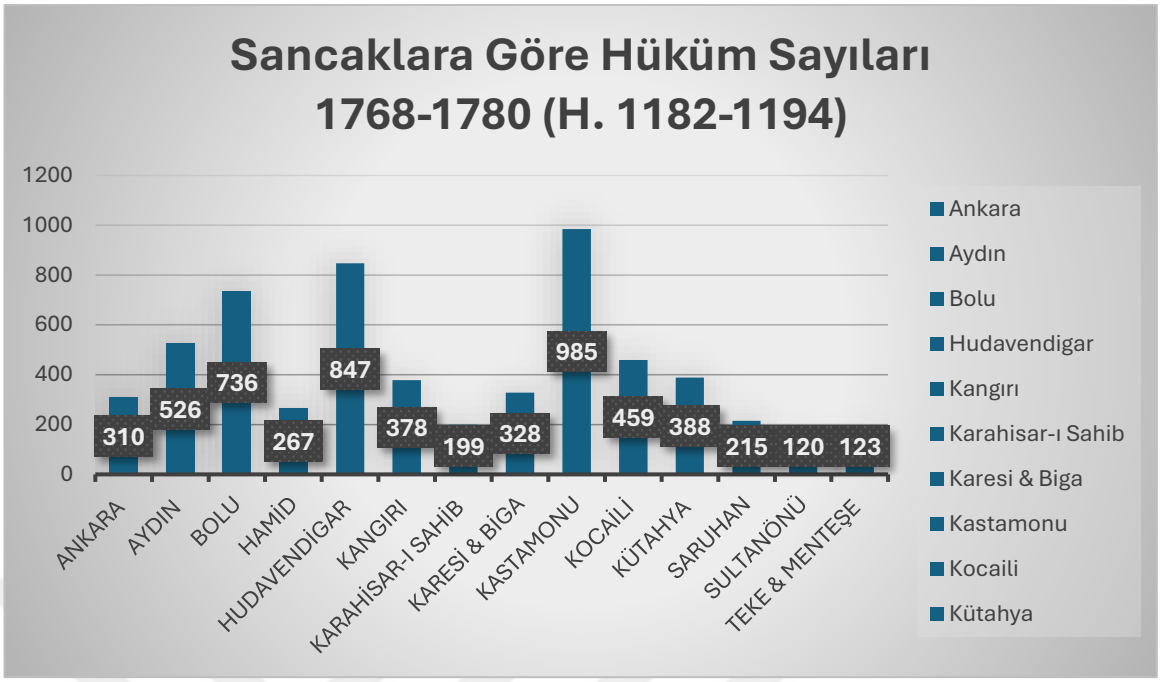
[614] Özkaya ve Akyıldız, "Muhassıl," 19.

Sancaklardan sadece Bolu voyovodalık ile idare edilmektedir. Bunun yanı sıra aynı sancağa dair şikâyetlerde muhataplar bazen mütesellimler olurken, bazen sancak mutasarrıfları olmaktadır. Örneğin, Kocaili sancağına giden hükümlerin bir kısmı mütesellime gönderilirken, bir kısmının muhatabı mutasarrıf olmuştur.[615] Aynı durumu Ankara, Hudâvendigâr, Hamid, Sultanönü ve Teke sancaklarında da görmek mümkündür. Bazen ise mütesellim ve mutasarrıfın aynı kişi olduğu da vakidir. Örneğin, 1780 yılında Kangırı sancağı mütesellimi de mutasarrıfı da Çaparzade Mir Mustafa'dır.[616]

1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletinden Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetlerin sancaklara göre dağılımına bakıldığında, en çok şikâyetin Kastamonu sancağından geldiği görülmektedir. 985 farklı şikâyet Kastamonu sancağından gelmiştir. Kastamonu'yu, 847 şikâyet ile Hudâvendigâr sancağı takip etmiştir. Bunun ardından Bolu sancağı gelmektedir. Bolu sancağından 736 şikâyet gelmiştir. Bunları Aydın (526), Kocaili (459), Kütahya (388), Kangırı (378), Ankara (310), Hamid (267), Saruhan (215), Karesi ve Biga (328), Karahisar-ı Sahib (199), Sultanönü (120), Teke ve Menteşe (123) sancakları takip etmiştir. (Bkz. Grafik 45)

[615] Mütesellime giden şikâyet ile mutasarrıflara giden şikâyetlerin konularına bakıldığında herhangi bir yargı oluşturacak kadar farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir. Örneğin, 1780 senesinde Ankara mütesellimine hitaben giden 56 şikâyetin 28'i eşkıyalık ile ilgili iken, aynı yıl Ankara mutasarrıfına giden 9 hükümün 3 tanesi eşkıyalıkla ilgilidir. Ancak 1776 senesi için Ankara sancağında yaşanan eşkıyalık problemlerinin büyük kısmı Ankara mütesellimine gönderilmiştir. Bu dönemde Ankara mutasarrıfı daha çok alacak problemlerinin çözüm anahtarı olmuştur. Benzer bir tarama da Kangırı Sancağı için yapılmıştır. Buna göre 1776 yılında Kangırı sancağına gönderilen 25 hükmün muahatabı sancak mutasarrıfı iken 35 şikâyet ise sancak mütesellimine hitaben gönderilmiştir. Mutasarrıf daha çok alacak konulu şikâyetlerle muhatap olmuştur. Mütesellime ise hemen hemen her konuda aynı oranda şikâyet gönderilmiştir. Dolayısıyla bu iki görevliye gönderilen hükümler arasında Divan'ın herhangi bir yöntem izlediğine dair bir kanıt en azından bu çalışmada bulunamamıştır.

[616] BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 6/17. Çapanoğullarının aynı zamanda Kangırı sancağı mütesellimlik ve mutasarrıflık makamlarını tasarrıf etmeleri 1768 yılında Çapanoğlu Süleyman Bey'in azledilmesinden sonraki süreçte tekrar güç toplamaları ile alakalıdır. Bu tarihten itibaren Abaza Mehmed Paşa ve Caniklizadeler ile giriştikleri güç mücadelesi sonunda kaybettikleri mansıpları birer birer geri almışlarsa da bu süreç on yıl kadar sürmüştür. Bkz. Serkan Polat, "Yenilikçi Bir Âyan: Çapanoğlu Süleyman Bey" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017): 65-77.

Grafik 45. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Sancaklara Göre Şikâyet Sayısı

Sancaklara göre şikâyetleri incelerken hüküm sayılarına göre bir tasnif yapılmıştır. İncelenen defterlerde toplam 5962 şikâyet kaydı bulunmaktadır. Buna göre sancak başına 425 şikâyet düşmektedir. Ancak bazılarından ortalamanın üzerinde bazılarından ise ortalamanın altında şikâyet geldiği görülmektedir. Bu nedenle tasnife göre gönderilen hüküm sayısı 425'ten yukarı olanlar yüksek; 450-200 arasında olanlar orta ve 200'den az olanlar ise düşük şikâyet oranına sahip sancaklar olarak değerlendirilecektir. Şikâyetlerin yoğunluğuna göre tespit edilen üç grup da birbiri içinde değerlendirilerek, Anadolu eyaletinde yaşanan genel ve bölgesel problemler anlaşılmaya çalışılacaktır.

4.1.1. Yüksek Şikâyet Oranına Sahip Sancaklar

İncelenen defterlere göre hüküm sayısı 450'nin üzerinde olan beş sancak tespit edilmiştir. Bunlar sırasıyla: Kastamonu, Hudâvendigâr, Bolu, Aydın ve Kocaili sancaklarıdır. Bu kısımda öncelikle her sancak hakkındaki ahkâm ve şikâyet defterlerinden tespit edilen bulgular üzerinde durulacak, sonrasında ise bu veriler ışığında şikâyet sayısı yüksek olan bu sancakların ortak özellikleri hakkında bir değerlendirme sunulmaya çalışılacaktır.

Kastamonu Sancağı

İncelenen defterlere göre Kastamonu sancağından 985 şikâyet Divan-ı Hümayun'a iletilmiştir. Bu dönemde Kastamonu sancağı[617] bugünkü Kastamonu ve Sinop'un tamamını, çevre illerin de bir kısmını kapsayan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. 16. yüzyıl başlarında 11 kazadan oluşan[618] Kastamonu sancağında, 18. yüzyılın ikinci yarısında 33 kaza bulunmaktadır. Bu kazalar: Akkaya, Akyürek, Araç, Ayandon, Azdavay, Boyabad- Gökçeağaç, Boyalı, Cide, Çanlı, Çeklene, Daday, Devrekâni, Durağan**,** Eflani, Ginolu, Gerze, Göl, Güney, Hoşalay, İnebolu, İstefan (Sahil), Kastamonu, Küre-i Nühas, Küre-i Cedid, Mergüze, Saray, Sırt, Sinob, Sorkun, Taşköprü, Yörükan-ı Araç ve Zarı'dır. [619]

İncelenen sancakların nüfuslarının şikâyet sayısına etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak 18. yüzyıla ait nüfus verileri bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konuda sancakların önceki ve sonraki dönem nüfuslarına bakılarak fikir yürütmekten başka bir yol bulunamamıştır. 1831 tarihli genel nüfus sayımına göre 14.861'i Kastamonu şehir merkezinde olmak üzere Kastamonu Vilayetinin toplam nüfusu 114.538 olarak kaydedilmiştir.[620]

Malikâne üzere tevcih edilen Kastamonu sancağının yöneticisi mutasarrıftır. Bu dönemde pek çok mutasarrıfın yaptığı gibi, Kastamonu mutasarrıfı da sancağa gelmemiş, sancak idaresini mütesellimler aracılığı ile ifa etmiştir.[621] Bu nedenle olmalı ki tez kapsamında incelenen defterlerde Kastamonu sancağına gönderilen hükümlerin örfî muhatabı hiçbir

[617] Duygu Kol, "XVIII. Yüzyılda Kastamonu Sancağında Malikâne Sistemi Uygulaması," (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, 2023): 40.

[618] Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu*, 37.

[619] Ömer Dökmetaş, "Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı (1725-1750), (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019): 19-20. Fahri Maden 18. yüzyıl sonlarında incelediği şer'iye sicillerine göre Kastamonu aancağında 46 kaza bulunduğunu söylemektedir. Ancak incelenen Ahkâm ve Şikâyet defterlerinde, Maden'in Kastamonu sancağına tabi olduğunu söylediği kazaların bir kısmının Bolu sancağı dahilinde olduğu belirtildiği tespit edilmiştir. Bazı kazalara ise rastlanmamıştır. Bu kazalar: Afşar, Bakrâ, Büklü, Çakallı, Dağıstani, Divan, Gökçeağaç, Hacı Hamza, Han, Osmancık, Taraklıborlu, Yazıyüzü, Yörükan, Tutan, kazalarıdır. Bkz. Fahri Maden, "18. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu," 13.

[620] Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 180-185. Kastamonu sancağının 16. yüzyılda nüfusu tespit edilememiştir. Ancak bu dönemde (1582) Kastamonu şehir nüfusunun 9500 kişi olarak tahmin edilmektedir. İlhan Şahin, "Kastamonu," *DİA*, 24, (2001): 586.

[621] Kol, "XVIII. Yüzyılda Kastamonu Sancağında Malikâne Sistemi Uygulaması," 40-41.

zaman sancak mutasarrıfı olmamıştır. Sancakta yaşanan problemlerin çözümünde merkezî devletin idari anlamda muhatabı öncelikle Kastamonu mütesellimi, sonrasında da Anadolu Valisi olmuştur. Ehl-i örfe hitaben yazılan 620 hükmün, 509 tanesinde mütesellime, 111 tanesinde ise Anadolu Valisi'ne hitap edilmiştir.

Kastamonu sancağından gelen şikâyetlerin konularına bakıldığında en çok "müdahale" konulu şikâyetlerin geldiği görülmüştür. Bu durum Anadolu eyaletinin tamamından gelen şikâyetlerle orantılıdır. Ancak eyalet genelinde %23 olan özel bir mülke, miras hakkına ya da bir işletmeye yapılan müdahalelerin Kastamonu sancağından gelen şikâyetlerin %30'unu oluşturması sancak dahilinde yaygın bir sorun olduğunu göstermektedir. Nitekim 1742-1743 yıllarına ait Anadolu ahkâm defterleri üzerine yaptığı tez çalışmasında Özlem Özçelik de Kastamonu'dan Divan-ı Hümayun'a giden şikâyetlerin tümünün %28'inin müdahale konusunda olduğunu belirtmiştir.[622] Müdahale şikâyetlerine daha yakından bakıldığında, şikâyet edilenlerin büyük kısmının askerî ve mütegallibeden oldukları görülür. Araziye, miras hakkına ya da bir mülke yapılan müdahaleler ile suçlananların %38'i askerî sınıftan iken, %35'inin mütegallibe olduğu tespit edilmiştir. Kastamonu sancağından gelen şikâyetlerin %19'u ise eşkıyalık ve asayiş problemlerini ile bağlantılıdır. Dağlık ve ormanlık yapısı ile Kastamonu sancağı eşkıyalık faaliyetlerine uygun bir zemin hazırlamış olmalıdır.[623]

Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biri olan Kastamonu, özellikle Karadeniz ticaretinde önemli bir merkezdir. Sinop ve İnebolu limanları Kırım-Anadolu arasındaki ticaretin kritik aracılarından olmuştur.[624] Nitekim, Kastamonu'da en çok şikâyet edilen diğer bir hususun alacak konusunda olması şaşırtıcı değildir. Sancaktan gelen şikâyetlerin %20'si ödenmeyen borçlarla alakalıdır.

[622] Özlem Özçelik, " I ve II Numaralı Anadolu Ahkâm Defterleri'ne Göre Kastamonu (1742-1743)," (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2022): 51.

[623] Kastamonu şehrinin %70'i ormanlık alanlarla kaplıdır. Cemal Tunoğlu, "Kastamonu'nun Jeolojik ve Doğal Özellikleri," Üsküdar'a Kadar Kastamonu içinde, (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2008), 23. Kastamonu'da eşkıyalık hareketleri için ayrıca bkz. Fahri Maden, *Kastamonu'da Eşkıyalık,* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018).

[624] Maden, "18. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu," 35-36.

Kastamonu sancağından gelen şikâyetlerin %16'sı ise idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarıyla ilgili iken, %15'i yetki alanına müdahaleleri konu almaktadır. Malikâne olarak tevcih edilen Kastamonu sancağı, içinde bakır madeni başta olmak üzere ondan fazla mukataa barındırmaktadır.[625] Dolayısıyla sancakta diğer askerîlerle beraber yoğun bir idareci sınıfı bulunmaktadır. Bu durum idareciler arasında yetki alanı çatışmalarına yol açtığı gibi askerîler ve reaya arasında gerilimlere de neden olmaktadır. Ortaya çıkan huzursuzluklar, sancak sakinlerini bir dönem başka şehirlere göçe zorlamıştır. Örneğin, 1720-1721 yılında Kastamonu halkının vergi yükünden şikâyet ederek, İstanbul'a gitmek istediklerini ve bu sebeple tımar, has ve evkaf gelirlerinin zarara uğradığı bilinmektedir. Ayrıca, suistimallerden bıkan Kastamonu halkının devlet görevlilerine karşı cephe aldıkları görülmüştür. Kent sakinlerinin meydanlarda toplanarak, kadı ve sancakbeyi kaymakamına bundan sonra her türlü davalarını kendi aralarında göreceklerini bildirmişlerdir.[626]

Kastamonu sancağında yaşanan tüm bu sorunlar sadece incelenen döneme özgü değildir. Muhtemelen buradaki idare sorunu, 17. yüzyılda Kastamonu sancakbeyliğinin bir sürgün görevine dönüşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, 17. yüzyılda gözden düşen yeniçeri ağalarının genellikle Kastamonu sancakbeyi olarak tayin edilmeleri dikkat çekicidir.[627] 18. yüzyıl sonlarında Kastamonu sancağının sürgün bölgesi olarak kullanıldığı da görülmektedir. Temmuz 1774 (H. Evâil-i Cemâziyelevvel 1188) tarihinde hakkındaki şikâyetler nedeniyle mübaşir aracılığı ile yargılanan Ankara Ayanı Mimarzade Mehmed Şakir Efendi cezalandırılarak Kastamonu sancağında iskana mecbur bırakılmıştır.[628]

Kastamonu sancağının en çok şikâyet gelen kazası, merkez kazası olmuştur. Kastamonu kazasından 172 şikâyet gelirken, Boyabad kazasından 128, Taşköprü kazasından ise 90 şikâyet gelmiştir. Bakır madeni barındırdığı için mukataalaştırılan Küre-i Nühas

[625] Kastamonu sancağında bulunan mukataalar için bkz. Kol, "Kastamonu Sancağında Malikâne Sistemi Uygulaması," 43-73.
[626] Maden, "18. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu," 9.
[627] Abdülkadir Özcan "Osmanlı Askerî Teşkilatı," *Osmanlı Devleti Tarihi, Cilt 1* içinde, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, (İstanbul: Zaman Yayınları, 1999), 340.
[628] BOA, 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 25/232.

kazasından 85 şikâyet gelmiş, bunların bir kısmı ehli örften Küre-i Nühas Emini'ne yöneltilmiştir.[629]

Hüdâvendigâr Sancağı

Anadolu eyaletinden en çok şikâyet gelen ikinci sancak Hudâvendigâr sancağı olmuştur. Merkez kazası Bursa olan Hudâvendigâr sancağı, Anadolu eyaletinin sınırları en geniş sancağıdır.[630] Sancak, Orta Sakarya havzasının tamamını, batıda Ege Denizi'ne kadar olan alanı ve İç Anadolu'daki bazı yerleri kapsayarak doğu-batı yönünde oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. 17. yüzyıl sonlarında Katip Çelebi'nin *Cihannümâ* adlı eserine göre kırka kadar kazaya sahip[631] olan Hudâvendigâr sancağının bu konumunu 18. yüzyılda da koruduğu görülmektedir. 1773 tarihinde Hudâvendigâr sancağına bağlı kazalar: Bursa, Mihalıç, Kirmastı, Torbalı, Edincik, Mihalıççık (Mihalıç Hisarı), Pazarcık, Yarhisar, Sivrihisar (Sifrihisar), Kepsud, Soma maa-Kırkağaç, Beypazarı, Gölpazarı, İnegöl, Yenişehir, Atranos, Harmancık, Domaniç, Bergama, Nevâhî-i Bergama, Ilıca-i Bergama, Tuzla, Günyüzü, Bayramiç, Karahisar, Nallı maa Korupazarı, Gönen, Lefke, Söğüd, Mudanya, Gemlik, Kite, Gökçedağ, Güllük Mihalıçık ve Taraklı'dır.[632] 1768-1780 yılları arasında incelenen defterlerde de Hudâvendigâr sancağına bağlı olan başka bir kazaya rastlanılmamıştır.

Hudâvendigâr sancağı 16. yüzyıl sonlarından itibaren arpalık olarak tevcih edilmiştir.[633] 17. yüzyılın başlarından itibaren Hudâvendigâr sancağı mutasarrıflığına genellikle paşa

[629] Küre kazasından gelen 85 şikâyetin 18'inin ehl-i örften muhatabı Küre-i Nühas Emini olmuştur. Bunların çoğu müdahale ve asayiş problemleri ile ilgilidir. Bazı örnekler için bkz. BOA, 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 15/75; BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 10/63; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 131/960; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 126/858.

[630] Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 119.

[631] Feridun Emecen, "Hudâvendigâr," *DİA,* 18, (1998): 285.

[632] Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin," 63; Hudâvendigâr sancağının diğer sancaklara göre oldukça büyük olmasının nedeninin merkez kazası Bursa'nın ticari ve demografik hacminden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bursa, yakın çevresi için mal ve hizmet üretmenin yanı sıra doğu-batı ticaretinin önemli bir antreposu konumundadır. Dolayısıyla kalabalık bir nüfusa sahip olduğu gibi sürekli göç almaktadır. Şehrin büyük nüfusunun beslenmesi için çevresi geniş tutulmuştur. Bu nedenle Beypazarı, Sivrihisar ve Sögüd gibi kazalar kendilerine daha yakın sancaklar yerine Hüdâvendigâr sancağına bağlanmıştır. Bkz. Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 129-132.

[633] Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 140.

unvanlı kişilerin atandığı görülmektedir.[634] Bu uygulamanın 18. yüzyılda da devam ettirildiği tespit edilmektedir.[635] Bu dönemdeki çoğu mutasarrıf gibi Hudâvendigâr sancağı mutasarrıflarının da genellikle sancağa gelmeyip, tayin ettikleri mütesellimler aracılığı ile sancağı yönettikleri bilinmektedir.[636]

1768-1780 yılları arasında Hudâvendigâr sancağına toplam 847 hüküm gönderilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu (%30'u) yetki alanı problemlerinden kaynaklı şikâyetlerden kaynaklanmıştır. Müdahale konusu (%21) ile ikinci en çok şikâyet edilen mesele olurken, bunu alacak (%19) ve suistimal ve zulüm konuları takip etmiştir. Hudâvendigâr sancağında en az şikâyet edilen husus eşkıyalık ve asayiş problemleri olmuştur. (Bkz. Grafik 46)

Hudâvendigâr sancağından en çok yetki alanı problemi konusunda şikâyet gitmesinin nedeni sancağın özel durumu ile alakalı olmalıdır. 16. yüzyılda Hudâvendigâr sancağının Osmanlı'nın kuruluşuna ev sahipliği yapması, sancakta havass-ı hümayuna ve selatin evkafına ayrılan alanların geniş olmasına neden olmuştur. Bu sebeple, sancağın gelirlerinin büyük kısmı merkezî hazineye aktarılmaktadır. Hazineden sonra, sancak gelirlerinin önemli bir kısmı da selatin vakıflara tahsis edilmiştir.[637]

18. yüzyıla gelindiğinde ise sancaktaki havâss-ı hümayun'dan ve evkaf-ı selatine ayrılmış olan gelirlerin birer malikâne-mukataa alanı haline getirilerek, serbestiyet üzere tevcih edildiği görülmektedir. Malikâne mutasarrıflarının da yetkilerini, hisselere bölerek birer yıllık sözleşmelerle mültezimlere devrettikleri düşünüldüğünde, mukataalaşma sürecinin Hudâvendigâr sancağının zaten parçalı bir görünüm arz eden yapısını daha da parçalı hale getirdiği tespit edilmiştir. Bunun yanında, sancakta tımar sisteminin devam ettiği dirliklerin de olduğu bilinmektedir. Ancak, bu dirliklerden bazılarının da asıl tımar

[634] Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü, cilt 4*, haz. H. Algül vd., (Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009), 213-220.
[635] Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, 110-111.
[636] Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin," 65.
[637] Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 137. Söz konusu arazilerin üzerlerinde asayişin sağlanması ve bad-ı hevâ türünden vergilerin toplanması da 17. Yüzyılın ilk çeyreğine Hassâ Harc Eminine aittir. Yani yetki alanı problemleri Hudavendigar sancağın bu özel durumu erken dönemlerinden itibaren yaşanmaktadır. Bkz. Arif Bilgin, *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu Bursa Hassa Harc Eminliği,* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 19.

sahibinin atadığı ikincil kişiler tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır.[638] Tüm bu şartlar altında, Hudâvendigâr sancağından gelen şikâyetlerin %30'unun yetki alanı problemleriyle alakalı olması şaşırtıcı değildir. Bunun yanı sıra Hudâvendigâr sancağında yaşanan yetki alanı problemlerinde vakıfların ve reayasının yaşadığı problemlerin şer'î muhatabının Bursa kadısı ve Bursa naibi değil, çoğu zaman Harameynü'ş-şerifeyn müfettişi ya da vekili olmuştur.[639]

Ayrı ayrı mukataa birimleri halinde ve serbestiyyet üzere idare olunan köylerin idaresi ve vergilerini toplanması konusunda hem örfî yetkiyi serbestiyyet üzere ellerinde bulunduran mültezimler arasında yetki alanına müdahale meseleleri hem de buralarda yaşayan reaya ile mültezimler arasındaki suistimal ve zulüm problemleri kayıtlarda en çok rastlanılan meselelerdir. Bu noktada sancak içindeki kaza merkezlerinde başka mukataaların oluşu ve yetki alanı çatışmalarına müdahil olan diğer taraflar (mütesellim, vakıfların mütevellileri, yeniçeri zabiti malikâne mukataaların çoğunluğu İstanbul'da olan mutasarrıflar) da olduğu belirtilmelidir. Bu durumda Hudâvendigâr sancağından gelen şikâyetlerin %18'inin idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmaları konusunda olmasını anlaşılır kılmaktadır. Bu durumda Hudâvendigâr sancağından gelen şikâyetlerin %18'inin idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmaları konusunda olmasını anlaşılır kılmaktadır.

Sancaktan gelen diğer şikâyetlere bakıldığında bunların 153'ünün alacak şikâyetiyle ilgili olduğu görülmektedir. %45'i de Bursa kazası sınırları içinde yaşayan reayadan kaynaklanmıştır. Sancağın merkez kazası ve eski Osmanlı başkenti Bursa 15. yüzyıldan itibaren ticaret merkezi olarak yükselmiş, Doğu ile Batı arasındaki ticaretin de antreposu işlevini görmüştür.[640] Ancak Bursa'nın bu merkeziliğini 17. ve 18. yüzyıllarda

[638] Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin," 69-70.

[639] Harameynü'ş-şerifeyn Müfettişi ya da vekilinin muhatap alındığı hükümlerden bazıları için bkz. BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 74/529; 101/729; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 34/297.

[640] 16. yüzyılda ipekli üretimi ve satışında Anadolu'nun hatta Osmanlı'nın merkezi olan Bursa aynı zamanda baharat, kürk ve boya ticaretlerinde de önde gelen bir merkez konumundaydı. Bursa pazarlarında Hindistan'ın baharatının kokularını almak, Rusların kürklerini ve derilerini görmek, İtalyanların yünlülerine dokunmak mümkündü. Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 6.

koruyamadığı bilinmektedir[641]. Ancak yine de sancaktan gelen şikâyetlerde yetki alanına müdahale, suistimal ve zulüm gibi idari meselelerden sonra konu olarak öne alacak meselelerinin çıktığı (153 şikâyet) görülmektedir. Bunların da yarıya yakını Bursa kazasından gelmiştir. Bu şikâyetler içinde üretim ve ticaret kaynaklı alacaklar ile kişiler arası nedeni belirtilmeyen borçlanmalar hemen hemen eşit seviyede çıkmıştır. Bu dönemde Bursalı ayanların servetlerini daha çok murabahacılık ile kazandıkları da bilinmektedir.[642]

Bolu Sancağı

1768-1780 yılları arasında en çok şikâyet alınan sancaklardan biri de Bolu sancağı olmuştur. Bolu sancağının idaresi bir sancakbeyine bırakılmamış, sancağın gelirleri hazinece mukataaya bağlanarak bir "voyvodalık" olarak tevcih edilmiştir. Bolu'nun idaresinin bu şekilde tevcihinin altında 17. yüzyılın sonlarında sancak idarecilerinin yaptıkları suistimaller yatmaktadır. Bolu sakinlerinden usulsüz vergi toplanması ve idarecilerin her türlü zulümleri sebebiyle reayanın topraklarını terk etmesi, merkezî yönetimin tepkisini çekmiştir. Bu nedenle 17. yüzyılın sonlarında Bolu sancağı havass-ı hümayuna dahil edilmiş, her sene birine iltizam edilmek üzere idare edilmiştir.[643] 18. yüzyıl boyunca ise padişah hassı statüsü korunmuş, *voyvodalık vechi üzere mâlikâne tevcih"* edilmiştir. İşte bu nedenle sancağın idarecileri tez kapsamında incelenen kayıtlarda Bolu sancağı voyvodası olarak karşımıza çıkmaktadır.[644]

Voyvodalar, kendilerine verilen gelir bölgesinin yöneticileri oldukları gibi aynı zamanda hazine gelirlerini toplayan tahsildarları görevi de üstlenmişlerdir. Mukataa tahrirlerine

[641] 15. ve 16. yüzyıllarda Anadolu'nun ticari merkezlerinden biri olan Bursa, 17. yüzyıldan itibaren bu özelliğini yitirmeye başlamıştır. Osmanlı vergi politikaları ve Avrupa merkezli ticarette liman kenti olmanın avantajları ile Bursa'nın yerini zaman içerisinde İzmir alacaktır. Elena Frangakis-Syrett, *Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700 - 1820),* (Atina: Centre for Asia Minor Studies, 1992), 224; . İzmir'in ticari hayatta yükselişi hakkında ayrıca bkz. Tuğçe Atik, "The Rise Of Ottoman Izmir as a Commercial Center," (Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2014).

[642] Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin," 172-173.

[643] Sancağın geçirdiği idari değişimler için bkz. Batmaz, "İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları," 45.

[644] Binnaz Aksay, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Bolu" (Doktora Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2023): 24.

göre, voyvodaların toplamakla yükümlü olduğu gelirler ise hem niyâbet gelirlerini (rüsum-ı serbestiye) hem de sancağın örfî ve şer'î diğer vergi gelirlerini kapsamaktadır.[645]

Bolu sancağı Üsküdar'dan başlayıp Bostancı, Kartal, Hereke, Gebze, İzmit, Sapanca, Düzce Pazarı ve Bolu'ya ulaşan ve buradan da doğuya yönelen Osmanlı yol sisteminin sol kolu üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle, Osmanlı doğu-batı ticaretinde önemli bir kavşak noktasında yer almaktadır.[646] 1749 yılına ait nüzûl defteri kaydına göre Bolu sancağında 36 kazanın bulunmaktadır. Bunlar: Bolu, Devrek, Mudurnu, Dodurga, Mengen, Akçaşehir, Çağa, Konurapa, Dörtdivan, Üskübî, Şehabeddin, Aktaş, Ulus, Tefen, Yenice-i Eflâgân, Pavlî, Yedidivan, Taraklıborlu, Viranşehir, Yörükân-ı Taraklıborlu, Gerede, Dirgine, Ulakderesi, Kıbrıs, Zerzene, Kızılbel, Göcenos, Eflânî, Amasra, Ovayüzü, Onikidivan, Hisarönü, Gölpazarı, Çarşamba, Bendereğli ve Yılanlıca kazalarıdır. [647]

İncelenen dönemde Bolu sancağından Divan-ı Hümayun'a toplam 736 şikâyet ulaşmıştır. Bu şikâyetlerden hareketle Bolu sancağında görülen en büyük problemin (%28) bir kişinin özel mülküne, bağ, bahçesine veya miras hakkına, alakası olmayan kişiler tarafından yapılan müdahaleler olduğu anlaşılmaktadır. Müdahale şikâyetlerini alacak (%21) ve eşkıyalık (%19) şikâyetleri takip etmiştir. Sancağın dağlık ve ormanlık yapısı eşkıyalık faaliyetlerine uygun bir zemin hazırlamakta ve bu konudaki şikâyetlerin yoğunluğunu açıklamaktadır. Bolu sancağında yetki alanı problemi konulu şikâyetler tüm şikâyetlerin %16'sını oluşturmaktadır. En az şikâyet edilen konunun ise suistimal ve zulüm (%15) olduğu görülmektedir. Bir önceki yüzyılda sancak reayasının merkezin dikkatini çeken göçleri ve şikâyetleri üzerine yapılan idari düzenlemelerin etkili olduğu, bu dönemde suistimal ve zulümle ilgili şikâyetlerin oranının düşük olmasından anlaşılmaktadır.

---

[645] Kemal Kaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık," (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 141-144.

[646] Aksay, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Bolu," 92.

[647] Aksay, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Bolu," 53- 54; Çok sayıda kazaya sahip Bolu sancağının 18. Yüzyıldaki nüfusuna dair bir tahmin olmasa da 16. yüzyıl sonlarında Bolu sancağının nüfusu 278.384 kişi olarak tahmin edilmektedir. Bkz. Kenan Ziya Taş, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı;" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993): 119.

Genelde sancakların en çok şikâyet gelen kazaları merkez kazalardır. Örneğin, Kastamonu sancağında Kastamonu Kazası, Hudâvendigâr sancağında ise Bursa kazası en çok şikâyetin geldiği kaza merkezleridir. Bu durum nüfus yoğunluğu ile açıklanabilirken, Bolu sancağında en çok şikâyet Gerede kazasından gelmiştir.[648] Gerede kazasından 107, Bolu kazasından 101, Viranşehir kazasından ise 98 şikâyet gelmiştir.

Aydın Sancağı

1768-1780 yılları arasında yoğun şikâyet gelen sancaklardan biri de Batı Anadolu'da bulunan Aydın sancağıdır. Divan-ı Hümayun'dan Aydın sancağına 526 hüküm gönderilmiştir. Bu dönemde Aydın sancağı merkezi Tire olmak üzere 25 kazadan oluşmaktadır. Bunlar: Tire, Ayasuluğ, İzmir, Foça, Güzelhisar, Çeşme, Sultanhisar, Kestel, Bozdoğan, Yenişehir, Alaşehir, Birgi, Sard, Köşk, Narlı, Kuşadası, Urla, Keles, Akçaşehir, Seferihisar, Bayrambolu, Bayındır, Karaburun, Nif, Kızılhisar kazalarıdır.[649]

Aydın sancağı 17. yüzyıldan itibaren "Muhassıl-ı Emvâl" veya "Muhassıl" adı verilen vezirler ve paşalar tarafından yönetilmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devletinde idari ve mali değişimlere yol açan ayanlığın yükselişiyle birlikte, muhassıllık makamı bölgenin ileri gelen ailelerine geçmiştir.[650] İncelenen dönemin büyük kısmında, Aydın sancağının idarecileri Anadolu'nun ünlü ayan hanedanlarından Karaosmanoğulları olmuştur.[651] Ana idare bölgeleri Saruhan sancağı olan bu ayan ailesi, güçlü kalabilmek için Aydın sancağı idaresini de üstlenmeye özen göstermişlerdir.[652] Avrupa ve özellikle İngiltere ile kârlı ticaretin yapıldığı İzmir ve Bergama limanlarında

[648] Gerede Kazası'ndan gelen 107 şikâyetin yüzdelik dağılımı, sancak genelindeki durumla büyük ölçüde uyumludur. Gerede Kazası'nda da en sık şikâyet edilen konu müdahale (%32) olup, bunu alacak (%24) şikâyetleri takip etmiştir. Bolu sancağı genelinde %17 olan eşkıyalık ve asayiş problemleriyle ilgili şikâyet oranı, Gerede Kazası'nda %21 olarak hesaplanmıştır. Bu artış, kazada mevcut bir asayiş sorununa işaret etse de sancak geneliyle arasında büyük bir farklılık olmadığını göstermektedir. Son olarak, Gerede Kazası'ndan gelen şikâyetler arasında en düşük orana sahip konu, %6 ile suistimal ve zulüm şikâyetleri olmuştur.

[649] Merve Derya, "XVIII. Yüzyıl Ahkâm Defterlerine Göre Aydın Sancağı,"(Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2019): 6; Leman Kısa, *Aydın Tarihi,* (Aydın: Coşkun Matbaası, 1960), 79.

[650] Bülent Çelik, Tanju Demir, "Osmanlı Döneminde Aydın Güzelhisarı (15-18 Yüzyıllar)," *Aydın İl Tarihi,* (Aydın: Aydın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012), 121.

[651] Feridun Emecen, "Aydın," *DİA,* 4, (1991): 235.

[652] Nagata, *Tarihte Âyânlar*, 63.

söz sahibi olabilmek Karaosmanoğulları için stratejik bir önem taşımıştır.[653] Bu dönemde Aydın muhassılı olan Karaosmanoğulları, aynı anda İzmir Voyvodası olarak da görev yapmıştır.[654]

Anadolu valisinden sonra, Aydın sancağına gelen hükümlerin örfî muhatabı genellikle Aydın muhassılı olmuştur. Bunun yanında daha az sıklıkla İzmir[655] ve Bergama[656] Hassı Voyvodaları da hükümlerin muhatapları olmuştur. 1768-1780 yılları arasında Aydın sancağından, Divan-ı Hümayun'a toplam 526 şikâyet gitmiştir. Bunların büyük kısmını (%29) yetki alanı problemleri ve alacak şikâyetleri (%29) oluşturmaktadır. Alacak şikâyetlerinin büyük kısmı ise İzmir'den gelmiştir. 17. yüzyıl ortalarından itibaren ticaret potansiyeli giderek artan İzmir'in, incelenen dönemde bu konumunun daha da güçlendiği bilinmektedir.[657] Dolayısıyla alacak şikâyetlerinde yaşanan bu yoğunluğun nedeni İzmir'in özel durumu ile ilişkilendirilebilir.

Aydın sancağından gelen şikâyetlerde üçüncü sırayı %22 oranı ile müdahale konulu şikâyetler alırken, suistimal ve zulüm konuları %12 oranıyla dördüncü sırada yer almaktadır. Sancaktan gelen şikâyetlerden en az orana sahip olan asayiş ve eşkıyalık (%8)

---

[653] Yuzo Nagata, "Anadolu ve Balkanlarda Ayan: Karaosmanoğulları Ailesi Örneği," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri,* ed. A. Anastasoppoulos, çev. H. Ebru Aksoy, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021): 385-387; Bergama limanının ticari önemi ve bunun neden olduğu "eşrâf" mücadelesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Bedirhan Laçin, "Commercialization of Agricultural Production in the Eighteenth-Century Ottoman Empire: Property Acquisition and Local Notables," (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2024): 268-283.

[654] BOA, 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 37/283. 1766 senesinde Karaosmanoğlu Ataullah Bey'e idam fermanı geldiğinde aile hem Aydın muhasıllığını hem de Saruhan mütesellimliğini kaybetmişti. Ancak 1768'de Osmanlı-Rus savaşının başlaması ailenin eski gücüne kavuşmasını sağlayacaktı. Bu süreçte Karaosmanoğlu el-Hac Ahmed Ağa Rus donanmasına karşı İzmir'in korunması için görevlendirilmişti. Bu doğrultuda da 1769 yılında Sancakburnu muhafızlığı ve İzmir voyvodalığına atanmıştır. Bundan kısa bir süre sonra da Tuna boyundaki Ordu-yı Hümayun'a çağrılmıştır. 1771'de Sancakburnu kalesi muhafazası ile görevlendirilen Ahmed Ağa, bu dönemdeki hizmetleri ve özellikle ordunun zahire ihtiyacını karşılaması nedeniyle Saruhan mütesellimliğini ve daha sonra da Aydın muhassıllığını geri almıştır. Nagata, *Tarihte Âyânlar,* 35.

[655] İzmir Hassı Voyvodasına giden hükümlerden bazıları için bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 73/421; BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 44/317; BOA, 187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 70/826; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 51/348; BOA, 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 19/156; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 94/618.

[656] Bergama Hassı Voyvodasına giden hükümlerden bazıları için bkz. BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 39/317; BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 87/625; BOA, 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 7/51; BOA, 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 142/985.

[657] Bkz. Frangakis-Syrett, *Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700 - 1820)*;Tuğçe Atik, "The Rise Of Ottoman Izmir as a Commercial Center,"; Daniel Goffman, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine," *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul* içinde, ed. Ethem Eldem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010): 95-164.

problemleridir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Aydın vilayetine tabi özellikle Tire, Ödemiş, Nazilli Çine ve Milas kazalarının zeybeklerin çokluğu ve eşkıyalığın yaygınlığı bilinmektedir.[658] Ancak bu durum 19. yüzyılın sonlarının askerî ve idari konjonktürünün eseridir. Diğer taraftan yüksek şikâyet oranına sahip sancaklar arasında Aydın sancağını incelenen dönemde en öne çıkaran özelliğinin devrin en güçlü ayan ailelerinden birinin idaresinde olmasıdır. Bu noktada aşağıda ele alınacağı üzere ailenin yönetiminde etkin olduğu diğer bir sancak olan Saruhan'a bakıldığında da ayan idaresinde olduğu sürelerde eşkıyalık şikâyetlerinin azaldığı görülmektedir. Bu durum, Aydın sancağına bağlı kazaların mahkeme kayıtlarının da incelenmesi ile aydınlatılabilir. Ek olarak 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sıcak savaşla en fazla temas eden sancağın da yine Aydın sancağı olduğu da belirtilmelidir. 1770 Temmuz ayında Sakız adasında Osmanlı donanması yenilgiye uğrayarak, Çeşme limanına çekilmiş, burada donanma mürettebatıyla beraber yakılmıştır.[659]

Kocaili Sancağı

1768-1780 yılları arasında Divan'dan gönderilen hüküm sayısının yüksek olduğu sancaklardan biri de Kocaili sancağıdır. Bu sancaktan toplam 459 şikâyet kaydı bulunmaktadır. Kocaili, yüksek şikâyet oranına sahip diğer sancaklardan farklı olarak, daha küçük bir alan üzerinde kurulmuştur. Her biri 30'dan fazla kazaya sahip olan diğer sancaklara kıyasla, Kocaili sancağına bağlı kaza sayısı yalnızca 8'dir. İznikmid (bugünkü İzmit) sancak merkezi olmak üzere 18. yüzyılda Kocaili sancağına bağlı kazalar: Şile, Kandıra, Yoros, Yalakabad, Gebze, Ada ve İznik'tir.[660]

Nüfus açısından da bu gruptaki diğer sancaklardan daha küçük olduğu tahmin edilen[661] Kocaili sancağından fazla sayıda şikâyet gelmesi dikkat çekicidir. Bu durumun nedenleri,

[658] Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar,* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 65.
[659] Köremezli, "Osmanlı Rus Harpleri," 191; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, cilt I/1,* (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 400-401.
[660] Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti," *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 26, 41, (2007): 62; Ahmet Güneş, "XVI Yüzyıl Başlarından XVII Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994): 9-10.
[661] 18. Yüzyıla ait nüfus verilerinin olmamasından dolayı önceki ve sonraki dönemlere bakarak tahminde bulunabilir. Kocaili sancağı nüfusunun 1523 yılına ait tahrir defterlerinde yer alan verilere göre 62.901

sancağın coğrafi konumu ve idari yapısı ile açıklanabilir. Kocaili sancağı, İstanbul'dan başlayarak Anadolu, İran, Bağdat, Basra, Suriye ve Hicaz'a uzanan ana yolların geçtiği stratejik bir konumdadır. Sağ kol (Üsküdar-Şam-Hicaz), orta kol (Üsküdar-Bağdat) ve sol kol (İstanbul-Erzurum) adı verilen anayollar bu sancaktan geçmektedir. [662] Bu nedenle menzil teşkilatı kurulur kurulmaz İzmit'te de menzil kurulmuş, teşkilat bu yollar üzerinde hizmet vermiştir.[663] Ayrıca, İstanbul'a en yakın sancak olması ve bir liman ile ticaret merkezi olarak faaliyet göstermesi, Kocaili'nin önemini artırmıştır. [664]

İncelenen dönemde Kocaili sancağının idaresinin arpalık olarak tevcih edildiği görülmektedir. Sancak ilk olarak 1739 yılında Vezir Mustafa Paşa'ya arpalık olarak verilmiş ve 18. yüzyıl boyunca bu uygulama devam etmiştir. Arpalık olarak tevcih edilen sancağın mutasarrıfları genellikle görev başında bulunmamış, sancaklarını mütesellimler aracılığıyla idare etmişlerdir. Örneğin, 1778 yılında arpalık olarak atanan Ömer Paşa'ya, köprü muhafazası görevini bırakmadan sancağı mütesellim aracılığıyla idare etmesi emredilmiş ve tayin edeceği mütesellimin reayaya zulmetmemesi konusunda uyarıda bulunulmuştur. .[665]

İncelenen defterlere göre Kocaili sancağına gelen hükümlerin örfî muhatabı Anadolu valisi ile beraber, sancak mutasarrıfı veya sancak mütesellimi olmuştur. Her iki muhataba da gönderilen hükümlerin konularına göre pek farklılık göstermediği dikkat çekmektedir.

Kocaili sancağında görülen vekaleten yönetim zincirinin bazı sorunlara yol açtığı görülse de sancaktan gelen şikâyetler en çok müdahale (%34) ve yetki alanı problemleri (%21)

olduğu tahmin edilmektedir. Sancağın nüfusu 1831 sayımında ise 77.138 olarak hesaplanmıştır. Bkz. Kaya, "İzmit (Kocaili) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti," 64-65.

[662] M. Salih Erpolat, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kocaeli Sancağı'nda Dinî Hayatın İzleri," *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi,* 6,1, (2020): 2-3.

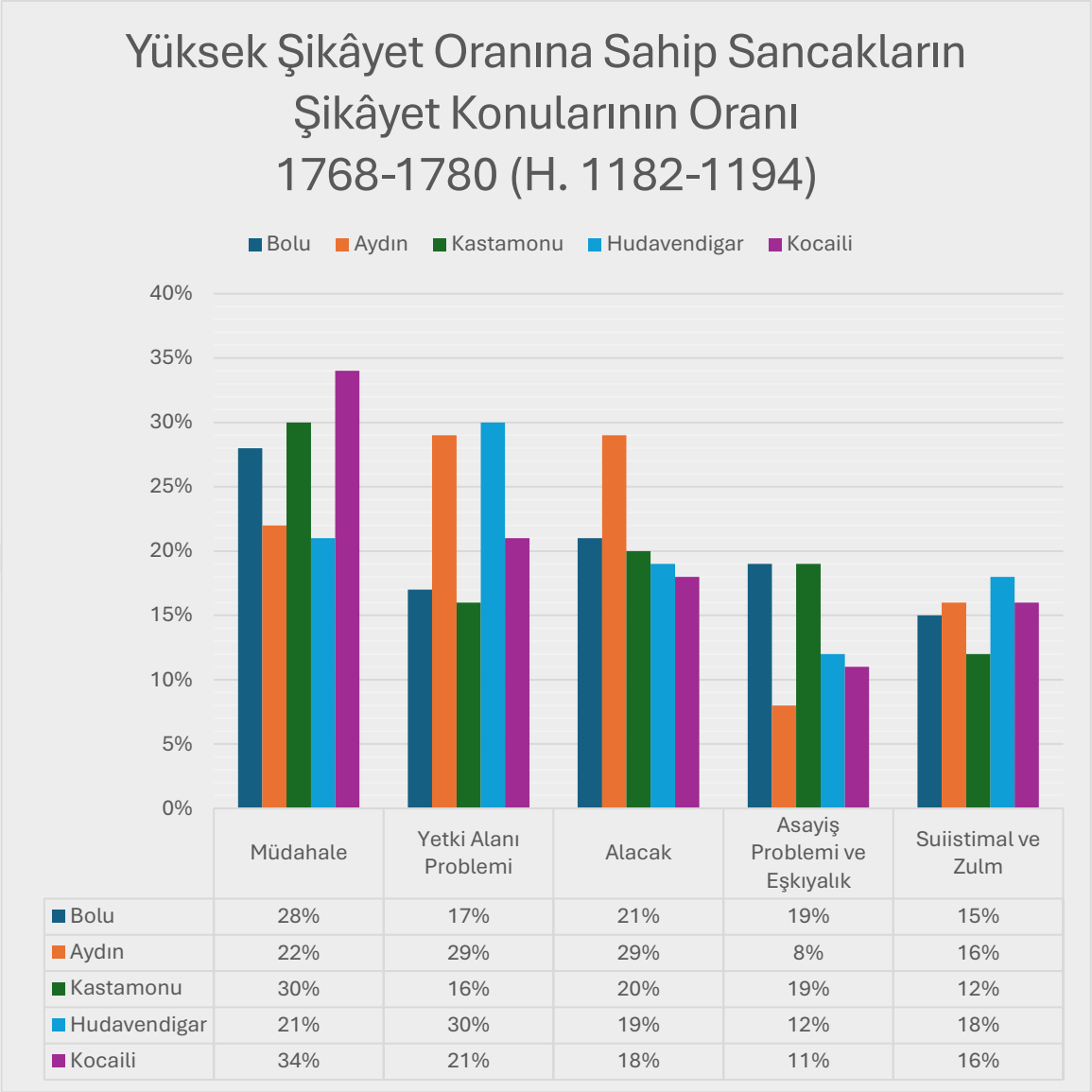
[663] Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Menzil Teşkilatı İçerisinde İzmit Menzili ve Önemi," *Uluslararası Karamürsel Alp Kocaeli Tarihi Sempozyumu* içinde, *cilt 2,* ed. Haluk Selvi, Bilal Çelik, Ali Yeşildal, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016): 342.

[664] Alpay Bizbirlik, Mustafa Kaya, " 18. Yüzyılın Ortalarında Kocaeli Sancağı'nda Görülen Kanunsuzluklar," *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi- Kültürü Sempozyumu V* içinde, *cilt 2,* (Kocaeli: Kocaeli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2019): 643.

[665] Orhan Kılıç, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Kocaili Sancağı'nın Osmanlı İdari Taksimatındaki Yeri ve Yöneticileri," *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, cilt 3,* (Kocaeli: Kocaeli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2017): 1521-1527.

konularında olduğu görülür. Tüm şikâyetlerin yarısından fazlasını oluşturan bu problemlerin çoğunun failinin askerî sınıf ve mütegallibeden kişiler olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra sancaktan gelen şikâyetler içinde üçüncü sırada gelen alacak problemleri olmuştur. Sancak merkezinin limana sahip, ticari olarak önemli bir merkez olması nedeniyle bu yoğunluğun oluştuğu düşünülebilir. Mütesellim aracılığı ile idare edilen Kocaili sancağında idarecilerin ekstra vergi toplamak başta olmak üzere türlü görev ve yetkilerini kötüye kullanımlarına rastlanmaktadır. Şikâyetlerin %16'sı idarecilerin suistimal ve zulümlerinden kaynaklanmıştır. Sancakta eşkıyalık ve asayiş konusunda şikâyet yoğun değildir. Tüm şikâyetlerin %11'ini oluşturan bu tür konular sancağın merkeze yakınlığı ile açıklanabilir.

Kocaili sancağından gelen şikâyetlerin büyük kısmı (166'sı) sancağın merkez kazası olan İznikmid kazasından gelmiştir. Bunu 91 şikâyet kaydı ile Yalakabad (Yalova) kazası takip etmektedir.

	Müdahale	Yetki Alanı Problemi	Alacak	Asayiş Problemi ve Eşkıyalık	Suiistimal ve Zulm
Bolu	28%	17%	21%	19%	15%
Aydın	22%	29%	29%	8%	16%
Kastamonu	30%	16%	20%	19%	12%
Hudavendigar	21%	30%	19%	12%	18%
Kocaili	34%	21%	18%	11%	16%

Grafik 46. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Yüksek Şikâyet Sayısına Sahip Sancakların Şikâyet Konularının Yüzdelik Dağılımı

Yüksek şikâyet gelen bu beş sancağa bakıldığında, idarelerindeki farklılık dikkat çekmektedir. En çok şikâyetin geldiği Kastamonu sancağı malikâne olarak, Hudâvendigâr ve Kocaili sancakları ise arpalık olarak tevcih edilmiştir. Bu sancaklar mütesellimler aracılığı ile idare edilmektedir. Gerek voyvodalık ile tevcih olunan Bolu sancağında ve gerekse muhassıllık sistemi ile idare olunan Aydın sancağında idarecilerin sancakta görevlerinin başlarında bulundukları görülmektedir. Bunun yanında Aydın sancağı meşhur ayan ailelerinden olan Karaosmanoğulları tarafından idare edilmektedir.

Bununla birlikte, tüm bu sancaklardan gelen şikâyetlere bakıldığında idare tarzının şikâyet türleri ya da sayılarında büyük bir fark yaratmadığı söylenebilir. Şikâyet konularını daha çok bölgesel özelliklerden kaynaklanan sorunların belirlediği görülmektedir. Örneğin, Aydın sancağından gelen şikâyetler içinde alacak meselelerinin büyük bir paya sahip olması, sancağın idari yapısından ziyade İzmir'in ticari merkez olması ile ilgilidir. Benzer şekilde, Hudâvendigâr sancağından gelen şikâyetlerde yetki alanı problemlerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Hudâvendigâr bahsi geçen sancaklar arasında coğrafi açıdan büyük sancak olduğu gibi sınırları içinde padişah hasslarına ve selatin vakıflarına ayrılan köylerin fazlalığı yalnız incelediğimiz dönemde değil başka dönemlerde de yetki alanı müdahalelerine sebep olmuştur. Kastamonu ve Bolu sancaklarından gelen şikâyetler arasında ise asayiş problemleri öne çıkmıştır. Her iki sancağın da dağlık ve ormanlık araziler üzerinde yer alması, bu sorunun temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.[666] İdari farklılıkların en net görülebileceği alanlardan biri, yerel idarecilerin suistimal ve zulümleriyle ilgili şikâyetler olmalıdır. Ancak bu konuda beş sancaktan da benzer oranlarda şikâyet gelmiştir

Divan-ı Hümayun'a en çok şikâyet gelen sancakların İstanbul'a olan mesafeleri de bu konuda önemli bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Şikâyetlerin büyük kısmının doğrudan başvuru yoluyla iletildiği düşünüldüğünde, İstanbul'a olan uzaklığın şikâyet mekanizmasında belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, sancakların nüfusları da bir diğer etken olmuştur. Ancak bu döneme ait kesin nüfus verilerinin bulunmayışı, yalnızca önceki ve sonraki dönemlere bakarak tahminde bulunmayı gerektirmektedir.[667] Bu bağlamda, Hudâvendigâr sancağının geniş coğrafi sınırları, yüksek nüfusu ve İstanbul'a olan yakınlığı nedeniyle en çok şikâyet gelen sancaklardan biri olması beklenirken, Kastamonu sancağından daha fazla şikâyet gelmesi, bu bölgede yaşanan başka problemleri işaret etmektedir. İstanbul'a mesafe konusunda çarpıcı bir örnek Kocaili sancağıdır. Anadolu'ya açılan üç ana kara yolu üzerinde yer alan ve diğer

[666] Devlet denetiminin ulaşmasının zor olduğu dağlar, eşkıyalar için güvenli bir alan olmuştur. Bu konuda bkz. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, 13; Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar,* 20.

[667] Bununla birlikte 1831 tarihli bir nüfus sayımı bulunmaktadır. Tez çalışmasına en yakın tarihli nüfus verisi 1831 sayımından elde edilmektedir. Zamansal açıdan çalışmayla örtüşmediği gibi idari birimlerin sınırları da farklılık göstermektedir. Yine de bu nüfus verileri ile yüksek şikayet oranına sahip olduğu tespit edilen sancaklar arasında uyumluluk görülmektedir. Bu konuda Kemal H. Karpat'ın *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* adlı eserinden yararlanılarak nüfus verisi ile şikayet sayıları birlikte değerlendirilmiş ve tablo olarak ekler kısmında sunulmuştur. Bkz. Tablo 5.

sancaklara kıyasla daha az nüfusa sahip olan Kocaili, şikâyet mekanizmasının sıkça kullanıldığı sancaklardan biri olmuştur. Ancak bu konuda hakikate en yakın bilgilere yalnızca detaylı bölgesel araştırmalarla ulaşılabilir.

4.1.2. Orta Şikâyet Oranına Sahip Sancaklar

1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletinden gelen şikâyetler arasında gönderilen hüküm sayısı 200-450 arasında olan sancaklar ise Kütahya, Kangırı, Ankara, Hamid, Saruhan, Karesi ve Biga sancaklarıdır. Daha önce belirtildiği üzere, Biga ve Karesi sancakları resmi olarak birleştirilmişse de incelenen defterlerde 17 şikâyetin Biga sancağında yaşandığı veya Biga Sancağı Mütesellimine hitaben yazıldığı görülmüştür. Ancak, bu sancaktan gelen şikâyetler kendine ait veri oluşturacak kadar fazla olmadığı için, Karesi sancağından gelen şikâyetlere eklenerek beraber değerlendirilmiştir.

Kütahya Sancağı

İncelenen defterlere göre 1768-1780 yılları arasında Divan-ı Hümayun'dan Kütahya sancağına 388 hüküm gönderilmiştir. İncelenen dönemde 24 kazaya sahip olan Kütahya sancağı[668], Anadolu eyaletinin paşa sancağıdır. Merkez sancak olması, Kütahya sancağını, Anadolu eyaletindeki diğer sancaklardan farklılaştırmıştır. Bu nedenle sancağın üzerinde durulması gerekmektedir.

Öncelikle eyalet merkezi olması dolayısıyla Kütahya, pek çok tanınmış devlet adamının yaşadığı bir bölge olmuştur.[669] Ancak, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sancağın güçlü ayan ailelerinin etkisi altına girdiği görülmektedir. Germiyanzadeler ve Nasuhzadeler başta olmak üzere bazı aileler, yerel düzeyde siyasi ve ekonomik gücü ellerinde tutmuşlardır. Bu aileler, aynı zamanda sancak mütesellimi olarak da görev

[668] Fatma Şavur, "1781-1783 Yılları Arasında Kütahya Şehri," (Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 2020): 40.

[669] Köprülüzâde Nûman Paşa (1703), Merzifonlu Kara Mustafa Paşazâde Ali Paşa (1716), beş defa Anadolu beylerbeyi olan ve Kütahya'da vefat eden Hekimoğlu Ali Paşa (1725-1757), Said Mehmed Paşa (1756), Muhsinzâde Mehmed Paşa (1760), Moldovancı Ali Paşa (1766), Cezayirli Gazi Hasan Paşa (1773) ve Yeğen Mehmed Paşa (1774) Kütahya Sancağında bulunan tanınmış Osmanlı devlet adamlarından bazılarıdır. Bkz. Mustafa Çetin Varlık, "Kütahya," *DİA,* 26 (2002): 581.

yapmışlardır.[670] Buna rağmen incelenen defterlere göre Kütahya sancağında yaşanan problemlerin çözümünde devletin daha çok mütesellimi değil, eyalet valisini muhatap aldığı anlaşılmaktadır. İncelenen defterlerde Kütahya sancağına gönderilen 388 hükmün 258 tanesinde örfî muhatap olarak eyalet valisinin adı geçmiştir. Bu hükümlerin %91,5'i (236 hüküm) Anadolu Valisi'ne gönderilmişken, yalnızca %8,5'i (22 hüküm) Kütahya Mütesellimine yöneltilmiştir. Mütesellimin muhatap alındığı hükümlerin büyük kısmı ise savaş döneminde gönderilmiştir.

Eyalet merkezi olması sebebiyle Kütahya sancağında, Eyalet Divanı da bulunmaktadır. Bir çeşit çift başlılık gibi görülen bu durumun, şikâyet mekanizması açısından olumlu bir işlev gördüğü söylenebilir. Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetlerin sayısını azalttığı düşünülebilir. Ancak, incelenen döneme ait nüfus verilerinin bulunmaması nedeniyle bu döneme ilişkin nüfus tahmini, yalnızca 16. yüzyıl verilerine göre yapılabilmektedir. 16. yüzyılın sonlarına ait veriler, Kütahya sancağının tahmini nüfusunun 356.971 kişi olduğunu söylemektedir.[671] 17. yüzyılda olarak bir nüfus düşüşü olduğu tahmin edilse de yüzyılın ortalarından itibaren nüfusun eski seviyesine yaklaştığı anlaşılmaktadır.[672]

Kütahya sancağından gelen şikâyetlerde en yaygın problem yetki alanı problemleri olmuştur. Şikâyetlerin %32'si bu konudadır. Bunun en temel nedeni, sancak genelinde tımar arazilerinin fazla olması ve bunlar üzerinden merkezî devlet güçleri ile devlet gücü haline dönüşen yerel elitlerin çatışması olmalıdır.[673] Yetki alanı problemlerini %23 oranıyla alacak şikâyetleri takip etmiştir. Müdahale ve suistimal konulu şikâyetler ise ayrı ayrı %16 oranındadır.[674] Sancakta en az şikâyet edilen konu asayiş problemleri hakkında olmuştur. Muhtemelen eyalet merkezi olması dolayısıyla sancağın sahip olduğu asker sayısının fazlalığı bu durumu doğurmuştur. Sancak genelinde şikâyetlerin %52'si

[670] Dağlı, "18. Yüzyıl Sonunda Ayanlık Siyaseti ve Germiyanzâdeler," 153-156.
[671] Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu," *Belleten,* 52/202, (1988): 164.
[672] İbrahim Etem Çakır, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazâsı," A*tatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20,1, (2016): 271.
[673] Murat Dağlı, "Kütahya in the Eighteenth Century: Transformation or the Persistence of the Old Order?," (Doktora Tezi, University of California, 2012): 151-152.
[674] 17. yüzyılda Kütahya'da ehl-i örf ile reaya arasında yaşanan çatışmalar için bkz. Süleyman Polat, "XVII. Yüzyılda Kütahya ve Çevresinde Yöneten-Yönetilen İlişkisi," *BİLİG,* 62, (2012): 247-268.

Kütahya kazasından gelirken, diğer kazalardan gelen şikâyetler ise birbirine yakın sayıdadır.

Kangırı Sancağı

Anadolu eyaletine bağlı sancaklardan birisi de Kangırı sancağıdır.[675] 18. Yüzyılda, 17 kazadan oluşan sancak, bugünkü Çankırı ili ve çevresini kapsamaktadır.[676] Kangırı Sancağı mutasarrıflık olarak idare edilmektedir. İncelenen dönemin bir kısmında sancak idaresinde, Orta Anadolu'nun tanınmış ayan ailesi Çapanoğulları'nın etkisi görülmektedir. 1765 yılında Çapanoğulları ailesinin lideri Ahmed Paşa'nın azil ve idam edilmesiyle nüfuzlarını kaybeden aile, 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sayesinde yeniden güç kazanmıştır.[677] Bu tarihte tekrar Bozok sancağı mütesellimliği ile siyasi bir figür olarak yükselen Çapanoğlu Mustafa Bey, 1775'te Kangırı sancağı mütesellimliğini de ele geçirerek,[678] bir süre sonra malikâne olarak tevcih edilen sancağın mutasarrıfı olmuştur.[679]

İncelenen defterlere göre, bu dönemde Kangırı sancağından Divan-ı Hümayun'a 378 şikâyet gelmiştir. Bu şikâyetler arasında en yüksek oran %26 ile (113 hüküm) suistimal ve zulüm konusunda olmuştur. Bu yoğunluğun, Çapanoğulları'nın sancak üzerindeki güç mücadelelerinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Şikâyetlerde ikinci sırada %24 ile müdahale, üçüncü sırada ise %20 oranıyla alacak ve eşkıyalık problemleri yer almaktadır. Kangırı sancağında en az şikâyet edilen konu ise yetki alanı problemleri olmuştur.

[675] Kangırı sancağının da 18. yüzyıl nüfusu bilinmemekle birlikte, fikir oluşturması açısından 16. Yüzyıl sonlarında sancak nüfusunun 190.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Ahmet Kankal, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993): 136.

[676] Ahmet Elibol, "Yakınçağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı," (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005): 30.

[677] Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, 32-36.

[678] Serkan Polat, "Çapanoğulları Ailesi ve Şehrin Kuruluşu," *Yozgat Tarihi ve Kültürü, cilt 2* içinde, ed. Ebubekir Güngör, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2022): 104.

[679] Elibol, "Yakınçağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı," 45. Çapanoğullarının Kangırı Sancağı mutasarrıfı olduğuna dair hükümler 1780 yılında başlamaktadır. Bkz. BOA, 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 5/17.

Karesi Sancağı

Batı Anadolu'da, günümüzdeki Balıkesir şehri ve çevresini kapsayan Karesi sancağından[680] incelenen dönemde 328 şikâyet kaydedilmiştir. Bu şikâyetlerden 17'si Biga sancağında yaşadığı belirtilen şikâyetçilerce ya da Biga Mütesellimine hitaben gönderilmişse de yukarıda belirtildiği üzere, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karesi ve Biga sancaklarının birleştirilmesi[681] nedeniyle iki sancaktan gelen şikâyetler beraber değerlendirilmiştir. İncelenen dönemde Karesi sancağı 12 kazaya sahiptir[682] ve arpalık olarak tevcih edilmiştir.[683] Muhtemelen sancak mutasarrıfı, sancakta bulunmadığı için, hükümlerin büyük kısmının örfî muhatabı Anadolu Valisi ya da sancak mütesellimi olmuştur.

Karesi sancağından gelen şikâyetlerin içinde en çok dikkat çeken konu yetki alanına müdahaleleridir. Tüm şikâyetlerin %38'i bu konudadır. Biga'dan gelen şikâyetler de eklendiğinde bu oran %40'a ulaşmaktadır.[684] Yetki alanı problemlerini %17'lik oranla alacak ile suistimal ve zulüm konulu şikâyetler takip etmiştir. Sancakta müdahale konusundaki şikâyetlerin oranı %14 oranında kaydedilirken, en az şikâyet eşkıyalık ve asayiş problemlerine dair olmuştur (%12). Sancağın en çok şikâyet gelen kazası, 75 şikâyet ile merkez kazası Balıkesir'dir. Diğer kazalardan gelen şikâyetlerin sayısı ise birbirlerine yakın seviyededir.

Ankara Sancağı

1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletine bağlı sancaklardan biri olan Ankara sancağı, İshak Paşa'nın Kütahya'ya Anadolu Beylerbeyi olarak atanmasına kadar

[680] İncelenen döneme dair veriler olmadığı için, sancak hakkında fikir edinmek için 16. Yüzyıl nüfus hesaplarına bakılabilir. 16. Yüzyılın sonlarında Karesi sancağı nüfusu 103.000 olarak hesaplanmıştır. Bkz. Sezai Sevim, "XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993): 207.

[681] İnbaşı, "Anadolu Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)," 524.

[682] Aynur Ünlüyol, "Şeriyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)," (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi 1995): 22.

[683] Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717- 1730),* 55-56.

[684] Biga Sancağından gelen 17 şikâyetin 12'si yetki alanı problemlerindendir. Diğer şikâyetler ise 2 alacak, 1 suistimal ve zulm, 1 eşkıyalık ve 1 tane de müdahale konusundandır.

Anadolu eyaletinin paşa sancağı olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, şehzadelerin Kütahya'da sancağa çıkmaları üzerine Ankara sancağı, kısa bir süreliğine tekrar eyalet merkezi olmuşsa da bu durum kalıcı olmamıştır.[685]

18. yüzyılda Ankara sancağı, merkez kazası ile Çubukâbâd, Yabanâbâd, Murtazaâbâd, Ayaş, Nallıhan, Haymanateyn, İstanoz, Şorba, Bâlâ, Yörükân-ı Ankara, Arapsun ve Semerözü dahil olmak üzere 13 kazadan oluşmaktadır.[686] Orta Anadolu'da geniş bir araziye yayılan bu sancakta, merkez kazası dışında kalan bölgelerin ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılık üzerine kuruludur. Ankara kazası ise sancağın ekonomik ve idari açıdan en önemli merkezidir.[687] Ankara sancağının da 18. yüzyıl boyunca "*ber-vech-i arpalık*" olarak tevcih edilmiştir. Sancak mutasarrıflarının bazen Ankara'da bulundukları, ancak çoğu zaman Ankara dışında oldukları; bu durumlarda sancağı kendi kapı halklarından atadıkları mütesellimlerin yönettikleri görülmektedir.[688]

İncelenen defterlerde, Ankara'ya gönderilen hükümlerin tamamının örfî muhatabının Anadolu valisine ek olarak sancak mutasarrıfı veya mütesellimi olduğu anlaşılmaktadır. Gönderilen 74 hükmün muhatabı sancak mutasarrıfı, 35'inin muhatabı ise mütesellimdir. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, çoğu sancak mutasarrıfı gibi Ankara mutasarrıfının da Sefer-i Hümayun'a katılması nedeniyle idarede yalnızca mütesellimin muhatap alındığı görülmektedir. Her iki görevliye gönderilen hükümlere bakıldığında ise Divan-ı Hümayun'un konularına göre belirgin bir muhatap ayrımı yapmadığı anlaşılmaktadır.

Ankara sancağından gelen şikâyetler incelendiğinde, eşkıyalık ve asayiş problemleri öne çıkmaktadır. Anadolu eyaleti içinde eşkıyalık ve asayiş konularında en yüksek şikâyet oranı Ankara sancağına aittir. Toplam şikâyet sayısı 81 olan eşkıyalık, sancağın tüm

---

[685] Rifat Özdemir, "Ankara," *DİA*, 3, (1991): 205.

[686] Julide Akyüz, "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'iye Sicillerinin Sayısal ve Muhtevâ Analizi Denemesi)," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003): 88. 18. Yüzyılada Ankara Sancağının nüfusu da bilinmemektedir. Yine de sadece bir fikir oluşturması için; 16. yüzyıl sonlarında Ankara Sancağı Nüfusu: 278.785 kişi olarak hesaplandığını söylemek faydalı olacaktır. Bkz. Emine Erdoğan, "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004): 111.

[687] Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, 34-35.

[688] Akyüz, "XVIII. Yüzyılda Ankara," 90-96; Orhan Kılıç, "Sancak Beylerinden Mutasarrıf Paşalara Ankara Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri," *Osmanlı Taşrası'nın İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla* içinde, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021): 392 – 400.

şikâyetlerinin %28'ine tekabül etmektedir. Diğer şikâyet konuları ise birbirine yakın oranlardadır. Yetki alanı problemleri ve müdahale konuları %20'şer oranında, alacak ve suistimal ile zulüm konuları ise %16'şar oranında kaydedilmiştir.

Ankara sancağından gelen eşkıyalık şikâyetlerinin dikkat çekici olması, bu konuya daha fazla eğilme gerekliliğini ortaya koymaktadır. 18. yüzyılda Ankara'da önde gelen dört ayan ailesi bulunmaktaydı: Muslupaşazadeler, Mimarzadeler, Müderriszadeler ve Nakkaşzadeler.[689] Bununla birlikte, İmparatorluk genelinde 17. yüzyılın aksine eşkıyalık ve asayiş problemlerinin şehirlerden, kırsal bölgelere kaydığı görülmektedir. Bu değişimin, taşra idaresini eline alan ayanların, dışarıdan ve sınırlı bir süre ile bulunmak üzere sancağa gelen önceki yüzyılların beylerbeyi ve sancak beylerine göre eşkıyaları engellemede daha başarılı oldukları düşünülmektedir.[690] İncelenen dönemde Ankara'da da eşkıyalık olaylarının genel olarak kırsalda yaşandığı tespit edilmiştir.[691] Eşkıyalık ve asayiş problemlerine ilişkin 81 şikâyetin 55'i yani yaklaşık %70'i kırsal bölgelerde gerçekleşmiştir.

Eşkıyalık ve asayiş problemlerinde en dikkat çeken yer, Yabanabad Kazası'dır. Bugünkü Kızılcahamam ile Çamlıdere ilçelerini ve çevresini kapsayan bu kazadan[692] gelen şikâyetler, tüm sancak şikâyetlerinin üçte birine tekabül etmektedir. Yabanabad kazasının dağlık ve ormanlık yapısı, konar-göçer Türkmen taifelerinin bu bölgede yoğun bulunması, eşkıyalık için elverişli bir zemin sağlamaktadır.[693] Ayrıca kazanın, İstanbul-

[689] Mustafa Kaya, "Yerel Yönetici Olarak 18. Yüzyılda Ankara'lı Ayanlar" *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 3,5, (2013): 141.

[690] Mehmet Yaşar Ertaş, "18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkisi," *Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* içinde, ed. Osman Köse, (Samsun: Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2009): 151.

[691] Bu konu üzerine Ankara şer'iye sicilleri incelenerek yapılan bir çalışma için bkz. Ahmet Köç, "Ankara'da Eşkıya Tarafından Gerçekleştirilen Vakıf Gayrimenkullerinin Tahribatı Hakkında Bazı Görüşler (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)" *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3, 4, (2017): 69-75.

[692] Yabanabad Kazası hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Nezihi Turan, *Yabanâbâd Tarihini Ararken (Kızılcahamamçamlıdere) : XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Bir Genel Tasvir ve Tahlil Denemesi,* (Ankara: Kızılcahamam Belediyesi Yayınları, 1999).

[693] Eşkıyalık ve göçebelik arasındaki ilişki için bkz. Işık Tamdoğan, "Nezir ya da XVII. Yüzyıl Çukurova'sında Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler," *Kebikeç,* 21, (2006): 136-138.

Bolu-Ankara güzergahında yer alması yol kesme ve soygun vakalarının artmasına neden olmuştur.[694]

Saruhan Sancağı

Bugünkü Manisa ve çevresini kapsayan Saruhan sancağı, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki önemli bölgelerinden biri olmuştur. Sancak merkezi olan Manisa, uzun yıllar şehzade sancağı olarak Osmanlı tarihinde öne çıkan merkezlerdendir.[695] Saruhan sancağı incelenen dönemde 13 kazadan oluşmaktadır. Bunlar: Manisa, Menemen, Foçalar, Güzelhisar, Gördös, Nif, Ilıca, Adala, Mendehorya, Demirci, Kayacık, Akhisar ve Gördük kazalarıdır.[696] Saruhan sancağı 18. yüzyıl boyunca arpalık üzere tevcih edilmiştir. Diğer sancakların çoğunda olduğu gibi Saruhan sancağının da idaresi bir mütesellimle yürütülmüştür.[697] Ancak incelenen dönemde Saruhan sancağı mütesellimleri Anadolu'nun ünlü ayan ailesi, aynı zamanda Aydın sancağı mutasarrıfı olan Karaosmanoğulları'ndan olmuştur.[698] İncelenen defterlerde sancağa giden tüm hükümlerde örfî muhatabının Saruhan mütesellimi ya da Anadolu Valisi olduğu görülür. Mutasarrıfa hitaben hiç hüküm gitmemesi, aslında bu dönemde sancağı kimin idare ettiğinin de göstergesidir.

Saruhan sancağından gelen şikâyetlere bakıldığında, en çok yetki alanı problemi konusunda şikâyet geldiği göze çarpar. Tüm hükümlerin %31'ini oluşturan bu şikâyet konusu, sancakta çok sayıda zeametin bulunması, mütegallibe ve ayan nüfuzunun artmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Akhisar, Turgudlu, Demirci, Menemen, Hafsa

---

694 Mustafa Kaya, "18. Yüzyılda Yabanabad Kazasında Görülen Kanunsuzluk Hareketleri," *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1,1, (2013): 57.

695 Osmanlı şehazadelerinin Saruhan sancağındaki faaliyetleri için bkz. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası,* (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 26-42.

696 Yuzo Nagata, "16. Yüzyılda Manisa Köyleri. 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Âit Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* 32, (1979): 733.

697 M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri,* (İstanbul: Berksoy Basımevi, 1955), 9-13.

698 18. yüzyıl Osmanlı taşrasında yaşanan dönüşümü Manisa'da bulunan Şehzade Sarayı'nın akıbetinden görmek mümkündür. Bu dönemden önce, taht varislerinin kaldığı ve sancağın idari merkezi olan Şehzade Sarayı, 18 yüzyılda tamamen harabe olmuştur. Hatta saraya ait topraklara tütün ekildiği görülmektedir. Artık Sancak idaresi Karaosmanoğulları'nın konağında yapılmaktadır. Bu durum birden bire olmasa yaklaşık bir buçuk yüzyıl içinde Osmanlı taşra idaresinde yaşanan köklü değişimin önemli göstergelerinden biri olmalıdır. Bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar,* 23.

Sultan evkafının; Gördes kazası serbest zeamet, Marmara, Lala Paşa vakfı kazası idi.[699] Muhtemeldir ki bu farklılıklar yetki alanlarında çatışmalara neden olmuştur. Sancaktan gelen şikâyetlerin %20'sini müdahale şikâyetleri oluştururken; idarecilerin suistimal ve zulümlerinden şikâyet %18'ini oluşturmaktadır. Saruhan sancağından gelen şikâyetlerin %16'sı eşkıyalık ve asayiş problemleri ile ilgilidir. Eşkıyalık ve asayiş problemleri hakkında gelen 33 şikâyetin 14'ü 1768 (H. 1182) yılında gelirken, ilerleyen dönemlerde incelenen defterlere göre eşkıyalık problemlerinde gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır. 1766 yılında Saruhan mütesellimi Karaosmanzade Ataullah Bey azledilmiş ve bu tarihten sonra bir süre sancak mütesellimi Aydın Muhassılı kethüdası Süleyman Ağa olmuştur. 1768 yılında Osmanlı Rus savaşının başlaması ve İzmir'de görülen asayiş problemleri nedeniyle, mütesellimlikten azledilen Karaosmanoğulları, önce Saruhan sancağı mütesellimi daha sonra da Aydın sancağı Muhassılı olarak Osmanlı tarihindeki yerini tekrar almıştır.[700] Karaosmanoğulları'nın savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçları doğrultusunda tekrar iktidar bulmalarıyla beraber Saruhan sancağında eşkıyalık şikâyetlerinin azalmaya başlaması tesadüf değildir.[701] Saruhan sancağından en az şikâyet gelen konu %15 ile alacak meseleleri olmuştur. Saruhan sancağından gelen şikâyetlerin konusal dağılımının birbirlerine yakın olduğu görülür.

Hamid Sancağı

Bugünkü Isparta ve çevresini kapsayan Hamid sancağından incelenen defterlere göre toplam 267 şikâyet gelmiştir. Hamid sancağı, malikâne üzere tevcih edilen bir sancaktır.[702] Diğer sancaklarda olduğu gibi Hamid sancağında da asıl mutasarrıfın görev başında bulunmadığı ve idari işleri mütesellim aracılığı ile yürüttüğü bilinmekle birlikte, hükümlerin büyük kısmının mutasarrıfa gönderildiği tespit edilmiştir. 1780 (H. 1194)

[699] Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri,* 12.
[700] Nagata, *Tarihte Ayanlar,* 32-34.
[701] Saruhan Mütesellimi Karaosmanzade el-Hac Ahmed'e hitaben gönderilen Ekim 1774 (H.Şaban 1188) tarihli, Manisa civarında artan eşkıyalığın bitirilmesi emredilen hüküm örneği için bkz. BOA, 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri 20/159.
[702] Orhan Kılıç, "III. Ahmed Devri Eyalet ve Sancak Yönetiminin Karakteristiği Üzerine," *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla,* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021), 161.

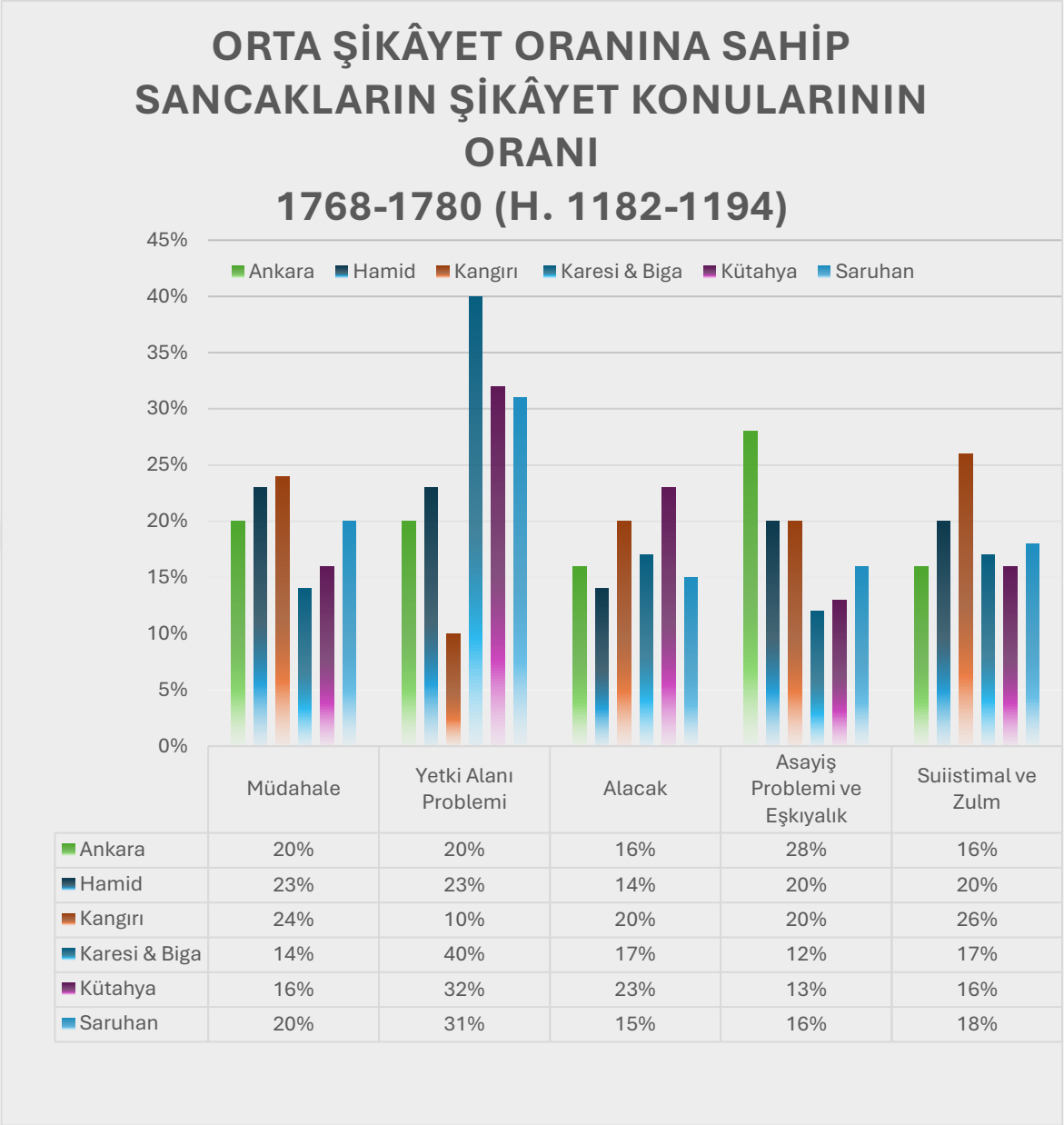
yılına kadar gönderilen hükümlerde mutasarrıfın muhatap alındığı, bu tarihten sonra ise mütesellimin muhatap alındığı görülmektedir.

Hamid Sancağı mutasarrıfının aynı zamanda Teke sancağının mutasarrıfı Çelikpaşazade Ahmed Bey olduğu kaydedilmiştir.[703] Sancak 18. yüzyılda Hamid sancağı 21 kazadan oluşmaktadır.[704] Sancakta önde gelen ayan ailesi, 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıl ortalarına kadar bölgede etkili olan Yılanoğulları ailesidir.[705]

Hamid sancağından gelen şikâyetler incelendiğinde, şikâyet konularının hemen her konuda eşit bir dağılım gösterdiği dikkat çekmektedir. Yetki alanı problemleri ve müdahale konuları ayrı ayrı toplam şikâyetlerin %23'ünü oluşturmaktadır. Suistimal ve zulüm ile eşkıyalık ve asayiş problemleri konularındaki şikâyetler ise %20'şer oranında kaydedilmiştir. Alacak konusu %14'lük oranla en az kaydedilen şikâyet türü olmuştur.

Hamid sancağı, çok sayıda konar-göçer Türkmen aşiretin bulunduğu bir bölgedir. Bölgedeki asayiş sorunlarının önemli bir kısmının faili, bu konar-göçer gruplar olarak belirtilmektedir. Eşkıyalık konusunda şikâyetlerin 1780 (H. 1194) yılında keskin bir düşüş yaşadığı tespit edilmiştir. Aynı dönemde gönderilen hükümlerin tümünün sancak mütesellimine[706] yönlendirilmiş olması, yerel ileri gelenlerin eşkıyalarla mücadelede daha etkin bir rol üstlendiği iddiasını güçlendirmektedir. Son olarak, Yalvaç, Hamid sancağı içerisinde en fazla şikâyetin geldiği kaza olmuştur.

[703] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 97/702.
[704] Hamid sancağı kazaları: Gölhisar, Siroz, Kemer Hamid, Ağlasun, İncir Pazarı, Burdur, Irla, Eğirdir, Ağros, Barla, Afşar, Pavlu, Yalvaç, Karaağaç, Uluborlu, Isparta, Gönen, Keçiborlu, Hoyran, Gölhisar Karaağacı, Yavice'dir. Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1988), 36-37.
[705] Mehmet Ak, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir Âyânlık Örneği Yılanlıoğulları," (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2007): 13.
[706] 1779 yılından itibaren mütesellim daha önce azledilen, bölge ayanı Yılanoğlu Mustafa olmuştur. Bkz. Ak, "Bir Âyânlık Örneği Yılanlıoğulları," 6.

	Müdahale	Yetki Alanı Problemi	Alacak	Asayiş Problemi ve Eşkıyalık	Suiistimal ve Zulm
Ankara	20%	20%	16%	28%	16%
Hamid	23%	23%	14%	20%	20%
Kangırı	24%	10%	20%	20%	26%
Karesi & Biga	14%	40%	17%	12%	17%
Kütahya	16%	32%	23%	13%	16%
Saruhan	20%	31%	15%	16%	18%

Grafik 47. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Orta Şikâyet Sayısına Sahip Sancakların Şikâyet Konularının Yüzdelik Dağılımı

4.1.3. Düşük Şikâyet Oranına Sahip Sancaklar

1768-1780 yılları arasında merkezî devlet ile taşra toplumu arasındaki ilişki ve aktörlerin anlaşılmaya çalışıldığı bu çalışmada, çok şikâyet gelen sancaklar kadar, defterlerde isimleri daha az geçen sancaklar da önemlidir. Bu sancaklardan neden az şikâyet geldiği üzerinde durulmalıdır. Öncelikle sadece şikâyet sayısının az olması, bir bölgede sorun

olmadığı anlamına gelmez; ancak nüfus, coğrafi özellikler ve merkeze uzaklık gibi değişkenler göz önünde bulundurularak bu durumun nedenleri üzerinde durulabilir.

Yapılan tasnife göre şikâyet sayıları 200'ün altında olan dört sancak tespit edilmiştir. Bunlar: Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ile Teke ve Menteşe sancaklarıdır. İncelenen dönemde Teke ve Menteşe sancakları ayrı iki sancak olarak idare edilse de Menteşe'den sadece 17 şikâyet gelmesi nedeniyle, coğrafi özellikleri bakımından kendisine benzeyen, Teke Sancağı ile beraber değerlendirilmesine neden olmuştur.

Karahisar-ı Sahib Sancağı

İncelenen defterlere göre 1768-1780 yılları arasında, bugünkü Afyon ve çevresini kapsayan Karahisar-ı Sahib sancağından, Divan-ı Hümayun'a 199 şikâyet gelmiştir.[707] Sancak 18. yüzyılda 10 kazadan oluşmaktadır[708] ve arpalık üzere tevcih edilmiştir.[709] Mutasarrıfın ekseriyetle sancağa gelmediği, idarenin mütesellim aracılığı ile gerçekleştiği bilinmektedir. 18. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren, sancakta mütesellimlerin yerel ayan ailelerinden olduğu görülmektedir. Bu dönemde Karahisar-ı Sahib kazasının ileri gelen aileleri Turunçzadeler, Mollazadeler, Bakizadeler ve Arzmanzadeler'dir. [710]

İncelenen defterlere göre Divan-ı Hümayun, Karahisar-ı Sahib sancağından gelen şikâyetler üzerine gönderdiği hükümlerin örfî muhatabını ekseriyetle Anadolu Valisi olarak belirlediği görülmektedir. Örfî muhatabı olan 112 hükmün, 97'sinin örfî muhatabı Anadolu Valisi olurken, mutasarrıfa hitaben 8, mütesellime hitaben ise 7 hüküm

[707] Sancağın 16. Yüzyıl sonlarında tahmini nüfusu 143.238 kişidir. Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 174.

[708] Karahisar-ı Sahib sancağı kazaları, kendi adı ile anılan merkez kazası ile Sincanlı, Bolvadin, Çay, Barçınlı, Nevahi-i Barçınlı, Şuhut, Karamık, Sandıklı ve Çola-abad kazalarıdır. Bkz. Mustafa Karazeybek, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar," *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, haz. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel, Nermin Avşar, (Afyon: Afyon Valiliği Yayınları, 2004): 77-78.

[709] Mehmet Güneş, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicillerine Göre, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003): 34.

[710] Güneş, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı,"47. Karahisar-ı Sahib Ayanları hakkında detaylı bilgi için bkz. Güneş, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı," 54-62; Yalçın Ölmez, "Karahisar-ı Sahib sancağında Âyanlık Müessesesi (1784-1848)," (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1991); Sancak ayanlarının 19. yüzyıldaki durumları için bkz. Zübeyde Tiryakioğlu Kazak, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Şer'iyye Sicillerine Göre Karahisar-ı Sahib Sancağı," (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003): 14-20.

gönderilmiştir. Mütesellime gönderilen 7 hükmün 6'sı ise savaş zamanında, yani mutasarrıfın seferde olduğu dönemdedir.

Karahisar-ı Sahib sancağından gelen şikâyetlere bakıldığında en büyük payın %27'lik bir oran ile alacak konusundaki şikâyetlerden olduğu görülür. Bunu %24'lük bir oran ile müdahale şikâyetleri takip etmiştir. Yetki alanı problemleri, tüm şikâyetler içinde %18'lik bir orana sahiptir. Sancaktan özellikle tımar arazilerinde yetki alanı problemi üzerine şikâyetler fazlalığı dikkat çekmektedir. Karahisar-ı Sahib sancağından gelen şikâyetlerin %17'si eşkıyalık ve asayiş problemleri hakkında olmuştur. Sancaktan gelen şikâyetler içinde en az şikâyet edilen konu %14'lük oran ile idarecilerin suistimal ve zulümleri üzerine olmuştur. Sancağın en çok şikâyet gelen kazası merkez kazasıdır. İncelenen dönemde Karahisar-ı Sahib kazasından gelen 90 adet şikâyetin, sancak geneline oranı %45'tir.

Sultanönü Sancağı

İncelenen defterlere göre 1768-1780 yılları arasında Sultanönü sancağından, Divan-ı Hümayun'a 120 şikâyet geldiği tespit edilmiştir. Bugünkü Eskişehir'in bir kısmı ile Bilecik ili çevresini kapsayan Sultanönü sancağının ilk sancak beyinin Orhan Gazi olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin ilk sancağı olduğu iddia edilmiştir.[711] Katip Çelebi'nin Cihannümâ adlı eserine göre 17. yüzyılda merkezi Eskişehir olan Sultanönü sancağı yedi kazadan oluşmaktadır. Bunlar: Eskişehir, İnönü (Bozöyük), Bilecik, Seyidgazi, Karacaşehir, Kalacık-ı Sultanönü ve Akbıyık kazalarıdır.[712]

18. yüzyıla gelindiğinde Sultanönü sancağının arpalık üzere tevcih edildiği ve genellikle bey ya da paşa ünvanlı mutasarrıfların uhdesinde olduğu görülür. Çoğunlukla bu mutasarrıfların sancağa gelmedikleri ve sancak idaresinin mütesellimler aracılığı ile

[711] Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, (Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005), 129.
[712] Yusuf Oğuzoğlu, Feridun Emecen, "Eskişehir," *DİA,* 11, (1995): 400.

yürütüldüğü tespit edilmiştir.[713] Ancak gelen şikâyetler üzerine Divan-ı Hümayun, ne mutasarrıfı ne de mütesellimi hükümlerin muhatabı olarak görmemiştir. Sancaktaki sorunların örfî muhatabının büyük oranda Anadolu Valisi olduğu tespit edilmiştir. Sultanönü mutasarrıfına 4, mütesellimine hitaben ise 2 hüküm gönderilirken, sancakla ilgili Anadolu Valisine hitaben 53 hüküm gönderilmiştir.

Sultanönü sancağından gelen şikâyetlere bakıldığında yetki alanı problemlerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu şikâyet türünün, sancaktan gelen tüm şikâyetlerin yarısını oluşturması sancakta var olan idari bir problemi göstermektedir. Bu problemin nedenleri bölgesel çalışmalar ile ortaya çıkarılabilecektir. Yetki alanı problemlerini, %23'lük oranıyla alacak konusundaki şikâyetler takip eder. Sancaktan gelen şikâyetlerde üçüncü sırayı %13'lük oranı ile eşkıyalık ve asayiş problemleri oluştururken, müdahale şikâyetlerinin oranı %9 olarak tespit edilmiştir. Sultanönü sancağında en az şikâyet edilen konu suistimal ve zulüm (%5) olmuştur.

Sultanönü sancağından neden az şikâyet geldiğine bakıldığında ilk olarak sancağın nüfusu dikkat çekmektedir. 8 kazadan oluşan bu sancakta 18. yüzyıla ait nüfus verileri olmasa da 16. yüzyıl başlarında nüfusun 57.150 kişiden oluştuğu tahmin edilmektedir.[714] Diğer sancakların aynı dönemdeki nüfusu ile karşılaştırıldığında, Sultanönü sancağının nüfus yoğunluğunun düşük olduğu görülür. Bu durumun 18. yüzyılda değiştiğini gösteren herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Şikâyet mekanizmasında sancakların İstanbul'a olan mesafesi de önemli faktörlerden biridir. Sultanönü Sancağı, İstanbul'a uzak sayılmayan bir bölgede konumlanmıştır. Sancaktan İstanbul'a Bözüyük-Yenişehir- İznik ve İzmit üzerinden ya da Söğüt- Vezirhanı – Lefke – İznik ve İzmit üzerinden gidilebilmektedir.[715] Dolayısıyla imparatorluk merkezi ile mesafenin de Sultanönü sancağından giden şikâyetlerin az olmasına bir neden oluşturduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Ancak nüfusa ek olarak, Sultanönü sancağından az şikâyet gitmesinin nedenlerinden biri, sancağın Anadolu eyaletinin merkezi olan Kütahya'ya yakın olması

[713] Orhan Kılıç, "19. Yüzyıla Kadar Sultanönü (Eskişehir) Sancağı'nın Yöneticileri," *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla,* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021), 616-617.
[714] Doğru, *Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 158.
[715] Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Hattı,* çev. Nilüfer Epçeli, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010), 164-167.

olabilir. Eyalet Divanı'na gitmenin problemlerin çözümünde etkili olduğu varsayıldığında Sultanönü sakinlerinin, şikâyet mekanizmasının bu basamağını kullanmış olması muhtemeldir.

Teke ve Menteşe Sancakları

İncelenen dönemde Teke sancağından toplam 97, Menteşe sancağından ise yalnızca 17 şikâyet kaydedilmiştir. Teke Sancağı, 17. yüzyılda doğuda Köprüçay, batıda Eşen çayı (Kocaçay), kuzeyde Göller yöresinin güneyindeki Kestel gölüne kadar uzanmaktadır.[716] Teke sancağını, Anadolu eyaletindeki diğer sancaklardan ayıran en temel özellik, bölgede çok sayıda konar-göçer Türkmen aşiretin bulunmasıdır. Nitekim 16. yüzyılın sonlarında 109.373 kişi olarak hesaplanan sancakta, konar-göçerlerin sayısı 30.000 civarındadır.[717]

İncelenen dönemde Teke sancağı Antalya, Elmalı, Kalkanlı, Karahisarıteke, Kaş, Kızılkaya, Finike ve Germeği adlı sekiz kazadan müteşekkildir.[718] Sancak mutasarrıf tarafından yönetilmiş, mutasarrıfın çoğu zaman sancakta olmaması nedeniyle fiili yönetim mütesellim uhdesinde olmuştur. Bu bağlamda Divan-ı Hümayun'un da hükümlerin örfî muhatabı olarak daha çok Teke mütesellimini seçtiği görülmektedir. Örfî muhatabı olan 61 şikâyetin 38'i mütesellime hitaben gönderilmiştir. İncelenen dönemin bir kısmında Teke ve Hamid sancaklarının mutasarrıfının Çelikpaşazade Ahmed Bey olduğu görülmektedir.[719]

Teke sancağından toplam 97 şikâyet gelmiştir. Şikâyetler içinde en çok bahsedilen %35'lik oran ile yetki alanı problemleri olmuştur. Bunu, şikâyetlerin %21'ini oluşturan suistimal ve zulüm konusu takip etmiştir. Eşkıyalık ve asayiş sorunlarından kaynaklı şikâyetler %16'lık bir orana sahipken, alacak ve müdahale konuları %14'erlik oranları ile en az şikâyet edilen konu olmuştur.

[716] Şenol Çelik, "Teke-ili," *DİA,* 40, (2011): 344.
[717] Abdüllatif Erdoğan, "XVI. yüzyılda Teke Sancağı: Tapu - Tahrir Defterlerine Göre," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996): 347.
[718] Çelik, "Teke-ili," 345.
[719] BOA, 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 97/702.

Teke sancağından neden bu kadar az şikâyet geldiği üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu bölgenin idari açıdan Anadolu eyaletindeki diğer sancaklardan farklı olmadığı görülmektedir. Ancak burada iki temel farklılık göze çarpmaktadır. Birincisi sancak nüfusunun diğer sancaklara göre az olduğu tahmin edilmektedir. Döneme ait nüfus verileri olmasa da daha önce belirtildiği üzere 16. yüzyıl sonlarında diğer sancakların yarısından az nüfusa sahip olduğu ve nüfusun yaklaşık üçte-birinin konargöçer olduğu tespit edilmiştir. Sancaktan az şikâyet gelmesinin diğer bir nedeni İstanbul ile arasındaki mesafe olmalıdır. Anadolu eyaletinin güney ucunda yer alan sancaktan, İstanbul'a kara yolu ile ulaşım bugünün şartlarında dahi 760 kilometrelik bir yolu aşarak sağlanabilmektedir. Ayrıca Teke sancağından kuzeye hareket etmek ancak birkaç geçitten geçerek mümkün olmuştur. Bölgedeki dağların doğu-batı yönünde uzanması ve büyük bir alan kapsamaları, kuzey-güney yönünde ulaşımın aksamasına neden olduğu gibi[720] yolculuğun güvenliğine de zarar vermiş olmalıdır.

Menteşe sancağı[721] 17 şikâyet kaydı ile 1768-1780 yılları arasında en az şikâyet gelen sancak olmuştur. İncelenen dönemde arpalık olarak tevcih edilen sancak[722], mutasarrıfın sancağa gelmemesi nedeniyle mütesellimler aracılığı ile idare edilmiştir. İncelenen defterlere göre Menteşe sancağına gönderilen hükümlerde de Divan-ı Hümayun'un örfî muhatabı daima Anadolu Valisi ya da Sancak mütesellimi olarak belirlediği görülmektedir. İncelenen hükümlerin hiçbiri Menteşe sancağı mutasarrıfına hitaben yazılmamıştır. Mütesellimler özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölge ayanları arasından seçilmiştir. Hasançavuşzadeler, Tavaslızadeler ve Milaslızadeler

[720] Behset Karaca, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı," (Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi, 1997): 124.
[721] Detaylı bilgi için bkz. Suraiyya Faroqhi, "Menteşeoğullarından Osmanlılara Muğla," *Tarih İçinde Muğla* içinde, ed. İlhan Tekeli, (Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları, 2006): 17-29.
[722] Mehmet Çanlı, "Balkanlardan Muğlaya Göç ve Sosyo-Ekonomik Değişim," Karadeniz Araştırmaları, 12, (2007): 50.

(Abdülazizağaoğulları) Menteşe sancağının önde gelen ayan aileleridir.[723] Menteşe sancağı, merkez kazası Muğla olmak üzere 11 kazadan oluşmaktadır. [724]

Menteşe sancağından giden şikâyetlere bakıldığında 17 şikâyetin 14'ünün yetki alanı problemi (6 adet) ve müdahale (8 adet) konusundan olduğu görülür. Diğer şikâyetler ise idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmaları yani suistimal ve zulüm (2 adet) ile alacak (1 adet) konularından olmuştur. Bu kadar az şikâyet, sancak hakkında bir bilgi vermeyeceği gibi, yapılacak yorumların da yanlış olma ihtimali epey yüksektir. Sancağın en çok şikâyet gelen kazası, Muğla Kazası olmuştur.

Menteşe sancağından neden bu kadar az şikâyet geldiği de üzerinde durulması gereken bir husustur. Anadolu sağ kolunun sonunda bulunan Menteşe bölgesi gerek bulunduğu coğrafî konum, gerekse topografyası sebebiyle siyasî, ekonomik ve demografik açıdan yüzyıllar boyu bir büyük bir hareketliliğe sahip olamamıştır. Kuzey ve doğu sınırlarını dağların, batı ve güney sınırlarını denizin çevirmiş olması bölgeyi içine kapalı bir konuma sokmuştu.[725] Ayrıca sancağın engebeli topografyası nedeniyle ekilebilir alanının az olması, nüfusunun diğer sancaklara göre az olmasına neden olmuştur.[726] Şikâyet sayısının düşük olmasının diğer bir nedeni de sancağın İstanbul'a olan mesafesi olmalıdır. Rodos Seferi için Muğla'ya gelen Kanuni Sultan Süleyman'ın yolculuğunun kırk gün sürdüğü bilinmektedir.[727] Özellikle dağlık arazilerden geçiş mecburiyeti sancağın İstanbul ile bağlantısını zorlaştırmış olmalıdır.

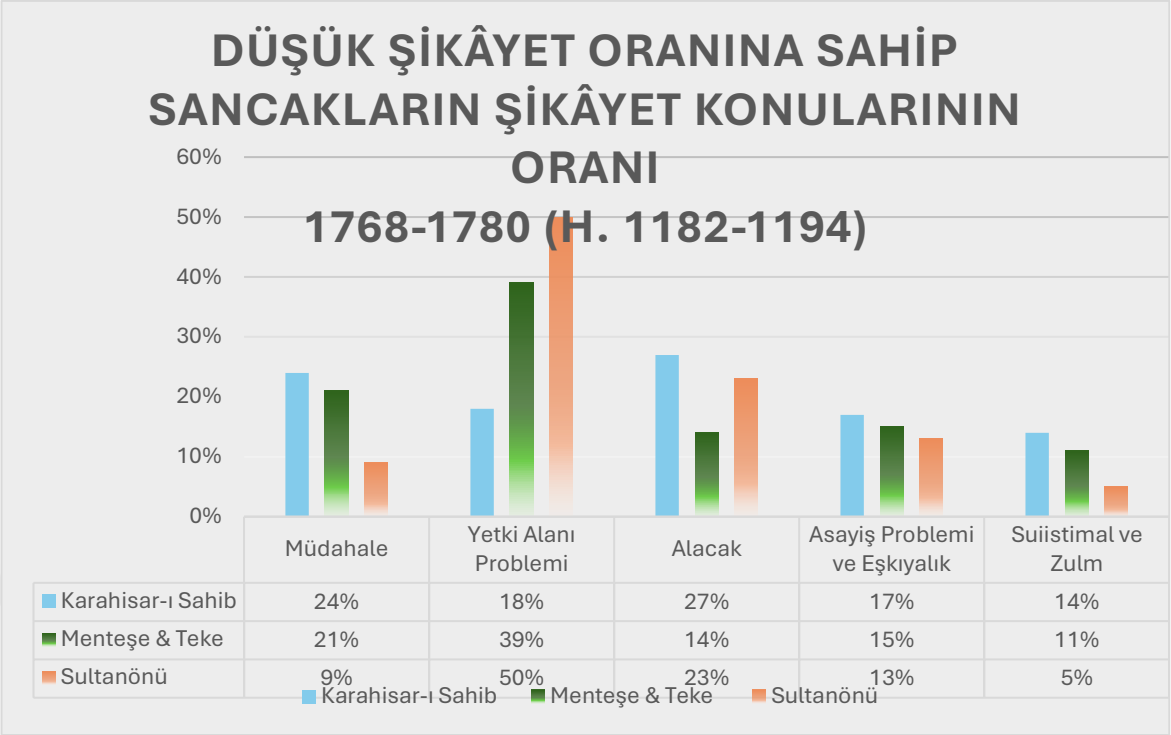
[723]Bircan Kaymakçı, " Menteşe Sancağı'nın Taşralı Yöneticileri: Âyân Aileleleri Çavuşzadeler – Milaslızadeler" (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2010): 12; Menteşe ayanlarının birbirleri ile mücadeleleri kadı atamalarını dahi etkilemiştir. Tavaslızade Osman Ağa mütesellimliğinde ona yakın olduğu bilinen Süleyman Efendi Yerkesik kazası kadısı iken, mütesellimlik görevi Çavuşzadelere geçtiğinde kazalarda buna paralel atamalar yapıldığı görülmektedir. Bkz. Sevgi Aktüre, "19. Yüzyılda Muğla," *Tarih İçinde Muğla* içinde, ed. İlhan Tekeli, (Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları, 2006): 38.

[724] Zekai Mete, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004): 275.

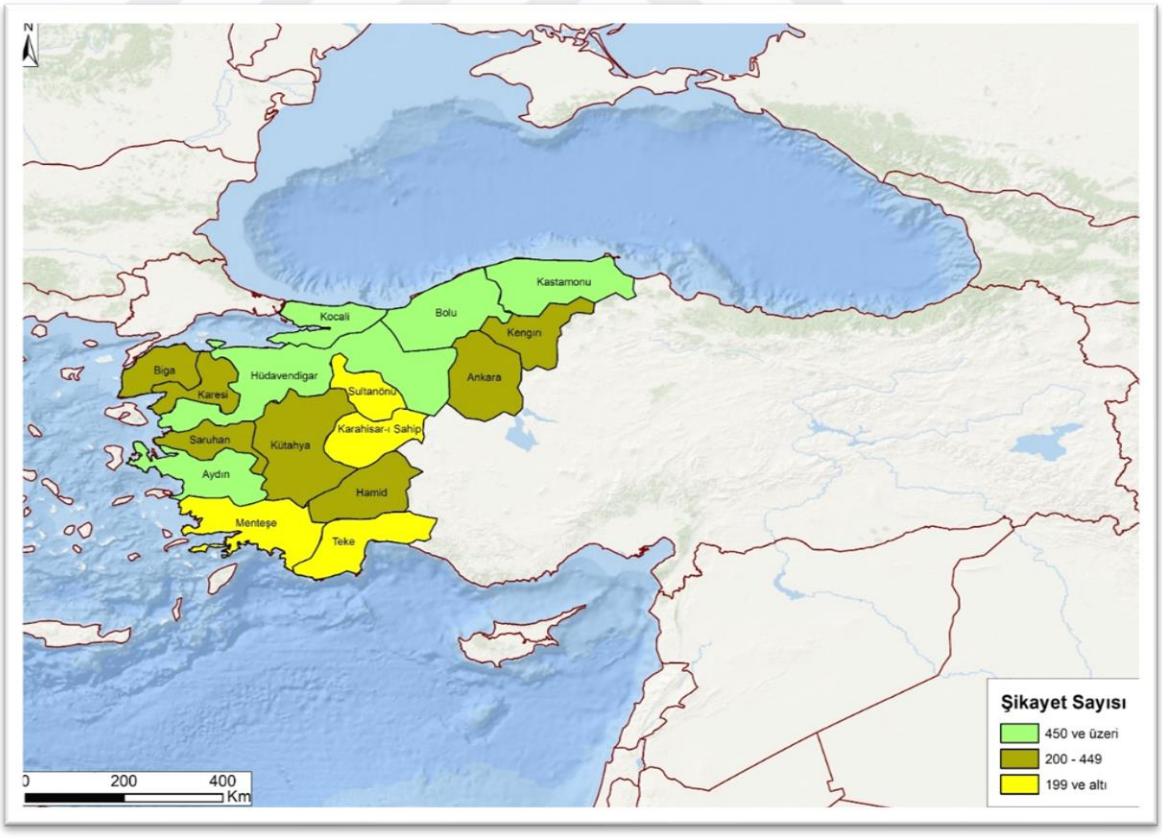
[725] Zekai Mete, "Menteşe," *DİA,* 29, (2004): 150.

[726] Mücahit Orkun İkinci, Esra Erikçi, "Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın Ortasında Menteşe Sancağı," *Cumhuriyet'in 100. Yılında Dünden Bugüne Muğla I* içinde, ed. Alâattin Karaca ve Gulzar Mammadova, (Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2024): 276.

[727] Kürşat Ekrem Uykucu, *Muğla Tarihi (Coğrafyası ve Sosyal Yapısı),* (İstanbul: As Matbaası, 1968): 94.

Grafik 48. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Düşük Şikâyet Sayısına Sahip Sancakların Şikâyet Konularının Yüzdelik Dağılımı

Harita 4. Şikâyet Yoğunluğuna Göre Anadolu Eyaleti Sancakları

1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletine bağlı sancaklardan Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetler, Osmanlı taşra idaresinin işleyişi ve toplum-devlet ilişkilerinin anlaşılmasında önemli ipuçları sunmaktadır. Şikâyetlerin sayıları ve içerikleri, her bir sancağın nüfus yoğunluğundan, coğrafi özelliklerine; idari sisteminden, ekonomik yapılarına kadar birçok faktörden etkilenmiştir.

Haritadan görüleceği üzere (Harita 4), yeşil renkte gösterilen sancaklar yüksek şikâyet sayısına sahipken, turuncu renktekiler ise orta seviye, sarı renktekiler ise düşük seviyede şikâyet alınan sancakları temsil etmektedir. Bu dağılım, coğrafi yakınlık ve erişim imkanlarının şikâyet mekanizması üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Aydın dışındaki yüksek şikâyet gelen sancaklar, İstanbul'a daha yakın konumdadır. Örneğin, Teke ve Menteşe sancaklarının, güneyde yer almaları, dağlık yapıları ve sınırlı kara yolu bağlantıları nedeniyle Divan-ı Hümayun'a şikâyet iletmekte zorluk yaşandığı düşünülmektedir. Bu iki sancaktan yalnızca 114 şikâyet gelmesi coğrafi faktörle açıklanabilir. Öte yandan, İstanbul'a daha yakın bir konumda bulunan Kocaili sancağından, coğrafi ve demografik olarak çok büyük olmamasına rağmen, 459 şikâyet gelmesi, bu bölgenin merkezle olan bağlantısının kolaylığını ve halkın şikâyet mekanizmasını etkin kullandığını göstermektedir. Ancak merkeze yakınlık her zaman daha fazla şikâyet anlamına gelmemektedir. Örneğin, merkeze çok uzak olmayan Sultanönü sancağından yalnızca 120 şikâyet kaydedilmiştir. Bunun sebepleri arasında sancağın düşük nüfusu ve Anadolu Eyaleti Divanı'nın bulunduğu Kütahya'ya olan coğrafi yakınlığı öne çıkmaktadır.[728]

Şikâyet sayısına etki eden faktörlerden biri de şüphesiz bölgelerin nüfusudur. Ancak, 18. yüzyıla ait kesin nüfus verileri bulunmamaktadır. Bu nedenle, analizlerde 16. yüzyıl ve sınırları değişmemişse 19. yüzyıl nüfus verilerinden faydalanılmıştır. Örneğin, 16. yüzyıl başlarında Sultanönü sancağının nüfusu yaklaşık 57.150 kişi olarak tahmin edilirken, aynı dönemde Bolu sancağının nüfusu 278.384 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu iki sancağın merkeze uzaklıkları arasında büyük farklar olmamasına rağmen, Bolu'dan gelen

[728] Lale devrinde şikâyetleri inceleyen Bedreddin Şimşek de sancakların İstanbul'a mesafesinin şikâyet sayıları ile doğru orantılı olduğunu tespit etmiştir. Bkz. Şimşek, "Lale Devri'nde Anadolu Halkı," 124-125.

şikâyetlerin Sultanönü'ne kıyasla çok daha fazla olması, nüfusun etkisini açıkça göstermektedir.

İdari sistemler ve sancakların yerel özellikleri de şikâyetlerin sayısını ve içeriklerini şekillendiren önemli unsurlar arasındadır. Aydın sancağında şikâyetlerin büyük bir kısmının alacak meseleleri üzerine olması, bölgenin ekonomik yapısı ve İzmir'in ticari potansiyeliyle doğrudan ilişkilidir. Benzer şekilde, Hudâvendigâr sancağından gelen şikâyetlerde yetki alanı problemlerinin öne çıkması, sancakta çok sayıda vakıf arazisi bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, idari sistemlerin taşra halkının problemleri üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Genel olarak, şikâyetlerin sayısını etkileyen faktörler arasında nüfus yoğunluğu, coğrafi erişim, idari sistemler ve sosyo-ekonomik yapılar ön plandadır. Her sancağın kendine özgü dinamikleri, şikâyet mekanizmasının işleyişini ve Divan-ı Hümayun'a ulaşan şikâyetlerin sayısını belirlemiştir. Bu çalışma, incelenen dönemde sancaklarda yaşanan sorunların sadece bir boyutunu ele almaktadır. Ancak burada elde edilen verilerin, bölgesel çalışmalarla desteklenmesi, Osmanlı taşra idaresine dair daha bütüncül bir anlayış sunacaktır.

4.2. ŞİKÂYET İLETİM YÖNTEMLERİNİN MEKANSAL ANALİZİ

Osmanlı taşra idaresinin anlaşılmasında, şikâyet mekanizmasının işleyişi kadar, bu şikâyetlerin Divan-ı Hümayun'a iletilme yöntemleri de önemlidir. Taşra toplumunun merkezî otoriteyle kurduğu bu bağlantı, yalnızca problemlerin çözümü için bir yol sunmakla kalmamış, aynı zamanda taşra halkının merkezî devlet ile olan ilişkisini de yansıtmıştır.

Şikâyet iletiminde kullanılan üç ana yöntem vardır. Bunların en yaygın olanı şikâyetçilerin bizzat Divan-ı Hümayun'a gelerek problemlerini sözlü olarak sunmalarıdır. Diğer bir yöntem ise arzuhal ile şikâyetlerin iletilmesi olmuştur. Son olarak kadıların

gerekli gördükleri durumlarda şikâyetleri payitahta ilettikleri görülmektedir.[729] Sancaklara göre şikâyet iletim yöntemlerine bakıldığında yukarıda bahsedilen, nüfus, mesafe, coğrafi konum ve sosyo-ekonomik durum gibi faktörlerin yalnızca şikâyet sayı ve konularını etkilediği, ancak şikâyet iletim yöntemlerinde bir fark yaratmadığı tespit edilmiştir. Şikâyet sayısı ya da konusu ne olursa olsun, sancak fark etmeksizin en yaygın yöntemin, bizzat başvuru olduğu görülür. (Bkz. Tablo2)

1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletinden gelen şikâyetler içerisinde en büyük paya sahip olan Kastamonu sancağından giden 985 şikâyetin, 781 tanesi şikâyetçilerin Divan-ı Hümayun'a bizzat başvuruları ile oluşturulmuştur. Bu dönemde Kastamonu sancağından 155 arzuhal ve 48 kadı mektubu, şikâyetleri İstanbul'a taşıyan araçlar olmuştur. Başka bir deyişle Kastamonu sancağı sakinlerinin %77'si şikâyetlerini iletmek için, İstanbul'a gitmeyi tercih etmiştir. Bu durum, Kastamonu'nun İstanbul'a uzak bir konumda olmasına rağmen, halkın sorunlarını doğrudan merkeze iletmekteki kararlılığını göstermektedir. Kastamonu'dan kara yoluyla İstanbul'a ulaşmak için 12 menzil geçerek, duraklamalar hariç, en az 120 saatlik bir yolculuk yapılması gerekmektedir. [730] Ancak, İnebolu İskelesi üzerinden deniz yoluyla şikâyetçilerin İstanbul'a gelmiş olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. [731]

Hudâvendigâr, Anadolu eyaletinin sınırları en geniş sancağıdır. Sınırları dahilinde en kalabalık şehirlerden, Bursa'yı bulunduran bu sancaktan gelen 847'in de %74'ü yani 604 tanesi şikâyetçilerin bizzat İstanbul'a gelmeleri ile oluşturulmuştur. Hudâvendigâr sancağından 151 (%19) arzuhal ve 59 (%7) kadı mektubu ile şikâyet gelmiştir. Sancağın geniş sınırlara sahip olması şikâyetçilerin ne kadar sürede Divan'a geldiklerinin tahminini zorlaştırmaktadır. Sancağın en çok şikâyet gelen kazası Bursa olmuştur. Bursa'dan

[729] Şikâyet iletim yöntemleri ve değerlendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. 2. Bölüm.

[730] Güzergah Anadolu'nun orta kolu üzerinden İznikmid-Sabanca- Çıtak-Düzce-Bolu- Gönye-Bayındır-Karacaviran-Koçhisar-Tosya ve Kastamonu'dur. Bkz. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 134-135. Tosya üzerinden gidilen bu yola diğer bir alternatif de Safranbolu üzerinden olan yoldur. Bu alternatifte de yolculuk süresi değişmemektedir. Bkz. Taeschner, *Anadolu Yol Hattı,* 256-258. Menziller arası yolculuk ortalama 11 saat sürmektedir. Bkz. Cemal Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve İletişimin Örgütlenmesi," *Tarihin Peşinde,* 5, (2011): 18.

[731] Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 148; Cemal Çetin, "Anadolu Yol Sistemi ve Deniz Bağlantıları (16. ve 17. Yüzyıllar), " *2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* içinde*, cilt 1,* ed. Cihan Yemişçi, vd., (Muğla: Bodrum Belediyesi Yayınları, 2015): 437-473.

İstanbul'a gidişlerde şikâyetçilerin kara yolu ile deniz yolundan hangisini seçtiğine dair incelenen defterlerde bir emare bulunmamaktadır. Ancak Mudanya-İstanbul arasında deniz yolunun erken dönemlerden itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Mudanya'dan deniz yoluyla bir günde İstanbul'a ulaşılmaktadır.[732] Hudâvendigâr sancağının özellikle doğu kısmında yer alan Beypazarı ya da Sivrihisar kazalarından İstanbul'a giden şikâyetçiler 80 saatlik bir yol yürümek zorunda kalmıştırlar.[733]

Bolu sancağı incelenen defterlere göre bu dönemde bizzat başvurunun en yoğun yaşandığı sancak olmuştur. Sancaktan gelen 736 şikâyetin, %84'ü bizzat başvuru yöntemi ile gerçekleşirken, arzuhal %13, kadı mektubu ile gelen şikâyet ise %4'lük kısmı oluşturmaktadır. Anadolu Orta kolu üzerinde yer alan Bolu sancağından İstanbul'a varış ortalama 60 saatlik bir yürüyüşü gerektirmektedir.[734] Benzer şekilde, Aydın sancağından gelen 526 şikâyetin, %73'ü bizzat başvuru yöntemi ile, %19 arzuhal ve %8 tanesi ise kadı mektubu aracılığıyla oluşturulmuştur. Deniz yolunun etkin bir şekilde kullanılabileceği bu sancakta, İzmir-İstanbul arası deniz ulaşımı halkın şikâyetlerini daha kolay iletmesine olanak tanımış olabilir.[735] Aydın sancağı ile İstanbul arasındaki kara yolu 110 saatlik bir yürüyüş mesafesindedir.[736]

Kocaili sancağı, İstanbul'a en yakın sancaklardan biridir ve buradan gelen 459 şikâyetin %73'ü (336 şikâyet) bizzat başvuru yöntemiyle oluşturulmuştur. İstanbul'a kara yoluyla 12 ila 18 saat arasında ulaşılabilir olması, bu yöntemi cazip hale getirmiş olmalıdır. [737] Buna karşın, daha uzak sancaklardan gelen şikâyetlerde dahi bizzat başvurunun genel bir temayül olduğu görülmektedir. Örneğin, Saruhan sancağından gelen şikâyetlerin %66'sı, Karahisar-ı Sahib'den gelenlerin %61'i ve Kangırı sancağından gelenlerin %79'u bizzat

[732] Taeschner, *Anadolu Yol Hattı,* 119-121. 1581'de Bursa'ya gelen John Newberie deniz yolu ile bir günde İstanbul'dan Bursa'ya geldiğini kaydetmiştir. Bkz. Heath W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa*, (İstanbul: Eren Yayınları, 2014), 26. Bu bilgi Evliya Çelebi seyahatnamesinde de doğrulanmaktadır. Bkz. H. Basri Öcalan, *Ruhaniyetli Şehir Bursa*, (Bursa, Bursa İl Özel İdaresi, 2011), 29; Mudanya iskelesi ve kayıkları hakkında ayrıca bkz. Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü, cilt 3,* haz. Hüseyin Algül vd., (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009): 203-204.

[733] Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 85.

[734] Çetin, "Anadolu Yol Sistemi ve Deniz Bağlantıları," 430.

[735]Çetin, "Anadolu Yol Sistemi ve Deniz Bağlantıları," 437-438; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 149-150.

[736] Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 65.

[737] Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 69-70.

başvuru yoluyla gerçekleşmiştir. Bu sancaklardan İstanbul'a ulaşmak için sırasıyla 90-100 saat, 80-90 saat[738] ve 120[739] saatlik kara yolculukları yapılması gerekmiştir.

En az şikâyet gelen sancaklar arasında yer alan Sultanönü, Teke ve Menteşe sancaklarında da bizzat başvuru yöntemi yaygın olarak kullanılmıştır. Sultanönü'nden gelen 120 şikâyetin %83'ü (100 şikâyet), 55 saatlik bir kara yolculuğu sonrasında Divan-ı Hüm ayun'a iletilmiştir. Benzer şekilde, coğrafi açıdan oldukça uzak olan Teke ve Menteşe sancaklarından gelen şikâyetlerde de bu yöntemin tercih edilmesi, halkın merkeze doğrudan ulaşma konusundaki kararlılığını göstermektedir.[740]

Genel olarak, şikâyet iletim yöntemleri arasında en çok tercih edilenin bizzat başvuru olduğu, ancak arzuhal ve kadı aracılığı yöntemlerinin de tamamlayıcı bir rol oynadığı görülmektedir. Bu eğilim, Osmanlı taşrasında halkın devlet mekanizmasıyla kurduğu ilişkinin doğrudanlığını ve merkezin sorunlara çözüm arayışındaki etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca, coğrafi uzaklık, ulaşım zorlukları ve ekonomik koşullar gibi faktörlerin bu tercihleri etkilediği, ancak yerel halkın çözüm arayışında merkezî otoriteyi doğrudan muhatap alma eğiliminden vazgeçmediği anlaşılmaktadır.

Sancak	**Bizzat Başvuru Miktar ve Oranı**	**Arzuhal Miktar ve Oranı**	**Kadı Mektubu Miktar ve Oranı**
Kastamonu	781 / %77	155 / %15	48 / %6
Hudâvendigâr	604 / %74	151 / %19	59 / %7
Bolu	620 / %84	90 / %12	25 / %4
Aydın	377 / %73	95 / %19	43 / %8
Kocaili	336 / %75	78 / %17	35 / %8
Kütahya	281 / %74	69 / %18	28 / %8
Kangırı	284 / %79	51 / %14	24 / %7
Karesi ve Biga	223 / %78	47 / %16	17 / %6
Ankara	229 / %75	45 / %15	31 / %10
Hamid	198 / %76	44 / %17	19 / %7
Saruhan	139 / %66	55 / %26	17 / %8
Karahisar-ı Sahib	117 / %61	49 / %26	25 / %13
Sultanönü	100 / %83	13 / %11	7 / %6
Teke ve Menteşe	84 / %76	24 / %21	3 / %3

Tablo 2. Başvuru Yöntemlerine Göre Sancakların Sayısal ve Oransal Dağılımları 1678-1780 (H. 1182-1194)

[738] Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 64-65.

[739] Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 134-135.

[740] Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme,* 55. 1780 Temmuzunda Üsküdar'dan yola çıkan hac kervanının Eskişehir'e gelmesi 7 gün sürmüştür. Bkz. İzzet Sak, Cemal Çetin "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri," *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 19, (2005): 214-215.

4.3. ŞİKÂYETLERİN MEVSİMSEL DEĞERLENDİRİLMESİ

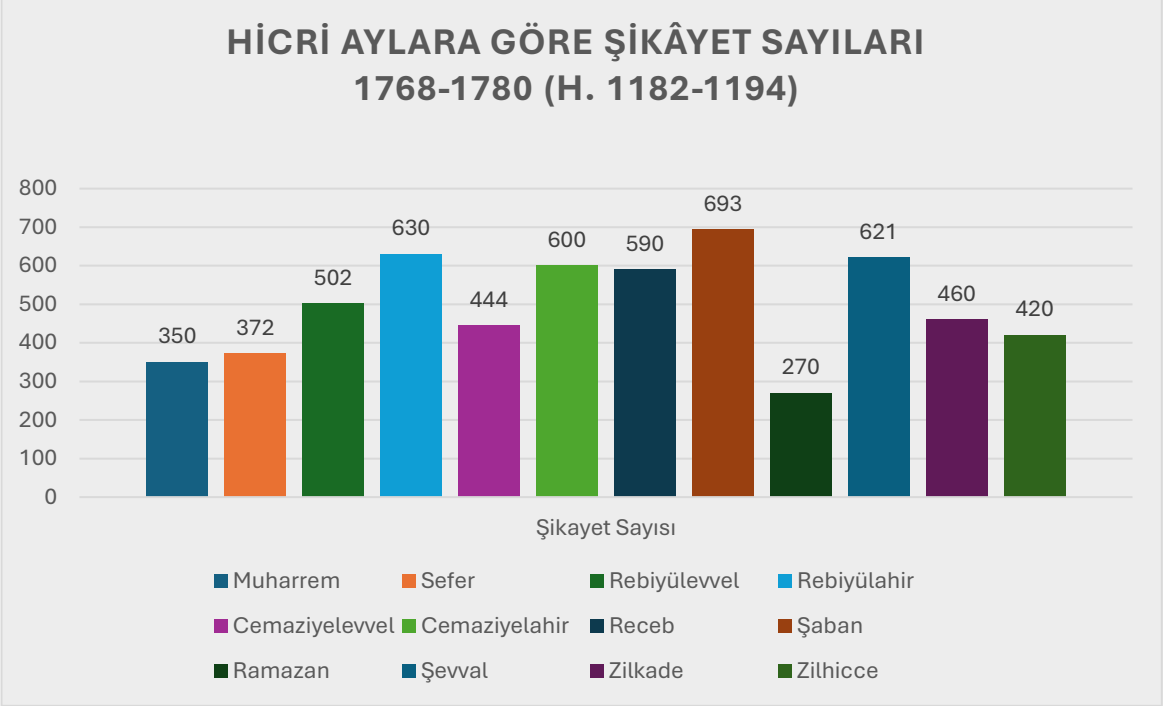
Ahkâm ve şikâyet defterlerinin içerdiği verilerden biri de hükümlerin tarihidir. Defterlerde bulunan her bir hükmün sonunda tarih belirtilmiştir. Böylelikle, şikâyet konularının dönemsel artış ya da azalışları, şikâyet iletim biçiminin mevsim ve aylara göre dağılımı görülebilmektedir. Bu şekilde şikâyet mekanizmasının işleyişinde zaman ve iklim faktörleri ortaya çıkarılabilecektir. Bu kısımda şikâyetlerin tutulduğu tarihler göz önüne alınarak bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Öncelikle belgelerin orijinallerinde bulunan hicri tarihler üzerinden değerlendirmeler yapılmış, hicri takvime göre şikâyetleri etkileyen faktörler ele alınmıştır. Daha sonra ise hicri tarihler, miladi takvim tarihlerine çevrilerek, mevsimler üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde hangi dönemde hangi problemlerde yoğunluk yaşandığı, mevsim ve iklimin şikâyet mekanizmasındaki rolü ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma aslında tarihsel bir deneme hüviyetindedir. Dolayısıyla sadece Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetler, şikâyetlere karşı verilen hükümlerin zamansal değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Ancak bu yöntem bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Öncelikle problemin yaşandığı dönem ile şikâyetin Divan'a geldiği tarih aynı olmayabilir. Hatta bazı belgelerde problemin yıllar önce yaşandığı fakat bir çözüm bulunamadığı için Divan'a gelindiğine işaret eden ifadeler bulunmaktadır.[741] Dolayısıyla burada yapılan çıkarımlar aslında problemin taşrada göründüğü zamandan ziyade, şikâyetçilerin Divan-ı Hümayun'a başvurduğu zamanı göstermektedir. Ancak buna rağmen mevsimsel dağılım bazı önemli noktaları da gösteriyor olabilir. İncelenen defterlere göre şikâyetlerin çok büyük kısmı, şikâyetçilerin İstanbul'a bizzat gelmeleri ile oluşturulmuştur. Yaz ve bahar aylarındaki yolculuk şartları, elbette kış mevsimindekinden daha kolaydır. Buradan hareketle, kışın gelen şikâyetlerin daha ertelenemez ve acil çözüm gerektiren konulardan olduğu düşünülebilir.

Şikâyetlerin tarihlerine bakıldığında, bazı ayların öne çıktığı görülmektedir. En fazla şikâyet Şaban (693 hüküm) ve Rebîyülâhir (630 hüküm) aylarında gelmiştir. Şikâyetlerin

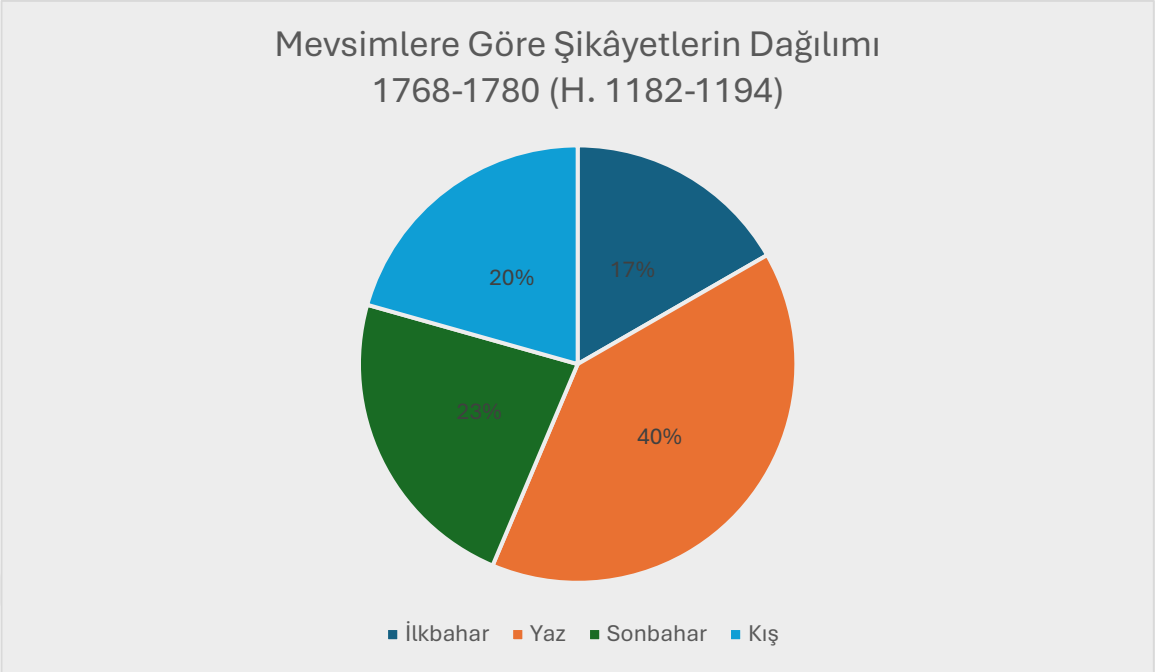
[741] Örneğin, Temmuz 1768, (H. Evasıt-ı Safer 1182) tarihinde Ankara'dan gelen eşkıyalık şikâyetinin üç yıl önce gerçekleştiği belirtilmiştir. Bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri, 6/26. Aynı ay içinde (H. Evâil-i Rebîülevvel 1182) Kastamonu'da yaşanan vakıflar arasındaki yetki alanı probleminin 2 yıldır sürdüğü belirtilmiştir. Bkz. BOA, 54 Numaralı Anadolu ahkâm Defteri, 15/81.

aylık ortalaması ise yaklaşık 500'dür. Ancak buna rağmen incelenen her dönemde, en düşük şikâyet sayısının Ramazan ayına ait olduğu tespit edilmiştir. 1768-1780 yılları arasında incelenen defterlere göre Ramazan ayında yalnızca 270 şikâyet gelmiştir. Bu durum dini nedenler ile açıklanabilir. Bütün Müslüman toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da Ramazan ayında, insanların ibadet ve dinlenmeye daha çok vakit ayırdıkları ve gündelik işlerin yavaşladığı tahmin edilmektedir.[742] Ayrıca Ramazan ayında bizzat başvuruların %47 oranına düşmesi (%76 olan genel ortalamanın oldukça altında) dikkat çekicidir. Bu dönemde arzuhal yöntemiyle yapılan başvuruların arttığı gözlemlenmiştir. Ramazan öncesi Şaban ayında ve hemen sonrasındaki Şevval ayında ise başvuru oranları tekrar yükselmiştir. Bu durum, Ramazan'a bırakılmak istenmeyen şikâyetlerin Şaban ayında iletildiğini, ertelenen meselelerin ise Şevval ayında gündeme geldiğini göstermektedir.

Grafik 49. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Hicri Aylara Göre Şikâyet Sayıları

[742] Ramazan ayında durgunluk sadece Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetlerde görülmemiştir. Kadı mahkemelerinde de Ramazan ayında daha az dava görüldüğü bilinmektedir. Bkz. Ümit Ekin, " 17. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rodosçuk Örneğinde Bir Osmanlı Mahkemesinin İş Yükü," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 55, 1 (2015): 283-303.

Grafik 50. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Mevsimlere Göre Şikâyetlerin Oransal Dağılımı

1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletinden İstanbul'a iletilen şikâyetlerin mevsimsel dağılımı, Osmanlı taşra halkının şikâyet mekanizmasını kullanma eğilimlerinin dönemsel değişimlerini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Verilere göre tüm şikâyetlerin %40'ı yaz mevsiminde gelmiştir. Yaz aylarında toplam 2127 şikâyet kaydedilmiş ve bu şikâyetlerin %78'i şikâyetçilerin bizzat Divan'a gelmeleri ile oluşturulmuştur. Yaz aylarında arzuhaller %15, kadı aracılığıyla yapılan başvurular ise %7 oranında kalmıştır. Muhtemelen, yaz aylarında hava koşullarının uygunluğu ve yolların daha kolay geçilebilir olması, halkın İstanbul'a ulaşımını kolaylaştırmış ve şikâyetlerin artmasına neden olmuştur. Yaz aylarında en çok şikâyet edilen konu müdahale (%27) ve yetki alanı problemleri (%25) olmuştur. Tüm şikâyetlerin %52'si bu konulardan gelmiştir. Bu durumun, hasat ve vergi toplama dönemleriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yaz mevsiminde tarımsal faaliyetlerin yoğunluğu ve bu faaliyetlerden doğan anlaşmazlıkların Divan-ı Hümayun'a taşındığı açıktır. Bunun dışında alacak, eşkıyalık ve asayiş ile suistimal ve zulüm konularından gelen şikâyetlerin oranı sırasıyla %17, %16 ve %15 olarak tespit edilmiştir.

Sonbahar mevsimi, 1634 şikâyet ile %23 orana sahip olarak, ikinci sırada yer almıştır. Bu dönemde, yaz aylarında yaşanan sorunların çözüm arayışına dönüşmesi ve mevsim koşullarının hâlâ elverişli olması, şikâyet mekanizmasının aktif şekilde kullanılmasına olanak sağlamış olmalıdır. Sonbahar aylarında müdahale şikâyetleri en çok şikâyet edilen konu olsa da bu dönemde yetki alanı problemlerinin bariz bir şekilde azaldığı görülmektedir. Yazın tüm şikâyetlerin 543 şikâyet ile %25 oranında gelen yetki alanı problemleri, sonbaharda 300 şikâyet ile tüm şikâyetlerin %17'si oranına düşmüştür. Alacak, asayiş ve suistimal konularında sayısal olarak bir artış yaşanmasa da oransal bir yükseliş görünmektedir. Şikâyet iletim yöntemlerine bakıldığında yaz ile sonbahar arasında oransal olarak fark tespit edilememiştir. Bu mevsimde de şikâyetlerin %78'i bizzat başvuru ile oluşturulurken, arzuhal ile iletilen şikâyetler %15, kadı mektubu aracılığı ile Divan'a ulaşan şikâyetler ise %7 oranındadır.

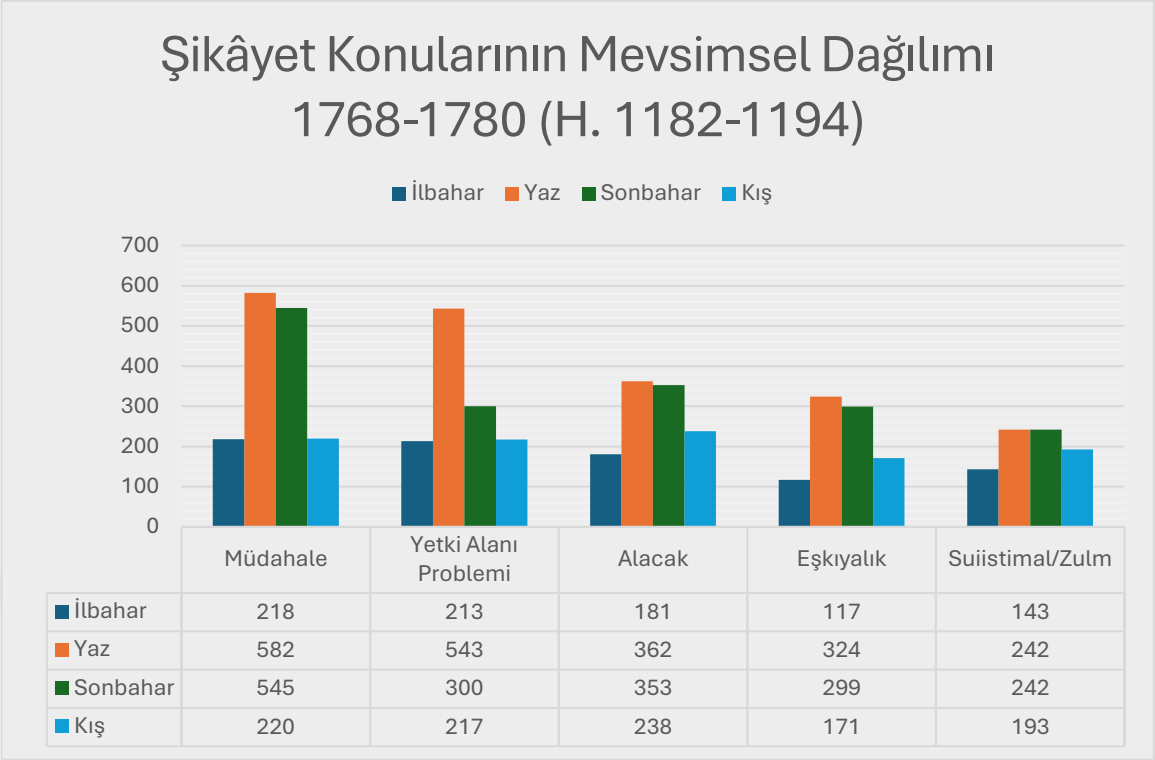
En az şikâyetin gelmesi beklenen kış ayları, şaşırtıcı biçimde şikâyet sayısına göre üçüncü sırada gelmektedir. Kış aylarında ise şikâyet sayısında küçük bir düşüş görülmektedir; toplam 1106 şikâyet kaydı olan bu mevsimde, incelenen defterlerdeki tüm şikâyetlerin %20'si gelmiştir. Kış şartlarında şikâyet sayısının daha azalması ya da arzuhal ile şikâyet iletiminin daha artması beklenmektedir. Ancak, kışın bizzat başvuru ile oluşturulan şikâyetlerde yalnızca %7'lik bir azalma olduğu görülür. Şikâyetlerin %70'i şikâyetçilerin Divan'a gelmeleri ile oluşturulurken; bu dönemde arzuhallerin oranı %25'e yükselmiştir. Yaz ve sonbaharın aksine, kış mevsiminde şikâyet konularının daha eşit yayıldığı görülür. Bu dönemde yetki alanı problemleri (%21) ve müdahale konulu şikâyetlerde (%21) bariz bir azalma tespit edilirken; en çok şikâyetin alacak meselelerinde (%23) olduğu görülmektedir. Kış mevsiminde eşkıyalık (%16) ve suistimal konularının (%19) artış gösterdiği gözlemlenmiştir.

İlkbahar mevsimi en az şikâyetin geldiği dönem olmuştur. Bahar mevsiminde şikâyetlerin %17'sini oluşturan 895 kayıt bulunmaktadır. Bahar mevsiminde şikâyetlerin %50'si yetki alanı problemi ve müdahale konulu şikâyetlerden oluşurken, alacak konusunda %21, suistimal ve zulüm konusunda %16, eşkıyalık ve asayiş konusunda ise %13 oranında şikâyet olduğu tespit edilmiştir. Bahar döneminde şikâyetlerin %80'i bizzat başvuru ile

oluşturulurken, arzuhal ile gelenler tüm şikâyetlerin yalnızca %13'ünü oluşturmaktadır. Şikâyetlerin %7'si ise kadıların ilettikleri mektuplar ile gelmiştir.[743]

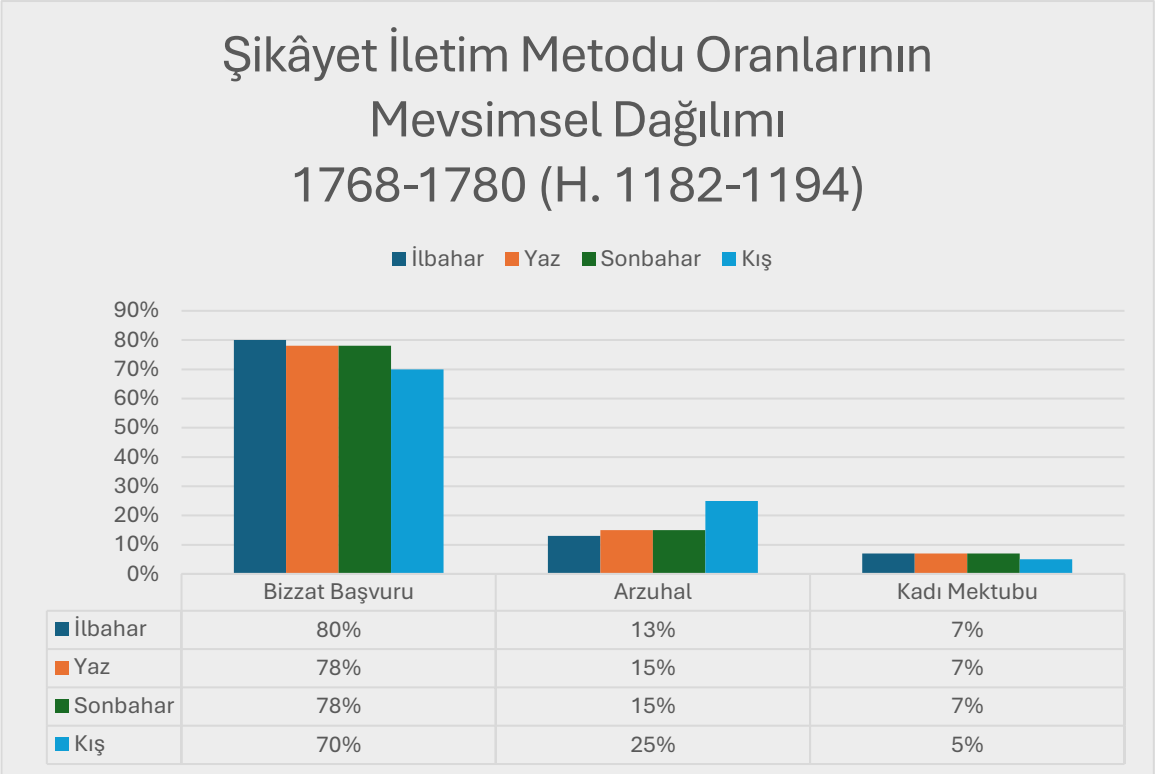
Mevsimsel dağılım, coğrafi ve iklimsel faktörlerin halkın Divan-ı Hümayun'a başvurma kararında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yaz ve sonbahar aylarının şikâyetlerin yoğunlaşması, yolculuğun daha kolay olması, bu dönemin hasat yapılan ve vergi toplanan dönem olması ile açıklanabilir. Kış aylarında mevsimsel şartlardan dolayı, şikâyet iletim metodlarında bazı farklılıkların ortaya çıktığı görülmüştür. Divan-ı Hümayun'a en az şikâyet ilk bahar mevsiminde gelmiştir. Ancak bu dönemde bizzat başvuru yolu ile oluşturulan şikâyetlerin yeniden yükselişe geçtiği görülmektedir. Ayrıca Ramazan ayında her dönemde en az şikâyetin geldiği ve gelen şikâyetlerde de arzuhal kullanımının arttığı tespit edilmiştir. Böylelikle Osmanlı'da şikâyet hakkının kullanımında, dini, iklimsel ve dönemsel farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

[743] 1752-1755 tarihleri arasında Sivas eyaletinden Divan-ı Hümayun'a giden şikâyetlerin mevsimsel dağılımı hakkında bir çalışma, Buket Çelik tarafından kaleme alınmıştır. Araştırma sonucunda şikâyetlerin iletiminde mevsimlerin önemsenmediği tespit edilmiştir. Ancak şikâyet sayılarına bakıldığında en az şikâyetin sonbahar ve yaz mevsimlerinde, en fazla şikâyetin ise kış ve ilkbahar mevsimlerinde geldiği belirtilmiştir. Detaylı inceleme için bkz. Buket Çelik, "Divan-ı Hümayun'a Şikâyet İletme Yöntemleri ve Mevsim Şartlarının Taşradan Gelen Şikâyetlere Etkisi," *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 1, (2024): 65-79.

	Müdahale	Yetki Alanı Problemi	Alacak	Eşkıyalık	Suiistimal/Zulm
İlbahar	218	213	181	117	143
Yaz	582	543	362	324	242
Sonbahar	545	300	353	299	242
Kış	220	217	238	171	193

Grafik 51. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet Konularının Mevsimsel Dağılımı

	Bizzat Başvuru	Arzuhal	Kadı Mektubu
İlbahar	80%	13%	7%
Yaz	78%	15%	7%
Sonbahar	78%	15%	7%
Kış	70%	25%	5%

Grafik 52. 1768- 1780 (H. 1182-1194) Tarihleri Arasında Şikâyet İletim Metotlarının Mevsimsel Dağılımı

SONUÇ

Bu çalışmada, Anadolu eyaletinden Divan-ı Hümayun'a taşradan iletilen şikâyetler çerçevesinde, 18. yüzyıl değişimlerin yoğun yaşandığı bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet-toplum, merkez-çevre ilişkileri, taşra idaresi ve toplumsal meseleleri içeren bir panoramik bir tasvir sunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 1768-1780 yılları arasında Osmanlı taşrasında ayan idaresinin zirveye ulaştığı bu dönemde, halkın ilettiği şikâyetler aracılığıyla taşradaki idari ve toplumsal yapıya aşağıdan yukarıya bir perspektifle ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu tasvirin arka planını Osmanlı tarihinde 18. yüzyılda yaşanan dönüşümler oluşturmaktadır.

Öncelikle bu tez, 18. yüzyıl Osmanlı tarihi araştırmalarının bir parçasıdır. Osmanlı tarih yazımında uzun yıllar ihmal edilen bu yüzyıl, geçmişin ihtişamı ile modern dönemin başlangıcı arasında sıkışmış, imparatorluğun güç kaybettiği bir dönem olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle sınırlı sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu çerçevede, önceki yüzyılda yaşananların bir sonucu, sonraki yüzyıldaki gelişmelerin ise zemini olarak görülmüş ve bağımsız bir inceleme konusu olmaktan büyük ölçüde uzak tutulmuştur. Buna ek olarak, 18. yüzyıl Osmanlı tarihi literatüründe genellikle merkezin gücünün zayıfladığı ve taşra idaresinde söz hakkını kaybettiği bir dönem olarak tasvir edilmiştir. Ancak kısa sayılmayacak bir süredir yapılan çalışmalar, imparatorlukların esnek yapıları sayesinde adem-i merkezîyetten ziyade taşradaki gücü dönüştürdüğünü ve Osmanlı yönetiminin bu süreçte kendine özgü dönüşümlere sahne olduğunu öne sürerek literatürü genişletmiştir. Bu çalışmanın bir boyutu, taşra idaresinde güçlü bir aktör hâline gelen ve "ayan" olarak anılan yerel yöneticiler ile merkezî otorite arasındaki güç mücadelesini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, taşradan merkeze iletilen şikâyetler, aracıların ortadan kalktığı, merkezî otorite ile taşra halkı arasındaki doğrudan muhataplığın görüleceği kaynaklardır. Bu nedenle, tezin temel kaynağını, 18. yüzyılda merkeze ulaşan şikâyetlerin kaydedildiği ahkâm ve şikâyet defterleri olmaktadır. Şikâyetlerin yalnızca bireysel adalet arayışlarını gösteren yönü değil, aynı zamanda taşranın sosyo-politik dinamiklerini ortaya koyan kaynaklar olma özelliğinden de faydalanılmıştır.

Tez çalışmasında genel olarak 18. yüzyılın ikinci yarısı değerlendirilmeye çalışılmışsa da asıl mercek tutulan dönem 1768-1780 yılları arasıdır. Bu dönemin ele alınmasının nedeni, taşra idaresinde yaşanan dönüşümün zirve noktasına ulaşmış olmasıdır. 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, hem asker ihtiyacının karşılanması hem de taşrada asayişin sağlanması açısından merkezî yönetimi taşra elitleriyle ittifak kurmaya mecbur bırakmıştır. Bu süreçte kısa süre önce azledilen, Karaosmanoğulları ve Çapanoğulları gibi Anadolu'nun önemli ayan aileleri affedilmiş, savaş sırasında, savaştan önce sahip olduklarından daha fazla güce kavuşmuşlardır. Dolayısıyla, bu dönemde hem savaşın hem de ayan idaresinin yükselişinin etkilerini görmek mümkün olduğu gibi, savaş sonrasında devletin ayanlara yönelik tutumu da 1774-1780 yılları arasındaki şikâyetler ve devletin bu şikâyetlere verdiği kararlar üzerinden takip edilebilmektedir.

Tez, coğrafi olarak Anadolu eyaleti ile sınırlandırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en eski ve en geniş sınırlarına sahip eyaletlerinden biri olan Anadolu eyaleti, Batı ve İç Anadolu'yu kapsayan coğrafi yapısıyla hem idari çeşitliliği hem de merkeze yakınlığı nedeniyle dikkat çekmektedir. Şikâyet mekanizması açısından değerlendirildiğinde ise Osmanlı taşrasında Divan-ı Hümayun'a en fazla başvurunun Anadolu eyaletinden yapıldığı tespit edilmiştir. Osmanlı arşivlerinde, bu eyalete ait 185 ahkâm defteri bulunurken, diğer eyaletlerde bu sayı oldukça düşüktür. Bunun yanı sıra, Anadolu eyaletinde mutasarrıflık, muhassıllık ve voyvodalık gibi farklı idari tevcihatın uygulanması; bazı sancaklarda yöneticilerin bölgenin önde gelen ailelerinden seçilmesi ve kimi yerlerde yöneticilerin bölgeye gitmeyerek idareyi mütesellimler aracılığıyla yürütmesi gibi çeşitli idari yapılar mevcuttur. Tüm bunların mukayese edilebileceği bölge olması Anadolu eyaletini öne çıkarmaktadır. Ayrıca, Anadolu eyaletinin geniş sınırlara sahip olması merkezden uzaklaştıkça şikâyetlerin ve şikâyet içeriklerinin seyrinde ne gibi değişikliklerin olduğunu anlamak açısından önemli bir veri sunmaktadır.

Yukarıda bahsedilenler doğrultusunda, 18. yüzyıl Osmanlı toplumuna bakıldığında, özellikle taşrada güç dengesinin değiştiği görülmektedir. İltizam, malikâne ve arpalık uygulamaları ile askerî sınıfın genişlemiş; taşranın ileri gelenlerinin bazen doğrudan idareci, bazen ise merkezdeki idarecilerin vekilleri olarak taşra yönetiminde söz sahibi oldukları görülmektedir. Taşradaki güç mücadelelerinin ortaya çıkardığı artan vergi

miktarları ve çeşitli usulsüzlüklerden en çok reayanın etkilendiği tespit edilmiştir. Bu durum büyük ölçüde şikâyetlere yansımış, devlet ise şikâyet mekanizmasını işlevsel bir şekilde kullanarak hem meşruiyetini sürdürmüş, hem de bu şekilde taşradaki denetimini sağlamaya devam etmiştir.

Adaletin sağlanması, gerek İslam öncesi Türk geleneğinde ve gerek İslam geleneğinde devletin temel varoluş nedenlerinden biri olmuştur. Osmanlı devlet düşüncesini besleyen bu iki kökte de vurgulanan adalet, Osmanlı'da *daire-i adalet* düsturu ile kurumsallaşmış, imparatorluğun tarihi boyunca ön planda tutulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca, idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmaları hakkında olan şikâyetlere bakıldığında, devletin ekseriyetle şikâyetçilerden yana tavır aldığı görülmektedir. Hatta merkezî yönetim, taşra memurlarının her türlü suistimallerini *zulüm* olarak nitelendirmiş ve sürekli bunları engellemeye yol arayan bir imaj çizmiştir. Dolayısıyla Osmanlı devlet anlayışında, imparatorluk topraklarında hayatını sürdüren herkesin -dil, din, ırk, cinsiyet ve toplumsal statü fark etmeksizin- haksızlığa uğradığı ya da uğradığını düşündüğü bir konuda şikâyet hakkını özgürce kullanabilmesi gerektiği anlayışı hakimdir.

Bu doğrultuda, Osmanlı merkezî idaresi, işlevsel bir adalet mekanizması kurmuştur. Haksızlığa uğradığını düşünen Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan her birey, her kazada bulunan kadı mahkemesine ya da her eyalet merkezinde bulunan Eyalet Divanı'na ya da doğrudan sultan adına karar veren Divan-ı Hümayun'a başvurma hakkına sahiptir. Bu mekanizma, devlete dört temel açıdan katkı sunmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, meşruiyetin sağlamasıdır. Osmanlı devlet anlayışında padişah bir baba, tebaa ise ailenin diğer üyeleri olarak görülmektedir. Tebaa yükümlülüğü padişahına itaat etmek, padişahın yükümlülüğü ise tebaayı adaletle yönetmektir. Yani bir bakıma padişahın göreceği itaat onun adaleti ile doğru orantılıdır. İkinci olarak, şikâyetler sayesinde merkez, taşrada olup bitenleri doğrudan öğrenme fırsatı bulmuş, böylece taşrayı denetleme imkânına sahip olmuştur. Ayrıca, şikâyetler üzerine merkezin taşraya gönderdiği mübaşirler, yalnızca yerel sorunları çözmekle kalmamış, aynı zamanda sultanın taşradaki adalet dağıtıcı temsilcileri olarak da görev yapmıştır. Üçüncü olarak, şikâyetler sayesinde devlet taşrada güç dengesine müdahale edebilmektedir. Özellikle 18. yüzyılda bazı mütesellim ve ayanın haklarındaki şikâyetler nedeniyle cezalandırıldığı, görevinden atıldığı, sürgüne

gönderildiği ve hatta öldürülüp mallarının müsadere edildiği görülmektedir. Son olarak, padişaha şikâyet edebilme hakkının taşranın merkeze yönelik öfkesini yatıştırarak olası isyanları engelleyici bir işlev gördüğü düşünülmektedir. Özellikle taşra idarecilerinin yetkilerini kötüye kullanmaları zulüm olarak değerlendirilmiş, Osmanlı devleti ise şikâyetçilerin yanında yer alan bir yönetim anlayışını sürdürdüğüne dair bir imaj oluşturmuştur. Çağdaşı Avrupa devletlerinde yaygın olan köylü ve vergi isyanlarının Osmanlı'da daha az görülmesinin nedenlerinden biri de bu şikâyet mekanizmasının varlığıdır.

18. yüzyıla gelindiğinde ise şikâyet mekanizmasının bazı noktalarında sorunların ortaya çıktığı, ancak bazı noktalarında ise iyileştirmeler yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde sorunların en çok görüldüğü yer, her kazada bulunan kadı mahkemeleridir. Kadılar, geçimlerini mahkemelerde gördükleri davalardan aldıkları ücretlerle sağlamaktaydı. Ayrıca, her iki-üç yılda bir yeni bir kazaya atanmak için mülâzemet süreci nedeniyle bir süre işsiz kalmaları, onları usulsüzlük yapmaya ve mahkeme ücretlerini olması gerekenden fazla almaya iten kronik bir sorun hâline gelmiş görülmektedir. Bunun yanı sıra incelenen dönemde arpalık naibi atamaları da suistimalleri arttırmıştır. Makamın arpalık üzere kadısı olan kişiye yapmak zorunda oldukları ödeme dışında kendi nam ve hesaplarına da kazanç elde etme düşüncesi buna sebep olmuştur. Bunun yanı sıra, naiplerin ekseriyetle görev yaptıkları kazanın yerlisi olması, adalet sisteminde bazı aksaklıkları doğurmuştur. Nitekim 18. yüzyılda, kadıların yerel güç odaklarıyla iş birliği yaptığına dair çok sayıda şikâyetin merkeze iletilmesi ve bu tür uygulamaların engellenmesi amacıyla fermanların yayınlanması, sorunun ciddiyetini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu dönemde taşra mahkemelerinde görülen önemli bir sorun da suçluların mahkemeye çıkarılamamasıdır. İncelenen pek çok şikâyette, ayan ve mütegallibeden olduğu belirtilen suçluların mahkemeye getirilemediği, ehl-i örf ve mütegallibeye istinâden suç işledikleri ve mahallinde yargılanmalarının mümkün olmadığı şikâyetçiler tarafından vurgulanmaktadır. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı taşra sakinlerinin Divan-ı Hümayun’a yönelmesini hızlandırmış ve merkeze iletilen şikâyetlerin sayısında önemli bir artış yaşanmasına neden olmuştur.

Tüm bu nedenlerden dolayı 18. yüzyıl genelinde Divan-ı Hümayun'a başvuruların attığı görülmektedir. Bu artış sonucunda, daha önce tek bir deftere kaydedilen şikâyetler, yüzyılın ikinci yarısına doğru eyaletlere göre ayrı defterlerde tutulmaya başlanmıştır. Ahkâmü'ş-şikâyet ya da kısaca ahkâm defteri adı verilen bu defterler, merkezin hangi eyalette hangi sorunların yaşandığını daha kolay tespit etmesine ve gerektiğinde bu bilgilere daha kolay ulaşmasına fırsat sağlamış olmalıdır. Başka bir ifadeyle, Osmanlı bürokrasisinin bu hamlesi, merkezin taşrayı daha etkin bir şekilde denetlemesini sağlamıştır.

Tez kapsamında incelenen defterlerde, Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetlerin üç ana yöntemle gerçekleştiği tespit edilmiştir. En yaygın başvuru yöntemi, şikâyetçilerin doğrudan Divan-ı Hümayun'a gelerek şikâyetlerini bizzat sunmalarıdır. İkinci yöntem ise şikâyetlerin yazılı olarak iletildiği arzuhal sunma yöntemidir. Üçüncü yöntem ise kaza mahkemelerinde görülen davalarda, kadının tek başına karar veremediği veya bir şikâyetin kadının yetkisinin üzerinde bir hükme ihtiyaç duyduğu durumlarda, kazanın ehl-i şer' yetkilisi tarafından merkeze mektupla iletilen şikâyetlerdir. 1768-1780 yılları arasındaki şikâyetlerin yaklaşık %76'sı, şikâyetçilerin bizzat İstanbul'a gelerek başvuruda bulunmaları yoluyla oluşturulmuştur.[744] Bu tez kapsamında yapılan incelemeler sonucunda, şikâyetçilerin daha kolay ve ucuz bir yöntem olan arzuhal göndermek yerine, problemlerini neden bizzat İstanbul'a giderek çözmeye çalıştıklarına dair bazı ipuçları bulunmuştur. Öncelikle, belli bir formatta yazılması gereken ve kâğıdın sadece bir bölümünü kapsayacak sınırlar içinde problemlerini anlatmak yerine, insanların sözlü olarak şikâyetlerini iletmek istemelerinin önemli bir tercih sebebi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca şikâyetin bizzat İstanbul'a giderek yapılmasının, iş takibi açısından kolaylık sağladığı ve işlemleri hızlandırdığı tespit edilmiştir. Divan-ı Hümayun'da alınan kararların taşrada uygulanabilmesi, buradan çıkarılan ferman ya da hüccetler aracılığıyla mümkün olmaktaydı. Ancak, bu yazıların taşraya ulaşma süreci, şikâyetçinin arzuhal yazması durumunda, bizzat başvuruya göre daha uzun sürmekteydi. Dolayısıyla, şikâyetçilerin merkezde bizzat bulunarak süreci hızlandırmak istemeleri,

[744] 17. yüzyıl ortalarından itibaren, Divan'a ulaşan şikâyetlerin en çok şikâyetçilerin bizzat gelmeleri ile oluşturulduğu bilinmektedir. Şikâyetlerin arzuhal ile iletilmesi, Tanzimat reformları ile taşrada birkaç dereceli istinaf mahkemelerinin kurulması ve bunların şer'i mahkemelerden farklılaştırılması ve Mecelle ile hükümlerin kanunlaştırılması ile yaygınlaşmıştır.

Divan-ı Hümayun'a doğrudan başvuruların yüksek olmasının nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Tez kapsamında incelenen defterlerin tamamında, şikâyetçilerin en çok bizzat başvuru ile şikâyetlerini ilettikleri görülmektedir. Ancak bu durumun, sadece savaş dönemlerinde değiştiği tespit edilmiştir. Savaş döneminde şikâyetçiler daha çok arzuhal ile şikâyetlerini iletirken, bu dönemde eşkıyalık ve gasp olaylarına ilişkin şikâyetlerin artması, yolların güvensizleşmesi gibi nedenler, başvuru yönteminde değişikliğe gidilmesine neden olmuştur.

Ahkâm ve şikâyet defterlerinde, eşkıyalıktan hırsızlığa, özel mülke müdahaleden zorla nikahlanan kadınlara, çeşitli el koyma vakalarından her türlü anlaşmazlığa kadar geniş bir yelpazede şikâyetler bulunmaktadır. Bu tezin amaçlarından biri, Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyet türlerinin istatistiksel analizini yapmaktır. Bu doğrultuda şikâyetler belirli kategorilere ayrılmıştır. Bu kategoriler: yetki alanı problemleri, müdahaleler, eşkıyalık ve asayiş sorunları, alacak meseleleri ile suistimal ve zulüm olaylarıdır. Bunların dışında kalan şikâyetler diğer başlığı altında toplanmış olup, tüm şikâyetlerin yalnızca %1,6'sını oluşturmaktadır.

Bilindiği üzere, 17. yüzyıldan itibaren tımar arazilerinin büyük kısmı mukataalaştırılmış, malikâne ve özellikle arpalık uygulamaları yaygınlaşmıştır. Özellikle mukataaların asıl mutasarrıflar tarafından ikincil kişilere iltizam yoluyla devredilerek işletilmesi, çok aracılı bir vekâleten yönetim zinciri oluşturmuştur. Toprak idaresinde yaşanan bu dönüşüm, askerî sınıf mensuplarının birbirlerinin yetki alanlarına müdahalelerine yol açmış, bu da vergi toplama, mahsul alma veya belirli toprak ve üniteler üzerinde hak iddia etme gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Bu tür şikâyetler, yetki alanı problemleri olarak tasnif edilmiştir. Yetki alanı problemleri genellikle askerî sınıftan insanlar arasında yaşanırken, müdahalede bulunanların ehl-i örf, ayan veya mütegallibeye istinâden bu suçları işledikleri, şikâyetçiler tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır.

Müdahale, bir kişinin mülkiyetinde olan arazi veya malına hukuki bir gerekçe olmaksızın başkasının haksız şekilde müdahale etmesi olarak özetlenebilir. Bu çalışmada ele alınan

müdahale şikâyetleri ile yetki alanı ihlallerine ilişkin şikâyetler arasındaki temel fark, burada söz konusu müdahalelerin yetki alanı sınırlarının dışında, özel mülk veya mala yönelik olmasıdır. Bu kapsamda araziye, bir mala ya da kullanım hakkına, özel mülke, dükkâna veya miras hakkına yapılan müdahaleler gibi çeşitli şikâyetler bulunmaktadır. Müdahale vakalarının çok azı reaya arasında yaşanmış olup, şikâyet edilenlerin büyük çoğunluğu ya askerî sınıfa mensup kişiler, *mütegallibe* veya *ayanlık iddiasında bulunan* şahıslar ya da reayadan olup *ehl-i örf taifesine istinâden* hareket eden kimselerdir.

Ödenmeyen borçlar, satılan bir malın ya da verilen bir emeğin karşılığının alınamaması gibi konular, Divan-ı Hümayun'a yapılan çok sayıda şikâyetin nedeni olmuştur. Burada dikkat çeken bir husus, insanların düşük miktarda borçları dahi sıklıkla Divan'a taşımalarıdır. Ancak şikâyetler incelendiğinde, özellikle düşük miktardaki alacakları ödemeyenlerin ekseriyetle mütegallibe, ayanlık iddiasında olmakla suçlananlar olduğu, yani eşit güçler arasında bir borçlanma olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, alacak şikâyetleri içinde sarraflar ile ayanlar arasındaki borç işlemleri de görülmektedir.

Şikâyetlerin konularına göre tasnifinde diğer bir konu başlığı suistimal ve zulüm olarak adlandırılmıştır. Bu kategori altında yerel yöneticilerin görev ve yetkilerine dayanarak işledikleri suçlar yer almaktadır. Devre çıkma, fazladan vergi toplama, haksız yere hapsetme ya da bir şahsın malına el koyma gibi suçlar en sık rastlanan suistimal ve zulüm şikâyetleridir. Bu tür şikâyetler çoğunlukla reaya lehine sonuçlanmış olup, görev ve yetkinin suistimali doğrudan zulüm olarak tanımlanmıştır. Osmanlı merkezî yönetimi, bu tür uygulamaların önüne geçmek amacıyla sürekli olarak fermanlar göndermiştir.

Şikâyetlerin önemli bir kısmını oluşturan konulardan biri de eşkıyalık ve asayiş problemleridir. Bu dönemde eşkıyalığın daha çok kırsal bölgelerde görüldüğü, özellikle yol kesme ve köy baskınları şeklinde yaşandığı tespit edilmiştir. İncelenen dönemde, taşra idaresinde daha etkin bir rol üstlenen ayanların yerel dinamiklere hâkim olmaları, eşkıyalığın kırsala itilmesine neden olmuştur. Eşkıya ve ayanlar arasındaki ilişkiler ayrıca detaylı bir incelemeyi gerektiren bir konudur. Ayanlar, bölgelerindeki eşkıyalarla mücadele ederek asayişi sağlamak suretiyle bir meşruiyet kazanmışlardır. Ayrıca, bu konudaki şikâyetlerin muhatapları arasında Anadolu valisi, sancak yöneticisi ve kadının

yanı sıra ayanların da ismi doğrudan geçmektedir. Ancak buna rağmen, bazı eşkıya gruplarının ayanlarla iş birliği içinde hareket ettikleri, birçok şikâyette sıklıkla vurgulanan bir husustur.

İncelenen Ahkâm ve Şikâyet defterlerine yansıyan şikâyetler incelendiğinde, büyük oranda kişiler arası sorunların konu alındığı görülmektedir. Fakat kişiler arası olarak görünen birçok problemin ya da Divan'a gelen şer'î davaların temelinde, 18. yüzyıldaki idari değişimler ve özellikle devlet ile toplum arasına giren aracıların bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin, miras hakkına yapılan müdahalelerin büyük kısmının varisler dışında, ehl-i örf, ayan ya da mütegallibeden kişiler tarafından yapıldığı görülmektedir. Alacak konularında ise borcunu ödemedikleri iddia edilenlerin de büyük kısmı bu insanlarken, reayadan olup şikâyet edilenlerin *hevâsına tâbi' ehl-i örfe* ya da *mütegallibeden ba'zılarına istinâden* borçlarını ödemediğinden şikâyet edilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde şikâyetin insan faktörü ele alınmıştır. Şikâyetçiler, şikâyet edilenler ve sorunu çözenler şikâyet mekanizmasının insanî unsurlarını oluşturmaktadır. İncelenen defterler, şikâyetçilerin hangi idari birimde yaşadıklarını tespit etmeye olanak sağlamış, bu sayede kırsal ve kentsel bölge ayrımı yapılabilmiştir. Bölgeler arasındaki sorunların benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna göre kentsel bölgelerde yaşayan insanların şikâyet hakkını daha çok kullandıkları, ancak kırsal bölge sakinlerinin ise şikâyetlerini daha çok bizzat başvuru yöntemi ile ilettikleri görülmüştür. Alacak, müdahale ve yetki alanı problemleri konusunda şikâyetlerin daha çok kentsel bölgeden geldiği görülmektedir. Burada dikkat çeken bir husus, yetki alanlarının daha çok kırsal bölgelerde olmasına rağmen, şikâyetlerin kentsel bölgeden Divan'a ulaştırılmasıdır. Bunun nedeni yetki alanlarına tasarruf eden, zaim, mütevelli, ya da mültezim gibi görevlilerin daha çok kentsel bölgelerde ikamet etmeleridir. Kırsal bölgeden gelen şikâyetler arasında ise eşkıyalık ve asayiş sorunları ile suistimal ve zulüm olayları öne çıkan şikâyet konularıdır.

İncelenen defterlerde, grup halinde gelen şikâyetçiler de dikkat çekmektedir. Bir köyün ya da kazanın ahalisi olarak nitelendirilen bu toplu şikâyetler, ekseriyetle bölge insanının tümünü ilgilendiren sorunlardır. Bunun yanı sıra, taşra kadınlarının da şikâyetlerini

Divan-ı Hümayun'a başvuruda bulundukları görülmektedir. Tez kapsamında ele alınan bu şikâyetler, Osmanlı tarihinde kadın araştırmalarına katkı sunacaktır. İncelenen defterlerde tespit edilen kadın şikâyetçilerin oranı %12 olarak tespit edilmiştir. Kadın şikâyetçilerin daha çok ekonomik nitelik taşıyan konulardaki şikâyetleri Divan'a ilettikleri görülmektedir. Özellikle miras hakkına yapılan müdahaleler konusunda en fazla kadınlar şikâyetçi olmuştur. Bu durum taşra kadınlarının hukuki haklarının gasp edildiğini gösterdiği gibi, Divan'a şikâyet iletiminin zorluğu da göz önüne alındığında, kadınların en çok bu konudan rahatsız oldukları görülmektedir. Kadın şikâyetlerinde değinilmesi gereken bir husus da şikâyetçi kadınların ekseriyetle toplumun genellikle orta ve üst sınıfına mensup olmalarıdır. Yalnızca yaşadıkları sorunları Divan'a taşımanın maddi manevi maliyetini karşılayabilecek kadınların, Divan-ı Hümayun'a başvurabildikleri düşünülmelidir. Bu nedenle incelenen şikâyetlerin hiçbirinde cariye şikâyetçiler bulunmazken, kadın şikâyetçilerin az olması onların daha sorunsuz bir hayat sürdürdükleri manasına da gelmemektedir.

Şikâyetçi profilleri incelenirken, ele alınan bir husus, şikâyetçilerin ait oldukları toplumsal sınıflardır. Bilindiği üzere, Osmanlı toplumu askerî (yönetenler) ve reaya (yönetilenler) olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmıştır. Şikâyet hakkının kullanımı ile ilgili çalışmalara bakıldığında, 17. yüzyılın ortalarından itibaren, şikâyetçilerin büyük kısmının askerî sınıfa mensup olduğu tespit edilmiştir. Ancak, 18. yüzyılın ortalarından itibaren şikâyet hakkının kullanımında reayanın öne çıktığı görülmektedir. Bu tez kapsamında incelenen defterlerde de reayadan şikâyetçilerin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Reaya, daha çok müdahale vakaları, asayiş ve eşkıyalık problemleri ve suistimal zulm konularından şikâyetçi olurken, askerî sınıfta yetki alanı problemleri ve alacak konularının öne çıktığı tespit edilmiştir.

Şikâyetçi ile şikâyet edilen arasındaki ilişkinin sınıfsal boyutu incelendiğinde, askerî sınıfın daha çok askerî sınıfa mensup kişilerden şikâyetçi olduğu, reayanın ise reayadan çok askerî sınıf mensuplarından şikâyetçi olduğu görülmektedir. Şikâyetçiler arasında askerî sınıfa mensup seyyidlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Peygamber soyundan geldikleri için askerî sınıfa dâhil edilen ve vergiden muaf tutulan seyyidler, bu dönemde şikâyetlerin iletilmesinde önemli bir rol oynamış; doğrudan taraf olmadıkları bazı

meseleleri dahi Divan-ı Hümayun'a taşımışlardır. Bunun yanı sıra, Divan-ı Hümayun'da yazılan hükümler incelendiğinde, seyyidlerin isimlerinin genellikle en üst sırada yer aldığı, ardından askerî sınıf mensuplarının, en son ise reayanın adlarının yazıldığı tespit edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı idaresinde çok sayıda seyyidin görev aldığı da görülmektedir. Bunun temel sebebi, sahip oldukları ayrıcalıklar nedeniyle seyyidlerin bazı idari görevlere atanmasında öncelikli tercih edilmesi olsa da, aynı zamanda eşraf ve ayanın, sahte şecereler düzenleyerek veya stratejik evlilikler yoluyla seyyidlik unvanı elde etmeleri de etkili olmuştur.

Şikâyetlerin insan boyutunun diğer bir faktörü de şikâyet edilenlerdir. İncelenen defterlerde, askerî sınıf ile reaya arasında yer alan mütegallibelerin ayrıca değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Mütegallibeler, devletten aldığı otoriteye, itibarlarına veya servetlerine dayanarak usulsüz yollarla nüfuzunu genişletmeye çalışan bir grubu temsil etmektedir. Bu dönemde pek çok askerî sınıf mensubunun, mütegallibeye istinâden suç işlediği; pek çok mütegallibenin de suçları sabit olmasına rağmen, ayan ya da ehl-i örfe dayanarak ilgili kazalarda yargılanamadıkları kayıtlara yansımıştır. Şikâyet edenler arasında hiçbir mütegallibeye rastlanılmamış, kimse kendisinden mütegallibe olarak bahsetmemiştir. Bunun temel nedeni, bu kavramın pejoratif bir anlam taşımasıdır. Mütegallibeler genellikle eşkıyalık, fazla vergi toplama, araziye ya da miras hakkına müdahale, gasp ve darp gibi suçların failleri olarak kayıtlarda yer almışlardır. Ayrıca, sistemin etkin figürleri olan ayanlar, hakkında olumsuz bir durum söz konusu olduğunda mütegallibe olarak tanımlanmıştır. İncelenen defterlere göre, şikâyet edilenlerin yaklaşık dörtte birini mütegallibeler, yarısından fazlasını ise askerî sınıf mensupları oluşturmaktadır.

Şikâyetlerin insan boyutunun son unsuru, problemin çözümünde rol oynayanlardır. Burada ilk olarak karar veren Divan-ı Hümayun üyeleri yer alırken, ikinci olarak bu kararları taşrada uygulamakla yükümlü olanlar öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, şikâyetçinin Divan-ı Hümayun'a çıkmasını düzenleyen çavuşlar ve şikâyetleri kaleme alan katipler de mekanizmanın unsurlarıdır. İncelenen defterlere göre, Divan-ı Hümayun, şikâyetlerin büyük bir kısmının mahallinde kadı tarafından (tekrar) görülmesine karar vermiştir. Buna ek olarak, Divan'ın bazen doğrudan karar verdiği, ya da taşrada olayın

araştırılması için mübaşir gönderdiği de bilinmektedir. Daha nadir olmakla birlikte, yargılamanın Eyalet Divanı'nda, vali huzurunda ya da doğrudan Divan-ı Hümayun'da yapılmasının da emredildiği bilinmektedir. Divan'ın şikâyeti incelenmesi için tekrar taşraya gönderme yolunu tercih etmesi, şikâyet mekanizmasının işlevselliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Ancak her geçen yıl artan şikâyet sayıları, Divan-ı Hümayun'un sunduğu çözümlerin etkili olduğuna işaret etmektedir. Divandan aldıkları kararı kaza mahkemesine ileten şikâyetçiler, aslında dava süreçlerine Divan-ı Hümayun'u dahil etmişlerdir. Muhtemelen daha adil yargı süreci sağlayan bu durum, her yıl binlerce şikâyetçinin Divan'a başvurmaya devam etmesine neden olmuştur.

Şikâyet mekanizmasında rol oynayan bir diğer grup ise sorunların taşradaki çözüm sürecinde yer alan aktörlerdir. Divan-ı Hümayun, taşra idaresinin iki temel erkini, ehl-i örf ve ehl-i şer' mensuplarını muhatap almıştır. Ehl-i şer', taşrada yargı erkinin başı olan kadılar ve naiplerden oluşurken, ehl-i örf ise mütesellim, mutasarrıf veya voyvoda gibi sancak yöneticileri ile eyalet valisi gibi yöneticileri kapsamaktadır. Bunların yanı sıra, taşrada bulunan mübaşirler, eminler, alaybeyleri, yeniçeri zabitleri ve serdarlar da Divan-ı Hümayun'un örfî muhatapları arasındadır.

Hükümler bazen yalnızca ehl-i örfe veya ehl-i şer'e hitaben yazılırken, kimi zaman her iki erke birden gönderilmiştir. Burada dikkat çeken husus, hem ehl-i örf hem de ehl-i şer'e gönderilen hükümlerin sayısının yüksek olmasına karşın, yalnızca ehl-i örfe hitaben yazılan hükümlerin toplam şikâyetlerin yalnızca %1'ini oluşturmasıdır. Bu bağlamda, Divan-ı Hümayun'un taşradaki problemlerin çözümünde birincil muhatabının kadılar ve naipler, yani ehl-i şer' olduğu söylenebilir. Yalnızca ehl-i örfe hitaben yazılan hükümlerin büyük bölümü ise yetki alanı problemleri, eşkıyalık ve asayiş meselelerine ilişkindir.

1768-1780 yılları arasında incelenen defterlerden elde edilen bulgular ışığında, Divan-ı Hümayun'un hükümlerinin muhataplarını belirlemede kesin bir sistematiği takip ettiğini söylemek güçtür. Benzer içerikteki şikâyetler bazen yalnızca ehl-i şer'e gönderilirken, bazen hem ehl-i şer'e hem de ehl-i örfe hitaben iletilmiştir. Ancak yine de incelenen hükümler doğrultusunda genel bir eğilim olduğu söylenebilir. Müdahale, alacak, yetki alanı problemleri, asayiş ve eşkıyalık konularındaki şikâyetlerde Divan-ı Hümayun'un

ilgili bölgelerin her iki erkine de hitap ettiği görülmektedir. Öte yandan, idarecilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarına ilişkin şikâyetlerde muhatap çoğunlukla yalnızca ehl-i şer' olmuştur. Bu konulardaki şikâyetlerin örfî muhatabı ise genellikle Anadolu eyaletinin valisidir.

Tezin son bölümü şikâyetlerin coğrafi ve iklimsel faktörlerle ilişkisi üzerine olmuştur. Anadolu eyaletinden gelen şikâyetler, sancaklara göre değerlendirilerek, coğrafi ve idari farklılıkların yarattığı problemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Geniş sınırları, kalabalık nüfusu, çok sayıda ve farklı yönetim tarzlarıyla idare edilen sancakları ve yüksek miktarda şikâyete sahip olması açısından Anadolu eyaleti böylesi bir karşılaştırma için uygun zemin sunmaktadır. 1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletine bağlı 14 sancakta mutasarrıflık, muhassıllık ve voyvodalık olmak üzere üç farklı tevcihat usulüne rastlanmıştır. Örneğin, Bolu sancağı voyvodalıkla, Aydın sancağı ise muhasıllık usulüyle idare edilmiştir. Yine bu dönemde bazı sancakların tevcihatının arpalık, bazılarının ise malikâne veçhi ile yapıldığı görülmektedir. Bazı sancak mutasarrıflarının sancaklarına gitmedikleri ve idare işini daha çok atadıkları mütesellimlerin yaptıkları da bilinmektedir. Ancak 1768-1780 yılları arasında incelenen defterlerden elde edilen veriler, bu tür idari farklılıkların şikâyet konularının oluşumunda çok fazla belirleyici olmadığını göstermektedir. Neredeyse tüm sancaklarda yetki alanı problemleri ve mülkiyet müdahaleleri konusunda çok sayıda şikâyet kaydedilmiş, dolayısıyla dönemin genel sorunlarının, idari farklılıkların doğuracağı sorunlardan daha baskın olduğu anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, şikâyetlerin ortaya çıkmasında belirleyici olan faktörün coğrafi ve bölgesel şartlar olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, çok sayıda vakfın bulunduğu Hudâvendigâr sancağından gelen şikâyetlerin büyük bölümü yetki alanı problemleriyle ilgiliyken, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir ticaret merkezi hâline gelen İzmir kazasının bağlı olduğu Aydın sancağından gelen şikâyetlerin çoğunlukla alacak meseleleriyle ilgili olduğu görülmüştür. Ankara'da ise dağlık ve ormanlık alanların varlığı, yol güzergâhları üzerindeki konumu ve konar-göçer cemaatlerin yoğunluğu nedeniyle, Yabanâbâd kazasında eşkıyalık konulu şikâyetlerin öne çıktığı tespit edilmiştir.

1768-1780 yılları arasında Anadolu eyaletinden Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyetlerin sancaklara göre dağılımı incelendiğinde, en fazla şikâyetin Kastamonu sancağından geldiği görülmektedir. Kastamonu'dan 985 farklı şikâyet kaydedilirken, bu sancağı 847 şikâyetle Hudâvendigâr sancağı takip etmiştir. Bolu sancağı, 736 şikâyetle üçüncü sırada yer alırken, bunları Aydın (526), Kocaili (459), Kütahya (388), Kangırı (378), Ankara (310), Hamid (267), Saruhan (215), Karesi ve Biga (328), Karahisar-ı Sahib (199), Sultanönü (120), Teke ve Menteşe (123) sancakları takip etmiştir.

Şikâyet sayıları üzerine yapılan değerlendirmede, toplam şikâyet sayısı sancak sayısına bölünerek, sancak başına düşen ortalama şikâyet miktarı hesaplanmıştır. Bu ortalama yaklaşık 450 olarak bulunmuş ve bu değerin üzerinde kalan sancaklar "yüksek şikâyet oranına sahip", 450-200 arası olanlar "orta şikâyet oranına sahip" ve 200'den az şikâyet bildiren sancaklar "düşük şikâyet oranına sahip" olarak sınıflandırılmıştır. Üç farklı kategoride değerlendirilen sancaklardan, yüksek şikâyet oranına sahip sancakların genellikle nüfus yoğunluğu ve mesafe ile öne çıktıkları görülse de bazı istisnai durumlar tespit edilmiştir. Sınırları en geniş ve nüfusu en fazla olan Hudâvendigâr sancağından daha fazla şikâyetin Kastamonu sancağından gelmesi, bu bölgede yaşanan özel sorunlara işaret etmektedir. Bir diğer istisna ise Kocaeli sancağıdır. Coğrafi olarak büyük olmayan ve nüfus açısından da kalabalık sayılmayan bu sancaktan, benzer büyüklükteki sancaklara kıyasla çok daha fazla şikâyet gelmiş olması, bölgenin İstanbul'a en yakın sancak olmasından kaynaklanıyor olabilir. Şikâyet sayılarına göre sancakların durumu hakkında hazırlanan haritadan da görülebileceği üzere, yüksek şikâyet oranına sahip sancaklar ağırlıklı olarak Anadolu eyaletinin kuzeyinde yer alırken, orta şikâyet oranına sahip sancakların daha güneyde olduğu tespit edilmiştir. Düşük şikâyet oranına sahip sancaklar ise ekseriyetle İstanbul'a uzak olan Menteşe ve Teke sancaklarıdır. Mesafenin yanı sıra, bu sancakların dağlık yapısı nedeniyle iç bölgelere ulaşımın yalnızca belirli geçitlerden sağlanabilmesi, şikâyet sayısının düşük olmasına katkıda bulunmuş olabilir. Düşük şikâyet oranına sahip sancaklar arasında Sultanönü sancağının İstanbul'a görece yakın olması dikkat çekse de, bu bölgedeki düşük nüfus yoğunluğu, şikâyet sayısının az olmasını açıklamaktadır. (Bkz. Harita 3)

Şikâyetlerin mekânsal analizinde, şikâyet sayılarının yanı sıra şikâyet iletim yöntemleri de değerlendirilmiştir. Bizzat başvuru, arzuhal ve kadı mektubu olmak üzere üç farklı şikâyet iletim yöntemi tespit edilmiş ve bu yöntemlerin sancaklara göre dağılımı incelenmiştir. Bu bağlamda, sancakların İstanbul'a olan mesafesinin şikâyet sayısı üzerinde etkili olduğu ancak iletim yöntemleri üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Şikâyetçilerin mesafeye bakmaksızın, problemlerini Divan-ı Hümayun'a bizzat iletmeyi tercih ettikleri tespit edilmiştir. (bkz. Tablo 2)

Tez kapsamında son olarak şikâyetlerin mevsimsel analizleri yapılmaya çalışılmıştır. Tez kapsamında son olarak, şikâyetlerin mevsimsel analizi gerçekleştirilmiştir. Her şikâyet kaydının sonuna yazılan tarihlerden faydalanarak, şikâyetlerin sayıları, konuları ve iletim yöntemlerinin Hicrî ve Miladî takvime göre dağılımı çıkarılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda, istisnasız en az şikâyetin Ramazan ayında kaydedildiği görülmüştür. Miladî takvim açısından incelendiğinde ise en fazla şikâyetin yaz aylarında geldiği ve bu dönemde şikâyet konularının ağırlıklı olarak müdahale ve yetki alanı problemleri olduğu belirlenmiştir. Yaz mevsimini takiben, en fazla şikâyetin sonbahar aylarında kaydedildiği; ancak bu dönemde yetki alanı problemlerine dair şikâyetlerin azaldığı tespit edilmiştir. Şikâyetlerin mevsimsel dağılımında kış aylarında, bahar mevsimine kıyasla daha fazla şikâyet gelmesi dikkat çekicidir. Bu dönemde şikâyet konularının neredeyse eşit bir dağılım gösterdiği; ancak bizzat başvuru yönteminin hâkimiyetini korusa da arzuhal kullanımında hafif bir artış olduğu görülmüştür. Divan-ı Hümayun'a en az şikâyet ilkbahar mevsiminde ulaşmıştır; ancak bu dönemde bizzat başvuru yöntemiyle yapılan şikâyetlerin yeniden yükselişe geçtiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bu tez çalışmasında değişimlerin yoğun yaşandığı bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet-toplum, merkez-çevre ilişkileri, taşra idaresi ve toplumsal meseleler bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak panoramik bir tasvir sunulması amaçlanmıştır. Ancak bu genel anlatı inşa edilirken bazı spesifik konuların kapsam dışında kaldığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle bir ya da birden fazla kazaya ait Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetlerin, ilgili kazaların şer'iye sicilleriyle birlikte değerlendirilmesiyle yapılacak çalışmalar; hem Osmanlı'da şikâyet hakkının kullanım biçimlerini hem de incelenen dönemde yaşanan toplumsal sorunları daha ayrıntılı şekilde

ortaya koyabilir. Ayrıca bu tür çalışmalar sayesinde toplumun farklı kesimlerinin karşılaştıkları problemleri hangi yollarla çözüme kavuşturdukları da daha net bir biçimde anlaşılabilir. Bunun yanı sıra, şikâyet kayıtları üzerinden 17. ve 18. yüzyılların karşılaştırmalı bir analizi yapılması, dönemsel değişimlerin izlenmesi açısından önemli katkılar sağlayabilir. İleride gerçekleştirilecek bu tür çalışmalar, Osmanlı tarihinin bir veçhesinin daha aydınlatılmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 52 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 53 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.ŞKT.d - 185 Numaralı Atik Şikâyet Defteri

BOA, A.DVNS.ŞKT.d- 186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri

BOA, A.DVNS.ŞKT.d- 187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri

BOA, A.DVNS.ŞKT.d- 188 Numaralı Atik Şikâyet Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 61 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 72 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

BOA, A.DVNS.AHK.A.d- 74 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri

Kitap, Makale ve Tezler

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618), (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000), 113.

Abacı, Nurcan. *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl).* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Abacı, Nurcan. "Koca Olsun Bu Gece Olsun: Kırk Günde Üç Kez Âdet Gören Bursalı Fatma'nın Hikayesini Kurgulamak (17. Yüzyıl)." *Âb-ı Hayât'ı Aramak, Günül Tekin'e Armağan*, editör Ozan Kolbaş ve Orçun Üçer, 689-699. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.

Abacı, Nurcan. "Sinan, Cici Babası ve Kayseri Müftüsü: Hristiyanların Fetva Kullanımı Üzerine." Erişim 30 Kasım 2024. https://nurcanabaci.com/2020/12/24/sinan-cici-babasi-ve-kayseri-muftusu-hristiyanlarin-fetva-kullanimi-uzerine/.

Abou El-Haj, Rifat Ali. *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu.* çeviren Oktay Özel, Canay Şahin. Ankara: İmge Yayınevi, 2018.

Abou El-Haj, Rifat Ali. "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report." *Journal of the American Oriental Society* 94, 4 (1974): 438-447.

Acet, Bahadır. "18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi: Selanik Örneği (1742-1743)." Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2020.

Acun, Fatma. "A Portrait of the Ottoman Cities." *The Muslim World* 92, 3-4 (2002): 255-286.

Açık, Turan. "Osmanlı Şehri Neresi?: Fıkhın Şehri Tanımlamada ve Finâ'nın Şehrin Sınırlarını Belirlemedeki Yeri." *Kadim* 6 (2023): 77-106.

Adanır, Fikret. "Balkanlarda ve Anadolu'da Yarı Özerk Taşra Güçleri." *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* içinde, editör Suraiyya Faroqhi, 195-219. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

Afyoncu, Erhan. *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012.

Agoston, Gabor. *Guns for the Sultan; Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire.* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Ahıshalı, Recep. "Divan-ı Hümâyûn Teşkilatı." *Osmanlı Ansiklopedisi* 2 (1999): 24-33.

Ahıshalı, Recep. "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler." *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 34 (2016): 1-40.

Ahıshalı, Recep. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl).* İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2023.

Ak, Mehmet. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir Âyânlık Örneği Yılanlıoğulları." Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2007.

Akçay, Esra. "1 Numaralı Bosna Ahkâm Defterinin Transkripsiyon ve İncelenmesi (s. 1-100)." Yüksek Lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2018.

Akdağ, Mustafa. "Ayanlık Düzeni Devri." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 8, 51 (1963): 51-61.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları.* İstanbul: YKY, 2017.

Akkuş, Yakup. "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş." *Tarih Dergisi* 65 (2017): 29-62.

Akman, Mehmet. *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması.* İstanbul: Eren Yayınları, 2004.

Aksan, Virginia H. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

Aksan, Virginia H. "Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768–1774 Russo-Ottoman War." *War in History* 5, no. 1 (1998): 23–36.

Aksan, Virginia H. "Ottoman Political Writing, 1768-1808." *International Journal of Middle East Studies* 25 (1993): 53-69.

Aksay, Binnaz. "18. Yüzyılın İlk Yarısında Bolu." Doktora Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2023.

Aktepe, Münir. "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfusu Meselesine Dair Bazı Vesikalar." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 9, 13 (1958): 1-30.

Aktüre, Sevgi. "19. Yüzyılda Muğla." *Tarih İçinde Muğla* içinde, editör İlhan Tekeli, 34-113. Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları, 2006.

Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Devleti'nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü." *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, cilt I*, editör Fethi Gedikli, 195-291. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016.

Akyüz, Julide. "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

Aladağ, Fatma. "Cities and Administrative Divisions of the Ottoman Empire in the Early 16th Century: A Case Study for the Application of Digital History to Ottoman Studies." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2020.

Alkan Günay, Nilüfer. "18. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetim Düzeni Açısından Hudâvendigâr Sancağı'nda Yaşayan Vakıf Reayası Yörükler." *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18, 33 (2017): 317-338.

Alkan Günay, Nilüfer. "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)." Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010.

Alkan Günay, Nilüfer. "Müsaderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Yapılan Müsadereler." *Belleten* 76, 277 (2012): 793-816.

Altınay, Ahmet Refik. *Eski İstanbul.* Hazırlayan: Sami Önal. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Altunç, Nihal. "8 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans tezi, Batman Üniversitesi, 2019.

Anastasopoulos, Antonis. "Giriş." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri* içinde, editör A. Anastasoppoulos, çeviren H. Ebru Aksoy, 11-33. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Anbarlı Bozatay, Şeniz ve Konur Alp Demir. "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme." *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6, 10 (2014): 71-89.

Araz, Yahya. "Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkada Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme." *Doğu Batı* 16, 64 (2013): 149-180.

Arıkan, Zeki. *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1988.

Argıt, Betül İpşirli. "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın." *TALİD* 3, 5 (2005): 575-621.

Arslantaş, Yasin. "Making sense of müsadere practice, state confiscation of elite wealth, in the Ottoman Empire, circa 1453–1839." *History Compass* 17, no. 6, (2019): 1-11.

Aşçıoğlu, Ziya. "1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2022.

Atar, Fahrettin. "Nikâh." *DİA* 33 (2007): 112-117.

Atik, Tuğçe. "The Rise Of Ottoman Izmir as a Commercial Center." Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2014.

Aydın, Mehmet Akif. "Kadın." *DİA* 24 (2001): 86-94.

Aydın, Mehmet Akif. "Osmanlı'da Hukuk." *Osmanlı Devleti Tarihi* içinde, cilt 2, editör Ekmeleddin İhsanoğlu, 375-440. İstanbul: Zaman Yayınları, 1999.

Aydın, Meryem. "1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum Vilâyet Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2015.

Aykan, Yavuz. "Tax Farming, the Provincial Council and the Nature of the Late Ottoman State." *JESHO* 67 (2024): (269-301).

Baltacı, Cahit. "Arpalık." *DİA* 3 (1991): 392-993.

Baran, Elif, ve Elvan Topallı. "Oryantalist Resmin Öncülerinden Martınus Rørbye'nin Tablosu: "Tophane Kılıç Ali Paşa Camii Önünde Evlilik Sözleşmesini Yazan Türk Arzuhalci". *Sanat Tarihi Dergisi* 28 (2019): 283-311.

Barkan, Ömer Lütfi. "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri." *Belgeler Dergisi* 3, 5-6 (1968): 1-479.

Barkan, Ömer Lütfi. "Timar." *İslam Ansiklopedisi (MEB)* 12, 1 (1979): 286-333.

Barkan, Ömer Lütfi. *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler.* İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.

Barkan, Ömer Lütfi. "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri." *Belleten* 34, no. 136 (1970): 557-607.

Barkey, Karen. *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi.* çeviren Zeynep Altok. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Baldwin, James E. *Islamic Law and Empire in Ottoman Cairo.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.

Barkan, Ömer L. "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri." *Belleten* 34 (1970): 557-607.

Barkan, Ömer L. "The Price Revolution Of The Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East." *IJMES: International Journal of Middle East Studies* 6 (1975): 3-28.

Bassat, Yuval Ben ve Fruma Zachs. "From Şikâyet to Political Discourse and 'Public Opinion': Petitioning Practices to the King-Crane Commission." *New Middle Eastern Studies* 4 (2014): 1-23.

Başar, Fehameddin. *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730.* Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.

Başarır, Özlem. "18. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

Başarır, Özlem. "Osmanlı Morası'nda İdari-Mali Düzeni Yeniden Yapılandırma Girişimleri Çerçevesinde Reaya ve Yönetim (1788-1829)." *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)* 36, 68 (2020): 280-330.

Başer, Alper. *Eşkıyalıktan Ayanlığa: Kırcaalili Emin Ağa.* İstanbul: Çizgi Yayınları, 2014.

Batmaz, Eftal. "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 18, 29 (1996): 39-50.

Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş 1 Anadolu'nun İdari Taksimatı.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.

Baykurt, Fakir. *Yılanların Öcü*. İstanbul: Literatür Yayınları, 2024.

Bayrak, Mehmet. *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri: Sosyal İsyancılık Geleneği ve Folklor.* İstanbul: Özge Yayınları, 2014.

Bayrak, Şaban. *Anadolu'da Eşkıyalık Olayları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı 1700-1750).* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2015.

Bayram, Zelal. "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)." Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, 2017.

Bekar, Cumhur. "Review of Haim Gerber's Oppression and Salvation. Annotated Legal Documents from the Ottoman Book of Complaints of 1675." *Diyâr* 1, (2020): 199-201.

Beyazıt, Yasemin. "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler." *Doğu Batı* 13, 53 (2010): 75-98.

Beydilli, Kemal. "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islâhât Düşünceleri." *İlmi Araştırmalar* 8 (1999): 25-64.

Bilgin, Arif. *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harc Eminliği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Bizbirlik, Alpay ve Mustafa Kaya. "18. Yüzyılın Ortalarında Kocaeli Sancağı'nda Görülen Kanunsuzluklar." *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü*

Sempozyumu V, cilt 2, 643-654. Kocaeli: Kocaeli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2019.

Bıçakçı, Feray. "15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk. "İstanbul Sarrafları (1691-1835)." Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 30 (2014): 19-96.

Buğra, Tarık. *Küçük Ağa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Bulduk, Üçler. *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı.* Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Buzpınar, Şit Tufan. "Nakîbüleşraf." *DİA* 32 (2006): 322-324.

Canbakal, Hülya. "Taşra İleri Gelenlerinin 'Soyluluğu'na Dair." çeviren H. Ebru Aksoy. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, editör A. Anastasoppoulos, 79-96. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Cevger, Gürkan. "1 Numaralı ve 1155-1158 / 1742-1745 Tarihli Karaman Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.1-60)." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.

Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler.* Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Cezar, Yavuz. "18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar." *Gülten Kazgan'a Armağan: Türkiye Ekonomisi* içinde, editör H. Akgül ve F. Aral, 179-207. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Cezar, Yavuz. "18 ve 19 Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine." *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi* 9 (1996): 89-143.

Coşkun, Burak ve Hamza Günaydın. "Ombudsmanlığın Kökeni Meselesi Bağlamında Türk-İslâm Devlet Geleneğinde Şikâyet Hakkının Kurumsal Tekâmülü." *Ombudsman Akademik Dergisi* 3 (2015): 9-60.

Çakır, Adem. "Klasik Dönem Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Yeri." Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2015.

Çakır, İbrahim Etem. “On Sekizinci Yüzyılın İlk Yarısında Zimmilerin Trabzon Kadı Mahkemesini Kullanma Pratiği Üzerine Bazı Bilgiler.” *Hitit İlahiyat Dergisi* 21 no. 1. (2022): 637-666.

Çakır, İbrahim Etem. “Osmanlı-Rus Savaşı’nda (1768-1774) Rusçuk Kazası’nın Lojistik ve Sefer Organizasyonuna Katkısı,” *Selçuk Türkiyat* 61. (2024): 23-46.

Çakır, İbrahim Etem. “XVI. Yüzyılda Ayntab’da Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü.” *Bilig* 63. (2012): 31-54.

Çakır, İbrahim Etem. “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazâsı.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 no. 1. (2016): 243-274.

Çanlı, Mehmet. “Balkanlardan Muğlaya Göç ve Sosyo-Ekonomik Değişim.” *Karadeniz Araştırmaları* 12 (2007): 49-67.

Çaylak, Adem. "Osmanlı’da ‘Yöneten-Yönetilen’ İlişkisi: Başlıca Yaklaşımlar ve Şerif Mardin." Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 1997.

Çelik, Buket. "Sivas Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti." Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020.

Çelik, Buket. "Divan-ı Hümayun’a Şikâyet İletme Yöntemleri ve Mevsim Şartlarının Taşradan Gelen Şikâyetlere Etkisi.” *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, no. 1, (2024): 65-79.

Çelik, Bülent ve Tanju Demir. "Osmanlı Döneminde Aydın Güzelhisarı (15-18 Yüzyıllar)." *Aydın İl Tarihi,* 119-124. Aydın: Aydın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012.

Çelik, Şenol. “Teke-ili.” *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* 40 (2011): 344-347.

Çetin, Cemal. “Anadolu Yol Sistemi ve Deniz Bağlantıları (16. ve 17. Yüzyıllar).” *2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* içinde, cilt 1, editör Cihan Yemişçi vd., 414-451. Muğla: Bodrum Belediyesi Yayınları, 2015.

Çetin, Cemal. "Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği)." *SUTAD* 45 (2019): 61-86.

Çetin, Cemal. "Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve İletişimin Örgütlenmesi." *Tarihin Peşinde* 5 (2011): 31-58.

Çiçek, Hikmet. "Erzurum Vilâyeti 1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (Sayfa 65-130)." Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.

Çiftçi, Cafer. "Derviş Paşazâde Numan Bey'in Ayanlık ve Tersanecilik Faaliyetleri." *Belleten* 75, 273 (2011): 387-405.

Çiftçi, Cafer. "Osmanlı-Avusturya Savaşları Esnasında Bursa Halkının Avarız Türü Vergi Yükünden Örnekler (1686-1688)." *Osmanlı Araştırmaları* 20, no. 20 (2000): 247-268.

Çimen, Ayşegül. "The Issue of Immunity (Serbestiyet) and the Clash of Property Claims Between Waqf and Mîrî." *İslam Araştırmaları Dergisi* 53 (2025): 81-116.

Dağlı, Murat. "18. Yüzyıl Sonunda Ayanlık Siyaseti ve Germiyanzâdeler." *Osmanlı Araştırmaları* 55, 55 (2020): 145-180.

Dağlı, Murat. "Kütahya in the Eighteenth Century: Transformation or the Persistence of the Old Order?" Doktora tezi, University of California, 2012.

Darling, Linda T. *A History of Social Justice and Political Power in the Middle East: The Circle of Justice from Mesopotamia to Globalization.* London and New York: Routledge, 2012.

Darling, Linda T. "Kamu Maliyesi: Osmanlı Merkezî Yönetiminin Rolü." *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* içinde, Editör Suraiyya Faroqhi, 153-166. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

Darling, Linda. *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660.* Leiden: Brill, 1996.

Demir, Kader. "Atik Şikâyet Defterlerine Göre Savaş Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Sosyoekonomik Durumu (1788-1810)." Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2022.

Demir, Kader. “Osmanlı Kadınının Ceza Hukukundaki Yeri ve Şikâyet Hakkını Kullanımı (1785-1810).” *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, 1 (2023): 508-535.

Demir, Uğur. "1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.

Derya, Merve. "XVIII. Yüzyıl Ahkâm Defterlerine Göre Aydın Sancağı." Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2019.

Divitçioğlu, Sencer. “Oyun Teorisi Bağlamında Celâli İsyanları (1596-1611).” *Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı)* 19, (1999): 5-11.

Doğan, Mehmet. "Osmanlı Timar Sisteminde Tevcih Prosedürü." *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2011): 1-11.

Doğru, Halime. *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı.* Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005.

Dökmetaş, Ömer. "Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı (1725-1750)." Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.

Dörtok Abacı, Zeynep ve Boğaç Ergene. "The Price of Justice: Revenues Generated by Ottoman Courts of Law in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries." *Journal of Near Eastern Studies* 81 (2022): 25-52.

Dörtok Abacı, Zeynep ve Boğaç Ergene. “False Witnessing: Theory and Practice in the Premodern Ottoman Empire.” *Journal of Islamic Studies* (2025): 1-39.

Duran, Halil Haluk. "Silistre Ayanı Yılıkoğlu Süleyman Ağa’nın Hayatı ve Faaliyetleri." *Journal of International Eastern European Studies* 3 (2021): 1–27.

Dursun, Kübra. “1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.” Yüksek Lisans tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2015.

Ed-Dûrî, Abdülazîz. "Divan." *DİA* 9 (1994): 377-381.

Ekin, Ümit. "17. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rodosçuk Örneğinde Bir Osmanlı Mahkemesinin İş Yükü." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 55, 1 (2015): 283-303.

Ekin, Ümit. "XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.

Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)." *Belleten* 65, 244 (2001): 959-1005.

Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh." *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 2, (2006): 41-60.

Eldem, Edhem. "18. Yüzyıl ve Değişim." *Cogito* 19 (1999): (189-199).

Eldem, Edhem, Daniel Goffman ve Bruce Masters. *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*. çeviren Sermet Yalçın. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

Elibol, Ahmet. "Yakınçağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı." Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005.

Emecen, Feridun. "Aydın." *DİA* 4 (1991): 235-237.

Emecen, Feridun. "Devre Çıkma." *DİA* 9 (1994): 250-251.

Emecen, Feridun. "Hudâvendigâr." *DİA* 18 (1998): 285-286.

Emecen, Feridun. "Osmanlı Divanı'nın Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet." *TALİD* 3 (2015): (107-140).

Emecen, Feridun. "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler." *Osmanlı Ansiklopedisi* 4 (1999): 91-97.

Emecen, Feridun. "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri." *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, editör Mübahat Kütükoğlu içinde, 241-268. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

Emecen, Feridun. *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Emecen, Feridun, ve İlhan Şahin. *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Şikâyet: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.

Emecen, Feridun, Zekai Mete, ve Arif Bilgin. *Osmanlı İdari Teşkilatının Kaynakları, Şehzâde Divânı Defterleri Manisa Şehzâde Sarayı Divânı.* Ankara: Tüba Bilimler Akademisi Yayınları, 2017.

Erdoğan, Abdüllatif. "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı: Tapu - Tahrir Defterlerine Göre." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1996.

Erdoğan, Emine. "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.

Erdoğan, Necmi. "Devleti 'İdare Etmek': Maduniyet ve Düzenbazlık." *Toplum ve Bilim* 83 (2000): 8-31.

Erdoğdu, İbrahim. "Sancaktan Mukata'aya Geçiş Sürecinde Harput Sancağında Ehl-i Örf Taifesi." *OTAM* 20 (2006): 117-147.

Ergenç, Özer. *16. Yüzyıl Sonlarında Bursa.* Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Ergenç, Özer. "Ayan ve Eşraf Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine." *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet* içinde, 396-416. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Ergenç, Özer. "İdeal İnsan Tipi Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi." *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet* içinde, 423-428. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler." *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet* içinde, 383-396. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar." *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet* içinde, 329-342. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Ergenç, Özer. “Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine.” ." *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet* içinde, 356-366. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Ergenç, Özer. "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı Olarak ‘Cemm-i Gafîr ve Cem’-i Kesîr.’" *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet* içinde, 442-453. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Ergenç, Özer. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri." *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet* içinde, 367-383. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Ergene, Boğaç. *Defining Corruption in the Ottoman Empire: Morality, Legality, and Abuse of Power in Premodern Governance.* Oxford: Oxford University Press, 2024.

Ergene, Boğaç. “Local Court, Community and Justice in the Seventeenth- and Eighteenth-Century Ottoman Empire.” Doktora Tezi, Ohio State University, 2003.

Ergut, Ferdan. *Tarihin Hakikatleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

Erman, Nahide. “1791-93 Döneminde Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre İzmir.” Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, 1992.

Erpolat, M. Salih. "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kocaeli Sancağı’nda Dinî Hayatın İzleri." *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 6, 1 (2020): 1-37.

Ertaş, Mehmet Yaşar. “18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkisi.” *Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* içinde, editör Osman Köse, 147-156. Samsun: Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2009.

Faroqhi, Suraiya. “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet.” *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, editör Madeline C. Zilfi, 7-27. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Faroqhi, Suraiyya. *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720.* İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

Faroqhi, Suraiyya. "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl Büyük İstanbul'una Göç." *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* içinde, der. Tülay Artan, 33-48. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Faroqhi, Suraiya. *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Faroqhi, Suraiyya. "Menteşeoğullarından Osmanlılara Muğla." *Tarih İçinde Muğla* içinde, editör İlhan Tekeli, 16-33. Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları, 2006.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlıda Kent ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Fay, Mary Ann. "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı." *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,* editör Madeline C. Zilfi, 27-40. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Findley, Carter V. "Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk." *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde, editör H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu, 335-346. İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2006.

Frangakis-Syrett, Elena. *Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*. Atina: Centre for Asia Minor Studies, 1992.

Gara, Eleni. "Sarraflar ve Toprak Sahipleri: Erken Modern Dönemde Balkanlarda Şehirli Müsülman Elitin İzinde." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri* içinde, editör A. Anastasoppoulos, çeviren H. Ebru Aksoy, 207-225. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.

Genç, Serdar. *Lale Devrinde Savaş, İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik.* İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Gerber, Haim. "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700." *IJMES* 12 (1980): 231-244.

Gerber, Haim. *Oppression and Salvation. Annotated Legal Documents from the Ottoman Book of Complaints of 1675.* Berlin: Klaus Schwarz Verlag. 2018.

Goffman, Daniel. "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine." *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, editör Ethem Eldem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, 95-164. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Göçek, Fatma M. ve Marc D. Baer. "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları." *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, editör Madeline C. Zilfi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000: 47-62.

Göçek, Fatma Müge & Shaiva Balaghi, editör *Reconstructing Gender in Middle East: Tradition, Identity, and Power*. New York: Columbia University Press, 1994.

Griswold, William J. *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*. çeviren Ülkün Tansel. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2011.

Gülsoy, Ersin. *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670).* İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları (TATAV), 2003.

Güneş, Ahmet. "XVI Yüzyıl Başlarından XVII Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994.

Güneş, Mehmet. "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicillerine Göre." Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2003.

Gürhan, Veysel. "Kadınların Dîvân-ı Hümâyun'a Şikâyet Haklarını Kullanmaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler (Diyarbekir Eyaleti 1 Numaralı Ahkâm Defterine Göre)." *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* 32 (2017): 323-347.

Güven, Tamer. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik." *Türkiye İslam İktisadı Dergisi* 3, 1 (2016): 63-88.

Hamidullah, Muhammeditör "Hılfu'l Fudûl." *DİA* 18 (1998): 31-32.

Halaçoğlu, Yusuf. "Derbend." *DİA* 9 (1994): 162-164.

Halaçoğlu, Yusuf. "Menzil." DİA 29 (2004): 159-161

Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller).* Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002.

Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı.* Ankara: TTK Yayınları, 1998.

Hathaway, Jane. "Osmanlı Vilayetlerinde İkili Hizipçilik." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, editör A. Anastasoppoulos içinde, çeviren H. Ebru Aksoy, 69-78. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Heyd, Uriel. *Studies in Old Ottoman Criminal Law.* London: Cambridge University Press, 1973.

Hobsbawm, Erik J. *Eşkıyalar.* çeviren Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011.

Hobsbawm, Eric J. "The Crisis of the 17th Century." *Past & Present* 6 (1954): 44-65.

İkinci, Mücahit Orkun ve Esra Erikçi. "Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın Ortasında Menteşe Sancağı." *Cumhuriyet'in 100. Yılında Dünden Bugüne Muğla I,* editör Alâattin Karaca ve Gulzar Mammadova, 275-290. Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2024.

İlgürel, Mücteba. "İlerleri." *DİA* 22 (1994): 59-61.

İnalcık, Halil. "Adaletnameler." *Belgeler* 2 (1993): 49-142.

İnalcık, Halil. "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration." *Studies in Eighteenth Century Islamic History* içinde. editör Thomas Naff ve Roger Owen, 27-52. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977.

İnalcık, Halil. "Eyalet." *DİA,* 11, (1995): 548-550.

İnalcık, Halil. "İslam'da Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi." *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 15-31. İstanbul: Eren Yayınları, 1996.

İnalcık, Halil. "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri." *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet* içinde, 11-26. İstanbul: Eren Yayınları, 2005.

İnalcık, Halil. "Mahkeme." *İslam Ansiklopedisi (İA)* VII (1957): 149-151.

İnalcık, Halil. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700." *Studies in Ottoman Social and Economic History* içinde, 283-337. London: Variorum Reprints, 1985.

İnalcık, Halil. "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât." *Osmanlı Araştırmaları* 1 (1980): 1-14.

İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet.* İstanbul: Eren Yayınları, 2005.

İnalcık, Halil. "Osmanlı Hukukuna Giriş Örf-i Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13 (1958): 102-126.

İnalcık, Halil. "Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü." *Halil İnalcık Adalet Kitabı* içinde, editör B. Arı ve S. Aslantaş, 155-217. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300 – 1600.* Ankara: YKY, 2016.

İnalcık, Halil. "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu." *Belleten* 23, 92 (1959): 575-610.

İnalcık, Halil. "Rumeli." *DİA* 35 (2008): 232-235.

İnalcık, Halil. "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar." *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet* içinde, 49-74. İstanbul: Eren Yayınları, 2005.

İnalcık, Halil. "The Ottoman Decline and Its Effects Upon the Reaya." *Aspects of the Balkans: Continuity and Change.* editör Henrik Birnboum, 338-354. (Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 1972):

İnbaşı, Mehmet. "Anadolu Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)." *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı* içinde, editör Remzi Kılıç, 523-534. İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2014.

İpşirli, Mehmet. "Bâbıâli," *DİA* 4 (1991): 378-379.

İpşirli, Mehmet. "Beylerbeyi." *DİA* 6 (1992): 69-74.

İpşirli, Mehmet. "İkindi Divanı." *DİA* 22 (2000): 26-27.

İpşirli, Mehmet. "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı." *Osmanlı Devleti Tarihi* içinde, cilt 1, editör Ekmeleddin İhsanoğlu, 139-282. İstanbul: Zaman Yayınları, 1999.

İpşirli, Mehmet. "Mülâzemet." *DİA* 31 (2020): 536-537.

İpşirli, Mehmet. "Nâib," *DİA* 32 (2006): 312-313.

Jennings, Ronald. "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri." *JESHO* 18 (1975): 53-114.

Jennings, Ronald. "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630." *International Journal of Women's Studies* 3 (1980): 559-582.

Kankal, Ahmet. "Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993.

Kankal, Ahmet. *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*. Ankara: Zafer Matbaası, 2004.

Karaca, Behset. "XV ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı." Doktora tezi, 19 Mayıs Üniversitesi, 1997.

Karagöz, Rıza. *Canikli Ali Paşa*. Ankara: TTK Yayınları, 2003.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1997.

Karataş, Abdullah Vefa. "Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması -Manisa Şehzade Divanı Örneği." *Adalet Dergisi* 1, 2 (2019): 235-264.

Karasu, Hamit. "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü." Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2021.

Karasu, Hamit. "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Yıllarında Çapanoğulları." *III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde, editör Ebubekir Güngör, 715-722. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Yayınları, 2018.

Karazeybek, Mustafa. “Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar.” *Anadolu’nun Kilidi Afyon* içinde, editör Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel, and Nermin Avşar, 77-78. Afyon: Afyon Valiliği Yayınları, 2004.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kaya, Ahmet Sinan. "Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.

Kaya, Mehmet. "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 26, 41 (2007): 59-80

Kaya, Mustafa. “18. Yüzyılda Yabanabad Kazasında Görülen Kanunsuzluk Hareketleri.” *Ankara Araştırmaları Dergisi* 1, 1 (2013): 51-65.

Kaya, Mustafa. “Yerel Yönetici Olarak 18. Yüzyılda Ankara’lı Ayanlar.” *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3, 5 (2013): 141-162.

Kaya, Kemal. "Osmanlı İmparatorluğu’nda Voyvodalık." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.

Kayapınar, Ayşe. "Fransız Arşiv Belgelerine Göre XIX. Yüzyılda Güney Tuna Havzasında Osmanlı Savunma Sistemi." *XV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde, cilt IV, 1631-1639. Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Kayar, Betül. “Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib.” *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 5, 1 (2020): 189-234.

Kaymakçı, Bircan. “Menteşe Sancağı’nın Taşralı Yöneticileri: Âyân Aileleleri Çavuşzadeler – Milaslızadeler.” Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2010.

Kaymaz, Bahar. "1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri’nin Transkripsyonu." Yüksek Lisans tezi, Aksaray Üniversitesi, 2019.

Kemal, Yaşar. *İnce Memed,* İstanbul: YKY, 2021.

Kent Araştırmaları Bibliyografyası. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Kepecioğlu, Kamil. *Bursa Kütüğü*, cilt 3, haz. H. Algül vd. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.

Kepecioğlu, Kamil. *Bursa Kütüğü*, cilt 4, haz. H. Algül vd. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.

Kılıç, Cihan. "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi." *Turkish Academic Research Review,* 3. (2018): 161-165.

Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1977.

Kılıç, Orhan. "18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması." *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla* içinde, 229-259. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Kılıç, Orhan. "19. Yüzyıla Kadar Sultanönü (Eskişehir) Sancağı'nın Yöneticileri." *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla* içinde, 609-624. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Kılıç, Orhan. "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Kocaeli Sancağı'nın Osmanlı İdari Taksimatındaki Yeri ve Yöneticileri." *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, cilt 3, 1515-1540. Kocaeli: Kocaeli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2017.

Kılıç, Orhan. "III. Ahmed Devri Eyalet ve Sancak Yönetiminin Karakteristiği Üzerine." *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Kılıç, Orhan. *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla.* Cilt 1. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Kılıç, Orhan. "Sancak Beylerinden Mutasarrıf Paşalara Ankara Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri." *Osmanlı Taşrası'nın İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla* içinde, 385-404. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Kılıç, Rüya. *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Kılıçlıoğlu, Adem. *Şehirsel ve Kırsal Nüfusda Gelişmeler*. İstanbul: Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası Yayınları, 1979.

Kısa, Leman. *Aydın Tarihi*. Aydın: Coşkun Matbaası, 1960.

Koca, Ferhat. "Fetvahane." *DİA* 12 (1995): 496-500.

Koca, Uğur. "Boğazkesen Kalesi Kalebendleri." *Tarih Dergisi* 67, 1 (2018): 125-150.

Koç, Yunus. “Klasik Dönem Osmanlı Kanunnamelerinde Halk Algısı ve Tasnifi.” *Milli Folklor* 98 (2013): 32-45.

Koç, Yunus. "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* 8, 16 (2010): 171-200.

Koç, Yunus. "Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum." *Bilig* 35 (2005): 229-245.

Koç, Yunus. “XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Suhte Olayları.” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (2013): 147-159.

Koçyiğit, Mehmet. "Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması: Erzurum Eyaleti (1742-1800)." Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2023.

Kol, Duygu. "XVIII. Yüzyılda Kastamonu Sancağında Malikâne Sistemi Uygulaması." Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, 2023.

Kolçak, Özgür. "Sâhib-i Devlet Âdemleri: 1663–1664 Osmanlı-Habsburg Savaşında Fazıl Ahmed Paşa’nın Askerî Kıtaları." *Osmanlı Tarihinde Köprülüler Dönemi Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar* içinde, editör M. Fatih Çalışır, 179-213. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024.

Köç, Ahmet. “Ankara’da Eşkıya Tarafından Gerçekleştirilen Vakıf Gayrimenkullerinin Tahribatı Hakkında Bazı Görüşler (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar).” *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3, 4 (2017): 69-75.

Kök, Uğur, Cavid Qasımov, ve Osman Kimya. "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Sancak Biriminin İdarî Yapısı ve İşleyişi." *Turkuaz* 2, 1 (2021): 44-62.

Kömbe, İlker. "*Adalet Daire*sinin Teşekkülü ve Temel Kavramları." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

Köremezli, İbrahim. "Osmanlı Rus Harpleri, (1668-1878)." *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1792-1918* içinde. Editör Gültekin Yıldız, 181-205. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Köse, Ensar. "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Hak Arama Kültürü." *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, cilt I*, editör Fethi Gedikli, 291-321. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016.

Kunt, Metin. "Devolution from the Centre to Periphery: An Overview to Ottoman Provincial Administration." *The Dynastic Centre and the Provinces* içinde, 30-48. Leiden: Brill, 2014.

Kunt, Metin. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919).* Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Kuşçu, Ayşe D. "Eyyûbîlerde Mezâlim Mahkemeleri ve Dârü'l- Adl." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26 (2009): 207-229.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke Emirliği." *DİA* 28 (2003): 572-575.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Seyyid." *DİA* 37 (2009): 40-43.

Küçükoğlu, Sevinç. "New Fiscal Actors to Control Provincial Expenditures at the End of 18th Century." *Osmanlı Araştırmaları* 54 (2019): 241-276.

Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı- İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612).* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993.

Laçin, Bedirhan. "Commercialization of Agricultural Production in the Eighteenth-Century Ottoman Empire: Property Acquisition and Local Notables." Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2024.

Lowry, Heath W. *Seyyahların Gözüyle Bursa*. İstanbul: Eren Yayınları, 2014.

Maden, Fahri. "18. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu (Şeriye Sicillerine Göre)." Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2004.

Maden, Fahri. *Kastamonu'da Eşkıyalık*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.

Majer, Hans Georg. *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Wien: Verlag Akademie der Wissenschaften, 1984.

Marcus, Abraham. "Men, Women, and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo." *JESHO* 26, 2 (1983): 137-163.

McGowen, Bruce. "Ayanlar Çağı 1699-1812." *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* içinde, editör Halil İnalcık, Donald Quatert, 761-884. İstanbul: Eren Yayınları, 2006.

Meriwether, Margaret L. "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840." *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, editör Madeline C. Zilfi, 125-147. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Mert, Özcan. "Ayan." *DİA* 4 (1991): 196.

Mert, Özcan. *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980,

Mert, Özcan. "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaş Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları." *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı* içinde, editör M. Çetin Varlık vd., 401-407. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1995.

Mete, Zekai. "Menteşe." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* 29 (2004): 150-152.

Mete, Zekai. "XV ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004.

Metin, Nihal. "XVIII. Yüzyılda Malikâne Olarak Mütegallibe Eline Geçen Sancaklardan Reayanın Dağılmasına Dair Bir Örnek: Eğinli İshak Paşa ve Arapgir Sancağı." *International Journal of Social Inquiry* 15, 1 (2002): 127-142.

Mumcu, Ahmet. "Divan-ı Hümayun." *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)* 9 (1994): 430-432.

Mumcu, Ahmet. *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun.* Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.

Murphey, Rhoads. *Ottoman Warfare 1500-1700.* London: UCL Press, 1999.

Murphey, Rhoads. "The Veliyüddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings." *Belleten* (1979): 542-572.

Münkler, Herfrieditör *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı.* çeviren Zehra Aksu Yılmazer. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Nâbî. *Hayriyye*. haz. Mahmut Kaplan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019.

Nagata, Yuzo. "16. Yüzyılda Manisa Köyleri: 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Âit Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 32 (1979): 731-758.

Nagata, Yuzo. "Anadolu ve Balkanlarda Ayan: Karaosmanoğulları Ailesi Örneği." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, editör A. Anastasoppoulos, çeviren H. Ebru Aksoy, 383-414. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Nagata, Yuzo. *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1976),

Nagata, Yuzo. *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme.* Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Naki, Emrah. "XVI. Yüzyılda Latin Amerika Gümüşünün Osmanlı-İspanyol Rekabetindeki İktisadi Rolüne Dair Bazı Düşünceler." *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 20 (2016): 229-447.

Neumann, Cristhtoph K. "Siyasi ve Diplomatik Değişimler." *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* içinde, Editör Suraiyya Faroqhi, 65-88. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

Oğuz, Gülser. "Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri." *Turkish Studies* 9, 1 (2014): 409-426.

Oğuzoğlu, Yusuf ve Feridun Emecen. “Eskişehir.” *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* 11 (1995): 398-401.

Okumuş, Ejder. "Defterî Mehmed Paşa’nın Nesâyihu’l-Vüzerâ ve’l-Ümerâ Başlıklı Eseri Çerçevesinde Siyaset Düşüncesi." *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, 2 (2021): 453-484.

Okur Gümrükçüoğlu, Saliha. “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri.” *Auhfd* 61, 1 (2012): 175-206.

Okur Gümrükçüoğlu, Saliha. "Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*. çeviren Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967.

Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı.* İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi.* Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Öcalan, H. Basri. *Ruhaniyetli Şehir Bursa*. Bursa: Bursa İl Özel İdaresi, 2011.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları.* Cilt I. İstanbul: MEB Yayınları, 1971.

Ölmez, Yalçın. “Karahisar-ı Sahib Sancağında Âyanlık Müessesesi (1784-1848).” Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1991.

Öz, Mehmet. "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Temeller ve Ana İlkeler." *İslami Araştırmalar Dergisi* 12, 1 (1999): (27-33).

Öz, Mehmet. *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları.* İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.

Öz, Mehmet. “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri.” *TALİD* 3, 6 (2005): 57-88.

Öz, Mehmet. "Reaya." *DİA* 34 (2007): 490-493.

Özcan, Abdülkadir. *Atam Dedem Kanunu, Kanunnâme-i Al-i Osman.* İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.

Özcan, Abdülkadir. "Osmanlı Askerî Teşkilatı." *Osmanlı Devleti Tarihi, Cilt 1*, editör Ekmeleddin İhsanoğlu, 332-372. İstanbul: Zaman Yayınları, 1999.

Özçelik, Özlem. "I ve II Numaralı Anadolu Ahkâm Defterleri'ne Göre Kastamonu (1742-1743)." Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2022.

Özdeğer, Mehtap. "Ayan Era in the Ottoman Government." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, 1 (2002): 29-42.

Özel, Oktay. "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: 'Mufassal' Avarız Defterleri." *XII. Türk Tarih Kongresi, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde, cilt 3, 52-63. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Özel, Oktay. "The Reign of Violence: the Celalis, c.1550-1700." *The Ottoman World* içinde, Editör Christine Woodhead, 184-202. London-New York: Routledge, 2011.

Özdemir, Rifat. "Ankara." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* 3 (1991): 204-209.

Özgişi, Tunca. "Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı." *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, 8 (2015): 52-65.

Özkaya, Yücel. "Mütesellim." *DİA* 32 (2006): 203-204.

Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık.* (Ankara: TTK Yayınları, 2014).

Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808).* Ankara: TTK Yayınları, 2020.

Özkaya, Yücel. "XVIII. Yüzyılda Çıkan Adalet-Nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu." *Belleten* 38 (1974): 445-492.

Özkaya, Yücel. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirişleri ve Büyük Hanedanların Kuruluşu." *Belleten* XLII, 68, (1978): 667-723.

Özkaya, Yücel ve Ali Akyıldız. "Muhassıl." *DİA* 31 (2020): 18-20.

Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması,* İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

Özvar, Erol. "Voyvoda." *DİA* 43 (2013): 129-131.

Parker, Geoffrey. *Askeri Devrim Batının Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Peirce, Leslie. *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Peirce, Leslie. "16. Yüzyıl Ayntab'ında Girişimcilik Başarısı: Yerel İleri Gelen Seyyid Ahmed Boyacı Örneği." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri* içinde, editör A. Anastasoppoulos, çeviren H. Ebru Aksoy, 179-204. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Pitcher, Donald Edgar. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası.* çeviren Bahar Tırnakçı. İstanbul: YKY, 2013.

Polat, Serkan. "Çapanoğulları Ailesi ve Şehrin Kuruluşu." *Yozgat Tarihi ve Kültürü*, cilt 2, editör Ebubekir Güngör, 99-118. Ankara: Akçağ Yayınları, 2022.

Polat, Serkan. "Yenilikçi Bir Âyan: Çapanoğlu Süleyman Bey." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017.

Polat, Süleyman. "XVII. Yüzyılda Kütahya ve Çevresinde Yöneten-Yönetilen İlişkisi." *BİLİG* 62 (2012): 247-268.

Rogers, Clifford J. "The Military Revolution in History and Historiography." *The Military Revolution Debate* içinde, Editör Clifford J. Rogers, 1-10. Colorado: Westview Press, 1995.

Sabbağ, Abbas ve Nebi Bozkurt. "Müstevfî." *DİA* 32 (2006): 147-148.

Sabahattin Ali. *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: YKY, 2019.

Sak, İzzet ve Cemal Çetin. "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri." *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2005): 199-260.

Salihlioğlu, Halil. "Askerî." *DİA* 3 (1991): 488-499.

Sarıcık, Murat ve İsmail Katgı. "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21, 1 (2012): 175–184.

Sarıyıldız, Gülden. *Sokak Yazıcıları: Osmanlı'da Arzuhaller ve Arzuhalciler.* İstanbul: Derlem Yayınları, 2010.

Saydam, Abdullah. "Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumu." *Türkler* 13 (2002): 847-886.

Sevim, Sezai. "XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1993.

Shahar, İdo. "Legal Pluralism and the Study of Sharia Courts." *Islamic Law and Society* 15, 1 (2008): 112-141.

Sözcü, Salih. "63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)." Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2024.

Stathi, Pinelopi. "Osmanlı Elitinin Mensupları Olarak Ortodoks Kilisesi'nin Taşra Piskoposları (18. ve 19. Yüzyıllar)." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri* içinde, editör A. Anastasoppoulos, çeviren H. Ebru Aksoy, 131-139. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Şahin, Burhan. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kastamonu Nüfusu." *Akademik Bakış* 17 (2009): 1-10.

Şahin, Canay. "The Rise and Fall of an Ayan Family in the Eighteenth Century Anatolia; The Caniklizaders, (1737-1808)." Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2003.

Şahin, İlhan. "Kastamonu." *DİA* 24 (2001): 585-588.

Şahin, İlhan. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukukî Nizamları." *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncelemeler-Araştırmalar*, 185-200. İstanbul: Eren Yayınları, 2006.

Şahin, Tahsin. "Bir Osmanlı Başkentinde Celâliler; Bursa'da Celâli İstilası ve Yarattığı Tahribat." *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23, 43 (2022): 785-820.

Şahin, Tahsin. "Celalî Kuşatması Altında Bursa." Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017.

Şavur, Fatma. "1781-1783 Yılları Arasında Kütahya Şehri." Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 2020.

Şeyh Ahmed el-Bedirî el Hallâk. *Berber Bediri'nin Günlüğü, Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar.* Haz. Hasan Yüksel. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

Şimşek, Muhammet Bedreddin. "Lale Devri'nde Anadolu Halkı: Sorunlar, Şikâyetler ve Çözümler." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2024.

Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi.* İstanbul: Dergah Yayınları, 1985.

Tabakoğlu, Ahmet. "Tekâlif." *DİA* 40. (2000): 336-337.

Taeschner, Franz. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Hattı*. çeviren Nilüfer Epçeli. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010.

Tahir, Kemal. *Rahmet Yolları Kesti*. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2022.

Tamdoğan, Işık. "Nezir ya da XVII. Yüzyıl Çukurova'sında Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler." *Kebikeç* 21 (2006): 135-146.

Tamdoğan, Işık. "Büyükleri Saymak, Küçükleri Sevmek 18. Yüzyıl Adana'sında Âyanların İlişki Ağları ve Farklı İlişki Yürütme Üslubu." Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar 1 (2005): 77-96.

Taş, Hülya. "Osmanlı Diplomatikası ile İlgili Bir Kitap Vesilesiyle." *Belleten* 71 (2007): 997-1028.

Taş, Hülya. "Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler." *Memleket Siyaset Yönetim* 2, 3 (2007): (186-204).

Taş, Hülya. *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı, XVII. Yüzyılda Ankara.* Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Taş, Kenan Ziya. "Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993.

Timur, Taner. *Osmanlı Kimliği.* İstanbul: Hil Yayınları, 1986.

Tiryakioğlu Kazak, Zübeyde. "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Şer'iyye Sicillerine Göre Karahisar-ı Sahib Sancağı." Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2003.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1524, Folyo 250A.

Torun, Hakan. "961 Numaralı Karesi Ayniyat Defteri." Yüksek Lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2002.

Tucker, Judith E. "Muftis and Matrimony: Islamic Law and Gender in Ottoman Syria and Palestine." *Islamic Law and Society* 1, 3 (1994): 265-300.

Tucker, Judith. "Ties That Bound. Women and Family in Eighteenth and Nineteenth Century Nablus." *Women in the Middle Eastern History*, editör Nikki R. Keddie ve Beth Baron. New Haven: Yale University Press, 1991: 233-254.

Tuğ, Başak. *Namus Siyaseti: 18. Yüzyıl Osmanlı Anadolusu'nda Irz, Şiddet, Hukuk.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Tuğluca, Murat. "Osmanlı'da Devlet Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010.

Tuğluca, Murat. *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi.* Ankara: TTK Yayınları, 2016.

Tunç, Arif. "62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri (Metin-Değerlendirme)." Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.

Tunoğlu, Cemal. "Kastamonu'nun Jeolojik ve Doğal Özellikleri." *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*. Haz. Lütfü Seymen, 23-34. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Turan, Ahmet Nezihi. *Yabanâbâd Tarihini Ararken (Kızılcahamamçamlıdere): XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Bir Genel Tasvir ve Tahlil Denemesi.* Ankara: Kızılcahamam Belediyesi Yayınları, 1999.

Tütüncü, Tangül. "17. ve 18. Yüzyıllarda Ayasuluğ." Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2012.

Uğur, Yunus. "Mahkeme Kayıtları (Şer'iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliografya." *TALİD* 1, 1 (2013): (305-344).

Uğur, Yunus. "Rifa'at Ali Abou El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasi Yapısına Farklı Bir Bakış." *Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan* içinde, editör Donald Quataert and Baki Tezcan, çev. Aytek Sever, 13-32. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010.

Uluçay, M. Çağatay. *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi, 1955.

Uluçay, M. Çağatay. *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri.* İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1944.

Uluskan, Murat. "Divan-ı Hümayun Çavuşları." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.

Ursinus, Michael. *Grievence Administration (Şikâyet) in an Ottoman Province: The Kaymakam of Rumelia's Record Book of Complaints' of 1781-1783.* London: Routledge, 2005.

Uykucu, Kürşat Ekrem. *Muğla Tarihi (Coğrafyası ve Sosyal Yapısı).* İstanbul: As Matbaası, 1968.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa.* Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı.* Ankara: TTK Yayınları, 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi, Cilt I/1*. Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Üçok, Coşkun. "Türk Hukuk Tarihi Bakımından Devlet Arşivinden İstifade İmkânları." *AÜHFD* 1, 2 (1951): 696-702.

Ünal, Mehmet Ali. Osmanlı Araştırmaları İçin Kılavuz Kavramlar, Kurumlar ve Terimler cilt 1-2-3. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2024.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi.* Isparta: Kardelen Kitabevi, 1998.

Ünlü, Ertan. *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı'da Sarraflar ve İlişki Ağları.* İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2024.

Ünlüyol, Aynur. "Şeriyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)." Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1995.

Üstündağ Özdemir, Nagehan. "Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme." *Current Research in Social Sciences* 4, 1 (2018): 29-38.

Üstünsöz, Mehmet. "Rus Kaynaklarında 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi." Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, 2024.

Varlık, Mustafa Çetin. "Anadolu Eyaleti." *DİA* 3 (1991): 143-144.

Varlık, Mustafa Çetin. "Kütahya." *DİA* 26 (2002): 580-584.

Varlık, Mustafa Çetin. "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu." *Belleten* 52, 202 (1988): 115-168.

White, Sam. *Osmanlı'da İsyan İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyanları.* Translated by Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.

Yağcı, Zübeyde Güneş. "Osmanlı Menzil Teşkilatı İçerisinde İzmit Menzili ve Önemi." *Uluslararası Karamürsel Alp Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, cilt 2, editör Haluk Selvi, Bilal Çelik, Ali Yeşildal, 337-351. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.

Yakut, Esra. Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

Yaşar, Filiz. "18. Yüzyıl Osmanlısında Kocabaşılık: Görev İçin Aranan Nitelikler Ve Kurumsal İlişki Biçimi." *Turkish Studies* 13, 8 (2018): 259-285.

Yaycıoğlu, Ali. "Perdenin Arkasındakiler: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme." *Journal of Turkish Studies* 52 (2019): 375-396.

Yaycıoğlu, Ali. "Provincial Power-Holders and the Empire in the Late Ottoman World, Conflict or Patternship?" *The Ottoman World*, Editör Christine Woodhead içinde, 436-452. London: Routledge, 2012.

Yenişehirlioğlu, Filiz. "Anadolu'da Ayan Ailelerinin Mimari Hamiliği." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri* içinde, editör A. Anastasoppoulos, çeviren H. Ebru Aksoy, 449-470. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Yetişir, Zeynep Akan. "Ortak Arazilerin Yönetiminde Osmanlı Tarzı (1839-1914)." Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022.

Yetkin, Sabri. *Ege'de Eşkıyalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Yörük, Gül. "Osmanlı'da Devlet Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaları Atik Şikâyet Defteri (1727)." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.

Yusuf Has Hacip. *Kutadgu Bilig.* Çeviren, Muzaffer Tunçel. Ankara: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 2019.

Yücel, Yaşar. *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Metinler III: Kitabu Mesâlihi'l-Müsülimîn ve Menâfi'i'l- Mü'minin.* Ankara: DTCF Basımevi, 1981.

Zarainebaf-Shahr, Fariba. "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği." *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, editör Madeline C. Zilfi, 250-260. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Zilfi, Madeline C. editör *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

EKLER

Defter	Miladi	Hicri
54 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Haziran 1768-Eylül 1770	Safer 1182-Cemâziyelevvel 1184
55 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Temmuz 1768-Ekim 1770	H. Safer 1182-Receb 1184
56 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Temmuz 1774– Eylül 1775	Rebîülâhir 1188–Receb 1189
57 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Eylül 1774– Haziran 1775)	Receb 1188– Rebîülâhir 1189
58 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Ağustos 1775-Haziran 1776	Receb 1189– Rebîülâhir 1190
59 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Mayıs 1775-Nisan 1776	Rebîülevvel 1189-Safer 1190
60 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Nisan 1775-Mart 1776	Safer 1190-Safer 1191
61 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Nisan 1775-Eylül 1776	Safer 1190-Receb 1190
62 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Şaban 1190-Zilhicce 1190	Ekim 1176-Şubat 1177
63 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Ocak-Temmuz 1777	Zilhicce 1190– Cemâziyelevvel 1191
64 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Temmuz 1777–Mart 1778	Cemâziyyelâhir 1191–Safer 1192
65 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Temmuz 1777–Nisan 1778	Cemâziyyelâhir 1191– Rebîülevvel 1192
66 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Mayıs 1778–Aralık 1778	Rebîülâhir 1192- Zilkade 1192
67 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Ekim 1778–Mayıs 1779	Şevval 1192-Cemâziyelevel 1193
68 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Mayıs 1778–Eylül -1779	Rebîülâhir 1192–Şaban 1193
69 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Ocak 1779- Mayıs 1779	Zilhicce 1192–Rebîülâhir 1193
70 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Mayıs 1779 – Ekim 1779	Cemâziyelevvel 1193 – Şevval 1193
71 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Ekim 1779 – Haziran 1780	Şevval 1193- Cemâziyyelâhir 1194
72 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Mayıs 1779 – Ağustos 1780	Cemâziyelevvel 1193 – Ramazan 1194
73 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Haziran 1780 – Ocak 1781	Cemâziyelâhir 1194 – Safer 1195

74 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	Haziran 1780 – Ocak 1781	Cemâziyelâhir 1194 – Safer 1195

Tablo 3. 1768-1780 Yıllarına Ait Anadolu Ahkâm Defterleri

Defter	**Miladi**	**Hicri**
176 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Temmuz 1768–Eylül 1769	Rebîülevvel 1182 – Cemâziyelâhir 1183
177 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Mart 1769–Temmuz 1770	Zilkade 1182 – Rebîülâhir 1184
177 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Mart 1769–Temmuz 1770	Zilkade 1182 – Rebîülâhir 1184
178 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Ekim 1769–Haziran 1770	Cemâziyelâhir 1183 – Safer 1184
179 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Haziran 1770–Aralık 1770	Safer 1184–Şaban 1184
180 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Kasım 1770–Ekim 1772	Receb 1184–Receb 1186
181 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Kasım 1770–Nisan 1772	Receb 1184–Muharrem 1186
182 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Aralık 1770–1772 Mart	Şaban 1184–Zilhicce 1185
183 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Ekim 1770–Eylül 1771	Receb 1184-Cemâziyelâhir 1185
184 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Ağustos 1771–Temmuz 1772	Receb 1185–Rebîülâhir 1186
184 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Receb 1185–Rebîülâhir 1186	Receb 1185–Rebîülâhir 1186
185 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Mayıs 1772–Kasım 1772	Muharrem 1186–Şaban 1186
186 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Eylül 1772–Nisan 1773	Cemâziyyelâhir 1186–Muharrem 1187
187 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Ekim 1772–Haziran 1773	Receb 1186–Rebîülevvel 1187
188 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Kasım 1772–Ekim 1773	Şaban 1186–Receb 1187
189 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Nisan 1773–Mayıs 1774	Muharrem 1187–1188 Rebîülevvel
190 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Mayıs 1773–Temmuz 1774	Safer 1187–Rebîülâhir 1188
191 Numaralı Atik Şikâyet Defteri	Mayıs 1773-Eylül 1774	Şaban 1187–Cemâziyelâhir 1188

Tablo 4. 1770-1774 Yıllarına Ait Atik Şikâyet Defterleri

Sancak Adı	Sancak Nüfusu	Merkez Kaza Nüfusu	1768-1780 Yıllar Arası Şikâyet Sayısı
Kütahya	147.846	10.608	388
Hudavendigar	169.058	16.859	847
Sultanönü (Eskişehir)	67.635	6.876	120
Ankara	57.149	6.338	310
Kangırı	51.033	12.203	378
Bolu	-	366	736
Kastamonu	118.139	14.861	985
Aydın	107.678	12.730	526
Saruhan	82.389	-	215
Menteşe	52.460	2.981	26
Hamit	93.809	6.310	267
Teke	35.839	4.842	97
Karesi	41.150	8.405	328

Tablo 5. 1831 Nüfus Sayımına Göre Vilayet Nüfusları[745]

[745] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914,* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 229-243.

Harita 5. 1690-1750 Yılları Arasında Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menziller[746]

[746] Cemal Çetin, "Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1700)," (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009): 340

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Tahsin		ŞAHİN
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı	İngilizce		
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme**		**Kurum Adı**
Lise	2004	2008	Mamak Lisesi
Lisans	2008	2014	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Yüksek Lisans	2014	2017	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doktora	2017	2024	Bursa Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum	**Başlama - Ayrılma**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.	2016	Devam ediyor	Bursa Uludağ Üniversitesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	Şahin, T. (2016). Inegöl tarihinin kaynakları: Inegöl Şer'iye sicilleri tanıtımı. Doğan Yavaş, Sezai Sevim (Ed.), *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (Vol. 2, pp. 548-559). İhlas Gazetecilik A.Ş. Şahin, T. (2019). 16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl ortalarına Bitlis'te eşkıyalık ve şiddet. In M. İnbaşı & M. Demirtaş (Ed.), *Tarihi ve kültürel yönleriyle Bitlis* (Vol. 1, pp. 265-279). Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları. Şahin, T. (2021). Üç Mehmed, üç fetret: Tarihi romanlarda tarihin suistimali ve ideolojik kurgular. C. Çiftçi (Ed.), *Vefatının 600. yılı münâsebetiyle Sultan Çelebi Mehmed ve devri sempozyumu (17-18 Haziran 2021)* (pp. 521-549). Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları. Şahin, T. (2022). Bir Osmanlı başkentinde Celâliler: Bursa'da Celâli istilası ve yarattığı tahribat. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(43), 785-820 Şahin, T. (2023). Celâlilerin amaçlarına yönelik bir değerlendirme. In F. Külünk (Ed.), *Sultan I. Ahmed dönemi ve Bursa* (pp. 155-172). Osmangazi Belediyesi Yayınları. Şahin, T. (2023). Devlet Hatun adına yapılan vakıflar. Hasan Basri Öcalan (Ed.), *Yıldırım'ın saraylısı Devlet Hatun* (pp. 105-120). Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları.		
Diğer:			

Tarih:	**11.02.2025**
İmza:	
Adı-Soyadı:	**Tahsin ŞAHİN**